

tív hatás értelmezésére, magyarázatára. Ez a megközelítési mód magában rejt a tánc és a nemzeti-etnikai identitás kérdésének összevont vizsgálatát. A néprajzi kutatásban az eszmék még meglehetősen eddig is számos olyan született, amely a t... „néptáncot” a magy... szimbólumaként értel... Amióta a modern po... sának igénye a 18. ... dőben megjelent a po... néptáncot – hasonló... eleméhez – a nemzet... legrepresentatívabb... ják. A táncos cselek... mal való feltöltődése... turált emberi mozgá... sajátossága miatt... tánc ugyanis képes... értelmezni, szimbol... ében modellezni azt... mezo- (nemzeti)kult... A táncoláson keresz... mon való részvételle... az ehhez a közösség... természetesen jelen... kifejezett kulturális... manifeszt vagy lát... fogadását is (így a t... aktív részvétel egyr... részről pedig a koll... zésére is alkalmas). Amennyiben a magyar paraszti kultúra tárgyi és szellemi elemeit a magyar nemzeti identitás kulturális bázisaként értelmezik, törvényszerű, hogy ezek fenntartása – vagyis a hagyományok ápolása – egyúttal a politikum jelentkezését is feltételezi. A 21. század hajnalán már csak revival formában jelen lévő népi tánckultúra fenntartásának manifeszt funkciója, vagyis a „semleges”, „ártatlan” hagyomány-ápolás mögött mindig ott húzódik a nemzeti (vagy etnikai) azonosságtudat képzésének, erősítésének és táncon keresztül történő

Verebélyi Kincső

Nép Ipar Művészet

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA 73.

VEREBÉLYI KINCŐSŐ: NÉP · IPAR · MŰVÉSZET

DUPress

Verebélyi Kincső

Nép · Ipar · Művészet

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék Debreceni Egyetemi Kiadó

2019

Studia Folkloristica et Ethnographica
73.

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Sorozatszerkesztő:
Bartha Elek

Lektorálta:
Keményfi Róbert

A kötet megjelenését támogatta OTKA NKFIH K115886 program
MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

A Debreceni Egyetem fejlesztése a felsőfokú oktatás minőségének
és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében.

EFOP-3.4.3-16-2016-00021.

ISSN 0138-9882
ISBN 978-963-490-070-2

A könyvben szereplő fotók
a Herman Ottó Múzeum, a Kriza János Néprajzi Társaság,
a Kugler Art Szalon és Galéria, a Néprajzi Múzeum, a Széchenyi Könyvtár,
és a Viski Károly Múzeum, valamint Gáspár Kinga, Holló László, Tari János,
Wunderlich Péter engedélyével.

Borító: M. Szabó Monika
Olvasószerkesztő: Doma Boglárka és Gönczy Monika
Technikai szerkesztő: M. Szabó Monika

Tartalom

1. A népművészet délibábja	7
2. A tudományos megismerés útjai	29
3. A néprajzi tárgy	61
4. A szokások tárgyai	87
5. Korok és szakaszok a népművészetben	111
6. Az ornamentika kérdéséről	135
7. Szimbolizmus a népi díszítő művészetben	159
8. A vallási néprajzi művészet	185
9. Házi szorgalmatosság – háziipar – kézműipar – népi iparművészet	209
10. Folklorizmusok: érdek és értékvédelem	233
IRODALOM	257
KÉPEK JEGYZÉKE	324

1. Faragott, festett kapu

1. A népművészet délibábja

A népművészet lényege, hogy konzervál. A primitív elemeket hihetetlen hosszú időn, századokon, sőt néha, évezredekken át megtartja. Gyakran még akkor is, mikor az elemek saját életüket folytatják, gyakran még akkor is, mikor már primitív értelmüket elvesztették, s maga a stílus esetleg már nem is él. Ez a magyarázata annak, hogy a népzeneben egyidejűleg több különböző stílusréteg virágozhat.¹

Mi a népművészet? Erre a kérdésre látszólag nagyon egyszerű a válasz.² A népi kultúra keretében használt – bútor, kerámia, textil megnevezések alá besorolt – díszített tárgyak összessége. Ha kezünkbe vesszük a népművészeti albumokat vagy a népművészetet bemutató köteteket, már elgondolkodhatunk azon, hogy az említett kategóriák néhol kibővülnek: a fémművesség, a szokás, illetve a népi vallásosság tárgyai, a pásztorművészet elnevezések ugyanúgy előfordulnak, mint például a lakásbelső, temető, üveg és keménycserép, gyermekjátékok és hasonlók. A megnevezések használatában megmutatkozó bizonytalanság és különféleség zavarról, a tárgy meghatározatlanságáról árulkodik.³

Leggyakrabban a tudományszak saját hagyományaihoz igazodik a választás: azokat a tárgyakat, amelyeket korábbi generációk a népművészetbe soroltak, a mai kutatás is elfogadja. A kör azután a kutatói merészség, esztétikai ízlés,

¹ Lajtha L. 1992, 84.

² 1980-ban jelent meg a *Folcloristica* 4–5. számaként egy olyan fordításgyűjtemény, amelyet azzal a szándékkal adtunk közre, hogy a nemzetközi szakirodalomból válogatva járuljunk hozzá a népművészet elméletével foglalkozó kutatások serkentéséhez. Ezzel egy időben kiadói szándék volt a Corvinánál egy a művészetelméleti sorozatban megjelentetendő népművészeti tanulmánygyűjtemény szerkesztése. Még fordítások is készültek e kötetbe. A kiadás nem valósult meg, a fordított szövegek eltűntek. Ugyanennél a kiadónál volt tervbe véve Alois Riegl *Volkskunst, Hausfleiss und Hausindustrie* című alapvető munkájának a publikálása is. Ez a kiadás sem valósult meg. Később Riegl munkája mégis megjelent, ám a néprajzi szakirodalom alig-alig idézi. Riegl, A. 1998, 74–120. Lásd még Riegl, A. 1894, 1893, Schwedt, E. 1970, 30–43; Denecke, B. 1992.

³ *Art Populaire*, 1931, Grabowski J. 1978, Hofer T. 1987, 1992, Jeřábek 1992. Tanulságos a *Népművészeti örökségünk* sorozat kötetei tartalomjegyzékeinek az összehasonlítása. A megjelent kötetekből itt csak néhányat említünk a probléma érzékeltetésére: Gazda L.–Varga Gy. 1989, Gráfik I. 1996, Kapros M. 2000, Kapitány O.–Imrő J. 2001, Kücsán J.–Perger Gy. 2002.

tárgyismeret alapján bővül. Nem támaszkodhatunk olyan elméletre, amely az egyes tárgyra vonatkoztatva megadná azokat az ismérveket, amelyek alapján eldönthető, hogy a poncolással díszített balta ugyanúgy a népművészethez sorolható-e, mint a házorumdíz vagy az út menti kereszt bádog Krisztusa. Tudatosítanunk kell azt, hogy a művészi és tárgyesztétikai ismérvek nem azonosak, nem időtlenek és nem egyetemesek. E felismerés tükrében a népművészettel kapcsolatban is kialakíthatunk egy olyan kritikai álláspontot, amelynek alapján a terület vizsgálata eljuthat elméleti kritériumokhoz. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a vizsgálatoknak a tárgyakat létrehozó tevékenységek társadalmi beágyazottságát kell szem előtt tartaniuk, amibe a fogyasztást is be kell vonni.

„Azt, hogy egy tárgy népművészet-e vagy sem, nem egy adott kor művészi értékelésének pseudo-egyetemes normája, nem a műbarátok és művészettörténészek kánonja, hanem egyedül a nép dönti el” – állapította meg már 1922-ben Adolf Spamer.⁴ Ez az állásfoglalás ma sem veszített semmit aktualitásából. A vizsgálatokhoz szükséges megfelelő nézőpont kialakítását azonban nehezíti az, hogy a 'nép' nem gondolkodott a művészet kategóriáiban. A hétköznapi, gyakorlati tárgyhasználat mellett az attól eltérőnek sokféle, egymással hol szorosabban, hol kevésbé szorosan összefonódó céljai voltak.

A népművészet mint társadalmi tény abban a népi kultúrában jött létre, amely Európában, így Magyarországon is meghatározott társadalmi folyamatok közepette alakult ki, nyert viszonylagos önállóságot, és adta föl a határait. Mindez olyan évszázadokon átívelő folyamat, amelynek a téma szempontjából csak egy részét – elsősorban a parasztság és a vele közvetlen kapcsolatban álló rétegek társadalomtörténetét – kell figyelembe vennünk, noha a folyamatok a társadalmi lét egészére vonatkoznak. A társadalmi tevékenységek, ezen belül a művészetek egyes területei nem szigetelődnek el egymástól mereven, bár a rendszerszerűség olykor nem szembeszökő. A népi kultúra viszonylagos önállóságára a 18. századnál korábbi időkből alig vannak adataink, konkrét emléksanyagunk. Ez azt is jelenti, hogy mintegy két évszázadnyi az az időszak, amelyben a paraszti és nem paraszti kultúra alakulásának dinamikája egymástól nagyon különböző módon alakult. Következésképp a kultúra egyes jelenségei, különösen a művészi tevékenység fajtái messze kerültek egymástól. A társadalmi cselekvésmódok differenciálódása szabta meg az egyes tevékenységek helyét, funkcióját és eredményét. Ezek és az ehhez hasonló felismerések segítik elő azt, hogy a népi kultúra, s ezen belül az esztétikai jelenségeket eredményező

---

⁴ Spamer, A. 1928, 10, Verebélyi K. 2002/a, 34.

tevékenységek időben és a társadalmi térben való körülhatárolásához támpontokat kapjunk.

A népművészet elnevezés – a német *Volkskunst* szó tükörfordítása – nem sok útbaigazítást ad a fogalom tartalmát és terjedelmét illetően. Sőt, zavarba ejtő, hogy a magyar szóhasználat a költészetre, zenére, táncrea és a tárgyak bizonyos csoportjára vonatkoztatva átfogóan használja a népművészet kifejezést. A díszítőművészet, tárgyalkotó népművészet mintha pontosabban jelölnék meg a jelenséget. A folklór jellegű képzőművészet megjelölés, amely művészetelméleti megfontolások eredményeként fogalmazódott meg, az elmúlt harminc évben még a szakmai körökben sem vált igazán közkeletűvé.⁵ A nemzetközi szakirodalom hasonló dilemmáról tanúskodik.⁶ A nagyközönségnek szánt, közérthetőségre törekvő albumok címe lehet népművészet, míg a szakkutatás eredményeként megjelentetett tanulmányok, könyvek újabban jobbra igyekeznek kikerülni e megnevezést.

A tudományos megközelítések számára ma már egyértelmű, hogy az európai népművészet a történelem előtti idők *ősművészetéhez* képest lényegileg más. Bármennyire azonos látszólag egy állatalak rajza a barlang falán és egy szarutülkőn, nagy különbség van a kettő között. Semmilyen genealógiai összefüggés nem állapítható meg – még akkor sem, ha tudjuk, hogy szaruból a történelem előtti időkben is készültek eszközök. A 20. század harmincas éveiben még általános volt az a felfogás, mely szerint a tárgyalkotás és -díszítés elemei és fogásai az átadás-átvétel során, évezredekken keresztül fennmaradhattak.⁷ Ma ilyen nézet csak hamis illúzióként létezhet.⁸

A természetes anyagok megmunkálására használt eszközök alapelve általában igen egyszerű: az ék, a balta, fejsze, szekerce évezredek óta használt szerzőszám, lényegében változatlan. Az igénybevételükkel készült tárgyak mégsem 'rokoníthatóak' közvetlenül egymással.

⁵ Voigt V. 1972/a, b, 1979, 1984. Lásd még Ortutay Gy. 1941, Palotay G. 1948, Viski K. 1943/a, b.

⁶ A népművészeti kutatások történetéről az észak-európai országokban lásd Bringéus, N. A. 1992. Ő említi, hogy a népművészet kifejezés a *Nordisk Kultur* gyűjteményes kötetben 1931-ben jelent meg először. Lásd még Simorra R. V. Y. 1953.

⁷ II. Nemzetközi Népművészeti Konferencia, Prága. L. még Focillon, H. 1931 valamint Corgus, N. 1995; Rogan, B. 2004.

⁸ Az egyszerű anyagok készítésének és felhasználásának technikáit divat lett az elmúlt évtizedekben feleleveníteni. Egyes országokban ezek a gyakorlatok egyszerűen a „kézműves” ismereteket jelentik, és az egyéni kreativitás megnyilvánulásának lehetőségét biztosítják. A „nemezelés” és a „foltvarrás” nem a „hagyomány megőrzése” – noha mind a kétféle tevékenységnek megvan a maga eredete, múltja, története, hagyománya –, hanem egy-egy sajátos technika gyakorlása.

2. Kéznyomok az El Castillo barlangban

a „primitív” művészeti alkotásokban, a művészek, etnológusokon kívül azért is foglalkoztatják a művészetelmélet képviselőit, mert e művekben a művészetek kibontakozására, az alkotási folyamatok létrejöttére vonatkozó általánosítható modell kidolgozásához keresnek támpontokat. A szín, a vonal, a tömeg használata, a síkokat fedő díszítőművek kompozíciós elvei és hasonlóak mintegy a történetiség idődimenzióit felfüggesztve tűnhetnek egyetemesen érvényesnek. Ennek a megközelítésnek a folytatását látjuk ma abban a törekvésben, amely arra irányul, hogy a primitív művészet esztétikai kvalitások alapján beemelődjön az egyetemes művészetbe.⁹

3/a. Maszáj bársony

A 20. század elejétől lényegében máig tart az **írásbeliséget nélkülöző népek művészetének** a felfedezése. Ennek az egyébként is nagyon változatos anyagnak a megértésére, értelmezésére tett kísérletek száma felsorolhatatlan. Azok a szerteágazó gondolati és társadalmi tartalmak, amelyek rendkívül erőteljes absztrakciók eredményeként igen expresszív formában jutnak kifejezésre

Ma már nem olyan gyakori, hogy a **gyermekek rajzait** és gyurmából alakított tárgyait összefüggésbe hozzuk a népi használatban lévő tárgyak némely analóg változatával. A 20. század elejének művészetelméleti kutatásai a tanulatlan kéz formaalakítását, a síkban való látást, a díszítésre rendelkezésre álló felület kezelését, a harsogó, árnyalatlan színek használatát és hasonlókat vizsgálva

⁹ A párizsi Musée de Quai Branley (Musée de l'art premier) alapításának ez a gondolat volt az alapja.

állították párhuzamba egymással a két területet. A fejlődépszichológia a 20. század folyamán messzemenően tisztázta azokat a percepció és kifejezési sémákat, amelyek életkori sajátoságként mutatják meg a környezet (világ) tudomásulvételének vizuális és térbeli jellegzetességeit.¹⁰ A gyermekrajzok – egyebek mellett – tartalmazhatnak esztétikai vonásokat is a formák, vonalak, színek, használatában, és nagyon is közvetlenül vetítenek ki lelki tartalmakat. E tartalmak értelmezése ma szakpszichológus feladata. A gyermekrajzok esztétikuma – főleg ennek a tudomásulvétele – pedig a mai vizuális kultúra része. Egyfelől a hazai és nemzetközi gyermekrajzpályázatok, másfelől a gyermekrajzok utánzása a grafikai illusztrációkban tanúsítják e sajátos formavilág sikerét.

3/b. Egyenlítői indiánok edénye a Kolumbusz előtti korból

4. Gyermekrajz, 1988 körül

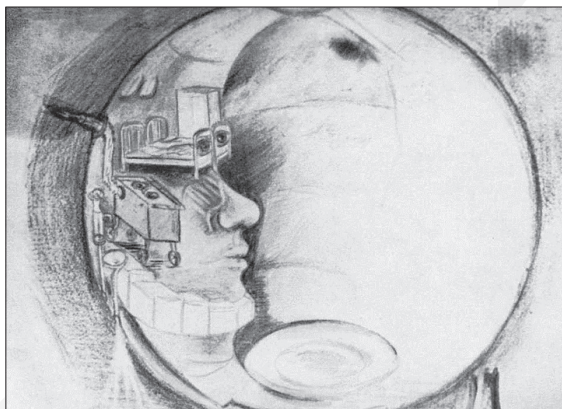
Hasonló módon voltak kutatók, akik bizonyos **lelki betegek** festményei, rajzai, esztétikailag értékelhető tevékenysége és a népművészeti tárgyak létrehozói között a spontaneitásban találtak közös nevezőt.¹¹ Máiig folytatódik annak a kérdésnek a megvitatása, hogy bizonyos lelki betegségek következtében mennyire változhat meg az alkotó szemlélete a szó eredeti értelmében, és mennyire befolyásolja a szokványostól eltérő módon létrehozott szín- és formavilágát.

¹⁰ Jean Piaget (1978) munkássága a 20. század elején nyitotta meg azt az utat, amely igen tág értelemben a „gyermek felfedezéséhez” vezetett.

¹¹ Jakab, I. 1956.

A betegek művészi, kreatív tevékenységének a másik oldala – ami ma talán inkább az érdeklődés előterében van – a terápiás cél.

A művészeti oktatásban nem részesülő tanulatlan amatőrök vagy **naiv művészek** teljesítményeinek a fel- és elismerése ugyancsak a 20. század elején kezdődött és tart maig. A 20. század első felében fölfedezett naiv alkotók jó része paraszti származású volt. Később ez jelentősen megváltozott. Intézmények, múzeumok, kiadványok szerveződtek azzal a céllal Európa-szerte, hogy ennek a sajátos művészeti ágának a megfelelő fórumait megteremtsék. Az utóbbi évtizedekben – mintegy a naiv művészet sajátos megjelenési formáit látva bennük – a cigány művészek alkotásai felé fordult a figyelem.¹² Bizonyos csoportok nagy kezűgyességgel megalkotott tárgyait vagy ezek egy részét is be kellene valamilyen csoportba osztani, ám nálunk az ún. pásztorművészetet a népművészet sajátos területeként szokás kezelni, míg például a bányászok furfangosan összeállított tárgyait nem is szokás figyelembe venni.¹³ A városi folklór megnyilatkozási formájának tartott falfirka műfajilag besorolható lenne e csoportba, ám különös módon a szakirodalom inkább önálló kifejezési formaként kezeli.

5. Egy lelki beteg ember rajza

Megjegyezzük, hogy a gyermekek, lelki betegek és naiv mesterek művészi tevékenységénél azokat a tárgyakat szokás minősíteni, amelyek a hagyományos képzőművészetek területeihez tartoznak: grafika, festmény, plasztika.

A hivatásos képzőművészetek és a népi kultúra érintkezési sávjában helyezhető el a **provinciális** művészet.

A diplomásokban vagy azokon kívül elhelyezett olyan képzőművészeti alkotások sorolhatók ehhez a területhez, amelyek nem remekművek, ám távolról utalnak nagy mesterek, fontos műhelyek által kialakított és képviselt ábrázolásokra.¹⁴

¹² Bánszky P. 1993, 1997, F. Mihály I.–Bánszky P. 1972.

¹³ Benke I.–Huber P. 2006. A 19. században és a 20. század elején a „börtönművészet” feledésbe merült és érdekességként került elő sokkal később: Csukovics A. 2002. Ma már nemzetközi tárlatokon mutatják be a börtönlakók képzőművészeti alkotásait.

¹⁴ Németh L. 1973, 1977/a, 1977/b, 1981, 1990, Sármány I. 1976.

6. Oláh Gitta naiv festő alkotása

Az 1980-as években N. A. Bringeus svéd kutató – nem minden előzmény nélkül – javasolta a *népi képhasználat* kutatásának a néprajzon belüli önállóítását *bildlore* néven.¹⁵ Konferenciák és tanulmánykötetek sora bizonyítja, mennyire fogadóképes volt a szakma e kérdésfelvetés iránt. Elsősorban a hagyományos értelemben vett képeknek és képhordozóknak, kevésbé a fényképnek, filmnek és a televízióknak a népi kultúrán belüli alkalmazásával és befogadásával, ennek a történetével foglalkoznak a kutatók. A *bildlore* jellegű megközelítések a népművészet fogalmának a „népszerű” művészet fogalma felé való kitérését jelentették eddig – abban az értelemben, ahogyan A. Hauser használta azt.¹⁶ Ennek az irányzatnak a kezdeményezői és követői előszeretettel foglalkoznak az elmúlt évszázadok tömegnyomtatványai, sokszorosított metszetekkel, a képregény változataival és további olyan műfajokkal, amelyeknél kitűnő alkalom adódik a használó társadalmi rétegek átalakulása következtében létrejövő jelentésváltozásokat, valamint a képi kommunikáció felhasználásában kimutatható sajtószerűségeket nyomon követni.¹⁷ Az ún. népi képkutatás mindennek előtt a használók képekhez kapcsolódó értelmezéseit igyekszik feltárni.

¹⁵ Bringeus, N. A. 1986, A tájékozódáshoz ajánlva: Johler, R. 1997, Nikitsch, H.-Tschofen, B. 1995, Schwedt, E. 1970.

¹⁶ Hauser, A. 1978, 1982. Lásd még Gerndt H.-Haibl, M. (Hg.) 2005; Kunt E. 1989, 1990.

¹⁷ Bringeus mellett Pieske és Brückner művei kapcsolódnak – másokéi mellett – a „bildlore” kutatásokhoz. Vö. Brückner, W. 2000/a, 301–551; Pieske, Ch. 1989.

A technikai képrögzítés olyan eredménye, mint a fénykép, már régen megjelent Magyarországon is a falvakban, ám ez a tény még a „lakáskultúra” címszavak alatt is ritkán fordul elő a tanulmányokban. Kunt Ernő kezdeményezése óta, mintegy hagyományos témáktól függetlenül, a paraszti fényképhasználat úgy is mint a vizuális antropológia kedvenc témája, számos művelőre talált az utóbbi évtizedekben.¹⁸

A tárgyalkotás mint társadalmi tevékenység megismerését a történeti kutatások alapozzák meg a filozófiai, művészetfilozófiai és esztétikai megközelítések pedig annyiban hasznosíthatók, amennyiben e tevékenység társadalmivá válásának nagy ívű folyamatát nyomon kísérik. A népművészeti tárgyak létrehozásánál a gyakorlati célszerűség az alapvető indíték. Mivel az alapanyagok túlnyomórészt természetes anyagok, ezek megmunkálása, átalakítása szemmel láthatóan, érzékien mutatja meg a természet/kultúra oppozícióját. Minél

7. Balatonfelvidéki provinciális alkotás

nagyobb a paraszti kultúrában élő ember és az azt vizsgáló kutató közötti távolság – elsősorban az életmódot, kultúrát illetően –, annál inkább ruházódik fel a népi kultúrában használt tárgy esztétikai aurával.¹⁹

A népművészet alakulását, be lehet úgy mutatni – sematizálva a történeti folyamatokat –, hogy a használati tárgyak (szokástárgyak, kultikus tárgyak stb.) adott feltételek mellett esztétikai vonásokat, funkciókat is felöltenek, majd a folklórból kilépve az esztétikai jellemzők fölerősödnek. Ezt a szakaszt nevezi a magyar szakirodalom **népi iparművészetnek**. Az 1950-es

¹⁸ Kunt E. 1987.

¹⁹ A népi kultúra jelenlétének távolodásával a tárgyak a múlt par excellence hordozóivá válnak. Ilyen módon tesznek szert mindarra a presztízsrre, amely a jelenből a múltra vetett pillantás széles skálán mozgó érzelmi töltéséből fakad.

évek óta ebbe a kategóriába soroljuk azokat a többé-kevésbé hagyományos módon, jobbra hagyományos formában készített tárgyakat, amelyek nem saját használatra, hanem szervezett módon való értékesítés céljából állítottak elő.²⁰

A népművészet mibenlétének meghatározásánál az említett szempontok hangsúlyozása azért fontos, mert a szubjektíven megragadható alkotási folyamatok érzelmi, gondolati összetevői, az ezzel kapcsolatos állásfoglalások adott területre vonatkoztatva kevésbé hasznosíthatók. A tárgyak létrehozása elsősorban szakmai-technikai ismeretekre, kéz ügyességre támaszkodik, és nem érzelmi-gondolati attitűdökre. Valójában nagyon kevés módszeres kutatás folyt idehaza arra vonatkozóan, hogy a népművészetnek tartott tárgyakat illetően milyen esztétikainak nevezhető értékelési rendje volt a falunak egykor és ma.²¹

Az elmúlt évtizedekben a művészeti, művészi jellegű vagy ahhoz hasonló jelenségek megközelítése, bemutatása vagy művészi-esztétikai kategóriákba illesztése több szempontból is nehezzé vált. Az egyik problémát az okozza, hogy a **képzőművészetek** hagyományos műfajai helyébe számtalan olyan kifejezési forma lépett, amelynek eszközei és céljai a művészségről alkotott fogalmakat kérdőjelezik meg. Marcel Duchamp 1914-ben állította ki *Üvegszárító* (Ready Made) című művét,²² és azóta nagyon sok irányzat és mű nagyon sokféle módon feszegeti a művészet határainak kérdését. Amennyiben a művészetek oldaláról lehetségessé vált az átlépés a nem művészet területére, úgy a nem művészet területéről is számolni lehet az ellenkező irányú terjeszkedéssel.

Ehhez nemcsak a művészetről alkotott felfogás megváltozása járult hozzá, hanem még sok minden más is. A szabadidő megnövekedésével tömegeknek volt alkalmuk valamilyen kedvenc időtöltést választani, és azt következetesen űzni. Egyebek között az anyagok, tárgyak megformálásának elemi ismerete is a korábbiétól eltérő és szélesebb társadalmi rétegekhez jutott el. Egykor a leányok és asszonyok azért varrtak, hogy a szükséges ruházatot előállítsák, gondozzák. A varrás, hímzés a mindennapi tudás része volt. A férfiak ugyancsak számos dologhoz értettek, érthettek: fafaragás, építkezés, tetőfedés stb. Ma megváltoztak az arányok és a célok. Aki ma megtanul varrni, az nem a zoknik foltozásán gyakorol, hanem, mondjuk, foltvarróként szép tárgyat akar létrehozni. Divatos szóhasználattal élve, a kreativitásának teremt megnyilatkozási lehetőséget.

²⁰ Domanovszky Gy. 1973; 1976; Nagy L. 1977.

²¹ A szlovák népművészeti kutatások kérdésfelvetései sokkal kevésbé hagyományosak, mint a hazaiak. Itt utalunk a *Slovenský Národopis*nek az elmúlt évtizedekben megjelent kötetekre.

²² A Ready Made (angol *'késztermék'*) a 20. század elején jelentkező módszer a képzőművészetben. Alapgondolata a használati tárgyak esztétikai célú bemutatása. A dadaizmus berkeiben jelentkező módszer első képviselője Marcel Duchamp volt, majd előszeretettel vált a neodadaizmus és a Nouveau Réalisme eszközzévé.

8. Barkácmunka

A kreativitásnak azután nincs szüksége műfaji és szakmai ismeretekre, hiszen az alkotás az ötletre épül és mulandó. Amíg korábban – a paraszti kultúrákban mindenképpen – a *hasznos*, a funkciónak megfelelő tárgy rendben lévőnek találtatt, addig ma a *szép tárgy* megalkotása, megtalálása, összegyűjtése sokak ún. szabadidős tevékenységének fő célja és tartalma. A kul-

túrantropológus I. M. Greverus a mindennapok esztétikája és az esztétizált mindennapok párhuzamba állításával már 1984-ben kultúraelméleti kereteket adott a kérdésnek.²³ Még néhány évtizeddel ezelőtt a népművészet fogalma kiterjesztésének is tekinthettük a *barkácsolás* és a *kézimunkázás* figyelembevételét, lényegében ezeknek a kézi ügyességet és képzelőerőt igénybe vevő tevékenységeknek – sok más ún. szabadidős tevékenységhez hasonlóan – a státusa nem sokat változott. Ma a terület áttekinthetetlen, fogalmilag egyelőre meghatározatlan. Annyi bizonyos, hogy a mindennapi munka mechanizálódására való reakcióként, a megnőtt szabadidő lehetőségével is élve, a kézzel fogható tárgyak létrehozásának az igénye olyan intenzív, hogy ennek a kielégítése kifejezetten társadalmi és művelődési feladattá vált. A létrehozott tárgyak – miután nem használati tárgyak – elsősorban vizuális eszközökre alapoznak. Látványként érvényesülnek, de olyan mondanivalóval már nem rendelkeznek, mint az ugyancsak vizualitással bíró hagyományos képzőművészeti műfajok, amelyeknél mindig a műfaj egyetemes története adja a háttérrel. Ennek az újabb, sokszor *szabadidős művészet*nek nevezett tevékenységnek az előzményei számos kézzel végzett munkához kapcsolódnak, rendszerezhetetlenül sokféle mintából válogatva.²⁴ A műfaji kötetlenségből származó szabadság biztosítja a tárgyak készítőinek a játékos kedvet, örömet, amit a néző is felelőtlenül átérzhet.

A francia népművészetről szóló összefoglalásában J. Cuisenier vetette fel azt a gondolatot, miszerint a kutatásnak figyelembe kell vennie a népművészet helyébe lépő ún. *tömegművészetet* is. Ilyen tömegművészetnek tartotta ő például

²³ Greverus, I. M. 1984, Szerdahelyi I. 1974.

²⁴ 2004-ben Budapesten (Zichy kastély, Óbuda) is látható volt a „Fából vaskarika” című nemzetközi kiállítás, amely mehökkentő tárgyaival a készítőik ötletességét, alkotó fantáziáját szemléltette.

az utcai plakátokat, grafittiket és hasonlókat. Jó társadalomtudósként meglátta és érzékelte azokat a tendenciákat, amelyek könyve publikálása előtti időszakban már jelentkeztek és napjainkban egyre erőteljesebben fejeződnek ki. Ezek mellett a fényképezés, a film- és videókészítés ismeretének tömegessé válására utalok itt. Ezek a látványra épülő kifejezési formák szociológiai értelemben véve is tömegművészetté váltak.²⁵ Sajátos kérdéskör a designe elemek megjelenése a tömegárukon, amellyel még az iparművészet esztétikájával foglalkozó szakemberek sem igen foglalkoznak.

A hagyományos tárgyalkotó tevékenységek eredményével ma nem vagy nemcsak a piacon, boltokban találkozhatunk, hanem sokszor olyan rendezvények keretében, amelyek a tevékenység gyakorlati folytatását is megmutatják. A néprajzi múzeumokban ugyancsak gyakorivá vált a kézművesek foglalkoztatása a látogatók szeme előtt, vagy egy-egy munkafolyamatnak a nézők részvételével való lebonyolítása. Mindez világosan jelzi, hogy a népművészeti tárgy többszöri metamorfózis után mára valamilyen szervezett esemény elemeként élményanyaggá vált. A tömegművészet – a tömegessé vált művészkedés értelmében – ugyanezt az utat járta be. A lakodalmi videó, mint új műfaj, jól példázza az említett folyamatot.

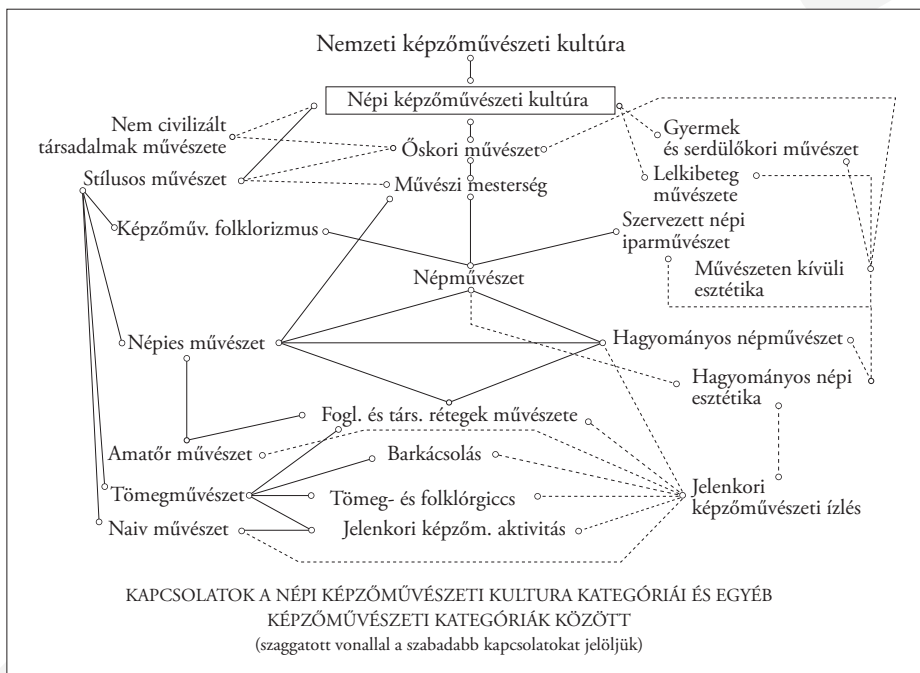
A népművészetnek a kultúra más, esztétikai tevékenységgel összefüggésbe hozható területeivel való kapcsolatát a nemzetközi szakirodalomban átfogó módon és elméleti keretben az utóbbi évtizedben nemigen taglalták. Pedig Richard Jeřábek és Voigt Vilmos egymással egyébként összeegyeztethető elméleti és terminológiai elgondolásai már a hetvenes évek elején megfogalmazódtak és érvényüket nem veszítették el. A **népi képzőművészeti kultúra** R. Jeřábek által bevezetett fogalma, e fogalom tartalma és terjedelme nem mond ellent annak, ahogyan Voigt Vilmos a **folklor jellegű képzőművészet** fogalmának használatát javasolja azzal a céllal, hogy a jelenségek oly szerteágazó és szétartó jellegű csoportjait leírni és rendszerezni lehessen.²⁶ Voigt Vilmos abból indul ki, hogy a társadalmi tudat folklor tartományában a mindennapi gyakorlati, a tudományos és a művészi megismerési formák ugyanúgy megtalálhatók, mint a kultúra folkloron kívüli területein. Ahhoz, hogy a folklorművészetek feltérképezése, műfajainak, művészeti és esztétikai ismérveinek megállapítása lehetségessé váljon, ugyanazokat a művészi és műfajelméleti kategóriákat kell használni, mint a hivatásos művészetek esetében. A népművészettel kapcsolatban javasolta a **folklor jellegű képzőművészet** fogalom bevezetését, ezen belül a

²⁵ Cuisenier, J. 1975.

²⁶ Jeřábek, R. 1978, 1979, Voigt V. 1972/a, 1979.

folklor jellegű ábrázolóművészet és a folklor jellegű díszítőművészet területeinek a megkülönböztetését. A folklor jellegű kifejezés egyértelművé teszi művészetszociológiai értelemben azt, hogy milyen területről van szó. Az ábrázoló művészet és a díszítőművészet megkülönböztetése, a hozzájuk rendelt jelenségcsoportok azonban – mint arra a szerző is felhívta a figyelmet 1972-ben – még mindig sok elemzést érdemelnének, amelyekben azóta sem bővelkedünk.²⁷

R. Jeřábek először 1979-ben publikált, a népi képzőművészeti kultúra területeinek átfogó bemutatását célzó ábráját változatlanul közöljük, mivel azt ma is érvényesnek tartjuk.²⁸

A népművészethez sorolható tárgyak alakításának háttérében természetesen az évezredek során felhalmozott, sokféle forrásból táplálkozó hagyomány húzódik meg. Ez a hagyomány, azaz a társadalmilag felhalmozott tudás akkor is létezik, ha egyedi esetben csak bizonyos része hasznosul. A hagyomány szintjeit többféle szempontból közelíthetjük meg: a népművészet tárgyalásánál művészet és mesteriség megkülönböztetése alapvető. A legtöbb félreértés éppen

²⁷ Az egyik fő probléma például az, hogy az európai népművészetben kevés tárgy sorolható a folklor jellegű ábrázoló művészethez. Amennyiben ugyanis a szó valódi értelmében vett ábrázolásról van szó, és nem figurális motívumról vagy mintáról, akkor a naiv művészet tartományába kerülünk.

²⁸ Jeřábek, R. 1980.

abból adódott, hogy a nem pontosan megválasztott *népművészet* terminus a tárgyat és a tárgyalgó tevékenységet olyan értelmezési mezőbe tolta át, amely azt nem illeti meg.²⁹

A népművészet tárgyai olyan használati tárgyak, amelyek alakításában esztétikai mozzanatok is megmutatkoznak: *artefaktumok*. A *használat* fogalmát némileg kiterjesztve ide sorolhatjuk a szokások kellékeit vagy a hit gyakorlásának eszközeit is. Napjainkhoz közeledve pedig a díszítést szolgáló sokféle tárgy, illetve az emlékeket őrző tárgyfélék is megjelennek.³⁰

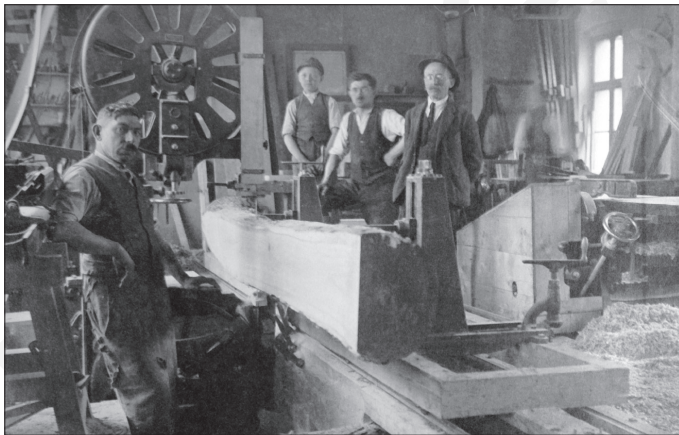
9. A háziipar specialistája

²⁹ Elgondolkodtató, hogy – mondjuk – a kosárfonó népművészt „alkotó”-ként emlegetjük, míg például Kisfaludy Stróbl Zsigmond a „mester” címet, illetve megszólítást kapta.

³⁰ Áttekintésünkben hiányzik a „kép”, a „fali dísz”, a „fénykép”. Az első két témában alig rendelkezünk a képhasználat teljességét, időbeli változásait és a képféleket illető olyan megfelelő mélysegű tanulmánnyal, amelyre támaszkodhatnánk, a fénykép paraszti használata pedig jól dokumentált. A falvédőkről lásd Kovács Á. 1980, a fényképről Kunt E. 2003. A ’kép’ kivétel nélkül a „szentsarok” berendezésével kapcsolatban kerül szóba, a szerzők nem is a képről, hanem a szoba szegletéről szólnak: Csilléry K. 1990/a, 1991, Lackovits E. 1994, Pócs É. 2001. Vesd össze S. Nagy K. 1976. A kép műfajai közül az üvegkép a feldolgozott: Szacsavay É. 1996. Lásd még Dammert, U. 1993, Dancu, J.–Dancu D. 1982. A népi kép kutatás ’fali díszek’ iránti érdeklődése egyenlőre alig van példa: Szacsavay É. 1996, 2001. Verebélyi Kincsó 2010. Vesd össze: Brückner, W. 1974, Pieske, Ch. 1988, 1983. Kovács Ákos úttörő munkásságára jellemző, hogy 1978 augusztusában *Kossuth Lajos a magyar nép felszabadítójának dicsőítése a magyar nemzet által* címmel 19–20. századi olajnyomatokból rendezett kiállítást a Hatvany Lajos Múzeumban. A múzeum teljes olajnyomatanyagának a feldolgozására még nem került sor.

10. A szövé a parasztasszonyok tudásának része volt

11. Az asztalos műhely, ahol még sok a kézzel végzett munka

A tárgy létrehozásának célja használatra alkalmas tárgyfélek előállítása. A tevékenység maga kisebb-nagyobb szakértelmet igényel. A tevékenység a specializáció különféle fokozatait fogja át: a mindennapi tudás, a speciális tudás, a kézművesség, ipar, sőt gyáripár történetileg differenciálódó területeinek termékei mind beletartozhatnak a népművészet tárgykészletébe. A készítményeknek ez az előállítás oldaláról való megkülönböztetése. A másik oldal a felhasználásé, illetve fogyasztásé. A fogyasztás kerete a paraszti gazdaság, háztartás. A tárgykészlet megválasztása, mennyisége, minősége és használatának módja, illetőleg a tárgyakhoz rendelődő funkciók alakítása adott történeti periódusban egyfelől függ a kínálat lehetőségeitől, másfelől a parasztgazdaság helyze-

12. Az egykori kézműves áru ma népi iparművészet

tétől. Ebben a vonatkozásban nemcsak a szegény-gazdag, hanem a tanya, falu, mezőváros közötti különbségek, az etnikai hovatartozás, a vallás megszabta, a fogyasztásra és reprezentációra, valamint az erkölcs szféráját érintő magatartásra vonatkozó elvárások is hatást gyakoroltak.

A puritán reformátusok Luther arcmásán és a himzett feliraton kívül alig használtak a szobában dekorációt, miközben a katolikusok akár a szentsarokban, akár a falakon szentképeket és kegytárgyakat halmozhattak fel. Ezek a képek és tárgyak azonban abba a köztes szférába tartoznak, amely a paraszti gazdaságok keretében előállított tárgyak és a hivatásos művészek által készített tárgyak között húzódik: a specialisták, kézműves iparosok, esetleg művészi iparokat űző mesterek készítményei hol a provinciális művészet kategóriájába, hol a népszerű (populáris) művészet kategóriájába sorolhatók.

A használati és dísz tárgyak iránti igényeket, sőt divatokat sokféle tényező befolyásolta. A megszerezhetőségnek anyagi korlátai voltak, a beszerezhetőségnek a kereskedelmi viszonyoknak – piackörzetek, vándorárusok, városoktól való távolság – és az azokat meghatározó tényezőknek voltak határai. A 19. század utolsó harmadától a lokális ‘divatok’ is változatképző tényezőkké válhattak.

John Paget angol utazó 1839-es cenki látogatása alkalmával szerzett tapasztalatairól így írt: „A ház legdíszebb sarkában többnyire egy aranyozott feszület vagy egy rikító színekkel pingált Máter Dolorósát láttunk, a nagycenki parasztok ugyanis katolikusok: ezek a család házi istenei... A protestáns parasztok házában a szenteket és a szűzmáriákat Franzl császár és Schwarzenberg herceg arcképe helyettesíti, vagy mint nem egy helyen láttam, Bonaparte és Wellington vetnek egymásra gyilkos pillantásokat a szobán keresztül.”³¹

³¹ Paget, J. 1987, 119 (idézi Perger Gy. 2002, 493.)

A tárgy anyaga, fajtája, a kivitelezés technikai szintje, a díszítmények jellege, színe, kompozíciós elvei csak korlátozott mértékben tájékoztatnak a tárgyhöz rendelt funkciókról és azok rendszeréről. Feltételezzük, hogy a tárgyak meghatározott társadalmi körülmények között különféle funkciókkal rendelkeznek. A felhasználás, a fogyasztás jelöli ki azt, hogy az egyes tárgyakhoz, tárgytípusokhoz milyen funkciók rendelődhetnek, hogy azok milyen hierarchiába szerveződnek. A határok nem egyszer s mindenkorra rögzítettek, hanem változók. A funkciók nem a tárgyak egyes részeihez, hanem az egészhez tartoznak. A fogyasztás, egyszersmind a befogadás helye azonos: így mindenekelőtt a tárgyválasztás és felhasználás intencióit kell figyelembe venni az értelmezésnél. A tárgyak ily módon nemcsak a formában kifejezett célszerű felhasználásra alkalmasak, hanem azon túl eső tartalmakkal is telítődhetnek. A funkciók elrendezésének elfogadása közösségi jellegű: ez szabja meg az egyén számára a választás lehetőségeit. A tárgyakhoz rendelődő funkciók a használatban át-

13. Protestáns szoba

meg átrendeződhetnek, ami nem jelenti azt, hogy a tárgy eredeti domináns funkcióját elveszti, hanem azt, hogy a funkció megszabta tartalmi kötöttségek fellazulhatnak és átrendeződhetnek. Jan Mukařovský nyomán a funkciók kiépüléseinek rendszereit is feltételezhetjük. Ennek megfelelően beszélhetünk aktuális, történeti és egyéni funkciósíkokról. A funkciósíkok rendszere adja a tárgy funkcióhorizontját, amely a használat lehetőségeit fogja át. A funkcióhorizont felmérése nem kapcsolódhat egyetlen tárgyhöz vagy tárgytípushoz. A parasztgazdaságban – adott helyen és adott időben – használt tárgytípusok összességének, valamint a funkcióhorizont szegmenseinek a megállapítására

van szükség ahhoz, hogy a vizsgált tárgy státusára vonatkozó megállapításokat tehesünk.³²

Közismert a paraszti gondolkodásnak az a vonása, hogy minden tárgyat addig használnak, amíg az valamilyen praktikus célt szolgál. A kilyukadt lábas még jó virágcserep helyett, a festett menyasszonyi láda felhasználható kukoricadarálásnál, a törött tükör darabjánál még lehet borotválkozni, az eltörött bicska pengéje alkalmas fafelületek karcolására. Látható, hogy a tárgy státusza *lefelé süllyed a használati tárgy, eszköz* kategórián belül. Amikor megjelenik a lakás díszítésének az igénye, még nincsenek dísz tárgyak: a használati célú tárgyak egy része mintegy *megemelkedik* és a funkcióhierarchia beosztásában feljebb, a *dísz* és *ünnepi* kategóriába lép. Az ágynemű halmozása, a tányérok, bokályok falra akasztása mutatja a tárgyak életének ezt a lehetséges útját.

A használati tárgyak, edények ilyen *díszítő, reprezentációs céllal* való megmutatásának vannak történeti előzményei. A főúri és gazdag polgári háztartások

14. Katolikus szoba

ban a díszedényeket olyan tállalókra helyezték, amelyek erre alkalmasak voltak. A 19. század elejétől a vitrin lesz az a bútor, amely a látnivalónak szánt tárgyakat tartalmazza, s ennek az utánzása lesz majd a kegy- és emléktárgyakkal díszített sublód a paraszti berendezésekben.

Ismert az a jelenség is, amikor a *szép tárgy*, illetőleg a díszítés iránti igény már odáig jut, hogy a *dísz tárgy* státusa megjelenik a paraszti kultúrában. Ez az igény azonban más és más jellegű tárggyal nyer kielégítést. A *díszítő funkció* betöltésére alkalmas tárgyak *helyettesítéseként* megjelenik a szentkép, történeti

³² Verebélyi K. 2002/a, 37.

ábrázolás, fénykép, emléktárgy, falvédő, majd ezeknek a tárgyféléknek a pótlására az újságkivágások, sörösdobozok, italosüvegek, művirágok, poszterek stb. Saját, a képzőművészeti műfajoknak megfeleltethető tárgyak artikulálására nem voltak meg a gazdasági és kulturális keretek Kelet-Közép-Európában. Ez nem jelenti azt, hogy a népi kultúra mint sajátos kifejező rendszer egészében ne lett volna meg a díszítésre való törekvés a már fent jellemzett módon.

Azonos formák időben és térben egymástól nagyon eltérő kultúrákban is létrejöhetnek. Az alapanyag és az alakítás technikája, valamint a célszerű használat meghatározza a változatok lehetséges számát. Csak erre épülhet azután a gyakorlatból/használatból fakadóan a tárgy *jelentése*. Példaként említjük meg a kerámiaedények jó részének a hasonlóságait, különös tekintettel az edények méreteire, öblösségére, fülek elhelyezésére stb. Az Erdélyben még a közelmúltban ismert ún. kecskefülű edényeknek olyan széles szájú fazekakat neveztek, amelyeket közvetlenül tűzbe állítottak a hosszan tartó főzéshez. Hogy az edényt ki lehessen emelni a parázsból, a két fület nem egymással szemben, hanem egy oldalon, egymáshoz közel helyezték el. E tárgytypus elég ritka, ám ismert *pignata* néven az olasz kerámiaművességben (a Pó torkolatvidékén és a Tyrrhén-tenger partján készítették elsősorban ezt a típust). Az ókori görög – korinthuszi – kerámiaműhelyekben az i. e. 6. századtól az i. sz. 1. századig adatolható még az előfordulásuk, de másolataik felbukkannak a Fekete-tenger partján, Szicíliában és talán a Duna torkolatvidékén is. Genetikai összefüggésekről senkinek sem jut eszébe beszélni.³³ Dél-Olaszországban ma is használnak és árulnak ilyen edényeket.

Még a további történeti korszakok tárgyai, formái és díszítései között is fellelhetők hasonlóságok, azonosságok; a végtelenségig lehetne a példákat sorolni. Bizonyos azonosítható elemek megkülönböztetésének mégis jelentősége van. A tárgyformák alakításában nem az emberi nem sajátosságaként meghatározott alakító szándék a meghatározó, hanem a mindenkor rendelkezésre álló anyag, az igénybe vehető technika és a társadalmi szükséglet, amelyek azután visszahatnak az egyéni szándékokra és készségekre. A nagy történeti stíluskorokhoz képest a népművészet kibontakozása nagyon rövid idő alatt zajlott. A kérdés (amelyre később még visszatérünk): helytálló-e, ha a népművészet stílusáról, illetőleg a népművészetben belül stíluskorokról beszélünk. A stílus nemcsak formai jegyekben összegződik, hanem azok tartalmára is utal. A mindennapi szükségletek kielégítésén túlra mutató, a közvetlen célszerűséget

---

³³ A budapesti Szépművészeti Múzeumban 2006. június és augusztus 27. között *Az évszak műtárgya* kamarakiállítás keretében volt látható a „Kecskefülű edények – Pignate” címen megrendezett kiállítás. Szilágyi János Gy. 2006.

15. A szoba berendezése sokféle műhelyből származik

16. Kecsefűlű edény,
Kr. e. 6–5. század

meghaladó tárgyak, tárgyformák inkább utalások – stílus szempontjából – a paraszti kultúra határain túl eső területekre.

Mélyebb elemzés nélkül is látható, hogy a paraszttárgy-együttesekben a *művészeti-esztétikai-díszítő* funkció önállóan nem jelenik meg. A möringlevelek, hagyatéki leltárak és hasonló források elemzése alapján valamelyest képet alkothatunk magunknak arról, hogy a tárgyak birtoklásában és használatában milyen értékelés, illetve az értékelésnek milyen szempontjai érvényesülnek.³⁴

Ismeretes, hogy a népművészet területének a körülhatárolása azért ütközik mindig akadályokba, azért annyi a következetlenség a tárgyválasztásban, mert a tárgyon kívüli tényezők – érzelmi-nosztalgikus motívumok, egyéni minőség-érzékenység és hasonlók – nehezen hagyhatók figyelmen kívül. A tárgyaknak van tárgy történetük – lásd például az ácsolt ládák esetét –, de nincs vagy csak ritkán van „etimológiájuk”, azaz a formának és a jelentésnek együttes története.³⁵ Érdekes és feltűnő, hogy bár léteznek a néprajzon belül is tárgyelméletek, ezek nem hasznosultak a népművészeti tárgyak elemzésében.³⁶

17. Fazekak egy kalábriai piacon 2008-ban

³⁴ Példaként csak néhány tanulmányt említek itt, lásd egyebek között Kósa L. 1980, U. Kerégyártó A. 1989; Granasztói P. 1998.

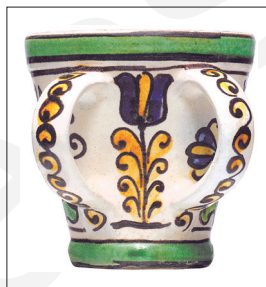
³⁵ Wildhaber, R. 1980.

³⁶ Bausinger, H. 2005, Wilhelm G. 2006.

A 70-es és 80-as években a paraszti tárgyi világ rendezésének a problematikája újabb szempontokkal bővült: a tárgyleltárak számítógépes feldolgozása számára szükség volt és lehetőséggé vált egy több szempontot is érvényesítő osztályozó rendszer kidolgozása. Walter Trachsler és mások ilyen irányba tett lépései a tárgyak fogalmi osztályokba rendezését nagymértékben előrébb vitték, és ahhoz is hozzájárultak, hogy a tárgyaknak a mindennapi kommunikációban betöltött szerepét a korábbiaknál jobban lássuk. Sajnos annak ellenére, hogy számos múzeumban a tárgyleírásoknál természetszerűleg használni kell egy kiemelt klasszifikációs rendszert, ami a kutatást ugyan megkönnyíti, nemigen találkozunk olyan elemzéssel, amely támaszkodna az említett tárgyosztályozási rendszerek kidolgozása során szerzett tanulságokra.³⁷ A tárgyakhoz tapadó és nem a használathoz is igazodó rendszerezések eleve figyelmen kívül hagyják a dekorációt szolgáló alkalmilag előállított elemeket, például a papírdíszeket, szalagokat, illetve a tárgyegyüttesek alkotta látványt.³⁸

Voltaképpen a *népművészet* kifejezés – mint már annyiszor rávilágított erre a kutatás – nem alkalmas a paraszti kultúra bizonyos tárgyainak a jelölésére.³⁹ A terminus azonban annyira meggyökeresedett a köztudatban és a szakmai kifejezések tárában, hogy reménytelen valami alkalmasabb jelölés meghonosítása. Mégis állást foglalunk amellett, hogy a *népi képzőművészeti kultúra* kifejezés tágabb értelemben való használatát, illetve a *folklór jellegű képzőművészet* szűkebb műfaji kategóriákra vonatkozó alkalmazását érdemes lenne konkrét anyagon végzett elemzésnél kipróbálni, jobbitani vagy megváltoztatni – mivel e két átfogó javaslatnál jobb a nemzetközi szakirodalomban sem áll rendelkezésre ma sem.

A másik alternatíva az lenne, hogy a népi kultúra egész tárgyrendszerét átgondolva és az általános művészetelméleti kritériumokat is szem előtt tartva egy, csak a népi kultúrára érvényes rendszert dolgozzunk ki, meghatározott ismervekkel és az egyetemes művészet megfelelő kategóriáival való megfeleltetés tisztázásával.

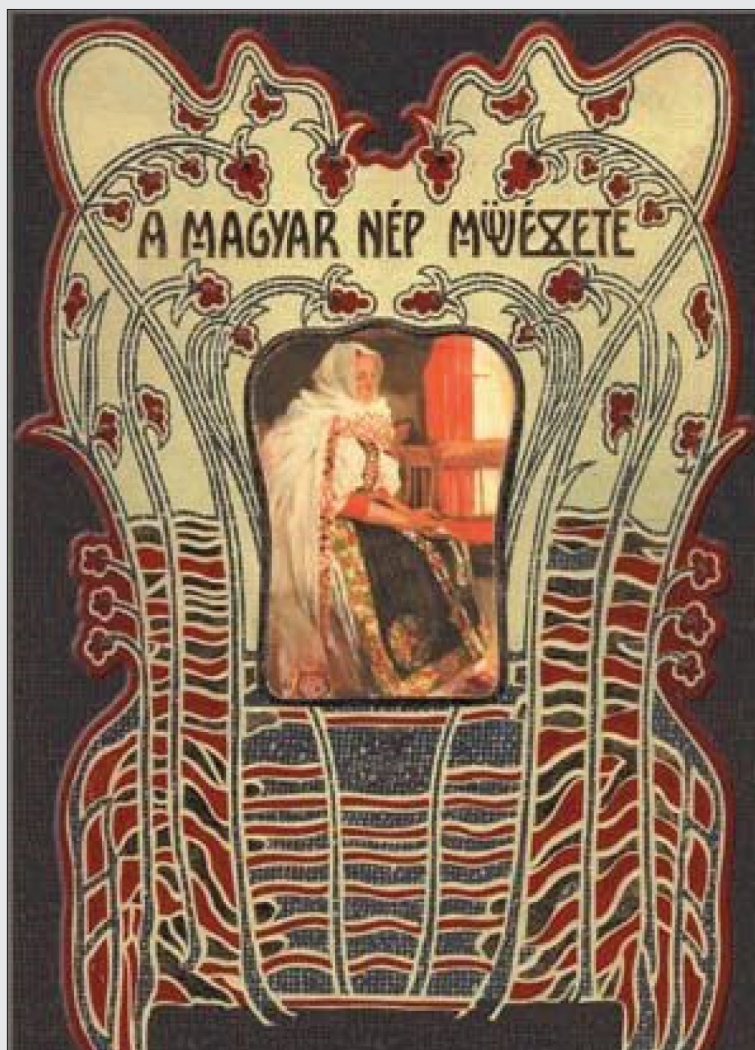

18. Erdélyi fazekas-
műhelyben
1991-ben készült rituális
kézműves edény

³⁷ Köstlin, K.-Bausinger, H. (Hrsg.) 1983; Fél, E.-Hofer, T. 1961, 1964, 1969. Lásd még Trachsler, W. 1981; Rasmussen, H. 1970; Verebélyi K.-Voigt V. 1997.

³⁸ A 'Lakáskultúra' vagy 'Házbelső' című tanulmányok is adósak maradnak a szobaberendezés adta 'kép' bemutatásával, elemzésével. A közölt képekről sokszor többet lehet megtudni, mint a leírásokból, a képek viszont például a függöny, a szecessziós ágytakarók, abroszok stb. használatba vételének az időpontjáról nem tudnak tájékoztatni. Szabadfalvy J. 1997.

³⁹ Brückner, W. 2000/b, Denecke B. 1980 /a, b, 1992, 1997, Johler, R. 1997, Korff 1996.

19. Malonyai Dezső összefoglaló művének címlapja

2. A tudományos megismerés útjai

„A nemzeti identitás műhelyében barkácsol valamennyi humán tudomány, a zenetudomány ugyanúgy, mint a művészettörténet, irodalom, és valamennyien etnikai kérdésekkel foglalkoznak, amelyeket esztétikai kategóriákon keresztül közvetítenek.”¹

A magyar népművészet felfedezése nem köthető egyetlen dátumhoz. Ugyanúgy, mint Európa más tájain, a népművészet iránti érdeklődés indítékai a 19. században kibontakozó néprajztudományon kívül estek. Ez az oka annak, hogy a tudományos népművészeti kutatások viszonylag későn indultak meg. Az már a hazai sajátosságok közé tartozik, hogy a téma iránti érdeklődés mintegy hullámokban jelentkezett, jobbra egy-egy kutató személyes teljesítményéhez kapcsolódott, elméleti vonatkozásban azonban ritkán tudott nemzetközileg is számottevő eredményt létrehozni.

A népelet, a falusi életmód, a parasztok tevékenysége és ennek eredményei iránti érdeklődés a 19. században beleágyazódott a legtágabban értelmezett hagyomány, a történeti múlt, a nemzeti sajátosságok megismerését, rekonstruálását célzó törekvésekbe. Ennek az érdeklődésnek az irányai egymástól eltérő módon és ütemben artikulálódtak, mire a század végén eljutottak oda, hogy intézményes keretek között kibontakozhasson a néprajz mint önálló tudományszak. Jól ismertek a népköltészet, a népzene vagy a paraszti gazdálkodás és életmód bemutatását szolgáló elméleti munkák és leírások, szöveggyűjtemények.² Kevésbé épültek be a néprajzi, népművészeti tudománytörténetbe azok az ösztönzések, amelyek a hazai iparfejlesztési törekvésekhez kapcsolódtak, ám a népművészet felfedezéséhez vezető úton mégis jelentősek voltak.³ Érdekeséggént említhetjük meg, hogy Ipolyi Arnold, akit a magyar néphitkutatás, művészettörténet-írás és műemlékvédelem egyik kezdeményezőjeként tartunk számon, legalább annyira tevékeny személyiség volt az iparfejlesztés, a házi-

¹ Köstlin, K. 1994, 407–417.

² Andrásfalvy B.–Hofer T. 1976; Hofer T. 1992; Kósa L. 1989; Voigt V. 1972/a, 1972/b.

³ Kresz M. 1952; Kresz M.–Szabolcsi H. (szerk.) 1973.

ipar fejlesztése és a magyar iparművészet megteremtése terén is.⁴ Ma már jól látni, hogy a magyar népművészet története nem tárható fel egy általánosabb keretek között mozgó kézműipar-történet, sőt valódi ipar- és gazdaságtörténet nélkül. Ez az előfeltétele annak, hogy (iparágakra, technikákra lebontva) történetileg jobban lássuk a céhekben a falusi és nem falusi népesség számára előállított termékek szétválását, a falusi kézművességnek és a szó igazi értelmében vett háziiparnak az ellátásban betöltött szerepét, majd a gyári ipari kínálatnak a hatását, illetve befogadását.⁵

Az iparfejlesztési törekvésekhez kapcsolódik a 19. században a világiállítások története is. Az első – 1851-ben rendezett londoni – világiállítástól kezdve egyebek között az ipari termékek célszerű formája és esztétikus megjelenése közötti harmónia megteremtése volt a bemutatók egyik hangsúlyozott törekvése. Témánk szempontjából az 1867-es párizsi világiállítást szokás megemlíteni, mivel az emberi munka történetének bemutatása keretében először itt láthatott a közönség olyan tárgyakat, amelyek nem a modern gyáripar termékei voltak. Már ekkor is az volt a cél, hogy a sorozattermelő manufaktúrák és gyárak mintákat meríthessenek a történetiként értékelt példák közül. Az itt szerzett tapasztalatok Európa-szerte hatottak. Különösen említésre méltó *Jacob Falke* neve, aki az 1873-ban létrejött bécsi világiállítás programjának egy részét alakította.⁶ *Falke* a háziipari termékeket (amelyeket később *Alois Riegl* kézművességnek nevez) – ugyanúgy, mint a falusi fogyasztó számára iparilag előállított tárgyakat – beemelte a kiállítás anyagába. Az ő írásaiban fogalmazódik meg legelőször és legkifejezettebben a népi és nemzeti fogalmak összekapcsolása a tárgyakkal, immár azok művészeti vonatkozásaira is figyelemmel.⁷ Magyarországon –csakúgy, mint a Monarchia más területein vagy a skandináv országokban és egyebütt is – a „háziiparok” támogatása több oldalról folyt.⁸ E támogatások célja köztudottan gazdasági és szociális jellegű volt. Ipartanodák létesítésével meg akarták erősíteni a háziiparok folytatását, nem egy esetben olyan helységeken is, ahol annak korábban nem volt igazi hagyománya. Az 1880-as évektől országsszerte háziipari mozgalmak keletkeztek abból a meggyőződésből, hogy a kortárs ipar fejlesztésének egyik eszköze a háziipar fejlesztése. Tanműhelyek, iskolák létesültek állami és magántámogatással, egyesületek

⁴ Ipolyi A. 1981; Lásd még Gervers Molnár V. 1983; Szulovszky J. 1999; Verebélyi K. 1999.

⁵ Bencsik J. 1993; Faragó T. 1991; Dóka K. 1988, 1989.

⁶ Roschitz, K. 1989.

⁷ Deneke, B. 1980 a, b, 1992; Kresz M. 1968.

⁸ Lásd még Bellák G. 2006, 64–70; Németh F. 1993.

kezdtek kiállításokat szervezni. 1877-ben a tanító- és tanítónőképzők számára kiadott tantervben már a háziipari foglalatosságok is helyet kaptak.⁹ Például a női kézimunka tanítása az elemi iskolákban 1905-től a tananyag részeként, kisebb-nagyobb intenzitással és helyenként több, helyenként kevesebb sikerrel folyt a II. világháborúig. 1891-ben *Gelléri Mór* megvalósíthatónak tartotta a nemzeti iparnak a kézművesség útján való felemelését. Másfelől pedig a hagyományos háziiparok modern keretek közötti újraszervezésével munkahelyek biztosítása is elérhető célnak tűnt.¹⁰

A millenniumi kiállítást megelőző évtizedekben sorjázó országos és helyi kézműipari, háziipari, nőipari kiállítások mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a ma a népművészet körébe sorolandó tárgyfélek készítése fennmaradjon, amihez a vásárló közönséget igyekeztek megnyerni.

Az 1873-ban Bécsben rendezett Világkiállítás „néprajzi falu”-jában – amely a budapesti millenniumi kiállítás néprajzi falujának kétségtelen mintája volt – már szerepelt egy-egy erdélyi szász és székely, egy bánáti román és egy-egy Horvátországból, illetve Galíciából, valamint egy Pozsony melletti német településről származó ház. Egyik-másik házban laktak is, kisebb kézi munkákat be is mutattak, és a termékeket árulták.¹¹ A nemzetközi és hazai ipari kiállítások sora – néprajzi részvétellel – folytatódott.

20. Az Iparcsarnok épülete a Városligetben

⁹ Víg A. 1932, 206–207; Katona I. 1978, 237–241.

¹⁰ Kovács Gy. 1898, Jekelfalussy József szerk. 1885–1886.

¹¹ Pemsel, J. 1989, 71. A népművészetnek a világkiállításokon való szerepeltetése külön elemző tanulmányt érdemelne.

„A bazárban különösen a szőnyegipar foglalja el a főhelyet és a kalotaszegi varrottas, gyönyörűek a selyki arany és ezüst hímzések. Hát még az özvegy Csereyné régi hímzései! Pompás asztalneműket mutat be a sepsiszentgyörgyi szövőgyár (s e mellett milyen bámulatosan olcsó minden). Disznód hatalmas pokrócokat produkál, Fogaras ízléses szűgyártó munkát, Bánffyhunrad és Gyergyószentmiklós a legpraktikusabb iparral áll ki, a legleleményesebb gyermekjátékokkal. Azért nevezem ezt a legpraktikusabb iparnak, mert minden kijöhet a divatból, még a kalotaszegi varrottas is, de a gyermekeknél örökké kelendő lesz a játékszer. Van itt minden, de minden, amiből pénzt lehet csinálni. Torda és Kolozsvár a fazekasmunkáival excellál, Brassó a posztójával, Zsobok a márvány dísz tárgyáival.”¹²

Ezeket a sorokat Mikszáth Kálmán írta 1887-ben Erdély Magyarországon című cikkében a városligeti Iparcsarnokban megnyílt kiállításról. Az esemény csak egy volt a hasonló rendezvények sorából, amelyeknek mind hasonló célja volt: a háziiparok és/vagy helyi iparok népszerűsítése. Hasonló kezdeményezések a korabeli Svédországban éppen úgy ismertek voltak, mint a Kelet-Európa más országaiban is. A népművészet, különösen a textilművészet, de a bútorfestés esetében is már nagyon korán számolhatunk a kívülről érkező elvárásokkal, amelyek akár vissza is hathattak egy-egy táj jellegzetes hímzéseinek, viseletének az alakulására.¹³

21/a. Erdélyi szoba az 1885-ös Országos Általános Kiállításról

¹² Mikszáth K. 1887.

¹³ A divatlapok, maga a divat vagy annak egyes elemei időről időre felhasználnak, utánoznak népviseleti elemeket a 19. század második felétől napjainkig.

22. Felvidéki hímzéstűk, amely a lenti képen is szerepel

21/b. Borsodi szoba az 1885-ös Országos Általános Kiállításról

A népi kézművesség, háziipar iránti érdeklődésnek ugyancsak általános mozgató eleme volt az iparművészet, nevezetesen a magyar iparművészet megteremtésének vágya. A már említett Ipolyi Arnold szándékai között is szerepelt a magyar zománcművészet, illetve az egyházi rendeltetésű textilművészet megújítása. Ehhez a mintákat a történeti régiségből kívánták meríteni, ezért nagy jelentőségű volt az 1884. évi történeti ötvösművészeti kiállítás. Az ipar, iparművészet és a kézműipar összekapcsolódására a pécsi Zsolnay gyár mutatja a legszebb példát. Ismeretes, hogy az 1870-es években a gyár tulajdonosa a népi kerámiát – egyebek mellett a habán kerámiát is – gyűjtötte, a Zsolnay-nővérek pedig tudatosan szedték össze hímzésminta-gyűjteményüket, hogy a kivarrott díszítményeket kerámiaterveiknél felhasználhassák.¹⁴

23. Fakulacs bőrdíszítéssel

Teréz az 1873. évi bécsi világkiállítás után Schmutzer gyári alkalmazottól tanult mintázni és vésni. Az idősebb Zsolnay-kisasszony a díszítésben a magyar népi motívumokat képviselte. Bár emlékirataiban Júliát magánál tehetségesebbnek írja le, Teréz úttörő alakja lett a „nemzeti ornamentika” megteremtésének. Csodálatos munkái húga műveivel alkot egységes, harmonikus kollekción. Az ősi magyar népművészeti formakincs világa legalább olyan lenyűgöző gondolati világba kalauzol el, mit a „mesés kelet”.

Az ornamentikának, azaz a díszítő motívumok rajzának önálló vizsgálata talán leginkább Gottfried Semper művészetelméletének keretében bontakozott ki a 19. század közepe táján.¹⁵ Semper elsősorban a londoni világkiállítás tárgyainak elemzése után fejtette ki azon felfogását, amely szerint az építészeti és kézműves technikák alapján alakult ki az ornamentika, és ennek alakulásában bizonyos törvényszerűségeket és nemzeti sajátosságokat kívánt kimutatni. Az ilyen sajátosságok megállapításához, a nemzeti stílus megalkotásához a történeti régiségek számbavevétele, valamint a történeti stílushatásoknak kevésbé kitett – mintegy organikus – díszítőmódnak a háziipari termékek alapján történő felmérése

¹⁴ Sikorszka-Zsolnai J. 1898. A korabeli herendi, hollóházi kerámiákon, porcelánokon is található népies díszítményeket Katona I. 1978, 223. Természetesen a magyaros ornamentika divatja nemcsak a fajansz- és porcelángyártást érintette meg. Lásd a kötet 10. fejezetét.

¹⁵ Semper, G. 1860.

járulhat hozzá. Ez a vélemény széleskörűen hatott és elterjedt a korabeli közgondolkodásban.¹⁶

A népi kultúra (népélet) tág értelemben vett művészi kifejezési formái iránti érdeklődés, amely a 19. század első felében a szóbeli műfajokra irányult, mint láttuk, ekkorra lassan kiterjedt a tárgyi világ, a viseletek felé is. Ebből kivette a részét néhány művész is, akik tudatosan fordultak az ipari civilizáció révén még meg nem rontott paraszti világ felé. A 19. század közepén Angliában kialakult preraffaelita művészeti mozgalom és az iparművészetet megújítani szándékozó *Arts and Crafts Movement* hatását befogadó, a századfordulón Gödöllőn csoportot alakító művészek a népművészet felé fordultak. Ennek több oka is volt. Olyan életformát kerestek és igyekeztek megvalósítani, amelyben a munka, a művészi alkotás az élet természetes teljességét adja. Nyilvánvalóan hatott rájuk a korszak népművészetre vonatkozó szemlélete is.

„A századfordulón Európa élő népművészettel büszkélkedni tudó országaiban kikristályosodott a népművészet e kettős szemlélete. Egyfelől az új stílus, a szecesszió a népművészetet (háziipart) önálló művészeti ágának tekintette, másfelől az ipar és iparművészet elé példának állította motívumkincsét. Az „önálló nemzeti jellegű iparművészet” szinte állandó szókapcsolata a kor művészeti szakirodalmának.”¹⁷

Körösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor és még számos más művész kezdett bele a népi motívumok gyűjtésébe – jobbára Erdélyben, de másutt is, azzal a céllal, hogy azokat használva alakítsák ki a maguk területén a magyar művészeti stílust. A Magyar Iparművészet című folyóirat megjelenésének első évtizedeiben kitüntetett figyelemmel kísérte és fogadta a népművészetet felfedező rajztanárok és lelkes amatőrök híreit és rajzait.

24. Cserépkulacs gránátalmamintával

¹⁶ Az ornamentikaelméletek 1900 körüli értelmezéséről lásd Sinkó K. 2002/b. Az ornamentika és a történeti stílusok iránti érdeklődés eredményezték azt, hogy a korábbi századok mintakönyveit például Berlinben az 1800-as évek végén újra elkezdték kiadni, lásd Lotz, A. 1973.

¹⁷ Gelléri K.–Keserű K. 1981, 418–443. A XIX. sz. vége és a XX. sz. eleje magyar művészeinek, a szecesszió képviselőinek a magyar népművészet felfedezésében és feldolgozásában betöltött szerepével megfelelő számú tanulmány foglalkozik. Erre a nagyon érdekes kérdéskörre itt bővebben nem tudunk kitérni, ezért csak néhány műre utalunk: Sármany I. 1977; Keserű K. 1977; Jurecskó L. 1989 a, b, 1992.

25. Üveggulacs

A TOLNAMEGYEI PÁSZTORMŰ-vészetnek néhány jellegzetes szemelvényét küldte be hű fölvételekben hozzánk Auerbach Lipót, szegvárdi főgimnáziumi rajztanár. Fából vagy szaruból só-tartókat, kéziükröket, botokat, kisebb dobozokat, stb.-ket készítenek az ügyes pásztorok, melyeket eredeti, részben faragott, részben az alapba vésett vagy karcolt diszítványokkal látnak el. Érdekesek ezek a naivságuk s kezdetleges voltuk mellett is sajátos bájjal bíró ornamentumok főleg azért, mert ezekben közvetlenül, hamisítatlanul nyilvánul a magyar népnek ízlése. Kívánatos, hogy Auerbach tanár példáját a vidéken működő többi rajztanár is kövesse s fölvételeket készítsen a

magya vidékén található érdekesb népipari munkákról, a melyekből ilyképen etnográfiai s iparművészeti szempontból egyaránt becses gyűjteményt lehetne könnyűszerrel összeállítani.¹⁸

Nagy vonásokban jellemezve, ez a szellemi háttere mindazoknak a vitáknak, amelyek a 19. század utolsó évtizedeiben idehaza is folytak a magyar stílus kérdéséről. Régészek, művészeti szakírók és mások eszmecesterje kétségtelenül hozzájárult a háziipari termékek – úgy is mondhatnánk, néprajzi tárgyak – felértékelődéséhez. A bécsi mintát is követő hazai kiállítások pedig szükségesé tették azoknak a tárgyaknak az összegyűjtését, amelyekkel egy „etnográfiai falut” be lehetett rendezni. Ilyen falu már az 1885-ös országos kiállításra is felépült (15 házzal), majd következett a millenniumi kiállítás néprajzi faluja. Az 1885-ös kiállítás egyebek között azért is fontos, mert ott az *ősfoglalkozások*, azaz a halászat, vadászat, pásztorkodás illusztrációjaként Herman Ottó már az egyik foglalkozás, a halászat eszközeit is bemutatta. A pásztorkodás kutatásával foglalkozva kezdi gyűjteni azt a tárgycsoportot, amelyet az ő elnevezése nyomán máig *pásztorművészetnek* nevezünk.¹⁹

Herman Ottó munkálkodása azért is érdemel figyelmet, mert jól mutatja, hogy a népelet, a munkák története iránti érdeklődés – amelynek már az első párizsi világiállításon is nyoma volt – hogyan vezet el a néprajzi tárgyak gyűjtéséhez. Némelykor maguk a munkaeszközök is díszítettek, némelykor a mun-

¹⁸ Auerbach Lipót később Ács Lipót címen Malonyai Dezső népművészeti kötetének is munkatársa volt. Az idézet helye Magyar Iparművészet, 1901, 4. évf. 4. sz. 163.

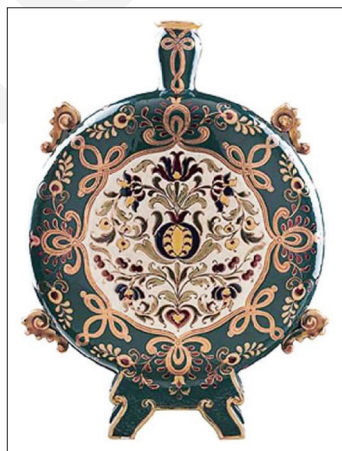
¹⁹ Herman O. 1892; Bárky Zs. 1928, Domanovszky Gy. 1941, Manga J. 1972. A hazai ipar (háziipar, kézműipar) történetéről.

kaeszközökkel előállított termékek a díszesek.²⁰ A lassan kibontakozó etnográfia inkább tárgyközpontú, míg a nem szakmai véleménynyilvánítók inkább az ornamentikát vizsgálják. Az első népművészeti publikációk jól tükrözik ezt a helyzetet. Pulszky Károly *A magyar háziipar díszítményei* (1879), Huszka József *Magyar díszítő styl* (1885), Szendrei János *Magyar díszítmények* (1891) című munkái – sok más kiadvánnyal és írással együtt – képviselik a háziiparnak, népművészetnek az ornamentika felől történő megközelítését. *Xántus János*nak a múzeumi tárgygyarapításra vonatkozó nézetei (1892-ben), vagy *Jankó János* 1894-es, a millenniumi kiállításra vonatkozó tervei tárgycsoportokra osztják a beszerzendő anyagot. Ez a szemlélet *Bátky Zsigmond*nak a néprajzi gyűjtemények összeállítására vonatkozó később megfogalmazott útmutatásában is megtalálható.²¹ Ne feledjük el, mennyire helytálló *Jankó János* sokszor idézett megállapítása: „*Hazánkban a néprajz szülei az iparművészet és háziipar voltak.*”²² Idézzük még a millenniumi néprajzi faluról szóló beszámolóját is:

„*Míg az első kiállításokon – tudni illik azok közül, ahol a néprajz képviselétéről is gondoskodtak – ugyancsak a curiosumot keresték a néprajzi csoportokban, s így különösen a mohamedán Keletnek jutott kiválóbb hely, addig az utóbbi időkben az ilyen néprajzi csoportnak egy kiállítás keretébe való beillesztését gondos tanulmány előzte meg s többé nem a forróövi tájak csudabogarait keresték az etnográfiában, hanem a nép lelkét akarták megszólaltatni tárgyaik, berendezéseik utánzásával vagy átiültetésével, mulatságaik, szokásaik bemutatásával...*”²³

A millenniumi néprajzi falu anyagának összeállítása már néprajzi szakmai felügyelet – elsősorban *Jankó Jánosé* – mellett jött létre.

A Nemzeti Múzeum 1872-től Néprajzi Osztálynak nevezett részlege számára is alapvető

26. Díszkulacs a Zsolnay-gyárból

²⁰ Nehezen birkózik meg a kutatás az olyan eszközökkel, amelyek negatív formáik lévén arra szolgálnak, hogy más anyagban hozzanak létre tartós vagy kevésbé tartós anyagokból új tárgyakat. Ilyenek az olyan nyomóformák, mint amilyenek az ostyasütő vasak, mézeskalácsnyomó formák. Kivételek a kékfestő-nyomóformák, amelyeket *Domonkos Ottó* monografikusan feldolgozott. *Domonkos O.* 1981. A szerzők általában a nyomóformát értékelik: *Weiner P.*, 1981, van *Gennep, A.* 1930, *Viga Gy.* 1987.

²¹ *Xántus J.* 1892, 306–309.; *Jankó J.* 1898, 1989; *Bátky Zs.* 1906.

²² *Jankó J.* 1897, 2.

²³ *Jankó* szövegét lásd *Szabolcsi H.* szerk. 1973, 171. Lásd még *Kresz M.* 1968.

27. A milleniumi kiállítás parasztfalujának temploma,
előtte háziipari cikkek árúsító helyei

28. A milleniumi kiállítás parasztfalujának egyik háza

jelentőségű volt e kiállítás szervezése. A kiállításon szerepelő tárgyak ugyanis e részleg, a mai Néprajzi Múzeum elődje gyűjteményeinek a megalapozásához járult hozzá. A gyűjtemények alakításában, alakulásában azután a továbbiakban még inkább érvényesültek a szakmai szempontok.²⁴ Lassan követelménynyé válik a tárgygyarapítást illetően az új és régi, a paraszti és a nem paraszti eredetű tárgyak megkülönböztetése, a tárgyegyüttesek, valamint tárgysorozatok beszerzésének az igénye.²⁵ A tárgyak gyűjtésével kapcsolatos tudományos álláspontot *Bátky Zsigmond* fogalmazta meg 1905-ben *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* című munkájában. Világosan leszögezi, hogy a néprajzi tárgygyűjtés feladata a népélet valamennyi területének a dokumentálása, amely akár díszítetlen tárgyakkal is történhet. Elgondolásai, javaslati évtizedekig meghatározó jelentőségűek voltak a hazai múzeumok néprajzi anyagainak összeállítását, kezelését, beosztását illetően. Ebben az írásban – mint ahogy általában is a néprajzi publikációkban még sokáig – elő sem fordul a *népművészet* kifejezés.²⁶ Érdemes hangsúlyozni a *néprajzi tárgy* és a *népművészeti tárgy* megkülönböztetésének az elmaradását, mivel ez a háttér annak a bizonytalanságnak, amely máig tapasztalható a népművészet fogalmi meghatározásában, a népművészeti tárgyak megválasztásában. Az Alois Riegl-től átvett *népművészet* kifejezés ugyanis elfedi a tárgyak gyakorlati szerepe és esztétikai kivitelezése kettős megítélésének lehetőségét.²⁷

Mindezek eredményeként, azaz a kiállítások, az iparművészeti és művészeti mozgalmak, a nemzeti önmeghatározással kapcsolatos elméletek, viták és vélemények hatására a 19. század végére, a 20. század elejére kialakult a népművészet divatja a közgondolkodásban.²⁸ E gondolkodás befolyásának köszönhetően a néprajzi tárgyak, s egyáltalán a népélet jelenségeinek esztétizáló elveken való megítélése és befogadása rendkívül széles területeken jelentkezett. Az építészet-től a zenéig, a színpadi művekig, sőt a mindennapi életben használt számos tárgy megválasztásáig kimutatható e divat befolyása. A tudomány, a művészet és a mindennapi ízlés vagy divat területéről egyaránt hozhatjuk a példákat.²⁹

A formálódó, differenciálódó tudományszak, a néprajz még nem volt felkészülve arra, hogy érvényes válaszokat tudjon adni arra a kérdésre, miért is találja szépek a közönség a néprajzi tárgyak egy részét.

²⁴ Gráfik I. 1997; Fejős Z. szerk. 2000; ott a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek további részletes bemutatása, gazdag bibliográfia. Lásd még Szemkeő E. 1989, Kodolányi J. 1972; K. Kovács L. 1939.

²⁵ A részletes tájékoztatást adja Fejős Z. szerk. 2000, 2006.

²⁶ Bátky Zs. 1906.

²⁷ Malonyay, mint fentebb utaltunk rá, azzal a művészkörrel állt kapcsolatban, amely a népi kézművességet művészetként értelmezte.

²⁸ Fejős Z. 1991; Fügedi M. 2001; Flórián M. 1990; Kresz M. 1968; Sáfrány Zs. 1993; Szojka E. 1998/a.

²⁹ Sármány I. 1977. Lásd még Fejős Z. 2000, 2002.

Mondhatni a közönség igényére válaszolva jött azután létre Malonyay Dezső népművészeti könyvsorozata, amelyben számos közíró, rajztanár, festőművész, a néprajz részéről Jankó János, Istvánffy Gyula és Kovách Aladár is szerepelt.³⁰ Voltaképpen e kötetek vezették be a közgondolkodásba, majd a szakkutatásba is a *népművészet* fogalmát. Malonyay kötetait ma a tudományos népszerűsítő könyvek kategóriájába sorolnánk.³¹ Azt a különbséget azonban meg kell jegyezni, hogy Malonyaynak a témát illetően nem voltak tudományos előképei. Írásából látszik, hogy a néprajzi szakirodalomban általában igyekezett tájékozódni, különösebb művészetelméleti ismeretekkel azonban nem verte föl magát. A bemutatni szánt tárgykörök megválasztásában – a templom és temető, ház és házbelső, viselet, faragás, cserepeesség, fonalas munka – szabadon járt el. A kötetek nagy tájegységek – Kalotaszeg, Székelyföld, Dunántúl, a Balaton-vidék és a Palócföld – népművészetéről adnak ismertetést. Mintha egy érdeklődő utazó számolna be a „népművészet” tájain tett barangolásáról: a kép hol pontosabb, hol elnagyoltabb. A szövegek stílusa jobbára ezt a közvetlen élményszerűséget közvetíti, néhol kissé tudálékos eszmefuttatásokkal fűszerezve, máskor pedig újságírói, riportszerű beszámolókat olvashatunk. A témák és a képanyag bősége azonban ma is lenyűgöző. A fényképeken, rajzokon és festményreprodukciókon látható tárgyak valóban szép tárgyak, szinte nincs is közöttük díszítetlen változat. Mára az ábrázolt tárgyak jó része, a rögzített „életképek” valóságos elmúlt.³² Malonyay kötetei, megelőzve a tudományos kutatást, mintegy megalkották a magyar népművészet képét, amely sokak számára máig érvényes. Természetesen a kor felfogását követve, nem függetlenül Gróh István, Ács Lipót és mások hatásától, közöl például a tárgytól elválasztott ornamenseket is, mégis a hangsúly nem ezen, hanem magukon a tárgyakon van.³³

A néprajzi-népművészeti tárgyak vizsgálata (elsősorban, noha nem kizárólag) a tudomány szempontjából az elmúlt száz-százötven évben soha nem volt könnyű feladat. A 19–20. század fordulóján és még azután is egy-két évtizedig a *házüipar*, *kézműipar*, *népművészet* fogalmai nem határolódtak el egymástól olyan következetességgel, hogy ezekre akár egy tárgytípológiai rendszert, akár a művészi megformáltság fokát és minőségét figyelembe vevő értékelő skálát lehetett volna felépíteni. A múzeumokban folytatódik a gyűjtés, a közleményekben pedig a tárgyak bemutatása jobbára az alapanyaggal, a készítés

³⁰ Jurecsko L. 1989 a., b., 1992, Kishont Zs. 1986–1987.

³¹ Keményfi R. 2012.

³² Malonyay D. 1907–1922.

³³ Gróh I. 1907.

technikájának alapos ismertetésével és a díszítő minták leírásával történik. A *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei*,³⁴ valamint *Magyar Népművészet*³⁵ címmel a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya kiadványsorozatok publikálásába kezdett. A nagyalakú, gazdagon illusztrált füzetek egy-egy jól körülhatárolt tárgycsoportot mutatnak be rövid tanulmányok kíséretében. Napjainkban a Néprajzi Múzeum *Tárgykatalógusai* c. sorozatot tekinthetjük a folytatásnak.

A kiadványok megindításának idején a szerzők leginkább díszített tárgyakat választottak ki a közlésre, ám a választás mindvégig tárgycentrikus maradt. A szerzők leggyakrabban egy-egy táj nevezetesebb hímzésfajtaival foglalkoztak, ritkább az átfogó áttekintés. A tájra vonatkozó megjelölés azonban nem stíluskörzetet jelent, hanem csak földrajzi meghatározást. Győrffy István, a magyar tárgyi néprajz klasszikusa a sorozatban ilyen címeiken publikált például: *Szilágysági hímzések* (1924a), *Jászsági szűcshímzések* (1924b), *Hímes tojások* (1925a), *Nagykun szűrhímzések* (1925b), *Matyó szűrhímzések* (1928). Nem véletlen, hogy 1930-ban *Magyar népi hímzések I. A cifraszűr* címen adott ki egy összefoglaló munkát. Azért emeljük itt ki ezt az írást, mert jól mutatja a korábbi ornamentikaértelmezésekkel szemben a szakmai álláspontot. Győrffy e könyvében ugyanis, Viski Károly után még egyszer, reflektál Huszkának az ornamentumokba vetített szimbolikus értelmezésként adott magyarázatára – ami az ún. *pávaszem-vitaként* ismert a szakirodalomban³⁶ –; vagyis, hogy a magyar szűrhímzések rózsamotívumában nem a keleti kultúrákból származó elemet talál, hanem a biedermeier hímzés hatását mutatja ki. Nagy lendületet adhatott volna a népművészetről való szakmai gondolkodásnak az, hogy 1928-ban Prágában rendezték meg az első nemzetközi konferenciát a népművészetről.³⁷ Erre az alkalomra Viski Károly fogalmazta meg a magyar népművészeti felfogást. Összhangban a nemzetközi kutatással, úgy foglal állást, hogy a népművészetben a különféle forrásokból táplálkozó, különféle technikai szinten kivitelezett tárgyformák összességét látja, amelyeknél a hatások különféle módon kapcsolódhatnak egybe. Figyelmet érdemel, hogy Viski megemlíti a nagy képzőművészeti stílusok, illetve a szomszédos népek népművészetének hatását is a népművészetre. Ezt a gondolatot majd a *Magyarság Néprajzában* is

³⁴ Viski K. 1921.

³⁵ 1924-től *Magyar Népművészet*, 1928-tól *A magyar népművészet kincsestára* a sorozat címe: Győrffy I. 1924, Bátky Zs. 1928, 1933.

³⁶ Viski K. 1926.

³⁷ Rogan, B. 2004; Gorgus, N. 1997.

megismétli.³⁸ Érdekes nyomon követni a későbbiekben, hogy a régiesítő szemlélet számára a reneszánsz és a török művészet hatásával először foglalkozó művek kanonizálódtak, megkerülhetetlenekké váltak, későbbi stílushatásokról nagyon hosszú ideig csak elvétve esik szó.³⁹

Madarassy László – nemcsak mint szakértő, hanem mint a Magyar Néprajzi Társaság főtíkára – 1931 őszén *Pásztorművészeti tallózás* címen tartott egy eligazító előadást a Társaság tagjai számára. Herman Ottó után akkor már ő foglalkozott kitartó tudatossággal a magyar népművészetnek ezzel a (továbbra is reprezentatívnak tartott) ágával. Ekkor már úgy látta, hogy a pásztorok faragó tevékenysége eltűnő félben van. Ő így jellemezte a korabeli állapotokat: „...Halódó sorsra jutott pásztorművészetünk még halódásában is nagyszerű és érdemes arra, hogy további sorsát figyelemmel kísérjük. Megmentéséhez azonban ne fűzzünk nagy reményeket, mert a pásztorművészet fenntartására nem elegendő egy-két jóindulatú műbarát érdeklődése. Ahhoz, hogy a magyar népművészetnek ez az ága zölden maradjon, megfelelő légkör is kellene. Ez a légkör pedig az a minden vidékre jellemző népi vagy pásztori közízlés, melyből kell, hogy a faragó pásztor művészete táplálkozzék, mert e nélkül olyan növénné fejlődik, amely gyökerével többé már nem a népművészet talaján áll, viszont lombjaival még nem éri el az iskolázott iparművészet magasságait. A rohamosan átalakuló magyar életben pedig éppen ezt a légkört látom legjobban veszélyeztetve.”⁴⁰

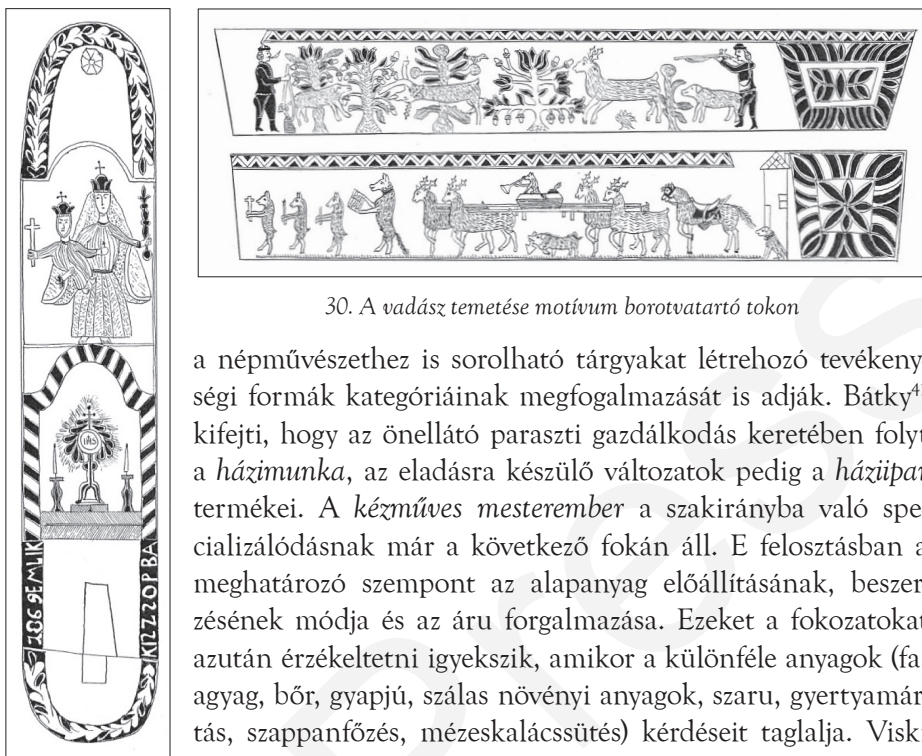
29. Borotvatartó tok

A *Magyarság Néprajza* több helyen foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyek a népművészettel hozhatók összefüggésbe. Viski Károly írja a *Bútorzat*, Bátky Zsigmond pedig a *Mesterkedés* fejezeteket. A parasztok körében meglelhető,

³⁸ Viski K. I. 1934.

³⁹ Balogh I. 1935, a reneszánsz hatásáról Balogh J. 1967, Divald K. 1911, Kiss M. 2007, 2008, Fejős szerk. 2008; a török hatásról Palotay G. 1940, Gáborján A. 1990, Lackovits E. 2005, történeti stílusrétegekről Palotay G. 1938, 1941, 1947, Manga J. 1971. Középkori témákkal foglalkozik Havassy P. 2002, Holl I. 1963, A barokkról népművészeti vonatkozásban Szacsavay É. 1993. Általános művelődéstörténeti háttér: Kosáry D. 1996, Benda K. 1993.

⁴⁰ Az előadás szövegét lásd: Madarassy L. 1935, 14.

30. A vadász temetése motívum borotvatartó tokon

a népművészethez is sorolható tárgyakat létrehozó tevékenységi formák kategóriáinak megfogalmazását is adják. Bátky⁴¹ kifejti, hogy az önellátó paraszti gazdálkodás keretében folyt a házimunka, az eladásra készülő változatok pedig a háziipar termékei. A kézműves mesterember a szakirányba való specializálódásnak már a következő fokán áll. E felosztásban a meghatározó szempont az alapanyag előállításának, beszerzésének módja és az áru forgalmazása. Ezeket a fokozatokat azután érzékeltetni igyekszik, amikor a különféle anyagok (fa, agyag, bőr, gyapjú, szálás növényi anyagok, szaru, gyertyamártás, szappanfőzés, mézeskalácssütés) kérdéseit taglalja. Viski Károly a *Díszítőművészet* fejezetben a népi kultúra tárgyainak az esztétikai tényezőit kívánja megvilágítani. Megállapítja, hogy a népművészetben az anyag, a technika, a forma meg a díszítmény szorosan függnek egymástól. Frappáns megjegyzéseket tesz a díszítmények jellegére vonatkozóan is. Ezek azért fontosak, mert mutatják, hogy a 20. század harmincas éveire a hazai szakkutatás árnyalt és sokoldalúan differenciált elgondolásokat volt képes megfogalmazni a magyarországi paraszti tárgykultúráról és a népművészet történeti hatásokat befogadó teljesítményeiről.

„A díszítőművészet alkotórészei között is vannak tehát őskoriak, ókoriak, középkoriak, újkoriak. Van ősi hagyaték, régi szállásföldről való hozomány, új környezetben gyűlt szerzemény, felülről érkezett szálladék, más népektől való kölcsönzés: van természetesen újabb, önálló alkotás is, vagy legalább olyan hasonítás (asszimiláció), amely esetleg 'magyarabb a magyarnál'.”⁴²

Sajnálatos módon a népművészetnek mint a népi kultúra sajátos jelenségének a valódi tárgyakban való bemutatása nem volt olyan színvonalú, mint

⁴¹ Bátky Zs. 1934, I. 260–261.

⁴² Viski K. 1934, II. 227.

az elméleti megközelítés. Viski Károly idézett áttekintésében a népművészeti tárgyakkal az alábbi csoportosítást adja a sorrend és a felsorolás különösebb indoklása nélkül: kéregmunka, csont- és szarumunka, fésűsség, lószőrmunka, bőrmunka, szőttes, hímvarrás, szűrűhímzés, szűcsűcsűhímzés, csipke, tojásűcsűhímzés, fafaűcsűhímzés, fejfafaűcsűhímzés, kapufafaűcsűhímzés, ház, templom, bútor, cserépmunka, féműcsűmunka, méűcsűsbáb. A *Magyarság Néűcsűprajza* néűcsűgyűcsűkötetes kéűcsűzikönyűcsűvében külön feűcsűjezet volt *A hagyomány tárgyai*, melyet ugyancsak Viski Károly írt. Érűcsűdekes, hogy az iparosok és a tanulatlan mesterek munkáit nem különbűcsűzteti meg egymástól, ugyanakkor a különűcsűféle néűcsűven jelűcsűlt csoportokba beűcsűszott tárgyakat az *iparműűcsűvészet* kategóriával is jellemzi. A *Mesterűcsűkedés* és *Díűcsűszítűcsűműűcsűvészet* feűcsűjezetei, jóllehet számos éűcsűrzékeny megűcsűfigyelésről tesznek tanűcsűbizonyűcsűságot, bizonyos követkeűcsűzetlenségről is árűcsűlkodnak, mivel nem éűcsűrvényesítenek konzekűcsűvensen egyeztetett szempontokat: a *Mesterűcsűkedés* feűcsűjezetben megállapított fokozatok vagy szintek a *Díűcsűszítűcsűműűcsűvészet*be sorolt tárgycsoportok bemutatásánál például már eltűcsűnnek. Itt is jól éűcsűrzékelhetűcsűjk az a bizonytalanságot, amely léűcsűnyegében máig tart, miszerint voltakéűcsűppen tetszőleges, hogy végűcsűl is milyen tárgyak nevezhetűcsűk a népműűcsűvészethez tartozóknak, és milyenek nem.

Értékelűcsűnk kell, hogy közvetűcsűve-közvetlenűcsűl több tényezűcsűt is figyelembe vesz mind a két szerűcsű az tárgyak éűcsűrtékelésénél: az anyag, a technika, a céűcsűszerűcsű forma és díűcsűszítműcsűny befogadását, néűcsűpi megűcsűtélésűcsűt tartják fontosnak. Ugyanakkor messzemenűcsűen tartózkodtak attól, hogy csupán az ornamentikára szűcsűrűcsűtközűcsűva köűcsűdűcsűs éűcsűrtelmezésekbe fogjanak.⁴³ Sűcsűt! Viski a díűcsűszítműcsűnyek magyarság eredetéről vagy specifikus jellegéről szűcsűlván megállapítja, hogy nincs olyan elem vagy motívum, „... amely valamennyi tárgycsoportban megűcsűvolna, olyan alakban, hogy az egész díűcsűszítűcsűműűcsűvészetet jellemezűcsűné.”⁴⁴

Átfűcsűgűcsű népműűcsűvészeti munkaként jelent meg Ortutay Gyula *Magyar népműűcsűvészet* című köűcsűtete 1941-ben, amely nem jelentett előrelépűcsűt vagy elmélyűcsűlést a téma kutatásában. A műűcsűvet kéűcsűpanyaga miatt erűcsűs támadások éűcsűrték, a kísérűcsűű tanűcsűlmány azonban figyelmet érdemel. Ortutay nem is foglalkozik a műűcsűvészi kérdésekkel, ám a parasztok műűcsűvészetével kapcsolatban a szociális különbségeket hangsűcsűlyozza, mintegy valamely lehetséges tárgyszociológia előképűcsűt sugallva.⁴⁵

⁴³ Batty Zs. 1928; Viski K. 1926, Batty Zs. Gyűcsűrűcsűffy I.–Viski K. 1928.

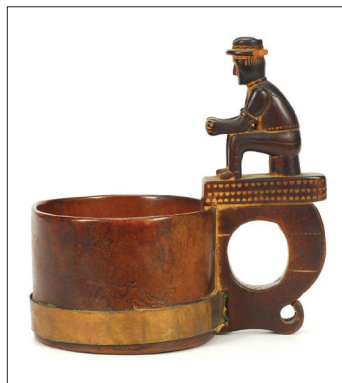
⁴⁴ Viski K. 1934, II. 344.

⁴⁵ Ortutay Gy. 1941. A köűcsűtet éűcsűrtékelésűcsűt összeűcsűgezűcsű szakmai állásűcsűpont a köűcsűvetűcsűző volt: „A részben Malonyay kéűcsűpeimék felhasználásával bemutatott anyag léűcsűnyeges kiegészítűcsűst nyert az Alföld népműűcsűvészetének ismertetésűcsűvel, amelyet Malonyay nem dolgozott fel. A gazdag kéűcsűpanyaggal rendelűcsűkűcsűző, tetszűcsűtűcsűs kiállítási munka nagyban hozzájárult a népműűcsűvészet iránti érűcsűdeklűcsűdűcsűs fokozásához.” Palotay G. 1948, 13.

A múlt század negyvenes éveiben a múzeumi tárgyak gyarapítása mellett alig-alig került sor olyan közleményre, amely az elméleti vagy fogalmi nézetek tisztázódása felé mutatna. Ezért is nagy jelentőségű Palotay Gertrúd munkássága, aki annak ellenére, hogy néprajzi szaktanulmányokat nem folytatott, különösen a népi hímezőművészet módszeres feltárásban ért el eredményeket. A hímező gyakorlat technikai oldalának a felmérését, bizonyos viseletelemek típusként való kezelését végezte el, a népi hímezésanyag konkrét elemzése alapján pedig történeti rétegeket állapított meg. 1948-ban a Néptudományi Intézet tudománytörténeti sorozatában ő írta a magyar népművészet kutatásáról szóló összefoglalást.⁴⁶ Az előzmények értékelése után megállapítja: „Ha azóta sikerült is a térképen néhány, az ismeretlenséget jelző fehér foltot eltüntetniünk, ezzel a népi díszítőművészetről való tudásunk bővült ugyan, de lényegében nem mélyült.”⁴⁷

A típusalkotás Viski által is hangoztatott igénye csak a tudatos gyűjtés, a terepen folytatott megfigyelés és a történeti adatok vizsgálatba való bevonása révén válhatott lehetségessé. A kutatás számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy általános elméleti kérdésekre – pl. egyén és közösség, stílus, ízlés – csak akkor lehet majd válaszolni, ha a megállapítások tárgysorozatok és tárgyegyüttesek vizsgálatán alapulnak. A díszítmények önálló vizsgálatának igénye a tudományos elemzések horizontjáról kezdett eltűnni.

Alapvető változás következik be Csilléry Klára, Fél Edit, Kresz Mária, majd Hofer Tamás munkássága révén. Mindegyikük jelentős mértékben gyarapította a Néprajzi Múzeumban gondjaikra bízott gyűjteményeket. Előtérbe került a terepmunka, a gyűjtés is tervszerűbbé vált.⁴⁸ A cél adott területen bizonyos történeti folyamatok dokumentálása, az egyes tárgycsoportok táji változatainak összegyűjtése, a formaalakításra hatást gyakorló, stílussteremtő központok és mesterek munkásságának a feltárása. Bár mindegyikük használta a „népművészet” kifejezést, sőt létrehozott kiállításait, megírt tanulmányaik, könyveik révén kialakították másodszer is a magyar népművészetről alkotott képet, mégis viszonylag keveset foglalkoztak a művésziség kérdésével. Mindannyian

31. Ivócsanak

⁴⁶ Palotay G. 1938, 1940, 1941; Ferencz K.-Palotay G. 1932.

⁴⁷ Palotay G. 1948, 13.

⁴⁸ *Néprajzi Értesítőben* időről időre megjelentek beszámolók a gyűjtemények gyarapodásáról. Fél E. 1943, 1981–1984; Csilléry K. 1981–1984.

32. Ácsolt ládák, Csilléry Klára rajzai

választásban, a falusi kézművesek céhes előzményei közötti kapcsolatok nem eléggé árnyalt kezelésében, a céhes iparok módszeres feltárásának viszonylagos megkésetttségében, a hangsúlyok szinte alig kimutatható árnyalatnyi csúsztatásában lehet tetten érni azt az alap gondolatot, hogy a népművészetet, ha nem is csak a parasztgazdaságban, de legalább a falun előállított tárgyak révén lehet bemutatni. Nemcsak az író, hanem immár több kutatói nemzedék felfogására is jellemző a következő megfogalmazás:

„Évszázadok stílushagyománya élt egymás mellett a magyar fazekasok kezén sokszínűen és sokrétűen, ez a változatosság a magyar fazekasművészet ereje, értéke.”⁵⁰

elsősorban mint az anyagi kultúra megtestesítőjével foglalkoztak a néprajzi tárggyal. A felhasznált anyagok, az alkalmazott technikák, a létrehozott tárgyak funkcionális tipológiája és mindennek a népi kultúrán belüli története az, amit kutatnak, bemutatnak. Írásaikat olvasva úgy tűnik, mintha az általuk vizsgálat alá vett tárgyaknál eleve feltételezték volna azok művészi voltát. Kresz Máriának a népművészetéről szóló egyik tanulmánya 1952-ben komoly vitát váltott ki a körül, hogy csak a *nép által* készített vagy a *nép számára* készített tárgyakat is a népművészethez kell-e sorolni.⁴⁹ Az elhatárolást lehetetlen volt következetesen végiggondolni és végigvinni. Bizonyos téma- és tárgy-

⁴⁹ Kresz M. 1952, 10–43.

⁵⁰ Kresz M. 1952.

A Kresz Máriától származó kijelentésnek itt csupán az a vonatkozása érdekel bennünket, miszerint a fazekasmesterség kvázi minden terméke művészeti jellegű lenne. A 20. század második felének népművészettel foglalkozó kutatói számára a néprajzi tárgy és a népművészeti tárgy közötti határok megfoghatatlanok.

A tárgyak szerepének az elemzése pedig jobbra valami olyan általános emberi vonásokra és szükségletekre hivatkozik, amivel éppen a konkrét történetiséget ássa alá.⁵¹ Elgondolkodhatunk azon, hogy Csilléry Klára munkásságában az ácsolt láda miért is foglal el olyan középponti szerepet, miért is szentelte élete fő művét a magyar népi lakáskultúra előzményeinek a feltárására,⁵² hogy Kresz Mária talán legjelentősebb munkája miért a népi kerámia tipológiáját megalkotó tanulmánya. Fél Edit, Hofer Tamás, Csilléry Klára a népművészet alakulásában jóllehet a történetiséget hangsúlyozták, mégis alapvető műveikben olyan perspektívából, mintegy *felülről* ábrázolták azt, ahonnan csak a csúcok, a kivételes teljesítmények látszottak. Ez egy megszerkesztett látásmód. Ugyanis ezzel az eljárással az ország tájai és a tájak fejlődésbeli különbségei, éppen a tárgyakat létrehozó közösségek történeti, társadalmi, gazdasági, kereskedelmi, művelődésbeli viszonyai szorultak háttérbe.

A felsorolt kutatók mellett a II. világháborút követő korszakból Domanovszky György⁵³ népművészettel kapcsolatos tevékenységét kell megemlíteni. Munkássága, kötetei lényegében nem térnek el a népművészetnek az addigra kialakult felfogásától, amely a néprajzi tárgyat – kimondatlanul is – művészi alkotásként kezeli.

A népi kultúra, ezen belül a népművészet történetiségének kutatása kétféle irányban értelmeződött: amint már jeleztük, egyfelől a tevékenységek, mesterségek, illetve tárgyak „előtörténete” érdekelte különféle intenzitással a kutatókat, másfelől pedig az a fejlődési dinamika foglalkoztatta őket, amelyet a 18. század végétől a 20. század elejéig – lényegében a díszített tárgyakra alapozva – dokumentálni lehetett. Egy ilyen bemutatásnak azonban nem jelent meg a szakirodalomban átfogó kultúraelméleti kerete. Megfogalmazódott azonban az az elgondolás, amely a népművészethez sorolt tárgyaknak a társadalmi reprezentációban betöltött szerepét emelte ki, utalva arra az elgondolásra, amely a svéd néprajzban a negyvenes évek elején fogalmazódott meg.⁵⁴ Nem a tárgyak művésziségeivel, hanem a tárgyak reprezentációs szerepével kapcsolatban jelennek

⁵¹ Fél E.–Csilléry K.–Hofer T. 1969.

⁵² Csilléry K. 1972; 2007.

⁵³ Domanovszky Gy. 1981.

⁵⁴ Fél E.–Hofer T.–Csilléry K. 1969.

33. Alakos kerámiák

alkotásoknak nem is kicsiny – noha az idők folyamán egyre változó arányú – hányada mindig is városi készítmény volt”.⁵⁶

Mégis úgy véli tanulmányának további részében, mintha a „népművészet”, „a falu művészete” egy sajátos, ugyanakkor olyan önálló kifejezési forma lenne, amely a parasztok kezén az ősközösségtől kezdve őrzött volna meg különféle elemeket, a modern ipari társadalmak kifejlődését megelőzően pedig külön fejlődési útra lépve hozná létre a saját stílusát. Ez a felfogás lényegét

meg azután dolgozatok, amelyeknek már más az eredeti kérdésfelvetésük is.⁵⁵

Azon törekvés következtében, hogy az egyes tárgytipusokat előállító úgynevezett stílussteremtő központjait, ezek hatását történeti folyamatban lehessen dokumentálni, fogalmazódott meg az a felismerés, miszerint a népművészet mezővárosi eredetű. Csilléry Klára szögezi le 1974-ben:

„...be kell látni, hogy a várossal való kapcsolatot tekintve a népművészet az egész történetének során megszakítás nélkül »polgárosult«, minthogy folyton-folyvást érték ilyen vagy olyan városi hatások, sőt a joggal népművészetnek nevezhető

illetően nem haladta meg Viski Károly több évtizeddel korábbi, akkor korszerű nézetét.⁵⁷ Az a szemléletmód, amely a használati tárgyak kivitelezésének formai jegyeit és minőségét művészi szférába emeli, már fel sem veti a kérdést, hogy művészetelméleti értelemben létezik-e egyáltalán népművészet. A népművészet mezővárosi gyökereit illetően sem fogalmazódott meg például olyan következtetés, amely ennek a ténynek a következményeit számba vette volna ti. azt, hogy az iparosok milyen konkrét közvetítő szerepet játszottak a nem népi és a népi tárgykultúrát illetően. (Természetesen a népi

⁵⁵ Inkább a népművészet értelmezésének a témakörébe tartozik Szojka E. 1998/b.

⁵⁶ Csilléry K. 1974, 190.

⁵⁷ Csilléry K. 1970; Viski K. 1934.

demokrácia idején a nép alkotó erejét nem lehetett megkérdőjelezni, akkor sem, amikor a tárgyalakotás mintáit nyilvánvalóan nem a paraszti közösségek hozták létre.)

Novák László és Sztrinkó István azután meg is kísérelték 1982-ben három mezőváros – Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd – ún. népművészetének a jellemzését. Inventáriumok és hasonló források segítségével e városok lakóinak a tárgyi ellátottságát vizsgálták, a rendelkezésre álló adatokból igyekeztek a művészi elemeket hordozó tárgyakat a többitől elkülöníteni. Az elemzés kiterjedt a múzeumi anyagra is. A kutatók érzékelték a népművészet fogalmával kapcsolatos bizonytalanságot, és javasolták annak tágabb értelmezését.

„A népművészet tehát nem azonos a díszítőművészet fogalmával, több annál: a tárgyalakotó tevékenység esztétikai, művészi kifejezőmódja, amely a mezővárosi tárgyi kultúrája alapján meghatározza a mezővárosok, a három város népművészeti kultúráját.”⁵⁸

Ez a megállapítás inkább ellentmond a tanulmányban előzőleg bemutatott adatoknak, amelyek alapján éppen az fogalmazódott meg, hogy meg lehet különböztetni a kisiparos mesterségek és a házipari termékek művészi vonásait egymástól. A „művész” jobbára a díszítettség bizonyos fokát jelenti a tanulmányban, az „esztétikai” ennél valamivel tágabban értelmezi a tárgyformálás minden összetevőjét. A kérdés csak az, hogy amennyiben ennyire kitágul a népművészet fogalma, úgy csaknem minden néprajzi tárgy ebbe a kategóriába kerül. Arról nem is beszélve, hogy a minősítés a kutatótól és nem a paraszti használatától származik.

A mezővárosi lakói által használt tárgyak jelmezője inkább az, hogy a 19. század köze-

⁵⁸ Novák L.-Sztrinkó I. (szerk.) 1982, 176. Lásd még Juhász A. 1974–1975.

34. Részlet a láda fedeléről

pén már nem ugyanaz a tárgykészlet szerkezete mint a falusiaké.⁵⁹ Ismeretesek azok az érvelések is, amelyek a paraszti tárgyi világ egyik vagy másik darabjának a meglétét, díszítettségét, használatát a távoli múltban nyelvészeti-etimológiai eszközökkel igyekeztek bizonyítani. A *Wörter und Sachen* néven a 19. század végén kez-

dődött kutatási irány távoli folytatásaként nem egy néprajzkutató igyekezett hasznosítani az említett módszert.⁶⁰ A népművészet kialakulása, illetve történeti múltjának tisztázása szempontjából ezek a javaslatok nem hoztak érdemi eredményeket.⁶¹

A népművészet értelmezését célzó véleményt formáló kutatók mellett számos olyan szerzőt is bele kellene venni áttekintésünkbe, akik a magyar népművészetről alkotható képet tanulmányaikkal tették teljesebbé. Ezekre itt most nemcsak terjedelmi okokból nem térünk ki, hanem mert a tárgyismeret bővítésén túl elméleti vonatkozásban nem gyakoroltak maradandó hatást a tudományos gondolkodásra.⁶² A népművészet fogalmának tisztázatlansága, a rosszul megválasztott terminológia használata máig folytatódik. Ez alól nem kivétel az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb, a témához tartozó, 1987-ben *Népművészeti örökségünk* címen indított vállalkozás sem. Az eddig kiadott kötetek hallatlanul gazdag anyagot tárnak elénk. Mégis meghökkentő, hogy ahány kötet, annyiféle módon választja ki a témákat és komponálja meg a maga *népművészeti* képét. Azt, hogy a népművészet milyen koncepciójából in-

⁵⁹ Novák L.–Sztinkó I. 1982, 176. Erre a gondolatra későbbiekben még visszatérünk.

⁶⁰ A *cifra* szó etimológiájának a magyar népművészettel kapcsolatban való értelmezése minden bizonnyal félrevezető Csilléry K. 1974, 192.

⁶¹ A *Wörter und Sachen* a 20. század elején jelentkező olyan kutatási irány, amely a tárgyak megnevezése és a tárgyak léte közötti művelődéstörténeti összefüggéseket vizsgálta. Hasonló cím alatt Heidelbergben 1909-ben indítottak el egy több évtizedig fennálló folyóiratot, lásd Schmidt Wiegand, R. 1991. A hazai hasonló indíttatású kutatók közül itt Mészöly Gedeont és Balassi Ivánt említjük meg. A nemzetközi gyakorlatban általában egy adott munkaeszköz különféle néven való említését és magát a munkaeszköz elterjedtségét szokás e módszer segítségével egybevetni.

⁶² A monografikus terjedelmű írásoktól a pár lapos ismertetőkig lehetne a példákat sorolni, ám erre itt nem térhetünk ki.

35. Faragott, festett láda

dulnak ki a szerzők és szerkesztők, vagyis a népművészet meghatározását szinte sehol nem találjuk meg kifejtve. Általánosan elfogadott az a nézet ma már, miszerint a népművészet fogalma a parasztság körében használt, tehát nemcsak a parasztgazdaságban előállított tárgyakra terjeszthető ki. Ennek jobb megértéséhez még egyszer idézzük Bátky Zsigmond szavait:

„Parasztok tehát voltaképpen e kisiparosaink is, és ha idők folyamán tanultak is egyet-mást városi iparos rendüinktől, ez ismereteket jórészt tovább is adták annak az ősi rétegnek, amelynek sorából kiemelkedtek. Tevékenységük, munkamódjuk e szerint mindenképp szerves része népiünk mesterkedésének.”⁶³

Ennek az álláspontnak az elfogadása, sőt kiterjesztése azonban pusztán az ötvenes években hangoztatott, ám igazán soha nem követett, a népművészetet szűken értelmező nézetekhez képest értékelhető újdonságként. A paraszti fogyasztás számára dolgozó iparosok termékei az utóbbi évtizedekben már beletartoztak a népművészeti áttekintésekbe, sőt bizonyos ipari előállítású tárgyak (pl. a népi üvegek, üvegeképek, nyomatok) is helyet kapnak bennük.⁶⁴

⁶³ Bátky Zs. 1934. I. 306. Lásd még Gráfik I. 2008.

⁶⁴ Veres L. 1991.

36. A festett asztal lapja

tevő eredményeket. Ezekhez a leíró szinten megvalósuló megközelítésekhez képest nagyon fontos előrelépésnek tartom azokat, amelyek a népművészeti tárgyak fogyasztási körülményeinek és feltételeinek gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti elemzését adják. Olykor még arra is sor kerül, hogy az „alapfeltételek” és a tárgyak megformálásának a stílusa közötti összefüggést elemezzék. Ez azonban nem általánosan jellemző eljárás. Nem vonható kétségbe, hogy a *Népművészeti Örökségünk* sorozat keretében bizonyos tárgycsoportokat illetően (a bútor, a kerámia, a hímzés, a képfestés stb.), továbbá az előállítás technológiáját, a tárgytipusokat és díszítményeiket tekintve (sőt, a táji-történeti tagolódás folyamatát ugyancsak nyomon követő) jó összegzések születettek. Egy-egy új téma is megjelenik, például a népi vallásosság tárgyai sok kötetben szerepelnek. A magyar népművészet alakulásának történeti folyamatai mégis nehezen rakhatók össze ezekből a részfeldolgozásokból, mivel a témák és szempontok nincsenek összehangolva.

Amikor a *Népművészeti Örökségünk* könyvsorozat megfelelő megyei kötetében valamely kézműves ipar történetének feltárásában jártas kutató jut szóhoz⁶⁵ a népművészettel némileg kapcsolatba hozható téma ürügyén, akkor alapos, adatgazdag és további elméleti tanulságok levonására is alkalmas összegezést olvashatunk. Egyébként a megyei kötetek olyan zárt világot hoznak létre, amely nemhogy Európa, de az ország más tájaival sem tart kapcsolatot. A népi kultúra etnikai, táji tagolódásának vannak a népművészetben is megmutatkozó kife-

⁶⁵ Lásd példaként: Juhász A. szerk. 1990.

jeződései.⁶⁶ Ilyen például a festett bútorok színe: Kalocsa környékén a világos kék volt a jellemző, Heves megyében pedig a vörös-fekete márványozás adott időszakban. Az ilyen és ehhez hasonló jellemzők nyilván műhelyek, piackörzetekhez is köthetők, ám a változatok és a regionális 'divatok' megállapítása akár társadalomtörténeti tanulságok levonásához is elvezethetne. Izgalmas kérdés, hogy megkülönböztető jegyek melyik tárgycsoportnál mutathatók ki, és mely tárgycsoportoknál kell a területi elhatárolódásnak az indokait más területen keresni. A viseletet tekintik a kutatók leginkább a lokális kötődés kifejezésének, de a változatok képződésének strukturális áttekintése nagyon idegen a leírásoktól.

Az évtizedek során kialakultak azok a kutatási hagyományok, amelyeket különösebb reflexió nélkül követnek a népművészettel foglalkozó kutatók. A tematikus bővülés csak tovább nehezíti a világosan megfogalmazott kritériumok kidolgozását.

37. Festett asztalos munka

A *Népművészeti örökségünk* köteteiben – a legújabbakat is beleértve – a magyar történeti leíró néprajz és muzeológia az a közös nyelv, amelyen az írások megfogalmazódtak. Az alap és a háttér a hazai szaktudomány által

⁶⁶ Példásképpen találjuk Szabó László összefoglalását a Szolnok megyei népművészetet illetően, amelyben a paraszti, parasztpolgári, katolikus, református népesség csoportjai tárgyi kultúráját összefüggésekbe helyezve jellemzi. Szabó L. 1987, 423–435a

felhalmozott tudás, az értelmezéshez azonban a tudományszak gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti eredményeit sem használták fel, a történészek és szociológusok eredményeiről nem is beszélve.⁶⁷ Feltételezhető, hogy a „Megyék Népművészete” sorozat cím a kutatók részére eleve olyan kötöttséget jelentett, amelyet feltétlenül tiszteletben tartottak. Holott nyilvánvaló, hogy a tárgyak előállításánál használt technikák és az általuk előállított tárgytipusok nem a közigazgatási határokhoz igazodnak.

A szlovák kézimunkacsíkok, a gömöri fazekak, az edelényi juhászkampók, hogy csak néhány példát említsünk, az előállítás helyéhez képest messze földre eljutottak. A mezőgazdasági termékek mellett a háziipari, kézműves ipari, alkalmanként gyáripari termékek is részt vettek a tájak közötti árucserében. A jelentősebb és kevésbé jelentős migrációs hullámok is idézhettek elő változásokat egy-egy helyiség vagy kistáj tárgyrepertoárjában.⁶⁸

A kötetek világosan mutatják, hogy mennyire időszerű lenne egy, az anyagokat és a feldolgozás technikáit átfogó tárgy- és terminológiai rendszer kidolgozása, amelyet a továbbiakban egyértelműen lehetne használni. Nemcsak a tárgycsoportok megnevezése, hanem az egyes tárgyak rendszerbe való besorolása is tetszőleges. Arról nem is szólva a konstrukciók mennyire statikusak és a lassú változást és az újításokat képviselő tárgyaknak éppen azt a heterogenitását nem tükrözik, ami a paraszti gyakorlatra általában jellemző volt. Gondolkodásra érdemes az, hogy a paraszti tárgyaknak művészi szempontból való vizsgálata alapjaként a kutatásnak egy olyan tárgyrendszert kellene létrehozni, amelyben az előállítás, beszerzés és a használat összehangolása megtörténik. Így nyilvánvalóan a tárgy funkciói válhatnak meghatározóvá, amelynek minden más tényező – a díszítés is – alárendelődik. A tárgyak tipológiájára

38. Foncsorozottüveg-gyertyatartók

⁶⁷ Az elmúlt évtizedek irodalmát itt nem sorolhatjuk fel. Hangsúlyosan utalunk például a következőre: Losonczy Á. 1977.

⁶⁸ Palotay G. 1947, 12. Az üvegtartók kapcsán olvashatjuk: „Tevékenységiük kapcsán olyan üvegtárgyak és edénytípusok jutnak a Kárpát-medencébe, amelyek valójában nem lokalizálhatók a formák alapján, tulajdonképpen egy általános európai formakincs részesei. Ez arra is figyelmeztet, hogy egy közép-európai, akár európai tárgyi műveltség létrejöttében a kereskedelemnek és a munkaerő migrációjának egyaránt része volt, s talán a korábbinál óvatosabban kell bánnunk számos tárgytipus eredetével, különösen etnikumokkal való összekapcsolásával.” Viga Gy. 1990. Lásd még Bihari-Horváth L. 2011, 2012.

épülhet rá az a második kritériumrendszer, ami a tárgyakkal a tárgyszerkezeten belüli státuszát megszabja. Ez azt jelenti, hogy a használat alapján kimutatható, mely tárgyak válhatnak emlék-, dísz-, illetve műtárgyakká milyen időszakokban. Az is megengedett, hogy egyes kategóriák – pl. a műtárgy – az adott történelmi periódusban egyáltalán ne legyen kitöltve. Az ilyen és hasonló kérdéskérdésekhez és a válaszok megadásához az előmunkálatok sok adatot, ismeretet halmoztak fel, amelyek összegezésre várnak. A közelmúltban felszaporodott hagyatéki, hozomány-, illetve kárleltárak mindehhez adhatnak segítséget. **A kvantifikálható adatokból lehet kiindulni az általánosítás felé, amire a múzeumi tárgy lehet a példa.** Hiába ismert az, hogy egy feketére festett sifonér horvát vagy magyar, katolikus vagy protestáns, gazdag vagy szegény portáról származik 1897-ből N. N. tulajdonából, pusztán ebből még igazán nem lehet tanúságokat levonni. A nagyszámú adat azonban értelmezi az egyes darabot, csak nem esztétikai, hanem funkcionális szempontból.⁶⁹ Noha a közkultúrában a tárgyak művészi és esztétikai vonásai nemigen különböznek el egymástól, a szakkutatásnak ezt a különbségtételt meg kell tennie. Nem minden olyan tárgy tartozik a művészethez, ami jól formált, arányos méretű és anyagszerű. A cserép csirkeitató mindezeknek a kritériumoknak megfelel, mégsem műtárgy. A műtárgy státusza a paraszti lakáskultúrában valószínűleg csak nagyon későn alakul ki. A tárgyformálás és a tárgyhasználat mindennapi, esztétikai és művészi vonásainak a megállapításához a **nagy történelem – a lokális történelem – a tárgytörténet** különidejűségeinek összehangolás révén lehet eljutni.⁷⁰

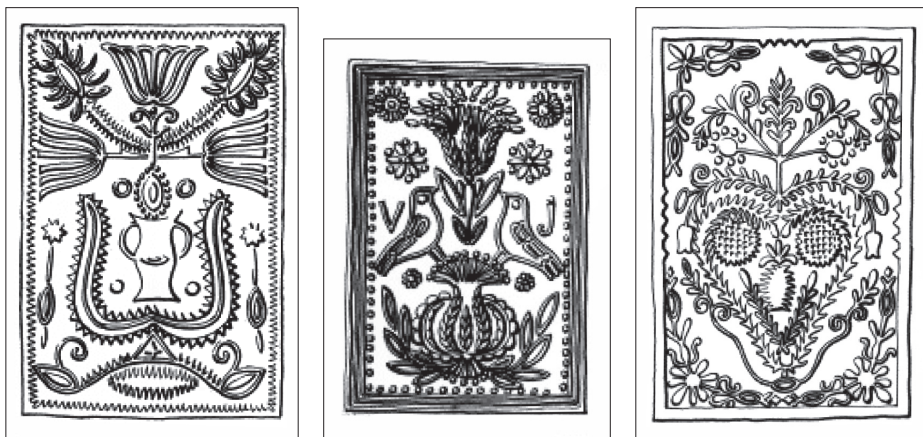
A népművészet nagy ívű áttekintéséhez igen jelentős hozzájárulásnak tekinthetők a magyar kézművesipar történetével foglalkozó újabb munkák. Ezeknek egy jó része a mezővárosi és falusi kézművesség társadalomtörténetét

39. Szecsessziós petróleumlámpa

⁶⁹ Benda Gy. 1989, 1992, Kósa L. 1980, Silling I. 2002, Szöcsné Gazda E. 2008.

⁷⁰ Gráfik I. 1998.

40. Kós Károly rajzai kályhacsempékről

is képes feltárni. Az előállított tárgyra és használatukra vonatkozó ismereteknek magukkal a tárgyakkal való összekapcsolása ritkább – de már sorjáznak az ilyen munkák is. Mégis úgy tűnik, mintha a paraszti tárgyi világ szemléletében egyfajta kettőség nyilvánulna meg: a népművészetre vetett pillantásból részben kimarad a kézműves iparok egy része, a kézműves iparok áttekintésében pedig csak a legutóbbi időben kezdődött meg az iparágon belüli, a fogyasztói igényeket és lehetőségeket követő differenciálódás érzékeltetése.⁷¹ Ami feltűnő, hogy a céhes iparosok, majd kézműves iparosok és parasztiparosok termékei az ún. népművészeti áttekintésekben egy kategóriába kerülnek, míg a céhes mesterségek jelvényei és kellékei azon kívül esnek, mintha azok egy más műfajt jelentenének. A céhtárgyak lényegében a mesterségbeli tudás csúcsát jelentik, tehát igazodási pontul is szolgálhatnak a fogyasztásra szánt termékek megítélésénél.⁷²

A határainkon kívül folyó magyar népművészeti kutatásokat illetően mindekenélőtt Kós Károly, Szentimrey Judit és Nagy Jenő, majd Gazda Klára és a fiatalabb nemzedék: Szűcsné Gazda Enikő és Tötszegi Tekla munkásságát kell megemlíteni.⁷³ Ők és a környezetükben munkálkodók a paraszti tárgyi világ anyagi volta felől közelítik meg a kutatásra kijelölt tárgycsoportot. A népművészetre utaló vonások ebbe az anyagiségba ágyazva jelennek meg. A népművé-

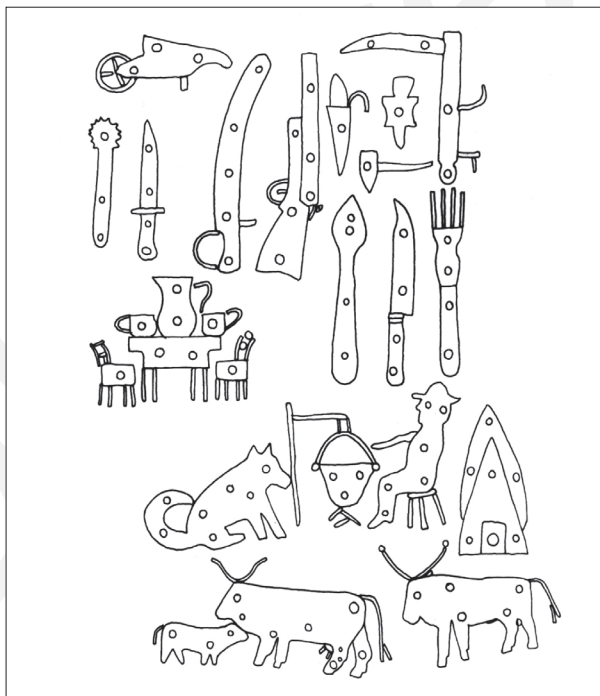
⁷¹ Eperjessy G. 1967; Domonkos O. szerk. 1991; Szulovszky J. szerk. 2005.

⁷² Faragó T. 1991, Eperjessy G. 1988.

⁷³ Kós K.-Szentimrey J.-Nagy J. 1972, 1974, 1978, 1981, Gazda K. 1998, 2000 a., b., 2001, 2008, Szűcsné Gazda E. 2002, 2015, Tötszegi T. 2003, 2005, 2012.

szet kifejezés nem művészetelméleti fogalomként értelmeződik náluk, hanem elemzési eszközként használják azt a tárgy megformálásának egyik lehetséges minőségeként. A tárgyak e minőségüknél fogva azután helyenként és időszakonként sajátos kommunikációs szerepre is alkalmassá válhatnak. Egy táj, egy falusi közösség vagy egy mesterség nagyon konkrét esettanulmányai a tárgyak előállításával mellett a használók értelmezésére is hangsúlyt fektetnek.

A tárgyat és használatukat összekapcsoló vizsgálatok eredményeként megállapított szabályok általánosabb szinten való összegezése nagyon sokat lendítené a magyar tárgyi kultúra, szűkebben véve a lakáskultúra tovább folytatandó kutatásán. Az erdélyi összegezésekhez lehetne a magyarországi tájak hasonló összegezéseit társítani, hogy szinkron metszetekben lehessen olyan átfogó képet összerakni, amely nem csak az egyes darabokra hanem jól megválasztott tárgye gyűtésekre, például a szobaberendezésének változataira támaszkodik, és a tárgyak használatának intencióit is tisztázza.⁷⁴ Sajnálatos, hogy azok a javas-

41. Csontberakás motívumai pásztorfaragásról

⁷⁴ Verebélyi K./a 2002, 36–45.

latok, amelyek éppen a népelet gyakorlatából kiindulva az önkifejezés lehetőségeit, a művészi megnyilvánulások említett horizontjait érintették – Kovács Ákos kiállításaira és kiadványaira utalunk itt –, visszhangot ugyan keltettek, de folytatásra nem leltek.⁷⁵

Voltak és vannak kezdeményezések, amelyek a leírás szintjét túlhaladva például a népi díszítőmotívumok értelmezésével új irányba léptek előre. Itt elsősorban Fügedi Márta, Selmeczi Kovács Attila és Gazda Klára dolgozataira utalok.⁷⁶ A magyar etnoszemiótika képviselői – Gráfik Imre, Hoppál Mihály – is közöltek témakörünket érintő elemzéseket.⁷⁷ A módszertani eljárások összegzése azonban még várat magára, noha az ilyen jellegű vizsgálódások bátorításához erre is nagy szükség lenne.

A népművészet új szemléletmódja kezdett kibontakozni az elmúlt évtizedben. Ezt közvetítik a Néprajzi Múzeum keretében, Fejős Zoltán kezdeményezésére létrejött vizsgálatok, kiállítások és kiadványok, amelyek a magyar népművészet felfedezését, a kutatások első nagy témáit és eredményeit mintegy reflexív tükörben idézik fel, mutatnak rá az egykori kezdeményezések, szemléletmódok gyökereire.⁷⁸ Fügedi Márta legutolsó munkái is ehhez az irányzathoz sorolhatók.⁷⁹ Az esztétizálás, a nemzeti kultúra és a nép összekapcsolása révén létrejött „magyar népművészet” fogalomnak mint tudományos örökségnek a kritikai számbavételét a népművészeti kutatások szempontjából olyan programnak tekintethetjük, amely a folytatás egyik előfeltétele. A továbblépéshez azonban nemcsak erre, hanem a műfaji és művészeti kérdések rendszerezett áttekintésére is szükség van.⁸⁰

Még a nemzetközi szakirodalomban is ritka a művészetelmélet olyan fajta kiterjesztése, amely átfogja a paraszti élet művészi szféráját is. Nemcsak arra volt és van szükség, hogy támaszkodjunk a művészet fogalmának történetiségére és viszonylagos voltára, hogy belássuk azt, hogy különféle társadalmi csoportoknak más és más a művészet fogalma.

A nehézséget továbbra is az okozza, hogy a parasztok nem azokban a kategóriákban gondolkodnak, mint a művészet fogalmával operáló csoportok. Németh Lajos művészettörténész, aki többször is foglalkozott a népművészet

⁷⁵ Kovács Á. 1980, 1981, 1986, 1990.

⁷⁶ Fügedi M. 1993; Selmeczi Kovács A. 2001; Gazda K. 1998, 2000/a, 2000/b.

⁷⁷ Gráfik I. 1992; Hoppál M. 1983.

⁷⁸ Fejős Z. szerk. 2006; Fejős Z. 2000, 2002.

⁷⁹ Fügedi M. 1997, 2001; Lásd még Flórián M. 1990; Nagy C., Óriné szerk. 2006.

⁸⁰ A kritikai számbavételre itt csak egy példát idézünk: Jöhler, R. 1997; Korff, G. 1996.

értelmezésének a lehetőségével, 1990-ben egy nagyon szép és gondolatébresztő tanulmányában elemezte az általa *művészi potenciálnak* nevezett képességeket. Az emberi nem sajátjaként ismert biológiai és pszichikai állandók a társadalmi fejlődés (akkumuláció) révén alakítanak ki olyan környezetet, amelyek közepette bizonyos tevékenységek a művészség irányába fejlődhetnek, mások pedig bele épülnek adott kor intézményrendszerébe, szemléletébe, kommunikációs rendszereibe és így hatnak. „Egy tárgyat, rituális vagy ceremoniális cselekménysort művészetként is értelmezni csak akkor lehet, ha megtalálható bennük a művészetpotenciál megfelelő hányada.”⁸¹ Mindez elméletileg rávilágít a művészi szint előtti fokozatot képviselő tárgyaknak a művészi alkotásokhoz való viszonyára, de továbbra is nyitva hagyja a *művészi potenciál* mértékegységei meghatározásának a kérdését.

42. Matyó hímzőnők a népművészet utolsó virágzó korszakában

⁸¹ Németh L. 1990, 21.

43. A felvetett ágy: tárolás és reprezentáció

3. A néprajzi tárgy

A forma mozzanata azonban kivétel nélkül minden tárgyban jelen van, hiszen minden tárgy anyagból és formából áll: ám nincs módunk tudományos pontossággal meghatározni, hogy adott esetben mennyire fontos a forma mozzanata. Következésképpen nem tudjuk – és nem is kell – megállapítani azt a határt, amelyen túl a kommunikációs eszköz vagy egy készülék már műalkotás is.¹

A népi kultúra tárgyai többféle szempontból csoportosíthatók, elemezhetők. Mivel a népművészetinek nevezett tárgyak artefaktumok, azaz olyan használati tárgyak, amelyeknek vannak esztétikai minőségeik is, mindenfajta elemzésnek a tárgy felől kell kiindulnia.² Az ember nembeli meghatározásánál tárgy-, pontosabban eszközkészítő képességét emelik ki a gondolkodók. Anélkül, hogy végigkísérnénk az emberi tárgyformálás történetét, annyit feltételezünk, hogy a társadalom a tárgyakban is leképződik. A tárgyak olyan mértékben tartoznak az emberhez, hogy éppen ez a sajátos viszony adja azt a lényegi vonást, ami az ember környezetében létező dolgok közül némelyeknek a tárgy voltát bizonyítja.

Az anyagi kultúrát képviselő tárgyak iránti érdeklődés jelentős előzmények után a néprajzi és etnológiai kutatásokban mintegy 25–30 évvel ezelőtt kezdődően megújult. Könyvtárnyi irodalom, számos konferencia ad számot erről a már-már önálló diszciplinává váló tudományos irányról, amely az empirikus kultúrákutatók keretében kezdett kibontakozni. Egyebek között az 1996-ban újjá alakított *Journal of Material Culture Studies* szerzőinek munkái – és még sok más írás – tanúskodik arról, hogy az embert körülvevő tárgyaknak milyen olvasatai rekonstruálhatóak vagy figyelhetők meg. Egyéni és közösségi tapasztalás, a tárgyhasználat hagyományokon, illetve célszerűségeen alapuló indítékai, a használat érzelmi háttere és szimbolikus jelentősége azok a kérdések, amelyek a megközelítések, elemzések fókuszában állnak. A hagyományos

¹ Panovsky E. 1984.

² Ez alatt a tárgy mibenlétét értem és nem az egyes tárgyat.

44. Gyimesi lakószoba a használatnak megfelelően berendezve

paraszti tárgyhasználat újabb szempontokból való megközelítésére nincs sok példa hazai szakirodalomban, jóllehet a ‘material turn’ képviselőinek eredményei és intenciói már évtizedek óta jelentős változásokat hoztak az anyagi kultúra kutatásában. Az alábbiakban a korábbi hazai kutatások eredményeire támaszkodva igyekszünk olyan támpontokat kiemelni, amelyek a paraszti anyagi kultúra elemei észrevételezéséhez, megtapasztalásához és értelmezéséhez hozzájárulhatnak.³

A néprajzi tárgy a népi kultúrában előállított és használt tárgyak összességét jelenti. A probléma abban rejlik, hogy a paraszti gazdaság soha nem volt egészen önellátó, hiszen a munkaeszközök egy részét – elsősorban a fémből készült tárgyakat – már igen régen e körön kívülről szereztek be. A társadalmi munkamegosztás révén egyre nőtt és nő az a szféra, amelyet technoszféranak nevezhetünk. Ennek a technoszféranak évszázadokon át alig változott a földműveléssel és állattartással kapcsolatos készlete. A tárgyváltozatok lényegében kevéssé érintették a tárgyak konstrukciójának a logikáját, amely könnyen átlátható volt. A tárgyakkal foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy a tárgyak – mindenekelőtt a munkaeszközök – az emberi test és az emberi gesztusok leképzésének tekinthetők. Az anyagbeli adottságok – fa, kő, fém stb. – mint

³ Itt elsősorban H. P. Han egy könyvére hivatkozunk. Hahn, H. P. 2014. A müncheni professzor gondozza az interneten az anyagi kultúra oldalt: <http://www.materielle.kultur.de>. Lásd még: Jeggle, U. 1983; Baiburin, A. 1997.

lehetőségek mutatkoznak meg a célirányos emberi tevékenységek számára, az anyag megmunkálásának kötöttségei pedig a társadalmilag meghatározott technológiai környezettől is függnék. Az ember és anyag, pontosabban az ember és a tárgy értelemben vett környezet viszonyát a civilizáció fejlődéstörténetének a középpontba helyezésével olyan logikai rendszert alkotott meg, amelynek a tárgy ívű és nem merev keretében a technológiai hagyomány, az újítás, a munkafogások átvétele és átadása, az eszközök eredetének, elterjedésének a kérdései jól követhetők. Ennek a szempontnak a figyelembe vétele kiváltképp fontos a díszítő motívumok értelmezése szempontjából, amire már Palotay Gertrud is felhívta a figyelmet. A felvidéki recemunkákat tanulmányozva állapította meg, hogy a változatlan technikai kötöttségek lehetnek az okai és feltételei annak, hogy némely minták akár évszázadokon át azonos módon öröklődjenek.⁴

Az ember és munkaeszköze, használati tárgyai, egyáltalán az általa használt tárgyak és dolgok között még ma is megfigyelhető a közeli viszony, kivált a saját készítésű tárgyak esetében.⁵ Mindazok a tilalmak, amelyek a hagyomá-

45. Emberfej pásztorbot végén

46. Pásztorok faragott botjai

⁴ Palotay G. 1947.

⁵ Az, hogy valami 'kézi munka' ma sajátos minőséget jelent, egyszersmind az 'eredeti', 'különleges' értelmébe véve is.

47. Díszített munkaeszköz, a gereben

nyos faluban például a kölcsönadást vagy a kölcsönvételt kísérték, közvetve utalnak erre a viszonyra. Kést, ollót nem adnak szívesen kölcsön, hacsak nem egy pénzdarab ellenében, mert azt gondolják, hogy a vágóeszközök átadása az emberi viszonyok „elváágását” fogja eredményezni.

A szerszámnak – ásó, kapa, kasza, szita stb. – „kézre kellett állnia”, vagyis a birtoklás és a használat személyes jelleget öltött. A kézművesek és kereskedők viszonya a tárgyhoz egészen más: ez is lehetett az egyik oka annak, hogy a kereskedők „idegennek” számítottak a földművelő közösségekben helyenként egészen sokáig.⁶ A személyesség a kézzel előállított tárgyak esetében a legerősebb. Az anyag kézzel való megformálása közvetlenül utal

természettel szemben az „alkotás” kulturális gesztusára, amely minden művészi tevékenység alapja. Valószínűleg ezért találja szépnek a modern ember a legprimitívebben megformált tárgyat is: könnyen azonosulhat a „kultúra” jegyében azzal a tárggyal, amely a kultúra által meg nem hódított világ vadsága feletti győzelmet is jelenti.⁷

A paraszti tárgyi világról való tájékozódás megbízható forrásai a hozománylevelek, végrendeletek és inventáriumok. Elemzésük alapján körvonalazódnak a háztartás női és férfi tartományai is, illetőleg az eszközkészletből következtetni tudunk a tárgyi világok összetételére. A csíkmenasági leltárakban kétszáz éven át jelen vannak a famegmunkálás eszközei. A „horgas fejsze” említése feltételezni engedi, hogy arra a díszítőfaragás miatt volt szükség. Ebben a tárgysorozatban a fűrész 1814-től szaporodó előfordulása pedig az asztalosmunka széleskörű megismerését is jelzi.⁸ A személyes – és ezt megkülönböztetem az egyénitől – a tárgyformálást illető készségek átadásától, a tárgyak örök-

⁶ Leroi-Gourhan, A. 1943, 1945, 1964. Lásd még Blandin, B. 2002; Jeggle, U. 1983; Kapitány Á.–Kapitány G. 2003.

⁷ Ugyanennek a logikának a másik oldala napjainkban a „természetes” anyagok, természeti formákat őrző tárgyak, egyáltalán a „természetes életmód” kultusza. Ezt gyakran a civilizáció által megrontott világ ellenpontjaként állítják be a közbeszédben.

⁸ Kerékgyártó A. 1981–1984, 101. Gazda E. Szűcsné 2006; Silling I. 2002. Lásd még Bodó S. 1986, Kósa L. 1980, Szűcs J. 1988.

lésétől, a birtokjegyektől és monogramoktól a díszítőmotívumok birtoklásáig több irányba is kiterjeszthetők a következtetések.⁹ A tárgyakhoz való ragaszkodást természetesen átszötte az a haszonelvőséget tükröző felfogás, mely szerint egy paraszti gazdaságban semmi sem fölösleges, mindent fel lehet valamire használni, mielőtt a természetes elhasználódás és pusztulás végképp elemeire nem bontja a tárgyat. A 'régi tárgyaknak' nem volt meg az az aurája, mint ma.¹⁰ A paraszti világot konkrét gazdasági és társadalmi értelemben évszázadokon át az élethelehetőségek szűkössége jellemezte. Ennek következtében a paraszti gondolkodás konzervativizmusa nemcsak az újítások lassú befogadásában nyilvánult meg, hanem az életmódban, a tárgyak használatá-

48. Faragó férfi

ban is. A szükségeshez képest a fölösleg, a halmozás, a bőség már önmagában a „rendkívüli” mellékjelentéssel bírt, s leggyakrabban a *szakrális, rituális, ünnepi szférákhoz* kapcsolódott. Ez a gondolkodásmód nyilvánul meg abban, hogy a paraszti háztartásoknál az egyes tárgyaknak is megvan a maga megbecsültsége: az örökölt eszközök és használati tárgyak megférnek az újabb keletű tárgyakkal. A menyasszonyi láda nem közönséges tároló bútor, nem csak a menyasszony vagyoni helyzetének a kifejezője, hanem az újonnan alakult család tárgyban kifejezett múltja és jövője is.

Az alapfunkción túl – addig, amíg a tárgykészlet meghatározott csoportjaira a szegényesség a jellemző – az egyes tárgyak jelentéseinek köre bővíülhet. A jelentések megsokszorozódását segítheti az anyag minősége, a technika fejlettsége, a díszítettség mértéke, a színek, a tárgy előfordulásának ritkasága és hasonlók.

Ismert dolog, hogy a hagyományos társadalomban a használati tárgyak kevésbé differenciáltak, többféle célra felhasználhatók. A négysegletes szövött

⁹ A Buda környéki német falvakban az úrnapi virágszőnyegek motívumai még ma is mintegy „családi” birtokban vannak (saját gyűjtés, 1998).

¹⁰ Baudrillard, J. 1987. – „Ami a korai néprajzosokat és etnológusokat annyira lelkesítette a gyűjtőmunkában, még ma is lelkesít: nevezetesen az a felfogás, hogy ezek a tárgyak a történelem auráját árasztják, hogy ismeretlen múlt fuwallata leng körül bennünket azokban a helyiségekben, ahol ezeket a bizonyítékokat kiállítjuk. Az anyagok és használatuk történetisége mintegy megmaradni látszik a tárgyak pórusaiban és érzékelhetően megragadhatóvá teszi a múltat.” Kaschuba W. 2004, 196.

49. Gyalu: a díszített munkaeszköz
nem dísz tárgy

anyag, a kendő, lepedő, terítő alkalmazásának a változatossága igen jó példa erre. A pad, eredetileg a szoba fala mentén körbefutó sárpadka, ülő és fekvő alkalmas volt egyszerre. Fejlődése során elvált a faltól, lassan fából készült többfunkciós bútordarabbá vált. Ám a funkciók differenciálódása folytatódott: a pad az ágyétól megkülönböztetett szerepre tett szert. Az ágy is és a pad is kapott olyan kiegészítő elemeket, amelyek a használat specializálására utalnak.

A mennyezetes ágy és a karospad egymástól jól megkülönböztethető berendezési tárgyak. Az ülő alkalmasok alapszerkezete például azonos, lábakra helyezett vízszintes (ülő) lap alkalmanként a hátat támasztó lappal kiegészítve. A fejszékektől a gondolkodószékig ívelő formaváltozatok jelentésváltozásokat is mutatnak, amelyet a használhatóságon belül a méretváltozatok is leképeznek (az ülőfelület nagysága, az ülőlap földtől való távolsága, adott változatnak az egyéb ülőalkalmasokhoz való viszonya stb.). Arra is van példa, hogy egy tárgyhoz rendelődött jelentés megőrződik akkor is, ha a forma változik. A szükségletek kielégítésére alkalmas tárgyak az anyagok és a technikák szorításában történetileg hamar elérhetik az ún. *célformát*. Az ácsolt technikával készült láda, a lécvázazó szék vagy az agyagból készült tárolóedények évezredek át szinte változatlan formát mutatnak. A funkcióknak megfelelő forma és a kézi megmunkálás nyomait mutató anyag együtt biztosítják a célformák esztétikumát.

A célformák megmaradhatnak azonos funkció mellett más és más anyagban kivitelezve: ilyen esetben a váltás a szociokulturális feltételek és értékrendek megváltozásában keresendő. A fatányér helyébe lépő ón-, kerámia- és kőedény, porcelán, majd papír- és műanyag táányérok esetében – hogy a nemesfémekről itt ne is essen szó – a méreteket és formákat illetően újításról nem is beszélhetünk. A civilizációs folyamatok kísérőjelenségeként (Norbert Elias kifejezésével élve) a funkcionális igények differenciálódására a használati tárgyak azonos típuson belüli megsokszorozódása vagy a méretek megváltozása és változatossága lehet a válasz.¹¹

A tárgyak eredetére, átvételére, használatára és jelentésére vonatkozóan egyaránt fontos kiindulópontot adhat a nyelvi megnevezés. A már említett,

¹¹ Elias, N. 1987.

a 20. század elején a német nyelvterületről kiinduló „Wörter und Sache” irányzat egyik célkitűzése volt, hogy a tájnyelvi tárgynevek elterjedéséből, azonosságai-ból, különbségeiből, a szóalkotás törvényszerűségeiből

50. Faragott, vésett fa tárolóedény gránátalmamintával

ne csak a nyelvre, hanem a tárgyra vonatkozó következtetéseket is levonjon.¹² A hazai népművészet-kutatás nem merítette ki mindazokat a lehetőségeket, amelyeket ez az irányzat rejt magában. A tárgyak megnevezésének nyelvtörténeti adatolása ugyanis nem azonos a szemantikai mező feltárásával. Még azok a törekvések is, amelyek az 1940-es évek táján fogalmazódtak meg, és arra irányultak, hogy a néprajzi tárggyal kapcsolatos helyi megnevezéseket, hiedelmeket és szokásokat is feljegyezzék, lényegében a tárgyak – az egyes tárgyak – funkcióinak az alaposabb megközelítését célozták meg.¹³ Évtizedekre volt szükség ahhoz, hogy a nyelvészetben belül a nyelv jelentéstana és jelöléstana megkülönböztetendővé váljon, és a nevek rendszerének önállósága a tárgyak rendszerétől elkülönüljön. Természetesen a lexicológia eredményeit a néprajzi tárgyak elmélete is felhasználhatja. A lehetőségeket Péntek Jánosnak *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse* című kötete máig érvényesen mutatja be.¹⁴

51. A kicsinyített és díszített eszköz ajándéktárggyá vált

A néprajzi tárgyak beosztásának alapja a használatuk. A használat hozza létre a tárgyak rendszerét, a használat jelöli ki a tárgy helyét ebben a rendszerben. E kiindulópont alapján a mezőgazdasági termelésben, állattartásban, közlekedésnél, teherhordásnál és a háztartásban használt tárgyakat, munkaeszközöket lehet a legkönnyebben elkülöníteni. Legtöbbjüknél a célirányos tevékenység eredményessége az emberi erővel való működtetés segítségével biztosítható. Az eszköz formai alakváltozatai rendszerint ergonó-

¹² Nálunk Csűry Bálint és Balassa Iván követték ennek az irányzatnak az elgondolásait következetesen, de hasonló gondolatok mások munkáiban is előfordulnak. Megjegyezzük, hogy a néprajzi atlaszok – a magyar is – a nyelvatlaszok mintáját és valamelyest tagolását is követik.

¹³ Haáz F.-Palotay G.-Szabó T. A. 1940.

¹⁴ Péntek J. 1979.

miai gyökerűek. Tárgy és használója együtt van leképezve a tárgyban. Ez az együttlét visszahat a tárgy formájának célszerűségére is: úgy a munkavégzés eredményességét, mint az emberi használat lehetőségeit is magába foglalja. Az ásó, kapa, gereblye, sarló, kések (stb.) méreteit az alapanyag, a munkaművelet és az ember testi tényezői együttesen alakították és tartották fenn évszázadokon, évezredekken keresztül. Mára nyilvánvaló, hogy semmilyen tárgytípológia nem szorítkozhat csupán a tárgyformák felsorakoztatására, mivel a tárgyakban nemcsak a társadalmi viszonyok objektíválódását látjuk, hanem annak a társadalmi tudat alakításában való szerepét is.¹⁵ Könnyen érthető példa: a falusi közösségben a munkaeszközök ügyes és jó használata megbecsülést jelent. Az ezermesterek, a specialisták tudása nem különbözik lényegesen a többiekétől, csak az adott keretek között a készség, gyakorlottság szintjén mutatkozik meg némi többlet.¹⁶ Ma ennek a tevékenységfélének a barkácsolás és a hobbiművészkedés felel meg.

A paraszti használatban lévő tárgyak másik nagy csoportja az életvitel köré csoportosítható. Ide sorolhatjuk a lakóépületet is – ám ennek a vizsgálata annyira önállósult, hogy a tárgyi világ körén kívül szokás tárgyalni. Hasonló a helyzet a ruházkodással is. A háztartás eszközei és a lakótér berendezése, azután azok a tárgycsoportok, amelyek további szempontok szerint osztályozhatók.

Vannak kutatók, akik a paraszti gazdaság tárgyi ellátottságának mértéke és összetettsége alapján, valamint a tevékenységek során használt eszközökből a gondolkodásmódra, az értékdimenziókra következtetnek, míg mások a tárgyak anyaga és formái közötti szilárd kapcsolatokra igyekeztek rámutatni.¹⁷ Fél Edit és Hofer Tamás nemzetközi sikereket ért el annak a tárgyi világnak az elemzésével, amely az 1950-es évek átányi parasztgazdaságait jellemezte.¹⁸

A tárgyak létrehozása minden kultúrában azzal a céllal történik, hogy szükségleteket elégítsen ki. Akkor, amikor a kutatás elszakítja a díszített tárgyak előállítását a paraszti létfeltételek és szükségletek alakulásától, olyan funkciókkal ruházza fel azokat, amelyek nem a paraszti gyakorlatban gyökereznek. Domanovszky György megfogalmazása jól példázza ezt a kutatói szemléletet:

¹⁵ A tárgyak értelmezésére vonatkozó elsősorban szociológiai szakirodalmat is jól áttekinti Blandin, B. 2002.

¹⁶ „Faeszközöket és edényeket, lapátokat, villákat, kanalakat, teknőket, kész kocsikat, taligákat, hordókat, abroncsokat, zsindeleyeket, ablakrámákat, szőlőkarókat stb. igen számos lakosunk csinál. Az erdők szélein fekvő magyar és német helységekből csaknem minden parasztagazda kádár, kerékgyártó vagy másféle faműves...” – írja Haás Mihály a 19. század eleji Baranyáról. Haás M. 1985, 95–96.

¹⁷ Dixel, Th. 1973. Lásd még Jeggler, U. 1983.

¹⁸ Fél E.–Hofer T. 1961, 1969, 1964, 1997. Lásd még Verebélyi K. 2003; Voigt V. 1984.

„Az alkotói tevékenység csak ott kezdődik, amikor már mustrát szőnek a vászonba. A varró és hímző tevékenységénél az anyag kiszabása és hasonló előkészítő tevékenység után csak a hímzés maga alkotói munka.”¹⁹

A varrás, hímzés, szövés mindennapi női tevékenységnek számított. Ezen belül lehetett ügyesebb és kevésbé ügyes, ötletesebb és kevésbé találekony az, ahogyan az egyes tárgy készítői az adott technikát alkalmazták. Művészi alkotótevékenységről nem helyénvaló beszélni itt, mivel az egyéni invenció legfeljebb újabb variáns létrehozását eredményezi, ami még nem haladja meg a tárgycsoportra jellemző hagyományos kereteket.

A díszített tárgyak elemzése a készítés helyének gazdasági, piaci feltételeiből kell, hogy kiinduljon. Az alapkérdés tudniillik az, hogy az elsődleges szükségletek kielégítése mellett vagy után mikor lesz lehetősége az adott körülmények között élő paraszti lakosságnak a társadalmilag közvetített, másodlagos szükségletek kielégítését szolgáló tárgyakat is előállítani vagy beszerezni. Igen figyelemre méltó a díszítványok használatát illető megállapítás, ami jól mutatja a tárgyhasználat differenciáló hatását:

„A parasztházak falát már cifra tárgyok tucatjai díszítették akkor, amikor az egy tálból evés még javában élő népszokás volt. Az étkezőtárgyak a 19. század közepétől ugyan gyorsan terjedtek, de az ország bizonyos vidékein – így a hevesi palócok körében is – még a 19. század végén is közös tálból ettek.”²⁰

Nem lehet megfedkezni arról, hogy a tárgyak alapvetően eszköz jellegűek (a konkrét használat funkcionalitásánál tágabb értelemben is).²¹ Ez nemcsak azt jelenti, hogy a tárgyakhoz a már sokat emlegetett funkciók sora kapcsolódik, hogy az egyik vagy másik funkció valamilyen más elemmel további megerősítést nyer. A tárgyak készítői és használói nem mindig ugyanazok, és amennyiben a tárgyak áruk, úgy ez olyan funkciótöbblet, amelyet ritkán veszünk figyelembe. A tárgyak díszítésének egyik oka éppen itt keresendő. A mézeskalácsformáknál, a képfestő mintáknál – egyáltalán a kézműves mesterségek termékeinél – mindez kézenfekvő, de nem más a helyzet a vajnyomó formákkal sem. Azaz a szükséglet a tárgyalakítás egyik tényezője, a másik tényező pedig a szükségletek kielégítésének a módja és lehetősége. A tárgy mint áru nemcsak értékvonatkozásokkal bír, hanem fel is kell, hogy hívja magára a figyelmet. A díszítésnek – amely az állandósult és ritkán változó formák felszínén történik – sokszor a vizuális kommunikáció a célja. A látványon keresztül

¹⁹ Domanovszky Gy. 1981, 47.

²⁰ Istvánffy Gy. 1898, 308.

²¹ Szabó K. 1931.

való közlés nemcsak a tárgyakra szorítkozik a (paraszi) kultúrában; azonban különösen a saját használatra szánt tárgyak készítésénél meghatározóbb lehet a jelérték, mint az áruérték vagy a használati érték. A felhasználói-fogyasztói körülmények, a környezet átviheti a jelértéket a háztartásban előállított eszközökön túl a megvásárolt tárgyak körére is.²²

A *néprajzi tárgy* fogalmának meghatározása és jelentésének változása a magyarországi néprajzi gyűjtemények történetére alapozódhat, továbbá figyelembe kell venni azokat a tárgymonográfiákat és a népművészet tárgycsoportjaival foglalkozó köteteket is, amelyek a szakirodalomban ismertek. Mindezekből azonban csak közvetve vonhatunk le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy a népi kultúrán belül egy adott tárgyféle milyen helyet is foglal el a tárgyak rendszerében. Általában valamely paraszti tevékenység vagy háziipar, ill. kézműves mesterség eszközkészlete az alapja a monografikus szempontú megközelítéseknek – amellet, hogy az előállított termékfélék típusait is számba szokás venni.²³

Itt csupán azt jegyezhetjük meg, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményének alapját (nem minden előzmény nélkül) Herman Ottó 1885-ben összeállított, a halászzattal mint ősfoglalkozással kapcsolatos tárgyai jelentették (mintegy 200 darab). A millenniumi kiállításra való készülés óriási lendületet adott bizonyos fajta tárgyegyüttesek begyűjtésének. Amint Jankó János, e munka felelős irányítója megfogalmazta: „*E téren legelső feladatunk az, hogy hazánk jelenleg élő népfajtaának életviszonyait tüntessük fel ethnographikus tárgyaikkban népenként és vidékenként.*”²⁴

A millenniumi néprajzi falu 24 lakóházának berendezési tárgyai, Herman Ottónak a halász- és pásztoréletéről szóló kiállításához felhasznált illusztrációi, valamint a Jankó János által gyűjtött paraszti munkaeszközök (közel tízezer tárgy) kerültek azután a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. Röviden úgy is fogalmazhatnánk, hogy a múzeumi anyag a paraszti kultúra olyan eszközeit és használati tárgyait tartalmazza, amelyek az életmódot voltak hivatva reprezentálni, amennyiben lehetséges *szép* tárgyakkal. Ez a minta a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek összeállítására is évtizedeken át hatással volt. Ugyanakkor az *ethnografikus tárgy* közelebről nem lett meghatározva és adott múze-

²² Kocsis Rózi életrajzi írásában mondja el azt a jelenetet, amikor édesapja a hiányzó bádögögre pótlására biztatja az édesanyjukat úgy, hogy a falról akasszon le egy csuprot. A válasz: „*Mit képzelsz? Nagylány, fiú van a háznál, bár egy annyi dísz legyen...*” Kocsis R. 1988, 197. Hangsúlyozni sem kell, hogy a fal csuprokkal való díszítésének itt nem esztétikai, hanem a család tagjainak társadalmi helyzetére, korára vonatkozó jelértéke van.

²³ Veres L. 1991.

²⁴ Jankó J. 2002, 6.

um szakembereinek felkészültségétől függött, hogy honnan és milyen tárgyak kerültek a gyűjteményekbe.²⁵

Jankó János – amint fentebb erre utaltunk – 1894 és 1896 között tudatos terv szerint folytatott munkaeszköz-vásárlást. Például az 1897-es leltárkönyv szerint 1535 munkaeszközt szerzett be, amelyeket a következő évben önállóan ki is állított. Ebből 118 darab a földművelés már akkor is archaikusnak számító eszköze volt: vaspapucsos ásók, faeke, borona, fenőkő, tokmány stb. Az 1898-ban kéziratban maradt és töredékes *Kalauz a magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához* című írásából is látjuk, hogy a kultúrák feltételezett fejlődési menete mentén igyekezett a tárlat Göcsejtől Új-Guineáig a különféle kultúrákban élő népek életmódját szemléltetni. Bár a *Kalauz* egyik fejezetének a címe *Pásztorokodás, pásztorművészet*, a szöveg további alfejezetei – *Pásztorok evőeszközei; Savómerő csorpákok Felső-Magyarországról; Rutén odljevácsok, varekhák és magyar kavarók; Somogyi pásztorok só- és gyufataratói; Pásztorok borotvatartói; Pásztorok tükkőfái; Pásztorfaragványok szarvból; Magyar karikás oroszlók; Pásztorbalták és fokosok; Juhászok kampói; Magyar dohányzacskók, kostökök; Magyar pásztorok erszényei; Acél, kova, tapló; Fáklyák és fáklyatartók* – mutatják, hogy semmilyen művészi szempont nem fordul elő a tárgyak funkcionális beosztásánál.²⁶

Nem sokkal ezután Bátky Zsigmond jellemzi a paraszti tárgykészletet. A paraszti munkavégzés kezdetleges módjára is utal, és azt mondja:

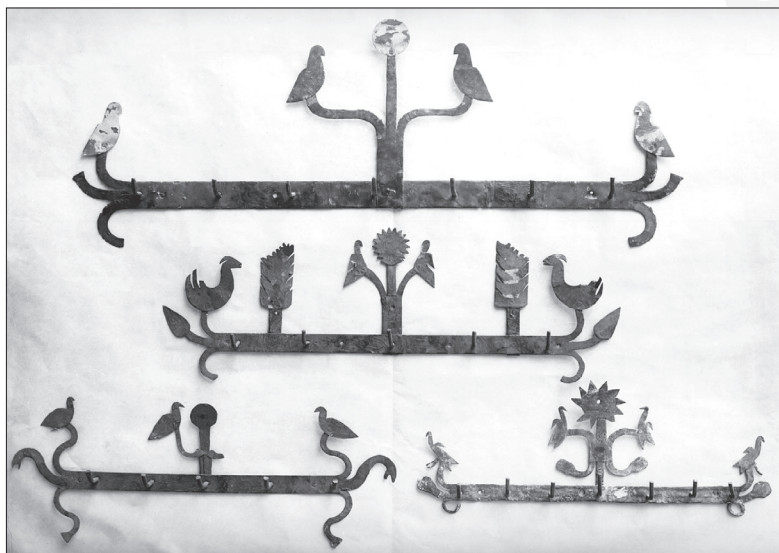
„... találunk még olyan földművelő szerszámot hazánkban, amely bátran beillenék két-három évszázaddal korábbi időre is. Gazdálkodásunk a maga primitívességében egész hazánkban meglehetősen egyöntetű, amely körülmény nem kedvezett újfajta szerszámok létrejöttének. Szerszámfajtaban szegények, de formákban gazdagok vagyunk. Néprajzi szempontból becsessé teszi e szerszámokat még az is, hogy azok legnagyobb része házi gyártmány, tehát a készítő nép százados gyakorlat szerint maga alakította át, nem gyáros vagy iparos találta ki őket, s ez bepillantást enged képességeibe, ízlésébe. A szerszámok túlnyomó részben fából vagy egyéb növényi anyagból készülnek, s így tág teret engednek a faragó, díszítő művészetnek. Ha a szerszámokat egy-egy kisipar, vagy háziipar-szerűleg kezdi készíteni, a díszítés lemarad róluk. Hogy azonban ez mennyire véreben van népünknek, mutatja az, hogy még vasszerszámait is (sarló, balta) kicifráztatja a falusi kováccsal.”²⁷

²⁵ Selmeczi Kovács A.–Szabó L. 1989.

²⁶ Jankó J. 2002, 105–131. Lásd még Jankó J. 1897, 1898, 1989.

²⁷ Bátky Zs. 1906. Az idézett mű – *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* – csaknem egy évszázadon át volt irányadó a néprajzi gyűjtemények szervezéséhez és beosztásához Magyarországon.

Itt nem követhetjük a néprajzi gyűjtés magyarországi történetének részleteit, mégis megállapíthatjuk: hosszú ideig az egyedi minőségekkel is rendelkező tárgy vagy a tárgyak típusorozatainak gyűjtése állt a középpontban. Ennek a gyakorlatnak és szemléletnek az lett a következménye, hogy a begyűjtött és kiállításon vagy könyvben bemutatott tárgyak inkább a kutatóknak a tárgyra vonatkozó elgondolásait illusztrálták, és nem a tárgyak megalkotása és használata révén a tárgyakban kifejeződő paraszti gondolkodást képviselték. Fél Edit 1943-ban közölt kiállítási beszámolójának a szövege jól példázza a fentieket:

52. Vasból nagy ügyességgel kovácsolt fogasok

„A Kárpát-medence népeinek arányos bemutatása mellett e népek sajátos életformájának oktatására és gyönyörködtetésére is szánt tárgyi emlékei sorra bemutatásra kerültek a biztos kezű szakemberek alapos hozzáértésével. Ez felölelte a magyar és a vele egy politikai határok között élő más nemzetiségű népek életformáinak, foglalkozásainak, hétköznapi és ünnepi megnyilatkozásainak lehető legteljesebb egészét.”²⁸

Az 1930-as évek legvégén fogalmazódik meg a muzeológusok részéről az az igény, hogy a tárgygyűjtést a tárgyak életére vonatkozó adatgyűjtés egészítse ki. Ez az irányelv ma is érvényben van. Az elmúlt fél évszázadban a gyűjtött tárgyra vonatkozó paraszti közlések és a tudatos gyűjtői megfigyelések eredmé-

²⁸ Fél E. 1943, 243–256.

nyeként hihetetlenül nagy mennyiségű információ halmozódott fel a tárgyak életének legalábbis bizonyos szakaszára vonatkozóan. (Ez a szakasz a paraszti emlékezettől függ.)

Az ötvenes években már kirajzolódott a törekvés, hogy egy-egy település teljes eszköztárát vagy lakáskultúráját kell felmérni. Az eredmények feldolgozása csak sokkal később, évtizedek múltán jelent meg.²⁹ Tárgytípusok, illetve tematikus tárgycsoportok bemutatása, tárgykatalógusok publikálása lényegében a múlt század eleje óta folyamatosan történik.³⁰ A néprajzi muzeológia gyakran megkísérelte megfogalmazni azt, mik a múzeumi tárgygyűjtemények létrehozásának és bemutatásának céljai és lehetőségei. A tárgyaknak a múzeumi gyűjtemény számára való kiválasztásánál jobbra a tárgy dokumentumjellege és reprezentativitása kerül előtérbe. A muzeológus gyűjtő azért hoz be a múzeumba egy tárgyat, mert a tárgy képviseli a benne megtestesülő tapasztalásokat mint a megélt társadalmi valóság részét, s ugyanakkor arra is alkalmas, hogy a múzeum által konstruált diskurzusban részt vegyen. Egy múzeumi kiállítás jól rávilágít arra, hogy a tárgy említett dokumentumjellege mellett monumentum is, amennyiben ugyanaz a tárgy a kiállításrendező szándéka szerint többféle összefüggésben is felhasználható oly módon, hogy a néző számára szemléletessé tegye a bemutatásra kiválasztott konkrét kulturális, művészeti és egyéb összefüggéseket.³¹

A tárgyrendszer megragadását nehezítette az a módszerbeli hagyomány, hogy az egyes tárgy, az anyag és a technika vizsgálata inkább a tárgyi néprajz, míg a díszítmény, stílus, esztétikum elemzése inkább a folklorisztika területéhez tartozik. Ez a kettősség azt eredményezte, hogy a tárgyak csoportosításánál nem alakult ki egységes szempontrendszer, illetve amennyiben a tárgyi néprajz inkább anyag (kerámia), technika (fémművesség) és funkció (bútor) szerint osztja be az anyagot, addig a folklorisztika a művésziségnek megfelelő műfajkategóriákat igyekszik alkalmazni. Ezért találkozhatunk a néprajzi, népművészeti összefoglalásokban a tárgycsoportok megjelölésére szolgáló fogalmak olyannyira eltérő jellegével és alkalmazásával.³²

²⁹ Egy család, egy falu eszköz-, illetve tárgykészletének a felgyűjtésére vonatkozó munkák az ötvenes évek elején indultak meg. A legnevezetesebb az ún. átányi gyűjtés. Lásd Fél E.–Hofer T. 1964, 1969.

³⁰ Bártky Zs. 1928; Bodó S. 1986; Szabadfalvy J. 1986; Szacsvey É. 1996.

³¹ Binni L.–Pinna G. 1986; Fejős Z. 1999.

³² Az 1987 óta megjelenő *Népművészeti Örökségünk* sorozat megyénként kívánja bemutatni a népművészet anyagát. A kötetek tartalmát lehetetlen egybevetni, mivel még ugyanazt a tárgycsoportototés tevékenységet is különféle módon nevezik meg a szerzők: *Kerámia* Gazda L.–Varga Gy. 1989; *Fazekasság* Juhász A. 1990, 299; *Gerencserek a nyugati határvidéken* Gráfik I. 1989, 228; *Gelencserek, fazekasok, tálások munkái* Kapitány O.–Imrő J. 2001. III; A művésziség kérdését egyetlen tárggyal kapcsolatban nem lehet tárgyalni, amint erre már rámutatott Voigt V. 1972/a, b, 65.

A 19. század vége óta van jelen a néprajzi gondolkodásban az a szempont, hogy a tárgyakat az előállítás körülményei szerint különböztessék meg, ti. aszerint, hogy az önellátó paraszti gazdálkodás keretében, az ott előállított alapanyagokból, házi eszközökkel, saját használatra, eladásra vagy paraszti használatra, de kézművesek által műhelyekben készültek-e. Ez a megközelítés, noha némileg más hangsúllyal, még az ötvenes éveknek a népművészet mibenlétével foglalkozó vitáiban is folytatódott.³³

Kedvelik a néprajzi tárgykutatásban azt a módszert, amely képzőművészeti ábrázolásokat is bevon a bizonyítékoknak abba a körébe, amelyekre támaszkodva egy-egy tárgytípus adott földrajzi térségben vagy adott társadalmi csoport használatában való ismertségére lehet következtetni. Ezt a módszert csak nagy elővigyázatossággal lehet – ha egyáltalán lehet – alkalmazni, mivel műfajtól, korszaktól és a művészeti központok távolságától is függhet az, hogy a képi ábrázolás részleteinek hitelessége miképp ítélandó meg. Ha például egy 15. századi felvidéki oltárkép *Utolsó vacsora* ábrázolásán az egyik apostol előtt van tányér, ebből nem lehet arra következtetni, hogy a felvidéki polgár ismerte-e és használta-e a tányért. Legfeljebb, noha ez sem biztos, művészi konvenciót ismerhetünk fel a tányér képen való szerepeltetésében. Más a bizonyítóereje egy paraszti szobabelső képének, amely a *Vasárnapi Ujság* lapjain jelent meg a 19. század második felében. Itt sem számolhatunk a fénykép dokumentumszerű hűségével, de arra számíthatunk, hogy a szobában előforduló bútorok valóban előfordultak a korabeli parasztházakban.³⁴

A tárgyak közötti összefüggéseket illetően meg kell állapítani, hogy a formai-stilisztikai ismérvek nagyon korlátozott mértékben adnak fogódzókat a népi kultúra tárgyi preferenciáit illetően. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a népi kultúra tárgyain felismerhető stiláris jegyek nem tartalmiak, hanem formaiak. A hivatásos művészetekben stílusként megragadható jellemzők a népi kultúrában megkésve, töredékesen, sok más, alig meghatározható jellemzővel együtt mutatkoznak meg, helyileg és társadalmi rétegenként nagyon eltérő változatokban. A stílusként összegezhető tartalmi-formai jegyek alakulása más ritmust mutat a népi kultúrában általában (a tárgyakat és szóbeli műfajokat egyaránt ideértve), mint a kultúra felső rétegeiben, de az eltolódások az egyes műfajok között is jelentősek lehetnek. A barokk tematika előfordulása a népi imákban ugyanúgy csak bizonyos megszorításokkal hozható összefüggésbe az

³³ Riegl, A. 1894. Lásd még Kresz M. 1952. Nemzetközi viszonylatban a 'Volkskunst' meghatározásával kapcsolatos német állásfoglalásokat jól áttekinti Schwedt, E. 1970, 7–53.

³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1873 (20) 6.68. Besztercevidéki oláhok. (Fénykép után.)

imák népi használatának kezdeteivel, mint ahogy a barokk támlájú székek sem egyértelmű bizonyítékai a barokk stílus megjelenésének a paraszti bútorok között. A népi kultúrán belüli – valamilyen általános ismérvekre támaszkodó – korszakolás ígéretes megoldásnak tűnt néhány évtizeddel ezelőtt. A mezőgazdasági termelési módot, a piaci viszonyokat, a paraszti gondolkodást és a néprajzi tárgyak stílárís jegyeit olyan összefüggésrendszerbe állítani, amely valóban érvényes, eddig még nem sikerült maradéktalanul.³⁵

Számunkra a döntő kérdés az, hogy a paraszti kultúra mikor, milyen tárgyakat tud tárgyként használni. Az ilyen tárgyhasználat is a nagy (történelmi, társadalmi és kulturális) mozgások eredménye, és csupán a tárgy meglétéből, formai és stilisztikai ismérveiből még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. A tárgyak meglétéről – mivel a paraszti háztartások ma ismert tárgyai a 18. századnál ritkán régebbiek – nem is olyan könnyű megállapításokat tenni. Amennyiben a tárgyak nevének etimológiáját figyelembe vesszük, úgy nagyon kell ügyelni arra, hogy az adott tárgymegnevezés szövegkörnyezetét pontosan rögzítsük, mivel egy-egy szó előfordulása csak részben lehet bizonyíték a tárgy megléte mellett annak használatára is.³⁶

Amikor a fentiekben a magyar néprajzi tárgykutatás eredményeit, lehetőségeit, olykor még terminusait is bemutattuk, ezt azért tettük, hogy most visszatérjünk ahhoz a lényegi kérdéshez: milyen adekvát módon, névvel, rendszerben tudjuk a paraszti kultúra tárgyi világát összességében és összefüggéseiben bemutatni és értelmezni.

Azt mondhatjuk, hogy nincsenek is tárgyak, csak ezek összefüggése, rendszere van, és ezek egymástól elválaszthatatlanok.³⁷ Az étel elkészítéséhez tartozó tárgyak rendszere változik meg a konyha technológiájának és az élelmiszerek beszerzési módjának a megváltozásával. A füstös konyhában, a szabadkérményes tűzhelyű házban, a sparherden vagy a villanytűzhelyen más tárgyi rendszert alkotó serpenyők, fazekak és ételkészítő eszközök jelennek meg. Minderről ritkán adnak áttekintést az ételkészítésről szóló írások, mintha csak a bogrács lett volna használatban a háztartásokban.³⁸ A hortobágyi pásztor, a jobbágy

³⁵ Hofer T. 1977. Lásd a kötet 5. fejezetét.

³⁶ Granasztói P. 1998.

³⁷ Ez a kijelentés nem vonja kétségbe ugyanakkor azt, hogy a tárgyak a maguk anyagi formáikban is „forrásértékűek”, interpretációjukhoz azonban a kontextualizálás elengedhetetlen. Hernádi M. 1982, 22–34; Heidrich, H. 2001, 38.

³⁸ Kiss Kitti tárgykatalógusa áttörést jelent, mivel gyári készítményekről alig van hasonló közlemény. Kiss K. 2012. A fémművészeiről írt írások is csupán újabban kezdtek megjelenni a népművészeti áttekintésekben: Szabó Gy. 1954; Bodgál F. 1971; Szalay E. 1972; 2004; Weiner M.né 1971.

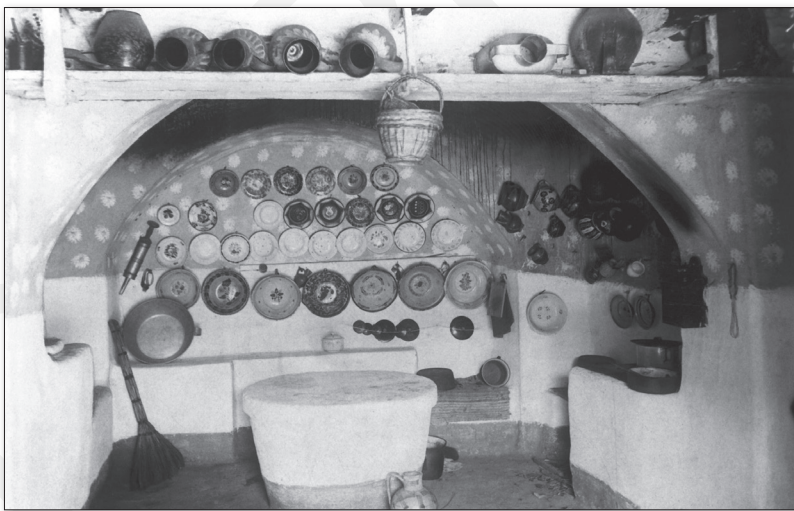
és a makói hagymatermelő bútorainak tárgyrendszere éppen rendszerszerűségében különbözik, még akkor is, ha mindegyiküknek van bugylibicskája meg fakanala. De a tárgyaknak ez a rendszere önmagában még nem alkalmas arra, hogy minden fontos tényezőt a maga helyén mutasson be. „A tárgyak élete”, készítésük, megszerzésük, használatuk, pótlásuk módja ugyanilyen fontos tényező. A magyar paraszt a házát ki tudta javítani. Kaszáját, sarlóját bizonyos mértékig meg tudta reparálni. Kocsiját, majd biciklijét, vagy legutóbb autóját már egyre kisebb mértékben tudta egymagában gondozni, javítani. Kútásó és tetőfedő parasztokról még tudunk. Rádiószerelő vagy varrógépjavító paraszt már nincs. Az ilyen foglalkozású emberek tárgyi világa már kívül esik a parasztság keretén. A „tárgyak élete” témáját érintette a magyar néprajzi kutatás, érdekes, megkapó képet rajzolva arról, hogy különösen a pénzért vett tárgyakat milyen hosszú ideig, még roncsaikban is mi mindenre használták a parasztok egykor. A maguk által készített és a beszerzett tárgyak megkülönböztetése is megtörtént. Ám e tárgyi világ életének igazán mélyreható elemzését eddig mégsem adta meg a mi néprajztudományunk sem. Persze a tárgyak *entelekheijának* megállapítása nem is olyan egyszerű a tárgyi néprajz keretei között.

53. A főzés színhelyén a falakat festés díszíti

Néhány, a *tárgyalkotás folyamatára* vonatkozó ismérvet érdemes megemlíteni, lemondva azonban arról a hatalmas irodalomról, amely a tárgyalkotás képessége és az emberi kultúra kialakulása közötti összefüggéseket vizsgálja.

A tárgyalakítás folyamatában, tágabb értelemben véve az anyagi kultúra létrehozásában a biológiailag kialakult és pszichomotorikusan összerendezett mozgások, cselekvések révén a filozófiai értelemben vett cselekvő szubjektum nyilvánul meg. Marcel Mauss nyomán úgy is fogalmazhatunk, hogy a test technikai objektívalódnak a tárgyban.³⁹ Ugyanakkor fontos felismerés az is, hogy az elkészített tárgyak dinamikája visszahat az emberi mozgásokra, magára az eszközhasználatra. André Leroi-Gourhan hatalmas életművében a legkorábbi régészeti leletek, ókori magas kultúrák, illetve kortárs tárgyalakító kézművesség technikáit és termékeit elemezve a technológiák és a létrehozott tárgyformák mondhatni egyetemes nyelvét és nyelvtanát állította össze. Több tényezőre visszavezetett antropológiája, amelyet már az 1940-es években dolgozott ki, máig megtermékenyítő hatást gyakorol az emberi civilizáció keletkezését, alapvető alakulási tendenciáit és ezek antropológiai ismérveit kutató tudósok számára.⁴⁰ Folytatják a megkezdett egyetemes horizontú összehasonlító munkát. Az a gondolata, mely szerint az ember olyan állat, aki a kezével gondolkodik, nemcsak az emberré válás folyamatainak a vizsgálatánál fontos, hanem annak a paraszti kultúrának a vizsgálatánál is, amelyben a használt tárgyakat jobbra

54. A konyha díszítése festéssel és cseréptányérokkal

³⁹ Mauss, M. 2004.

⁴⁰ Leroi-Gourhan A. 1943.

55. Farönkből alakított székek

kézzel vagy olyan egyszerű eszközökkel alakítják ki, amelyek a test konkrét vagy szimbolikus meghosszabbításának, helyettesítőjének tekinthetők. A tárgyak tehát magukba foglalják az anyagság és a cselekvő szubjektum viszonyát, amiben a testi vonatkozások, a mozgások és a kognitív struktúrák is benne vannak. A tárgyak meghatározott célra, használ-

latra szánva jöttek létre, a célszerűségnek megfelelő anyagból és technikával. A megformálásra, a minőségre és a kivitelezésre vonatkozó jellemzőkkel rendelkeznek. A tárgyban lévő célszerűség a használatban realizálódik: a tárgy létezésének alapja az általa betöltött funkciókban ragadható meg. A tárgyak több funkcióval is rendelkeznek, amelyek hierarchiába szerveződnek, nem stabilak, hanem a használat szerint újra és újra átrendeződhetnek. Tisztán gyakorlati célra rendelt tárggyal nem találkozunk, mivel minden tárgy beletartozik egy tárgyrendszerbe is, s ennél fogva túlmutat önmagán. A tárgyakat nemcsak a már emlegetett technikai környezet határozza meg, hanem közvetve a társadalmiság, a kultúra, a gondolkodás (osztályozás) és a tárgynyelvi reprezentáció sajátos szintézisét is képviselik.

XVI. Lajos bútorait igen magas szinten tudjuk tárgyi rendszerként értelmezni. A technológia pontos leírása nem elég, amelyhez képest a stílustörténet és az uralkodói reprezentáció milyensége a döntő. Viszont a zombék-

56. Munkavégzéshez kisszék

kon ülő, cserényben lakó pásztor tárgyi rendszere meg olyan egyszerű, hogy ezt szinte nem is nevezhetjük voltaképpeni tárgyak rendszerének. Nyilván e kettő között van a módos gazda háza vagy szekere, az utcára néző fal a díszítményeivel, előtte virágos kerttel, a kocsi jó rugózásával, ékes vasalásaival, már-már a parádés kocsi szintjén. Ez az a közeg, amelyben a mi tárgyelméletünknek

használhatónak, működőképesnek kell lennie. Kínálkozik is egy megoldás, mégpedig a már korábban említett javaslatok továbbfejlesztése révén. Ha ugyanis a tárgyalkotást nem csupán technológiailag, hanem teleológiailag fogjuk fel, és így nézzük át a tárgyak megalkotásának módozatait, fokozatait, éppen a kívánt rendszert kapjuk meg.

Nem is kell különösebben elmélyedni a *képző*- és az *iparművészetek* vagy a még korábbi *szép* és *hasznos* művészetek jellemzőinek a felsorolásában ahhoz, hogy a néprajzi tárgy sajátságosságát megértsük. Éppen a tárgyak létrehozásának a szándékát és módját illetően fogadhatjuk el útmutatásként George Kubler szavait:

„Ha tovább akarunk haladni, két fontos kritériumot el kell fogadnunk. Először is, óriási különbség van a hagyományos iparosképzés és a művészeti teremtés között. Az iparosnak az előírt cselekvésformákat kell hűen reprodukálnia, míg a művésznek létfeltétele, hogy tovább tudjon lépni a már ismertten. Az iparostanulók csoportjában mindenki ugyanazt gyakorolja, ismétli, a művészi invenciók viszont a magányos egyén próbálkozásaiából születnek...

A második fontos különbségtétel minden művészi gyakorlat két oldalára, a hasznosságra és az esztétikumra hívja fel a figyelmünket... A lényeg az, hogy

57. A családfo diszes karosszéke

58. Pad áttört faragással

*a műalkotások nem használati tárgyak, bár vannak olyan használati tárgyak, amelyek megformálásuk igényességét tekintve a műtárgyak esztétikai értékeit is felmutatják. Csak akkor mondhatjuk, hogy műtárggyal találkoztunk, ha annak nincs szembeötlő használati funkciója, technikai és racionális alapjai pedig nem elsődlegesek.*⁴¹

Természetesen nem egyszerű egy olyan szisztémát akárcsak felvázolni is, amely egyszerre jól használható a vízmerítő csanak, a rokka, a dísztányér és a székelő kapu tárgyszerűségének megközelítésére, ám a főbb vonalakat és fejlődési fokozatokat mégis érzékelteti. Típus történeti keretben a paraszti gondolkodás alakulásáról sokat árul el az, ha a tárgyak státusának a kérdéskörével foglalkozunk. A tárgy státusa a funkciótól függően a gyakorlatban, a „felhasználó” cselekvés révén alakul ki. Az ember milyen célból hozza létre a tárgyat, és mire használja azt? A tárgyfunkció mellett, vagy inkább a tárgyfunkcióban összegződve további részfunkciók különíthetők el – ahogyan azt analitikus eszközként Bogatirjov a viselettel kapcsolatban már régen megállapította.⁴² A paraszti kultúra tárgyi világát a tárgyasulás szintje szerint kellene beosztani abban az értelemben, hogy az emberi cselekvés által átalakított anyagi tényezők, dolgok jelentik a tárgyat.

*„Ez azt jelenti, hogy a tárgy mint ilyen emberi tevékenység eredményeképpen létezik és csak az átalakítás értelmében. A tárgyhoz viszonyítva létmeghatározó cselekvés viszont eleve mindig konkrét: meghatározott állapotba kívánja a dolgot hozni. Ezért a tárgy milyenségét a cselekvés adja: vagyis a cselekvés nemcsak létrehozza, hanem meg is határozza azt.*⁴³

Ahhoz, hogy a célok motiválta cselekvés által létrehozott tárgy tárgyként viselkedjen, szokássá rögzült cselekvésnek kell azt meghatároznia. A tárgygyá válás folyamatának illusztrálására lássunk egy példát. Már az egyiptomi kultúrában ismert volt a trónszék. Magyarországon is tudunk egy viszonylag korai datálású székről, amely Marchiai Jakabé, a híres inkvizitoré volt, tehát ez sem akár milyen bútordarab. A széket ma a szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzik. Az idők folyamán a nemesi, polgári, majd paraszti otthonokban Magyarországon is megjelent a szék mint bútordarab. Falusi környezetben nemcsak megjelent, hanem a 19. század során a szék birtokbavétele, székként való használatának szokássá válása, az, hogy az ember székre ül és nem helyet foglal, elkezdődött, és talán még ma sem fejeződött be egészen. A hagyományos falusi környezet

⁴¹ Kubler, G. 1992, 32–33.

⁴² Bogatirjov, P. 1985.

⁴³ Tordai Z. 1984, 12.

ben a parasztember ült, ülhetett zsombékon, kemencepadkán, földön, szekéren, lócán, támláspadon és, ha már volt neki, esetleg széken is. Jól igazolja ezt az állításunkat az Alföldön oly elterjedt becsapolt lábú, díszesen faragott és festett karosszék példája. Az ún. gondolkodószéket a 18. század végétől tudjuk magyar falusi környezetben is adatolni, de még a 20. században sem használhatta mindenki: a házigazda vagy kivételes vendég számára volt fenntartva a tisztaszoba szembetűnő helyén. A szék előállításának technológiája – az, hogy a szék házilag vagy specialisták által, netán iparosok műhelyében vagy gyári sorozattermékként készült-e – lehet a tárgyválas folyamatában fontos, de nem feltétlenül döntő szempont. Kallós Zoltán megfigyelését érdemes idézni:

„Gyimesen régen a nagy asztalhoz vagy a temleces asztalhoz is csak a házigazda és a felesége ült, a többi háznépe mind a kicsi asztalnál evett. A házas fiak is a menyecskékkel a kis asztalnál ettek. A vendégeket a nagy asztalhoz ültették.

Évéskor a kicsi asztalkát a ház közepére tették, nyáron meg ki szokták vinni a ház eleibe és ott esznek rajta...

Húsdaraboláshoz itt külön széket használnak, ez a húsvágó szék. Itt Gyimesen létezik még »boncoló asztal« (vagy »boncoló pad«) is, disznóvágáshoz. Az asztalhoz kicsi »karosszék« és »kerek szék« volt használatos.

Mind a széket, mind az asztalt mindenki maga készíti házilag.”⁴⁴

59. A fa természetes formája székké alakítva

⁴⁴ Kallós Z. 1960. Vesd össze Schmidt, L. 1971. A több funkcióval rendelkező bútorokról I. Viga Gy. 2005. Lásd még Mikes I. 1971.

A paraszti tárgykészlet *tárgyasulásának* történetét érdemes szűkebb vagy tágabb horizontú művelődéstörténeti keretbe illesztve vizsgálni (mondjuk, Norbert Elias példáját követve), szem előtt tartva azt, hogy a *kézművesség* különböző stádiumainak idején vagy a korai, kezdetleges ipari jellegű termelési viszonyok közepette is bizonyos közvetlenséggel képezi le a tárgy az ember és dologi/természeti környezete közötti viszonyt, az átalakító beavatkozást. Ebbe a viszonyba tartozik bele a technológia, amelynek a logikája akár évszázadokon keresztül is változatlan maradhat (l. például az ácsolt láda). Az ember és a tárgy viszonyát azonban inkább egy másik vonatkozás, a használat határozza meg, amint erre fentebb már utaltunk.

A tárgyak ontológiai státusa szempontjából különféle fejlődési fokozatokat lehet megállapítani, követve a használat állomásait.

A paraszti kultúra tárgykészletének java része a dolog – tárgy státusú elemekből tevődik össze – a magyar nyelvterület egyes részein akár máig is –, míg megint csak más részeken a díszítésre használt tárgyak létrejöttével a műtárgy is megjelent, esetleg már a 18. század végén vagy a 19. század elején. A műalkotás megjelenéséről csak a paraszti kultúra időben és társadalmi térben adott kereteinek figyelembevételével szabad említést tenni, és még ilyenkor is sok-sok fenntartással.

A *dolog* a *tárgy* státuszát akkor veszi fel, ha a környezet adta természeti/emberi tevékenység által létrehozott eleme valamilyen, a használó céljának megfelelő funkciót tölt be. Ilyen a zsámbék vagy a konyhaküszöb ülésre, a malomkő vagy a bőrsuba asztallapként, a horgas ág fogantyús botként való használata. Az alkalom szülte tárgyak sora vég nélkül folytatható, hiszen a mindennapi élet folytonosan szükségessé teszi a helyzethez való alkalmazkodást, a találékonyságot, a probléma megoldási módjának itt és most megtalálását. A dolog tárgyként való használata változékony viszony, bár hosszabb-rövidebb időre meg is szilárdulhat.

A *tárgyak* köre egyfelől az emberi tevékenységek sokféleségének megfelelően ugyancsak sokféle. A célirányos emberi tevékenységet segítő tárgyak lehetnek eszközök és használati tárgyak.

„...A szerszám vagy a manuális tárgy státusa nemigen változik az évszázadok során. Nos, az embernek a tárgyakkal való mélyben gyökerező mozdulatkapcsolata, amelyben mintegy összefonódik az embernek a világba és a társadalmi struktúrába való beilleszkedése, kiteljesülés is lehet, s ezt olvashatjuk ki kölcsönös szépségükből, »stílusukból«. De ettől még ez a kapcsolat kényszer marad, amely – párhuzamosan a társadalmi struktúrák megkötöttségeivel – elsorvasztja az igazi produktivitást. Mint mozdulatokból és erőfeszítésekből, szimbólumokból és funk-

ciókból összetevődő komplexumokat – amelyeket az emberi energia illusztrál és stilizál – csodáljuk meg a kaszákat, a kosarakat, a kancsókat, az ekéket, amelyek felvették a test, az erő kifejtés és az általuk átalakított anyag formáit, azonban ezen egyezésvizony ragyogó szépsége mindvégig alárendelődik a kapcsolatból fakadó kényszernek.”⁴⁵

A funkcionális tárgy az igazi tárgy – írja J. Baudrillard francia szociológus a mai tárgyi világok leírásának, osztályozásának kérdéseivel foglalkozván.⁴⁶ A tárgyak élete a paraszti kultúrában némileg másként, s főleg más ütemben alakul, mint a nem paraszti társadalmi rétegek körében. Vannak a tárgy és használata között igen szilárd és hosszantartó kapcsolatok, amelyek alig engednek meg a funkciók körének bővülését. Ilyen például a gabonavágásra használt sarló. Még ezekben az esetekben is előfordul, hogy a funkcionális tárgy jelként viselkedjen, tehát a tárgyhoz rendelt funkciók sorában a használatin kívül például a *rituális funkció* is megjelenjen.⁴⁷ Közismert, hogy a karácsonyi asztal alá, a gabonamagvak mellé olykor odateszik a sarlót is, hogy a gabonaművelés eredményességét biztosítsák. Az is közismert szokás, hogy a halott hasára sarlót helyeznek el a has felpuffadásának megakadályozása céljából.

Ilyen és hasonló esetekben a jelként viselkedő tárgy szemantikája a tárgy elsődleges használatának, a hozzá kapcsolódó cselekvésnek, az alapfunkciónak a szemantikai mezőjéhez közel áll vagy azzal egybe is esik. A tárgynak ez a multifunkcionalitása nem az anyagi és technikai kényszerektől (vagy nem csak attól) függ, hanem a tárgy és a hozzárendelt cselekvés kapcsolatától, minthogy a tárgy egyszersmind erre a cselekvésre utaló jel is. A cégérek, termékemlé-mák évszázados története vagy a mai hirdetőipar számos terméke épít erre a kapcsolatra.⁴⁸

Az a kérdés, hogy a tárgyhoz rendelődő funkciósorok összetettsége milyen viszonyban van az adott időszakban a társadalmi – kulturális csoport tárgyi világának összetettségével, nem feltétlenül áll arányban a tárgykészlet nagyságával (a tárgyak számával) és belső struktúrájával. A ház belsejében használt

⁴⁵ Baudrillard, J. 1987, 56–57.

⁴⁶ Baudrillard, J. 1987, 20–21.

⁴⁷ Az elemzéssel, amely arra irányul, hogy a funkcionális tárgyak, eszközök, használati tárgyak funkcióköreinek a bővülése, hierarchiájuk kiépülése történetileg hogyan zajlott le, milyen kritériumok alapján, milyen tárgytörténeti, táji sajátosságokat mutatva, még tartozik a kutatás. A tárgyelmélet körébe tartozó munkákat nem könnyű számba venni, mivel nagyon eltérő kulturális adottságokra támaszkodnak. A tárgykörünkre vonatkozóak közül néhányat mégis megemlítünk itt: Baudrillard, J. 1987; Köstlin, K.–Bausinger, H. (Hrsg.) 1983; Schmidt, L. 1952; 1958, 1971, 1973; Fél E.–Hofer, T. 1974; Szabó M. 1979.

⁴⁸ Nagybákay P. 1981.

tárgyak száma és jellege elsősorban a fűtőberendezések alakulásától, a nyílászárók elhelyezésétől, méretétől függött, amint azt a háztípológiai kutatások megállapították.⁴⁹ A paraszti kultúra tárgykészletét az egyes darabokkal végzett cselekvések, illetve funkciók szerint további tárgycsoportokra lehet bontani. A funkció összerendezésének a meghatározása és az adott tárgynak a mindennapi használata nyilván összefügg egymással. Ennek az összefüggésnek a története a paraszti *civilizáció* története, amelynek megvannak európai művelődéstörténeti keretei és a sajátos paraszti kultúrán belüli helyi változatai. Amennyiben a tárgyakban képesek vagyunk meglátni a bennünk rejlő tudást és cselekvéseket, úgy érthetővé válik a számunkra is mindaz, amit közölnek és mindaz, amit kifejeznek.

60. Szilágysági szobabelső a XX. század elején

A megértéshez az anyagi kultúra kutatása és a tárgyelméletek az utóbbi években széleskörűen hozzájárultak. A régészet, a történeti életmódkutatások, némelykor a néprajzi adatok is hozzájárultak nemcsak a tárgyak használatának, hanem előállításuk technológiája jelentőségének a felismeréséhez. A mi anyagunkra vonatkozóan különösen gyümölcsözőnek látszik a kézműves termékek és a paraszti háztartásokban fogyasztásra használt áruk egybevetése, illetve a házi ipari termékek és háziipari áruk közötti különbségek felmérése, amelyre

⁴⁹ Zólyomi J. 2000, 60–61.

már A. Riegl is felfigyelt. Mára a vizsgálatok azon irányai, amelyek a 'tárgyak életét', a termékek előállításának, piacra való termelésének és a fogyasztásnak a szűkebb és tágabb kontextusait is figyelembe veszik, a korábbiakhoz képest árnyaltabb válaszokat tudnak adni például a paraszti tárgyi világok változásaira, a 'paraszti ízlés' alakulásának összetevőire. Lényegében gazdaságtörténetről van szó 'alulnézetből'. Minél szélesebb körű a tárgyak kontextualizálása, annál több új kérdést lehet feltenni nemcsak az életmóddal, hanem a gondolkodásmóddal kapcsolatban is. A korábbi olyan kutatások, amelyek például egy-egy munkaeszköz változatainak a földrajzi elterjedésére irányultak az előállítás technológiájának az ismeretével kiegészülve a térbeliség értelmezésének is új szempontokat adhat. Sőt az anyagok és tárgyak érzékelhető – például a tapintható – minőségeinek, a tartós és műlékony tulajdonságoknak a hasznosítása, a formáknak az ismétlése nemcsak a tárgyak cseréjében, illetve lecserélésében játszik szerepet, hanem az idő felfogásáról is ad információkat. A tárgyban és a tárgyhasználatban dialektikus módon kapcsolódik össze az anyagság és a társadalmi meghatározottság, miközben az emberi test a közvetítő elem. A tárgyaknak ez a fajta megközelítése lényegesen kiszélesíti a tárgyak értelmezhetőségének a kereteit, mivel a hangsúly a társadalmi valóság felépítésének a mozzanataira irányul. Ebbe a viszonyrendszerbe beleértődnek azok a természeti körülmények is, amelyek anyagokat 'ajánlanak' a tárgyak előállításához és az is, ahogyan az anyagok a használatban értékelődnek. Nagyon szemléletes példa erre a parasztház építőanyaga és az anyag adta lehetőségek felhasználása vagy a síremlékek anyaga. A tárgyak élettörténete, ami spontán és individuális és a tárgytörténet, ami kronologikus és rendszerezett egyaránt alkalmas a tárgyi reprezentációk alapját képező kognitív és mentális jellemzők megvilágítására. Gondoljunk a hagyatékok vagy még inkább az örökségként a fiatalabb nemzedéknek átadott tárgyak és az emlékebe eltett vagy emlékül adott tárgyak megválasztására. Nem az időhöz való viszony – múlt és jövő – fogalmazódik meg a használatban megtartott, esetleg átalakított és abból kivont, kidobott, elpusztított tárgyakban?

A tárgyak vagy tények kontextuális vizsgálata nemcsak a régészetben vagy az irodalom- és nyelvtudományban mutatkozott eredményesnek, hanem például a történettudományban is. A néprajzi tárgyak is igénylik a hozzájuk kapcsolódó viszonyrendszerek számbavételét, amelyek megválasztása kutatói elhatározás és belátás függvénye. A tárgyat és a tárgyhasználatot összetevő elemek mentén a néprajzban oly sokat emlegetett átadás és átvétel folyamatai és dinamikája tárható fel.

61. A lakodalmi kalács kalotaszegi változata

4. A szokások tárgyai

A művészetten kívüli esztétikum területén nem lehet boldogulni norma nélkül. Míg a művészetben ezt a normát elfedi az egyénre való törekvés, addig ott ahol az esztétikai funkció nem domináns, hanem csupán kísérő jelenség, azaz a gyakorlati élet tág birodalmában, ott ez az individualizáció teljesen eltűnik.¹

Minden ember alkotta tárgy voltaképpen emberi viszony, ami annál nyilvánvalóbb, minél inkább megformált a tárgy, ám már a legelemibb szinten alakított tárgy is egyszersmind reprezentáció.² Egyrészt abban az értelemben, hogy megformálása tudatos emberi szándékot bizonyít, másrészt abban az értelemben, hogy az ember és környezet közötti már említett viszonyt reprezentálja. Az ember belső pszichikai tevékenysége és a világban szerzett tapasztalatai a tárgyban összegeződnek, ami így közvetítő szerepet tölt be. A tárgy nemcsak az egyén pszichikailag reflektált, tárgyban kifejeződő társadalmi tapasztalata, hanem annak transzformálása is. A közvetítés többirányú, az említettekén kívül az egyén és társadalmi környezete között is működik. A használat folyamán még tovább artikulálódhat a tárgy „mondanivalója”. A tárgyfélek sokasodásának a története maga a civilizáció története.³ A tárgyak teleológiája benne foglaltatik az eszközökben és a többszörös elvonatkoztatás, absztrakció ellenére a nem eszköz jellegű tárgyakban, például az olyan kultusz-tárgyakban is, mint a püspöki pásztorbot, a szentostyát tartalmazó kehely és hasonlók. A kultusz terminus Pápai Páriz Ferenc szótára szerint isteni tiszteletet, szolgálatot jelent. A fogalmat használhatjuk igen tág értelemben, azaz a primitív társadalmakban a természetfeletti való kapcsolattartás rítusait is beleérthetjük, de napjainkban egy-egy társadalmilag elismert egyénnek a nyilvános, rituális jellegű

¹ Mukarovsky, J. 2007, 57.

² „A szerszám vagy a manuális tárgy statusa nemigen változik az évszázadok során. Nos, az embernek a tárgyakkal való mélyben gyökerező mozdulatkapcsolata, amelyben mintegy összefoglalódik az embernek a világba és a társadalmi struktúrákba való beilleszkedése, kiteljesülése is lehet, s ezt olvashatjuk ki kölcsönös szépségükből, stílusokból.” Baudrillard, J. 1987, 57.

³ Élias, N. 1987.

tiszteletadását is ide sorolhatjuk. A magyar paraszti életvilágokhoz a keresztény vallások liturgiái, illetve szertartásai tartoztak hozzá. A kultusz gyakorlása során liturgikus tárgyakat, edényeket, öltözékeket használnak.

A szokások tárgyai, az ünnepi szokásokat értve ez alatt, jobbára tartozékai a szokások megvalósításának, de nem csak azok.⁴ A Jan Mukařovskytól idézett mottóban szerepelő „norma” a paraszti kultúra keretében a közösség által képviselt hagyomány rendszere. Általában a tárgy az emberi lét alapidimenzióit

62. Lányok húsvéthétfőn ajándékot visznek a legényeknek

fogja át: a biológiai létezés biztosítását, a szellemi tevékenység gyakorlását, és a társadalmiság fenntartását. A szokástárgyak egy része ezt az összekötést mutatja, közvetíti a tevékenységi körök között, az ünnepiség létrehozásában eszköz, másrészt az ünnepek és a hozzájuk kapcsolódó szokások tárgyban megformált kifejezései.⁵

Ha a szokások nagy tömbjeit a hétköznapi-ünnep felosztásban tekintjük át, megállapíthatjuk, hogy a hétköznapi szokásokban eszközöket használnak az

⁴ Viski K. 1943/a, b, 345–388; Pozsony F. 2006, 77–86.

⁵ Conein, B.-Dodier, N.-Thévenot, L. 1993.

emberek, az ünnepi szokásnál pedig azokon kívül nem eszközöket is. Az ünnepek során használt tárgyakat, amelyek tárgyi mivoltukban rendkívül sokféle lehetnek, például a virágoktól a zászlókig, ugyancsak többféle tipológiai rendbe sorolhatjuk. Ezeknek a tárgytípusoknak is van történetük, amely minden esetben külön is a tudományos megközelítés témája lehet. A szokástárgyak vizsgálata a paraszti világ *tárgyrendszerét* és ünnepi *szokásrendszerét* kell, hogy megfeleltesse egymásnak, a megfelelő részterületeket illetően.⁶

„A tárgy egyébként nyomban egy szokás együttes, a magatartás megszokott cselekedeteinek kikristályosodási pontjává válik. És megfordítva: talán nincs is olyan szokás, amely ne valamilyen tárgy körül alakulna ki. A tárgyak és szokások kibogozhatatlanul összefonódnak a mindennapi létezésben” – állapítja meg Baudrillard.⁷

A szokástárgyakat vizsgálva abba a nehézségbe ütközünk, hogy pusztán az anyag, a technika vagy a forma alapján nem tudunk kellőképpen pontos és teljes tárgytípológiát megállapítani. Minden ünnepi alkalomhoz a cselekvések többféle szintje tartozik, amelyeket nem szokás jól megkülönböztetni egymástól, mivel a leírások időbeli folyamatosságot követnek, holott a cselekvésszekvenciák legalább három: a *mindennapi* – az ünnepi – a *szertartás jellegű* szintekre bonthatók. Ez a felosztás a cselekvések tárgykészletének a jellemzését is megkönnyíti.

A szokástárgyak fogalmán a hazai szakirodalomban mindazokat a tárgyakat értik, amelyek kitüntetett alkalommal, ünnepek, illetve szertartás jellegű események során fordulnak elő és abban kiemelkedően fontos funkciót töltenek be. Ehhez képest finomabb megkülönböztetésre is sor kerülhet. A tárgy lényegéből következik az, hogy bármilyen dolognak vagy tárgynak, ha megváltozik a cselekvésekben *beágyazott szerepe*, akkor a *tárgyrendszerben betöltött státusa* is módosul.⁸ Gráfik

63. Mátkatál

⁶ A céhek életének tárgyaival itt nem foglalkozunk, mert azok a testületek közösségének kifejezései elsősorban. A céhek ünnepi tárgyhasználatának a paraszti életre gyakorolt hatását külön tanulmányban lehetne feldolgozni. Gráfik I. 2008; Kelemen L. 1984, 28–33; Schmidt, L. 1973.

⁷ Baudrillard, J. 1987, 111, 1. sz. jegyzet.

⁸ Bogatirjov, P. G. viseletekre kidolgozott funkcionális rendszere jó és érthető példája a másodlagos jelző rendszerek szerveződésének és működésének, és más hasonló jelrendszere is adoptálhatónak tűnik. Bogatirjov, P. G. 1985, 91–181.

Imrének az ajándék- és emléktárgyakra vonatkozó kutatásai jól bizonyítják ezt a tételt.⁹

A mindennapi tárgyak sajátos használata alkalomszerűen vagy tartósan kiemeli a tárgyat, a tárgy típusának megszokott, mindennapi funkcionális használatából, illetve eredeti környezetéből.

1. Az emberi kéz nyomait nem hordozó dolgok a használattól függően bizonyos alkalmakkor jelentéshordozókká válhatnak, csakúgy, mint az ember által megmunkált tárgyak. A természeti környezetből származó közetdarabok, a szülőföld egy maroknyi mennyisége, a fák, zöld ágak, virágok valamennyien alkalmasak a szokások keretébe kerülve új és új funkciókra szert tenni, jelenségeket hordozni. Lássunk egy példát:

„Néhány szigetközi faluban a tényleges kézfogó előtt egy héttel, a legény keresztapjával ment a lányos házhoz eljárni a házasság ügyiben. Ekkor még a lány a legény zsebébe dugott dunai kavicssal, fokhagymával, diplomatikusan elutasíthatta kérését, vagy szintén a zsebbe dugott piros pántlikával, zsebkendővel bátoríthatta.”¹⁰

2. A mindennapi cselekvések szintjén sokféle módja van a jelenségek árnyalásának. A legnagyobb ünnepen is elvégzik az emberek a mindennapi tennivalókat: pl. főzés, tisztogatás, takarítás, állatok etetése stb. Ezeknél a cselekvéseknek is használnak eszközöket, amelyek azonban még csak **utalnak** arra, hogy

64. Urasztali kancsó ónból

nem mindennapi keretbe ágyazódik a használatuk. A lakodalmas fazék a maga használatának a szintjén ugyancsak szokástárgy, mivel a mérete a „nem-mindennapi”, ami *megkülönbözteti* a mindennap használt főzőedényektől. Sorolhatni lehetne az ebbe a csoportba tartozó változatokat: az egykori hétköznapi tárgyak némely jellegzetességének – méret, minőség, szín, ritka előfordulás – új körülményekhez való idomulása eredményezi az ünnepi többletet, miközben az eszközjellegű használat megmarad. Utaljunk itt a református egyházak úrasztali ónedénykészleteire.¹¹ Az egykori polgári háztartásokban is ismert díszedények – kancsók,

⁹ Gráfik I. 1998.

¹⁰ Perger Gy. 2002, 506.

¹¹ P. Szalay E. 2004.

poharak, serlegek –, amelyeknek a birtoklása presztizskérdés (is) volt például az alföldi mezővárosokban, még napjainkban is előfordulnak református istentiszteleteken a szertartások eszközeiként.¹² Az egyszerűbb anyagokból készült ivóedényeknél nagyobb méretük – akár a díszítéstől függetlenül is – az ’ünnepiség’ jelentéssel ruházza fel őket, a vallási szertartás pedig szakrális mezőbe is átemeli az edényeket.

65. Szerelmi ajándék: a rokkaszög

3. Az ünnepi népszokások összetevői között, ha nem is mereven, de elkülöníthetők egymástól azok a szokás- és tárgysorozatok, amelyek **szertartásjelle-gűek** és az egész ünnepség mondanivalóját, üzenetét meghatározzák.

Példaként az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások közül emeljük ki az **ajándékozást**, mint társadalmi szimbolikus cselekvést. Közismert, hogy a legkülönbözőbb fejlettségű társadalmakban a csoportkohéziót, egyáltalán a csoport fennmaradását az együttműködés biztosítja. Sokszálú **kötelékek** fűzik össze a közösségek tagjait, amelyek az átmeneti rítusok során felbomlanak, újrendeződnek, megerősödnek. A születés, házasság, halál olyan valóságos társadalmi tények, amelyek a javak, jogok tényleges és szimbolikus megosztásának, birtoklásának és cseréjének az alapjaivá válnak. Mindennek az egyén és közösség részéről való tudatosítását közvetve vagy közvetlenül szolgálja maga az ünnepi szokás, és ezen belül az ajándékozás, mint a társadalmi szempontból új kötelékek megerősítése.¹³

A keresztelő alkalmával a keresztyánna valamilyen tárgyat – **korozsma** – ad a csecsemő részére. A keresztyánai ajándék, ami „régente nyers vászondarab”

¹² Bobrovsky I. 1980, 52–62., 65–68. A 17. századra állapítja meg a szerző: „Az emléktárgy zöme – s ez az egész Alföldre jellemző, egyházi tulajdonban maradt fenn. Céhemlékek, egykori parasztpolgárok tulajdonát gyarapító edények, ékszerek, ruhadíszek révén válik teljessé a főként kannákat, poharakat, tányérokat magában foglaló egyházi anyag, amelynek természetesen nem minden darabja tarthat igényt a műalkotás rangjára, mivel a használhatóságon és a nemesfém értékén kívül egyéb értékük nincsen.” I. m., 69.

¹³ Mauss, M. 2004, 217–221, 284–297, 316–332.

volt, a közösségbe való befogadás, az új jövevény társadalmi **kötelék**ekbe való felvételét jelezte.¹⁴ A vászonszövés az emberi tevékenységek sorában valóban ősi foglalkozás, női tevékenység évezredekken keresztül. Az előállított szabatlan vászon felsorolhatatlanul sokféle célra használható, szemantikai szempontból önmagában viszont „zéró” jelentéstartalommal rendelkezik. A legelemibb alakítás – a vászon szélességének és hosszának a meghatározása. Ez annak a jegyében történik, hogy a vászondarab funkciója ruha, takaró, úgynevezett házőltözet stb. lesz-e? A funkciók differenciálódása a házőltözet-öltözék alapszoportokat illetően a méretbeli igazodást, illetve különbséget eredményezte, majd további formai változatok jöttek létre, amelyekbe bele értjük az anyag, a szín, a díszítmény változatait is. A lepedő, abrosz, törölköző, valamint a háztartásban használt kendőfélék lényegében azokhoz a végszámra előállított házivásznakhoz tartoznak, amelyeket a hozomány részeként (felhasználatlanul is) évtizedekig tárolhattak.¹⁵

66. Indulás a keresztlőre gyertyával

A keresztlő alkalmával egykor adott vászondarab jelentésében benne van a meztelen csecsemő „felöltöztetésének” a mozzanata, ami a keresztlés, mint állapotváltozás analógiájaként értelmezhető. A múlt század eleje óta eltelt időben a keresztlői ajándékok változatainak sora alakult ki, amelyek csaknem minden esetben „öltözet” félék: kising, sapka, pólyatakaró, lányoknak fülbevaló stb., a keresztlőre adott ajándékok – még ha használják is azokat – megőrzik szimbolikus jelentésüket. A polgári társadalmakban szokásos keresztlői ajándék, pl. ezüst pohár, étkészlet, lényegében az előzőekben felsoroltakhoz hasonlóan a kultúrába való befogadást jelzik.¹⁶

¹⁴ Figyelemre méltó, hogy a csíkszentdomokosi keresztlőnél a templomba vitt gyertyákat gyoaccsal tekerik körül ma is. Lásd Balázs L. 1999, 232.

¹⁵ Fél E.-Hofer T.-K. Csilléry K. 1970.

¹⁶ Császi I. 2005, 471.

„Bodonyban és Egerbocson a keresztelőtakaró, a **korozsmakendő** vagy **korozsma** volt finom hímzett vászonból, amit a komaasszony készített. A fehér, sarkaiban virágokkal hímzett **korozsma** tetejére egy bolti selyemkendőt terítettek, amit még színes pántlikával is díszítettek. A Mátra vidékén a keresztanya hozta magával a korozsmának nevezett ajándékot, ami két-három méter vászon volt szalaggal átkötve. A keresztszülők ezzel járultak hozzá a gyermek felruházásához..”

A későbbiekben a fiatalok párkapcsolatának az alakítása során is ismételten előfordul az ajándékozás. A szerelmi ajándékozás lényegében a házasságkötés szokáskörébe tartozik, megelőzi azt, a házasságkötés szándékát és annak elfogadását vagy visszautasítását jelzi.¹⁷ A tárgyak többsége jól mutatja a használati funkció felszámolásának azt az ismert módját, ahogyan a mindennapi tárgyakat *használhatatlanná* teszik a készítőik és éppen ez által tartósan biztosítják az adott alkalommal való használat révén megszülető új jelentést. Ez az eljárás egyébként az európai tárgytörténetben, a művészi iparok kibontakozása keretében évszázadok óta ismert. A búcsúi ajándékok egy része pl. a színes mézeskalácsok is ilyen jellegűek. Egyéb ajándéktárgyak esetében is nehéz szétválasztani a mindennapi, használati vonásokat, az alkalom jellegét kifejező vonásoktól.

„A Tövisháton számos faluban máig általános, régi szokás, hogy az udvarló legények hímes guzsalyt, mángorlót, sulykot, kapatisztútót, vászonfeszítőt s esetleg más apró fonó-szövő és használati eszközt készítenek és ajándékoznak választottjaiknak, amit azok ugyancsak maguk készítette zsebkendővel, bojtos zacskóval, legénysurccal és végül bokrétával viszonoznak... ”

Persze, a cifrázás, színes kifestés, kiálló idomokkal való faragás, hosszú szöveggel kísérés eme újabb fokán a tárgyak használati funkciója nyilvánvalóan teljesen háttérbe szorul társadalmi funkciójukkal szemben. A díszes guzsalyt az első télen még viszik a fonóba, de utána félreteszik, az ajándékba kapott mángorlót, sulykot és kapatisztútót pedig már piros pántlikával az elkötelezettség nyilvános jegyeként és faldíszül, egyenesen ágyuk mellé akasztják” – írja Kós Károly a szilágysági szokásokról 1974-ben.¹⁸

Csikban is szinte szóról szóra azonos a szerelmi ajándékok köre:

„Ide sorolhatjuk az alakra-formára és stílusban eszközként kezelhető, a női munkákban használt, fából készült darabokat, a guzsalyt, orsót, a mosósulykot,

¹⁷ Csilléry K. 1976, Beitel, K. 1980.

¹⁸ Kós K. 1974, 111–112. Lásd még Bakó F. 1966. Megjegyezzük, hogy a párok közötti közeledés során az ajándékozás gesztusa megmaradt máig, az ajándéktárgyak köre azonban számba vehetetlenül kibővült. Ezek között lehetnek olyanok, amelyek hordoznak tág értelemben véve a szerelemre utaló jegyeket, pl. a szívformák, mások azonban nem, pl. a mozijegy. Marx M–Megyeri A.–Kovács Zs. 2007.

67. Lakodalomra vitt grillázstorta

vászonfeszítőt, mángorlót, kaptisztítót, tekerőlevelet, vetélőt, ritkábban fonókereket, csörlőt, vagy rokkát. Ezeket a tárgyakat az udvarlás időszakában (készítette) a legény és ajándékozta a leánynak. A lány, ha elfogadta, a tisztaszobában megtisztelő helyre tette (rendszerint a tiszta házba a sublótra, föléje), ezzel járt a fonóba, guzsalyosba, vagyis a falu közössége elé vitte a

kapcsolat elfogadásának jeleként. Csíkban, ha a kapcsolat hivatalossá vált, a szülők beleegyezésével, a legény anyja pántlikázta, cicomázta fel az ajándékba adandó guzsalyt. Ha a kapcsolat valamiért megszakadt, akkor a lány a fonóban, a szakítás jeleként, kettétörte guzsalyát. Férjhezmenetelekor csak a leendő férjtel kapott ajándékot vihette az új házba. Későbbi időben már megtartotta (megtarthatta) ezeket... Ez a szokás a 20. század közepéig maradt fenn...¹⁹

A használati funkcióval és értékkel szemben új, szimbolikus jelentéssel való felruházása a célja számos, az ünnepi szokások keretében előforduló kalácsfélének, amelyek sok esetben már alig vagy egyáltalán nem alkalmasak a fogyasztásra.²⁰ A vőfélyek karjára húzott kerek kalács ehető is, de a vőfély jelvényei közé emelkedve már nemcsak az. A tebefa, vagy a palóc lakodalmak több emeletes kalácsalapba szerkesztett építményei már nem a táplálkozás rendszerében, hanem a szokástárgyak rendszerében ragadhatók meg jól.²¹ Visszatérve a szerelmi ajándékok tárgyaihoz a hagyományos szokásoknak megfelelően például gyakoriak a díszsebkendők és kendők, amelyeket például a lányok adnak a katonának besorozott udvarlóiknak.²²

A kendők ajándékozása folytatódik a házasságkötés szokáskörében.²³ A házasságkötés szándékának megerősítésénél, az ún. jegyajándékok között is nagy jelentőségű a kendő/ruhafélék cseréje a jegyesek között. Heves megyében az alábbiak a jellemzőek.

¹⁹ Farkas I. 2006.

²⁰ Gebildebrote német kifejezés megfelelője magyarul az alakos kalács. A mindennapi kenyérhez képest gyakran a finomabb tésztából készült kalács – megformálás nélkül – fejezi ki az ünnepiséget.

²¹ Cs. Schwalm E. 1981.

²² Császi I. 2005, 482.

²³ Bakó F. 1986, 1987.

„A kendőkötés a házasságkötés előkészítésének jellemző mozzanata. Kendő, mint jelkép a megyében több formában szerepel. És maga az átadás is több irányban történhet. A fű adja a jegykendőt, ami lehet fejkendő vagy vállkendő. Bodonyban a vőlegény anyja vitt fejrevaló selymekendőt, **váltókendőt** a lányos házhoz. A lány megkérése után anyja elvitte a

68. Lakodalmi grillázstorták gyertyával

legény rokonságának szánt, a lány által küldött keszkenőt vagy zsebkendőt, amit az Északi Mátraalján **gyiós** vagy **posztrikos** kendőnek neveztek, és különleges gonddal varrták ki. Az a diós kendő a lány jegyajándéka a az eljegyzés végén kapott szerepet, a lány édesanyja diót, almát Egerbocson narancsot és csokoládét csomagolt a kendőbe, színes szalaggal átkötötte és átadta a vőlegény édesanyjának vagy rokonainak.”²⁴

Számos változat igazolja, hogy az ajándékozás tárgya rendszerint viseleti darab vagy öltözkékiegészítő, esetleg ékszer: ez utóbbit ezért sem tárgyalják a szokástárgyak körében a kutatók.²⁵ Megjegyezzük, hogy az ausztriai paraszti szerelmi ajándékokkal kapcsolatban, Klaus Beitl mutatott rá arra, hogy a testen hordott ruha, mint ajándék a középkori lovagi kultúrában is ismert volt. A kendőajándék elfogadása a későbbiekben is házassági elkötelezettséget jelentett, amelyet akár jogi eljárás keretében is lehetett érvényesíteni.²⁶

Érdekes megfigyelni azt, hogy az ország különböző tájain, a gazdasági fejlettséggel nyilván összefüggésben, a házi előállítású ajándékokat – ing, kendő, zsebkendő –, hogyan váltották fel a pénzért vásároltak. A 19. század vége felé például a bácskai bunyevácok körében még megfigyelhető kétféle ajándék, amelyek mégis analóg jelentéssel bírnak:

„A bajai bunyevác legények a húsvétkor kapott cifra, írókával rajzolt, kormozott viasszal mintázott almát a Szent Antal napi búcsúban vett selymekendővel, kivarrott papuccsal viszonozták. A fémszállal, gyönggyel díszített bársonypapucs, mint szerelmi ajándék, néhány évtizedre általánossá vált a Bácskában, a szerbek

²⁴ Császi I. 2005, 483., Cs. Schwalm E. 1982.

²⁵ A jegygyűrű történetéről Balogné Horváth T. 2001, vö. István E. 2001.

²⁶ Az idézett szerző 1539-ben, illetve 1691-ben Bernben lezajlott perekre hivatkozik. Beitl, K. 1980, 18.

69. A vőfélybot, a rozsmaring, a jegying: jelképes tárgyak

körében is elterjedt... A kérésés szimbolikus tárgya a múlt században az arany- vagy ezüstpénzzel tűzdelt alma volt.²⁷

Az eljegyzést is ajándékozás kísérte.

„Az após a menyasszonytól arannyal hímzett inget kapott, csakúgy, mint a vőlegény fivérei, a nőrokonokat pedig különféle színű és anyagú selymekendőkkal ajándékozták meg... Ezek a kendők az évtizedek során egyre gazdagabb csomagolást kaptak. Az első világháború után még csupán egy szalaggal kötötték át, vagy meghagyták bolti dobozukban. Később már asztalossal külön e célra dobozt, üveglapokból összeállított, szalagcsokrokkal díszített csomagolást készítettek. Ebben az időszakban a fejkendőkhöz már díszsebkendő is tartoztak...”²⁸

A lakodalom alkalmával, amely lényegében az ifjú pár elkötelezettségének megismételt aktusa, került sor a jegyruhá cseréjére.

„A vőlegény jegyruháját, a jegyinget a menyasszony a maga szőtte vászonból varrta... Felsőtárkányban a jegying mellé vőlegényrózsát és sebkendőt adtak a vőlegénynek, a menyasszony jegycipőt, Vámosgyörkön vállkendőt is kapott.

Sok helyen az országban a lakodalom befejezésének egyik mozzanata az, hogy a menyasszony a vőlegény rokonai között – jobbára szőttes kendőket – osztogat szét ajándékként. Ennek a gesztusnak is egyfajta közösségbe, az új család közösségébe való tartozás megerősítése az igazi jelentősége.

²⁷ Szojka E. 2001.

²⁸ Uő uo.

Amíg az eddigiekben az ajándékozó és ajándékozott közötti viszonyok egyértelműek, addig a halotti szokásoknál ez nem is olyan világos és könnyen belátható. A ravatalt letakaró **halottas lepedő** egy mélyebb és talán régibb jelentésrétegére világít rá az a szokás, amikor a kisgyermek alá a koporsóba a keresztelőre kapott vászonajándékot tették.²⁹ Fiala halott temetésén pedig mindazokat a kendőket, amelyeket a lakodalom alkalmával szétosztottak volna, ugyanúgy ajándékba adták az eseményen résztvevőknek, némely helyen még a sírkeresztet is díszítik kendőkkel.³⁰ Az ajándékozás, a kendőosztás az élők közösségének a megerősítését szolgálja.

„Általában ugyanazok a cifra szőttés vászon neműek – nevezhették bár **poszrikos-, ajándékos-, tükröletakaró, halálkereszt kendőnek** vagy csak egyszerűen törülközőnek – sokféle alkalmi szerepre megfelel. Például a magát és családját ellátni nem tudó gyermekágyasnak vitt, süteménnyel megrakott tálat kötötték bele. Hasonlóképpen használták lakodalomkor, ételajándékot vivén. Megfelelt eljegyzés alkalmával, hogy a leány – diót, almát belekötve – a vőlegény és rokonai számára ajándékkul küldje. Díszíthette asztalközépként a lakodalmi terített asztalt is. Halál beálltakor jó volt arra, hogy letakarták vele a fali tükröt, 'nehogy a halott meglássa magát benne'. Vagy ráköthették a temetési menetben vitt keresztre, s utóbb a

70. Halott gyertyával, alatta díszlepedő

²⁹ Császi I. 2005, i. m., 481.

³⁰ A vászonfélék közül a kendő és a lepedő szemantikailag azonos mezőbe esik. A lepedő ugyanabban a tekintetben szokástárgynak, mint a kendő: a gyermekágyas asszony ágyát elkerítő lepedőt, a menyasszony hozományát jelentő később a tisztaszobában a felvetett ágyat díszítő lepedőt és a halott ravatalozásánál használt lepedőt említjük itt.

71. Hajdúdorogi húsvéti pászkaszentelés

bordó, bordó-kék, bordó-fekete, idősebbekén csak kék, sárga, vagy fehér alapon fehér uralkodott...”³²

A fenti példák a jelentésképzésnek azt a módját mutatják, amikor egy ünnepi szokás rendszerének egy eleme – az ajándékozás – olyan használati tárgyként is megjelenik, amely akár megkülönböztető vonások nélkül is kifejezi a szokás tartalmát.

A táplálék/tárgy hétköznapi-ünnepi, fogyasztható/nem fogyasztható jelentések határán helyezkednek el a tárggyá vált étel- pontosabban kalácsfélék. Itt nem azokra az ételekre utalunk, amelyeket el is fogyasztunk, mint például karácsonykor a halat, húsvétkor a bárányt, hanem azokra, amelyek már-már tárgyként viselkednek. A karácsonyi ostyahordás ostya, a húsvét hétfői események piros tojás, a komálás komatál nélkül, a búcsúfia ajándékozása mézeskalács nélkül nem valósítható meg. A néprajzi eszközökkel bemutatható és összehasonlító vizsgálatok során számba vett szokásvariációk éppen a **mindennapi – ünnepi – díszítő** tárgy funkciók egymásra épülésének különféle fázisait, némelykor a szokástárgy polifunkcionalitását mutatják. A lakodalmi kalácsok közül például a nagyméretű, már-már építménnyé formált változatok (peremes, örömkalács, morvány) tárgyjelként viselkednek, és evvel analóg a kulcsos kalács (kalinkó, perec) használata is, amely hol étel, hol jelvény.

kántoré lett, a szép búcsúztató fejében. De különösebb alkalom nélkül is díszítette a tisztaszobát, átvetve a törülközőtartón...” – írja például Kapros Márta.³¹

Somogy megyében a 20. század első felében már leírták a textilfélék használatában az olyan vonásokat, amelyek a differenciálódás felé mutatnak. A férjhez menő lány hozományába néhány helyen bekerült a halottas textiláru is, amely állt egy halottas abroszból, tükörtakaróból, törülközőből, (helyenként óratarakóból), két halottas lepedőből, vánkosból és szemfedélből.

„...A halottas szőttes színösszeállítására kifejezte a halott korát, de annak nemére is utalt. A fiatalokén vörös, vörös-kék,

³¹ Kapros M. 2000, 239–240.

³² Kapitány O. 2001, 164. Lásd még Fél E.–Hofer T. 1962.

A jelképzésnél a gondolkodás analógiás mechanizmusait figyelhetjük meg – többek között – a növényi eredetű szokástárgyak esetében. A fiú születésekor almafa, a leány születésénél körtefa ültetése kézenfekvő példa. A kalendáris szokásokban jelentéssel bíró tárgyak körét vizsgálva a fent említett jelképzési technikát a növények használatát illetően könnyű belátni.

A télközépi szokások hiedelem alapú cselekvéseinek és szokásainak egyik jelentős vonása a jövő felé fordulás, a sarjadás, egészség és termékenység biztosítása. Nem véletlenül szerepelnek faágak, **vesszők**, csirázó magok a szokásokban. Utaljunk itt a Katalin- és András-napi vesszőhajtásra, a Luca-búza ültetésére, a karácsonyfát megelőzően a karácsonyi örökzöldnek a lakótérbe való behozatalára, különös hangsúllyal pedig az aprószentek napi vesszőzésre, illetve a karácsony környékén történő vesszőhordásra. A vessző az „aranyág” ígéretes formája, hordozza a zöldág alapjelentését, azaz életerő/egészség rejlik benne. A vesszőzés erőssé, egészségessé tesz. A magyar hagyományban alapformának tekinthetjük a december 28-án gyakorolt, ún. *aprószenteknap*i vesszőzést.³³ A szokásnak megvannak a maga liturgiátörténeti előzményei. Ismereteink szerint, a tridenti zsinat után, e szokás kikerült az egyházból és kalendáris szokásként maradt fent sok helyen a keresztény Európában. Valószínű, hogy a vesszővel való csapkodás korábbi jelentésrétege lehet az *egészségvarázslás*, és ott, ahol a szokás megmaradt, újabb jelentésekre tett szert. A pásztorok vesszőhordása néven ismert szokás, a gyümölcsfák tavaszi megveregetése, az állatok tavaszi kihajtásakor végzett vesszőzés azonos elgondoláson alapul.

72. Pászka

A nemzetközi kutatás a Mikulás alakjához kapcsolódó vesszőzés háttérében is az „egészségessé veregetés” mágikus gesztusát feltételezi. A zöld ággal való veregetéssel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az egészséget biztosító „elemi mágikus cselekvés” az egyház gyakorlatában valószínűleg tágabb értelmet nyert, a „megtisztítás” jelentéssel bővült, majd népszokásként lassan elveszítette mágikus tartalmait és helyenként újabb jelentésárnyalatokra tett szert.

³³ Verebéli K. 1999.

73. A telet jelentő szalmababa

A farsang nem egy szokásában, ebben a jelentésben látjuk viszont a szalmát. A farsangi szokások egyik alap gondolata a tél kiűzése, a múlt lezárása, előkészület az újv kezdetére, a tikverőzés szalma törökje, a különféle szalma- és rongybabák, a virágvasárnap ki szeszababa, némely esetben a szalmával kitömött

74. A telet jelentő szalmababa kihordása a faluból

Közismert, hogy karácsonyeste a szoba földjére terített szalma tesz szert mágikus erőre, annak az alapelvnek a jegyében, hogy a szent helyen, szent időben megjelenő tárgyak maguk is szentelménnyé válnak. Karácsony után a szalmát összeseprik és állatoknak adják vagy elégetik. A karácsonyi asztal alá még terményfélét helyeznek el, az asztalra pedig kenyeret/ kalácsot és a Luca búzát. Ez egy teljes vegetációs kör, amelynek minden fázisa egyszerre jelenik meg – az „év éjszakáján” – a múlt és a jövő közötti küszöbön. A szalma hordozza azt a jelentést, ami az elhasznált időre, múltra, az év folyamán felgyűlt és kidobandó dolgokra vonatkozik.

ruhában megjelenő medve: az elhalt vegetáció megjelenítéseként, a múltat jelképezi, amelyet el kell égetni, vízbe hányni, szétszórni.

A tavaszi periódusban a lányok zöld ággal való feljárásait vette számba a szokáskutatás, amelyet a „tavasz behozatala”ként értelmez. A virágvasárnap barkaszentelés az egyházi mondanivaló agrárszimbolikában megfogalmazott formája, amely jól illik a periódus jellegéhez. A sort a májusfaállítás zárja le, amelynek az egyéni és közösségi májusfák állítása esetében ugyan differenciálódott a jelentése, de a köszöntés jellege megmaradt.³⁴ A Pünkösöd és Úrnapja **virágai**, a Nagyboldogasszony napi

³⁴ A nemzetközi összehasonlító anyagot, valamint a „közösségi” májusfaállítás gyakorlatát is figyelembe véve a májusfa is a „tavasz behozatala” szokáskategóriába sorolható. Verebélyi K. 1999.

búcsún *virágcsokrok* szentelése illeszkednek a tavaszi-nyári periódust kifejező szokástárgyak sorába.

A tavaszi esővarázslás zöld ágakba burkolt meztelen fiatal férfi szereplője, az eredeti rituális jelentőségű formájában nem igazolható a magyar hagyományban. A magyarországi délszlávok „dodola” szokása, a háromszéki, illetve mezőségi húsvéti, valamint az erdélyi szászok és románok esővarázsló szokásai ugyancsak a „zöld ág” és a „vízzel való leöntés” köré szerveződtek.³⁵

Érdekes módon a virág és a termények ritkán a szokások „cél tárgya”. Ennek egyik feltételezhető okát abban látjuk, hogy a magyar népszokásoknak a szokáskutatás eszközeivel elérhető történeti rétegében a vegetáció kultusza már nem igazolható. A téli-tavaszi szokásokban előforduló növényi elemek egy-egy időszak hiedelmeinek és szokásainak, a mezőgazdasági munkával kapcsolatos gondolkodás aktuális elgondolásainak mintegy tárgymetaforái.

Annak az okát, hogy ez a megjelenítési mód miért nem folytatódik nyáron és tavasszal, az elvétve adódó példák alapján egyelőre nem tudjuk a magyarázatát adni.³⁶ A történetileg késői eredetű aratókoszorú és a szüreti mulatságok díszítésére szolgáló szőlőfürtök és halottak napjának virágai stílusukban illeszkednek az alkalomhoz, de nem a „cél tárgy” hanem a „díszítő tárgy” kategóriába tartoznak.³⁷

Virágkoszorú és nyári alma a virágos szent János/szent Iván napján töltöttek be lényeges szerepet a szokás megvalósítása során. A lányok koszorúval a fejükön mentek a falu szélén rakott tűzhöz, hogy ott a tűz átugrásával bizonyítsák ügyességüket. Sok kutató hangsúlyozza az esten elhangzó párosító dalok jelentőségét. Némely helyen korai alma is előfordul a szokás keretében, Szeged környékén azzal a magyarázattal, hogy az a család elhunyt gyermekei számára való adomány. A sokféle gyakorlatból a virágkoszorú-párosító alma ugyan könnyen módot adhatna valamilyen szerelmi szimbolika megállapítására, ám a szokáskörben még számos más olyan elem is előfordul, amely ez említettől eltérő értelmezéseket is megengedne.³⁸

³⁵ Pozsony F. 1992.

³⁶ A pünkösdi királynő-választás szokásának középpontjában a kendernövény áll, ezt azonban nem tárgy jelképezi.

³⁷ Egykor az egri és gyöngyösi borvidéken a szüreti munkások által készített *szüreti koszorú* (szőlőkorona, szőlőharang), amelyet megszenteltek, a szüreti felvonuláson körbehordtak, majd a gazdának ajándékoztak, hasonló szerepet töltött be, mint az aratókoszorú. A halottak napján a *szőlők virágzásának a szokása* olyan későn jelent meg a falusi temetőekben, hogy azt az eddig említett példaktól eltérő rendszerbe illesztve lehet vizsgálni.

³⁸ A Szent Iván-napi szokáskörnek nincs monografikus feldolgozása.

A nyári ünnepkörben a kutatás a virágok megszentelését helyezi a középpontba. Az őszi ünnepkörben már alig fordulnak elő a szokások keretében növényi elemek.

Külön kell megemlíteni az örökzöld vagy annak tartott növények előfordulását a szokásokban. Erdélyi kutatók szokásleírásaiban olvashatunk arról, hogy a fenyőág olyan tartozéka az ünnepi szokásoknak, amelynek a szimbolikus és díszítő vonatkozásai szinte szétválaszthatatlanok.

75. Májusfa

A fenyőfában szegényebb területeken a rozmaring sokféle funkciót tölthetett be. Közismert, hogy a színes virágok falusi elterjedése előtt elsősorban az illatáért kedvelték a rozmaringot, örökzöldként pedig a puszpángot. A 20. század első felében sok helyen volt szokás, hogy a nagylányok vasárnap a misére menet az imakönyv mellett rozmaringágot is tartottak a kezükben. A rozmaringág általában a lakodalmi jelvények egyik eleme, de például Bácskában több faluban előfordult a halotti szokások körében is. Van ahol még a koporsóba is bele teszik, másutt a sírra ültetik. Sőt még arra is volt példa, hogy a szegények fenyőfa helyett karácsonykor rozmaringot vigyenek be a házba.³⁹

³⁹ Silling L. 2008

Vessző–zöld ág–virág–gyümölcs–szalma: az agrár jellegű szimbolika elemeiként hol erőteljesebben, ismétlődve, hol kevésbé hangsúlyosan egy-egy periódus jellegét fejezik ki, mutatják meg. Az évi ciklusok körforgását, amelyben nincs is határozott kezdet és vég, az mutatja a legjobban, hogy a kezdésre és befejezésre utaló elemek olykor egymás mellett is megjelennek. A már említett karácsony éjjeli növényi együttes, a virágvasárnapi kiszobaba és barka, a Szent Iván napi virágok és gyümölcsök, a hozzájuk tartozó szimbólumértékű cselekvésekkel együtt már nemcsak a vegetációval összefüggésbe hozható kifejezési formák. Éppen azért, mert a kijelölt időpontban sorra kerülő ünnepi szokások keretében fordulnak elő, azaz a mindennapokhoz képest megemelt, ünnepi időben, ezért alkalmasak arra, hogy az nemcsak az időt, hanem a földművelésből élő ember létezésének konkrét és átvitt értelemben értendő periodicitását is szimbolizálják.⁴⁰

76. Az aratókoszorú egy változata

A fentiekől megkülönböztetendő szokástárgyak körébe tartoznak a kitüntetett alkalomra jellemző *speciális tárgyak*,⁴¹ amelyek eleve *sajátos rendeltetés*

⁴⁰ Csak reménykedhetünk abban, hogy a történeti népszokáskutatások a növényi eredetű szokástárgyak témakörét illetően bővíteni fogják ismereteinket.

⁴¹ Balázs Lajos egy dolgozatában összegezte a csikszentdomokosi szerelmi varázslásnál alkalmazott

betöltésére jöttek létre.⁴² A *legénycímer*, az a koronaszerű tárgy, amelyet e néven a Szigetközből ismerünk, vagy a rábaközi falvakban használt kérobotok, amelyek az egykori legénycéhek jelvényei voltak, abba a speciális tárgykategóriába tartoznak, amely a legényavatás egész jelentését szemléletessé teszi, tartalmát jelképezi. Sok helyen – Átány, Maklár és Tiszanána – a legények rézbuzogányt, ólmosbotot, verekedőbotot kaptak, ha kinőttek a serdülőkorból, de katonaság után már nem használták azokat. A Szigetközben a leányavatás jelzésére is használtak tárgyakat.

„A Szigetközben akkor vált a lányka lánnyá, ha a legények szépen felpántlikázott üveg borral, meghívták egy mulatságba... Peresztegen a búcsú előestéjén a legények értesítették a szerintük lánysorba kerülteket, hogy készüljenek a búcsúra. A meghívott lányok egy-egy három-négy méter hosszú, széles szalagokat vettek erre az alkalomra. A szalagok a kocsmá elé felállított magas nyár vagy fenyőfára, a cégérré kerültek, jelezve az újlányok számát...⁴³

A lakodalmak tárgyi kellékei leginkább a **jelvények** közé tartoznak. Ilyenek a díszes vőfélybotok, például az ún. kuszori, a viseletkiegészítő díszek, koszorúk, címerek, ajándékfák. Heves megye falvaiban használták a hérészes korsót, amelyet a menyasszony valamelyik férfi rokona vitt a lakodalmi menetben. Ebbe az edénytípusba sorolhatjuk a vőfélyek cserép butykosait, a mezőcsáti butellákat vagy a miskakancsót, mivel jobbára a lakodalomkor kínáltak belőlük innivalót.

A gyermek születésénél a kendőfélék közül a posztrikos kendőt⁴⁴ és az anya ágyát eltakaró lepedőt kell elsősorban megemlíteni.

A halotti szokáskörre utalva megállapíthatjuk, hogy a koporsók és sírjelek magától értetődően szokástárgyak.⁴⁵

Nézzünk egy olyan példát, amelynél a tárgy már régen jelentéshordozó: ilyen a gyertya.⁴⁶ Közismert, hogy a méhviasz azok közé az anyagok közé tartozik, amelyek „az anyagban rejlő szentség” erejével rendelkeznek.⁴⁷ Természetesen az évszázadokon át tartó egyházi használat csak megerősítette a gyertya szakrális jelentőségét. Az emberi élet fordulóival kapcsolatban használt gyertyák

---

több mint ötvenféle tárgyat. Mivel az adatokat a szerző a közelmúltban gyűjtötte, számolni kell azzal, hogy a faluban a hiedelem már nem elég szilárd gyökereken nyugszik. A hiedelem váza még meg van, amivel kitöltik, annak már nem mágikus – pl. pars pro toto –, hanem játékos vonatkozásai vannak. Balázs L. 2006, 326–403.

⁴² Nagybakay P. 1981, 1995, Szalay E. 1972, Szulovszky J. szerk. 2005.

⁴³ Perger Gy. 2002, 506.

⁴⁴ Schwalm E. 1982.

⁴⁵ Kunt E. 1983.

⁴⁶ Verebélyi K. 1993/a, b, c, d, e, 13–18., ott további nemzetközi irodalom felsorolásával.

⁴⁷ Angeletti, Ch. 1980, Brückner, W. 1963.

többszörösen is megjelöltek. Mivel a keresztelés, esketés és temetés szentség is, a gyertya szakrális vonatkozásai itt is megnyilvánulnak. Ehhez a jelentésréteghez hozzájárul még az, hogy a gyertyát az „élet, mint ellobbanó láng” értelemben is magyarázták. Amikor a csíkszentdomokosi keresztelőkön egy gyertyát a templomban hagynak, egyet pedig haza visznek, akkor a gyertya e nagy múltú hagyományára is utal. Az asszonyavatás szertartásánál a szülést követően az anya gyertyával a kezében kerüli meg az oltárt. A lakodalom során is előfordul a gyertya: például a gyertyás tánc kellékeként. Ezt a táncfélélet a 17. századtól tudjuk adatolni a magyar hagyományban. Rituális jellegűnek azért tartja a néprajzi kutatás, mivel gyertyával jobbra csak lakodalomban táncoltak és ez a tánc a lakodalom folyamán a menyasszonyfektetésig tartó cselekvéssorozat zárta le. Csíkszentdomokoson az ún. „ruhagyertya” fordul elő a lakodalmi rítusban – még pedig kettő.

„Ez a ruhagyertya több kézen forgó /vőlegény, násznap, keresztanyák, felkérőlegények, leánykák/ és a lakodalom szokássorozatának több jelenetében felbukkanó, mondhatni állandó kellék, valóban rituális eszköz volt.”⁴⁸

A kendőkkel feldíszített kettő – és nem egy – gyertyának nem nehéz azt a jelentését megfejtetni, hogy a két ember egybekelésének alkalmával a gyertyák rájuk vonatkoznak, de lakodalmi események dramaturgiájának megfelelően lehetett adott cselekvésszekvencia hangsúlyozása is. Ezt az értelmezést az teszi lehetővé, hogy a ruhagyertyát a felkontyolás után lebontották – azaz a furatos fapálcából kiszedték.⁴⁹ A halott kezébe gyakorlatilag országszerte szentelt gyertyát tettek, vagy legalább is meggyújtották a szentelt gyertyát a halott mellett. Itt inkább a gonoszűzés lehetett a célja a gyertyagyújtásnak, amit megerősítenek az olyan adatok, amelyek a koporsóba tett gyertyáról szólnak.⁵⁰

A gyertya előfordulását az élet különböző fordulói alkalmával könnyű lenne úgy értelmezni, mintha szimbólumról lenne szó. Ez azonban nem ilyen egyszerű, mivel a gyertya már önmagában is olyan sokféle jelentésréteggel rendelkezik, hogy a kutató nem döntheti el, melyik értelmezés a megfelelő. Kétségtelen, hogy a szentelt gyertya utal a szakralitásra, a konkrét cselekvésekkel való összefüggésben pedig szimbólumként viselkedik. A növényekhez hasonló szerepkört töltöttek be az ünnepek alkalmával a már fentebb is említett alakos kalácsok is. Európában például a Balkánon, de más mediterrán és német terü-

⁴⁸ Balázs L. 1994, 255. A fejezetben fentebb tárgyalt kendőkre utalva megjegyzem, hogy a ruhagyertyát is kendőkbe burkolták.

⁴⁹ Balázs L. 1994, 254.

⁵⁰ Jung K. 1978, 119–166., Balázs L. 1995, 85.

leteken is kenyér, illetve kalácstésztaból megformált figurákat sütnek, amelyek tematikája kapcsolódik az alkalomhoz.⁵¹ Nálunk hosszú ideig a kalács jelentette az ünnepiséget a kenyérhez képest, nem túl változatos formákká alakítva. A legváltozatosabb formák a lakodalmi kalácsok körében mutatkoztak meg.⁵² Természetesen itt kell megemlíteni a különféle eszközökkel süttött süteményféléket is, az ostyákat, mézeskalácsokat és a süteménytészta szaggatására szolgáló formákkal kialakított süteményeket vagy tortákat.⁵³ Ezek a tárgyfélék már szorosan hozzátartoznak az adott jeles nap szokásköréhez, nemcsak eszközei, hanem kifejezői is azoknak.

A szó legteljesebb értelmébe véve szokástárgy a Luca-széke, a Luca-ostor, karácsonykor a betlehem, Aprószentek napján a már említett vessző, Vízkeresztkor a kiugratható többágú csillag, a farsangban – de némely helyen máskor is felbukkanó – bolondkerék. A kalendáris ünnepek tárgyai közül talán a legjelentősebbek a maszkok és álöltözetek, amelyek különösen a téli periódusban fordulnak elő gyakran. A Húsvét nélkülözhetetlen kelléke a festett tojás, a pünkösdkirályné-járásban a kiskirályné feje fölé tartott sátor.

Külön tárgycsoportként kezelhetjük azokat a darabokat, amelyek az ünnepi szokások adott helyen és időben való megvalósítását szolgálják. Ezek mintegy *retorikai eszközként* megerősítik az adott szokás mondanivalóját: ilyenek a csörgők, kereplők, láncos botok és egyéb zajt keltő alkalmi eszközök is, amelyek szerepe éppen a harmonikus zenei hangzás ellentétének az érzékeltetése. Számos változata létezik a szokások gyakorlásánál használt pusztán az ünnepiséget kifejező díszítő eszközöknek. A növények, ágak, virágok, gyakran ebben a funkcióban is előfordulnak és olykor nem is olyan könnyű elválasztani a szokáscselekvéseknek megfelelően a jelentéseket. Az ünnepek jelentőségének hangsúlyozását szolgáló virágdíszek mellett ide sorolhatjuk a díszkendőket, művirágokat és papírdíszeket is.

Tudjuk, hogy mindenféle tárgy önmaga jeleként is felfogható. A tárgy meglétének (*être*) a szintje mellett az is lényegi vonása a szokástárgynak, hogy jelaspéktussal is rendelkezik (*paraître*).

Amennyiben a tárgy speciális alkalommal való használata elkopik, a jelfunkció akkor is megmarad, amint ezt több ezer éves kultúrák megmaradt emlékei bizonyítják. A múzeumba került tárgyak jó részét ma már nem igen tudnánk használni, jelfunkciójuk azonban mindmáig felismerhető. A gyertya használata arra is jó példa, hogy egy adott tárgy – ilyen ma a gyertyafény bár

⁵¹ Burgstaller, E. 1959, Verebélyi K. 1993/a, b, c, d, e, 139–146.

⁵² Schwalm E. 1981.

⁵³ Szalay E. 1972 (1974)

77. A betlehem a szokás nélkülözhetetlen kelléke

milyen alkalommal – általában az ünnepiség kifejezése. (Meg kell jegyeznem, hogy itt a jelentésre és jelölésre utaló fogalmakat a közbeszéd szóhasználatának megfelelően használom és nem a szemiotika jeltypológiájának pontos figyelembe vételével, mivel ez utóbbi szempont következetes érvényesítése külön és főbb megkülönböztetést igényelne.)⁵⁴

Természetesen a szokások és a tárgyak kapcsolatainak fenti bemutatása egy tárgyrendszer és nem egy metarendszer keretében történt. E kettő megkülönböztetése és az utóbbi önálló témaként bemutatása azonban már egy külön dolgozat tárgya lenne.

Cselekvések

- a) Bármelyik ünnepi szokás egymásba fonódó és egymásra rétegződő cselekvések sorozata, melynek egy része *gyakorlati* funkciók kielégítésére való. Ilyen például az ünnepi étkezés.
- b) Másrészt az adott ünnep *dramaturgiájának*, a résztvevők szerepeinek a megvalósítását szolgálja. Ilyen például a betlehemezés.
- c) Ezekből meg lehet különböztetni *szimbolikus cselekvéseket*. Ilyen például, amikor az összeesketett pár egy tányérból eszik.

⁵⁴ Verebélyi K. 2002/a, 37–40

Tárgyak

- a/1) Hétköznapi tárgyak ünnepi változatai a gyakorlati funkcióknak felelnek meg. Ilyenek például a tálak, korsók.
- a/2) Hétköznapi tárgyak az ünnepi szokások keretében sajátos szerepeket kapnak. Ilyenek például a kendők.
- b) Az ünnepi alkalom megvalósítását és kifejezését szolgáló sajátos kellékek. Ilyen például a legénycímer.
- c) Az adott ünnepi szokás keretében használt szimbolikus tárgyak. Ilyen például a gyertya.

A szokástárgyak nem feltétlenül kapcsolódnak minden szokáselemhez és nem feltétlenül csak ahhoz a szokáselemhez kapcsolódnak, amelynek a specifikus mondanivalóját hordozzák. A szokástárgyak kétségtelenül rendelkeznek jelszerű vonásokkal, ezek azonban nem állandóak és a jellel formálódás szám-

78. A mohácsi busók szalmával kitömött ruhában és álarcban

tan fázisát és módját mutathatják. Hasonló módon a tárgyhasználat egyben a jelhasználat/jelértelmezés különféle megoldását képviselik. A szokástárgyak sokfélesége, felhasználásuk változékonysága révén tipológiájuk sem lehet merev.

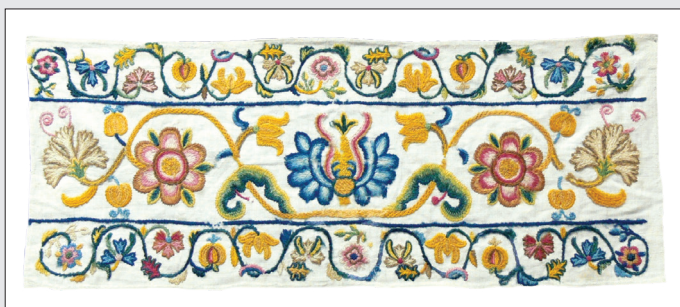
Különösen a szokástárgyagnál nem felejtkezhetünk el arról, hogy a tárgyak nemcsak célszerűek, hanem közösségi és egyéni fizikai, kognitív és pszichikai

79. Zászlós temetés, a megkülönböztetett tiszteletadás jele

tapasztalatok hordozói is. A használat kontextusa és az említett összetevők közötti kapcsolatok szilárdsága vagy rugalmassága az előfeltétele a változtatásoknak, de a közösségi képzelet és elvárás sikeres közvetítésének is. A tárgyra vonatkozó közösségi és egyéni percepció összhangja a teljes elfogadástól a teljes visszautasításig számtalan változatban valósul meg, a közösség és egyén viszonyának dinamikájától függően. Az újabb kutatások kiemelik, hogy a tárgyat általában, a szokástárgyakat pedig különösen nem lehet csupán az anyagi, technikai ismérvek alapján szembeállítani a tárgyaknak az emberi kommunikációban, illetve a szimbolizáció kialakításában szerepet játszó vonásaik alapján. A tárgyat használó ember ugyanis érzékszervi tapasztalataira nemcsak gondolkodásában, kreatív tárgyformálásban, hanem lelki, érzelmi attitűdjeiben is reagál. A szokástárgyakkal való egyéni bánásmódban, azok gondozásában vagy negligálásában az egyén – a társadalmi, illetve társas csoport – világgépi vonásai is megragadhatóak.⁵⁵

⁵⁵ Leroi-Gourhan, A. 1964

80. Minták átvétele és átalakítása

5. Korok és szakaszok a népművészetben

A népművészet politikai szerepének és felhasználhatóságának a kérdése nemcsak politikai ideológiák és állami propagandastratégiák keretében való manipulatív alkalmazásának a kérdése, hanem egyaránt vonatkozik azokra a történeti, azaz gazdasági, társadalmi és művelődéspolitikai kontextusokra is, amelyek közepette a fogalom körvonalazódott és a tudományos osztályozásra és a kutatásra ösztönzőleg hatott.¹

A népi kultúra, ezen belül a díszítőművészet történetének és történetiségének, valamint alakulástörténete korszakolásának, illetve a történeti korszakokhoz való viszonyának a kérdése hosszú időn át meg-megújulóan foglalkoztatta a néprajzi kutatást mind idehaza, mind másutt.² A szaktudomány történetiségértelmezése sajátos módon befolyásolja a paraszti tárgyi kultúra (beleértve a népművészet) vizsgálatát. A kérdés az, hogy az elmúlt évtizedekben a népi tárgyhasználat társadalmi beágyazottságának az értékelése megjelent-e kutatásokban. A számbavétele hozzájárulhat ahhoz, hogy a problémalátás adott kutatási területen tisztázottabbá válhasson.

A népművészet önállóságáról vallott nézetek ma már ritkábban fogalmazódnak meg, látenszen azonban benne rejlenek a néprajzos pillantásában. A tárgyválasztás, a feldolgozásra kiválasztott téma legtöbbször olyan módon határolódik el, mintha a parasztságot körülvevő társadalmi, gazdasági és kulturális környezet nem is létezne, vagy semmi befolyással nem lenne a falu életmódjára.³ A paraszti kultúrának a nem paraszti kultúrába való beágyazottsága,

¹ Die Frage nach der politischen Funktion und Funktionalisierbarkeit von Volkskunst ist deshalb nicht nur eine Frage nach einer manipulativen Vereinnahmung im Rahmen politischer Ideologien und staatlicher Propagandastrategien, sondern sie zielt auch auf den historische, das heisst wirtschafts-, sozial- und kunstpolitischen Kontext, in dem der Begriff konturiert und zum Impulsgeber für eine wissenschaftliche Kategorisierung und Beschäftigung wurde. Korff, G. 1992.

² Wiegmann G. 1978; Löfgren, O. 1988.

³ Itt elsősorban a magyar népművészet-kutatásra utalok, és bizonyos kivételekről, illetve az újabb törekvésekről azért nem teszek említést, mert témánkat illetően átütő szemléletváltozásról nem beszélhetünk. Lásd Kovács Á. 1981, 1986, 1990.

ennek a viszonynak az elemzése valódi tudományközi feladat lenne, amelyre a hazai kutatásokban nemigen van példa. Még most is kísért az *alászálló kultúrjavak* elmélet igazolásától való szorongás, mint ahogy kísért a dolgozó nép állandó *teremtő erejéről* kialakított, az 1950-es években oly erőteljesen képviselt ideológia is.⁴ A magyar népi tárgykultúra történetére vonatkozó ismeretek gyarapodása elég alapot ad ma ahhoz, hogy a *népművészet korszakainak* a kérdését újra szemügyre vegyük.

Jóllehet számtalanszor megállapítást nyert, hogy a magyar paraszti és nem paraszti kultúra tárgyi és szellemi emlékeit gyakorlatilag nem lehet a 18. századnál korábbi időszakokban a kultúra egészén belül egymástól határozottan megkülönböztetni, ennek a felfogásnak a következményeit mégis nehezen képes a hazai szakkutatás elfogadni. Honfoglalás előtti, honfoglalás kori vagy középkori elemeket kapcsolatba hozni az elmúlt kétszáz évből ismert adatokkal vagy tárgyakkal gyakran keltheti azt a benyomást, mintha a népi kultúra a magyar kultúra utóbbi évezredes története előtt, alatt, mellett mintegy attól függetlenül létezett volna.⁵

„Nézni kell csak például népünk háziiparának hímzési és szövési ornamentikáját, mely amint sokban kétségtelenül exredéves gyakorlatot mutat, és az Árpád-házi korszakban bizonyára már ott állott, hol ma, úgy a szakértő előtt feltárja még műelemeit is. Könnyen felismerhetők még ékítményeiben a keleti és bizánci ornamentika s ennek alakzatai mellett a primitív, az elvadult és eltévedt naturalisztikus irány. Majd feltűnnek a sajátos, különváló kedvenc alakzatok vonalai is, amint azok egyre ismétlődnek...” – fogalmazza meg Ipolyi Arnold a 19. század végének szellemében azt, hogy a népművészetben letűnt korok lenyomatát kell keresnünk.⁶

A 19. század végétől körvonalazódni kezdő magyar népművészet-kutatás még *nem kezelte folyamatként* a népi kultúra létét, és ebben a népművészet helyének alakulását. Az evolucionista gondolkodás jegyében a *népi tárgyak* itt is *régiek*, sőt *ősiek* – mint ahogy ez a népi kultúra más tényezőivel, például a népköltéssel kapcsolatban is megfogalmazódott. Az *ősi* idejét azután lehetett egy *mitologikus időszakkal* azonosítani – minden bizonyíték nélkül. A népművészetnek ez a mitologizáló felfogása Herman Ottó munkáitól kezdve Huszka József, Lükő Gábor és még sok más szerző munkáiban máig nyomon követhető.⁷ Annyi bizonyos, hogy ha a népművészetet képviselő tárgyak lét-

⁴ Kresz M. 1952.

⁵ Domanovszky Gy. 1942, 1964.

⁶ Ipolyi A. 1981, 134. – Lásd még Herich K. 1886

⁷ Lükő G. 1983.

rehozása és fogyasztása nem konkrét társadalomtörténeti, művelődéstörténeti és tárgytörténeti kontextusban jelenik meg, akkor a népművészet fogalma tartalmilag kiürül, és különböző célra felhasználható ideológiai eszközzé válhat. A *népi* és a *nemzeti* jelentéseinek egymásra csúsztatása a leglátványosabban a népművészet területein megy végbe, ideértve a tánc, a viselet, a népzene példáit is.

A múzeumi tárgygyűjtés tudatosabbá válásával azután a 20. században egyre határozottabban mutatkozik meg a népelet hiteles dokumentálásának az igénye. Már az 1896. évi millenniumi kiállításon a néprajzi falu, a házipar és az ősfoglalkozások részlegeinek keretében nyújtott kép a korabeli Magyarország nemzetiségi sokszínűségét érzékeltette, és hozzá járult ahhoz, hogy egyes néprajzi szempontból jelentősnek tűnő tájegységek és etnikai csoportok színre lépjenek. Számptalan dokumentum igazolja azt a felfogást, miszerint a kiállítás előkészítése során felkeresett tájegységek tipikusnak tartott településein a tipikusnak talált házat, berendezést, tárgyakat, viseleteket igyekeztek összeszedni vagy a helybeli legjobb mesterekkel elkészíttetni. A történetiség – ti. *régies* értelemben véve – eleve adott volt, a városi modern környezethez képest. Még a következő néhány évtizedben is az *archaikus*, a *régi*, az *eltűnőben lévő* tárgyak, olykor tárgyegyüttesek (leginkább viseletegyüttesek) beszerzése és megőrzése motíválta a tárgygyűjtést. Az egyes tárgyak formai és díszítmenybeli jegyei tűntek alkalmasnak arra, hogy segítségükkel

81. A gránatalma reneszánsz minta késői változata

82. A gránatalmaminta átértelmezve

nemcsak a paraszti, hanem kiemelten a magyar díszítőművészet eredetét megállapítsák.⁸ A paraszti és nem paraszti társadalmi csoportok *különidejűsége* ennek ellenére nem vált el élesen.

A két világháború közötti korszakban – bár felismerték a népművészeti tárgyakon a különféle művészeti stíluskorszakok lenyomatát – a hatások, átvételek részletes elemzésére továbbra is jobbra formai elemek alapján került sor. Furcsa kettősség mutatkozik meg a népművészet tárgyalásánál: a korstílusok elemeit meglátja a kutatás, korábbi és későbbi állapotokat is rögzít, miközben a népi kultúrát és ebben a népművészeti jelenségeket mintegy időtlen, illetve kevésbé változó képpé rendezi.⁹ A történeti távlatok helyett a későbbiekben oly sokat kritizált *néprajzi jelenben* helyeződnek el a megfigyelések. A kutatók az egyes tárgyak, tárgycsoportok, ornamensek kapcsán a történeti művészeti stílusok elemeinek megjelenését regisztrálják ugyan,¹⁰ de az átvételek valódi kontextusa hiányzik.¹¹ A történetiség legalább is valamilyen inkább feltételezett, mint kifejtett *művelődéstörténeti irányba* elmozdult.¹² Erre példaként említhetjük, hogy Madarassy László az 1930-as években, folytatva a pásztorművészet kutatásának hagyományát, módosítja Herman Ottó azon elképzeléseit, miszerint a pásztorművészet a keleti kultúrákból táplálkozna.

„A magyar pásztorművészetről mind jobban kiderül, hogy szerves kapcsolatban áll a magyar népművészet többi ágával, amelyekből csupán nyersanyagánál, a pásztor erősen egyéni ízlésénél és annál a tulajdonságánál fogva különbözik, hogy a legkevésbé érintette a haladás, a divat szelleme, tehát legtöbbet megőrzött

⁸ Huszka József közleményei a széles körben és hosszú ideig befolyásoltak a népművészetről szóló közvélekedést. Lásd Fejős Z. 2006.

⁹ Viski K. 1928.

¹⁰ Viski K. 1926; Györffy I. 1983, 427–433. A szűr keleti eredetéről l. még Gervers-Molnár V. 1973. L. még Kresz M. 1979; Sáfrány Zs. 1996.

¹¹ E fejezet gondolatmenetét szétfeszítené annak az alaposabb tárgyalása, hogy a reformkorban a magyar kultúrára vonatkozó különféle elképzelések hogyan folytatódtak a 19. század második felében és hogyan váltak tudománysszakok kutatásaiban paradigmává. Az a gondolat, hogy a magyarok „ösfoglalkozása” a pásztorkodás, amelyet az „alföld pusztáin” őriztek meg a legtovább a „tulipános szűrbe” öltözött „pásztorok”, a reformkorban alakult ki. A viseletek divatjain kívül az irodalomban, a zenében és még az építészetben is megnyilvánultak ezek a sztereotípiák, a témaválasztásokat illetően még napjainkig is megtalálhatóak a néprajzban is. Itt csak egy példát idézünk: az 1864-ben megnyílt Pesti Vigadót egy osztrák író „megkristályosodott csárdásnak” nevezte. Több magyaros motívum mellett itt a kariatidokra utalok, akik szűrös parasztemberek. A korszak hangulatát Lyka Károly így érzékelteti: „... a magyarországi úti benyomásairól egy luganói építész azt írta: »miért ne lehetne részben a szűrgalléknak kétségtelenül épp oly eredeti, mint szép szabása azon kiindulási pont, mely egy idővel mindinkább kifejthető s végül megállapítható magyaros építészethez vezetne.«...” Lyka K. 1942, 239. A szimbólumképzés szempontjából elemzi a jelenséget Voigt V. 1981, 1995, 397–398. Lásd még Sinkó K. 1989, 2002, 2006.

¹² A művelődéstörténetről lásd Burke, P. 2005.

letűnt korok magyaros ízléséből”¹³ – írja a tizenkét faragó pásztorral 1933-ban folytatott beszélgetések összegezeként. Ez a gondolat nem talált visszhangra, hiszen az ún. pásztorművészetről értekező szerzők máig mintegy önálló „műfajt” kezelik azt, anélkül, hogy a pásztorok honos tájainak, a pásztorok életmódjának történetileg adott körülményeivel a pásztorok tárgyakat létrehozó tevékenységét valóban értelmezték volna.¹⁴

A történetiség értelmezésében Palotay Gertrúd jelentős lépéseket tett, amikor az oszmán–török hímzéseknek a magyar úrhímzésekre és közvetve a magyar népi hímzésekre gyakorolt hatását az ismert és jobbra datálható példák alapján összefoglalta.¹⁵ Ezzel megadott egy hiteles történeti időpontot és a hímzéseket használó társadalmi közeget, amelyhez a későbbi keletkezésű variánsokat hasonlítani lehetett.

A második világháború után a megváltozott politikai helyzetben a nép és a nemzet fogalmának egymásra való vonatkoztatása a korábbiakétól eltérő hangsúlyokkal, de folytatódott. A nép és a népi kultúra felértékelődött a hivatalos közbeszédben éppen a parasztság valódi helyzetének ellehetetlenítése idején. A szakkutatás pedig a társadalmi, gazdasági, művészeti kontextusból kiragadva a népművészet önálló történetének kialakítását folytatta, ami ugyan nélkülözte a mitikus távlatokat, ám az elszigetelés révén konstrukció maradt, mint néprajzi felfedezése korában. Tovább élt az a megközelítés, amely a tárgyaknál is visszafelé követhetőnek tartotta a díszítmények önálló időbeli fejlődését.

„A századokon, sőt évezredek át tovább élő kompozíciós megoldások közül ez esetben csupán arra az egyre szeretném a figyelmet felhívni...”¹⁶ – írja Csilléry

83. Törökösen visszahajló virágmotívum

¹³ Madarassy L. 1935, 161.

¹⁴ A dunántúli pásztorfaragók nem belső művészi indíttatása következtében jutottak el az emberábrázolásig, hanem az ún. rabi munka keretében tudták a környezetünkben lévő képeket átvenni, ugyancsak a környezetükben használt pecsétviaszt felhasználni. Szelestey L.1996/a., b.

¹⁵ Palotay G. 1940.

¹⁶ Csilléry K. 2007, 125.

Klára egy *rozettával* kapcsolatban. Az idézett szavak jól érzékeltetik, hogy ez a fajta történelemszemlélet mintegy genetikus összefüggést képes teremteni időben és térben egymástól nagyon távol eső tények, illetve tárgyak között. Egy ilyen, analógiákon alapuló történetiség konkretizálhatónak tűnt, amennyiben a paraszti tárgyakon előforduló évszámokat történeti adatnak tekintették. Az ún. stíluskritériumok szerint összeállított tárgycsoportok lineáris *fejlődési ívet* mutattak, ami lényegében a magyar népművészetről való gondolkodást meghatározta.¹⁷ Ezzel szemben máig nem tudatosul a kutatásban az a tény, hogy adott technikai feltételek – időben és térben bárhol – hasonló tárgyakat és díszítményeket hoznak létre.¹⁸

84. Ácsolt technikával kialakított sírjel fából

A népművészethez sorolt tárgyakat a művészet státusába emelő szemlélet a bútort, kerámiát, textilt – és a pásztorművészetet – *művészi műfajként* kezelte, a tárgyak készítőit pedig már-már a művészi alkotás szándéka – Kunstwollen – képviselőinek tartották. A művészettörténethez hasonlóan a népművészet történetének a megírásához is „stíluskritériumokat” használtak, amelyek egyben egy történeti periodizációt is képviselni látszottak.

Az 1950-es évek elején Fél Edit elgondolása nyomán először a viseletekkel, majd egyre kiterjedtebb értelemben a népművészet egészére vonatkozóan is

¹⁷ K. Csilléry K. 1985/a, b; Nagy Varga V. 1985; Ikvainé Sándor I.–Sz. Tóth J. 2003.

¹⁸ Verebélyi K. 2002/a, 10.

stílustörténeti fogalmakat – használtak, illetve érvényesítették a régi stílus → új stílus → legújabb stílus (parasztos stílusok) kronológiai rendjét. A népi kultúra egészének gazdasági és társadalomtörténeti periódusait, a népzene stílusorszakait és a népművészeti tárgyak megjelenését és elterjedését egymással közvetlen összefüggésbe állító modell, mintegy másfél-kétszáz év egymástól oly eltérő jelenségeinek nagy ívű rendszerezését ígerte.¹⁹ A stílus fogalmát általában a kifejezés szféráját illetően szokás használni formai és társadalmi elemek összefüggéseire utalva. Amikor a kutatók a népművészetben stílusról beszélnek, figyelmen kívül hagyják azt, hogy a különféle „stílusban” készült tárgyak sokáig élhetnek együtt, a tárgyi újítások nem egyszerre következnek be az ország különböző tájain és a parasztság különböző csoportjainál.

Az 1972-ben a Magyar Néprajzi Társaság *Népművészet tegnap és ma* című Pécsen megrendezett vándorgyűlése a népművészetrel kapcsolatban felvethető kérdések igen széles spektrumát tekintette át a művészetelmélettől kezdve, a népművészet különböző ágainak a történeti periodizálásáig és a közművelődés aktuális kérdéseig. A legtöbb tanulmány kérdésfelvetésében megfigyelhető az az igény, hogy az adott részterület vizsgálatához szükség van a feudalizmusban élő, illetve a kibontakozó kapitalizmusban megélhetést kereső falusi népesség körében végbemenő, a szükségleteket befolyásoló gazdasági és társadalmi folyamatok minél alaposabb ismeretére, az írások többsége mégis a művésziséggel kapcsolatos reflexióknak tekinthetők. A tanácskozásba bevont Vörös Károly történész azokra a tényezőkre hívja fel a figyelmet, amelyek a 19. században a parasztok számára a polgárosodást lehetővé tették, illetve akadályozták. A 19. század utolsó harmadában a parasztság válsághelyzetét nyilvánvalóvá

85. Ácsolt gerendák közül a mennyezet tartó faragással díszítve

¹⁹ Csilléry K. 1977, 1979, Fél E. 1955, Hofer T. 1975, 1977, 1979.

86. Gömöri fazekak, a régi stílus példái

tévő vázlat alapvonásaiban ismertette azokat a változásokat, amelyek a parasztok anyagi kultúrájának periodizálásához konkrét támpontokat adott volna. Sajátos módon a kortárs és későbbi néprajzi tanulmányok is kevésbé támaszkodtak a gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti kutatások konkrét eredményeire, mint amennyire ezt az igényt hangoztatták. K. Csilléry Klára négy periódust különböztet meg a népművészet fejlődésében,²⁰ Hofer Tamás egy korábban megjelentett írásában a paraszti kultúra három szakaszát vázolja fel a 19–20. században.²¹ Kezdeményezésükre inkább elméleti konstrukcióként kezd megerősödni az a nézet, miszerint a 19. század utolsó harmadában a paraszti tárgykultúra egyre differenciáltabbá válik, kiszínesedik, a díszítmények zsúfoltakká válnak, a presztízstárgyak száma megnövekedik. Mindennek a funkcióját a parasztság társadalmi hovatartozásának tudatos kijelölésében jelöli meg például Hofer Tamás, noha ennek a koncepciónak a társadalomtörténeti és mentalitástörténeti bizonyítékai nem elég meggyőzőek.

„Annak következtében, hogy a kultúra történetét azonosították a történelemmel, diszkreditálták a történelmet. Módszertanilag úgy jártak el, hogy az ember mindenkor alkotóképességét helyezték a kultúrtörténet középpontjába. Vagyis egy olyan szellemi és lelki magatartást tételeztek fel, amit alkotás-mechanizmusként is fel tudtak fogni és aminek működését egyaránt meglelték a hagyományos társadalmakban, másfelől a modern civilizációban...” – állapította meg Hoffmann Tamás ugyanezen a konferencián, ám a megállapítása reflektálatlan maradt.²²

Noha a gazdaságtörténet és a paraszti tárgykultúra periodizációja összehangolásának a szándéka nyilvánvaló, a későbbiekben a népművészet korszako-

²⁰ Csilléry K. 1976, 21–28. Lásd még 1972, 1974, 1977, 1979, 1990/a, b, 1997/b.

²¹ Hofer T. 1975. Lásd még Barabás J. 1997

²² Hoffmann T. 1976, 87.

lásának *a régi stílus – új stílus – legújabb stílus* modellje önálló életre kelt, igazodási ponttá vált.

A további évtizedekben sajnálatos módon nem folytatódott az itt megemlített tanulmányok javaslatának, a megfogalmazott kérdéseknek a továbbgondolása, esetleg kritikája. A periodizációs sémán nem igen igyekeztek a kutatók finomítani, jobbra úgy rendezték a parasztok fogyasztásában megjelenő tárgycsoportokat, hogy a modernizálódást képviselő tárgyak meg sem jelentek. A Corvina Kiadó *Magyar népművészet* sorozatának kötetei elég egységes szemléletet tükröznek, és nagy vonalakban egy fejlődési vonalat szerkesztenek meg azzal, hogy egy-egy tárgycsoport történeti és regionális változatait szemléltetik.²³ Az *egykor*, a régi lényegében csak olyan viszonyítást fejez ki, amely az ugyancsak nem pontosan meghatározott *új* vagy *újabb* jelenségekhez mért különbséget jelzi. Az évszamos tárgyak adott tárgycsoportot illetően a kutató tájékozódását segítették a tárgyak megkonstruált idejének megszerkesztésében, de nem a parasztság tárgyhasználatát illetően általában.²⁴ Az évszámokkal ellátott tárgyak vizsgálatának ihletője G. H. Rivière és S. Tardieu francia kutatók voltak, akik a paraszti bútorok datált változatait gyűjtötték össze, és azt a tanulságot tudták levonni, hogy a jellegzetesen megformált stílusú, a társadalom felső rétegei számára készült bútorok melyik darabját mikor és hol veszik át a parasztok, és meddig használják. Így a kulturális minta átvétele és átformálása a paraszti kultúra „ideje” és a társadalom felső rétegeinek „ideje” közötti különbségekre és az átvételek jellegére is rámutatott. Konkrét bizonyítást nyert az, hogy a bútorstílusok ismervei kb. 40-50 év késéssel érkeznek el a falusi bútorkészítőkhöz. Ez a megállapítás a műveltségi javak bizonyos elemeinek átadás-átvétele sajátosságaira is kiterjeszthetővé vált.²⁵ A viszonyítási alap azonban a paraszti kultúrán kívüli bútortípusok jól dokumentált adatai voltak, amelyek szilárd támpontot nyújtottak az egybevetéshez. Néhány évtizeddel később J. Cuisenier ezekre az eredményekre is támaszkodott, amikor az „archaikus” (archaïsme) és a „maradvány” (survivance) fogalmak helyett az „időbeli eltolódás” (décalage chronologique) fogalmának a használatát javasolja a népművészet alakulási folyamatainak a jellemzésére.²⁶ Az 1950-es években Magyarországon a társadalom korábbi felső rétegei kultúrájának bármilyen hatását lehetetlen volt leírni, mivel az nem felelt meg az uralkodó ideológiának. Ehhez még hoz-

²³ Csilléry K. 1972; Fél E. 1976; Gáborján A. 1969; Manga J. 1972; Nagybáky P. 1981.

²⁴ Csilléry K. 1985 a; b; Ikvainé Sándor I. 2003.

²⁵ G-H. Rivière és S. Tardieu 1941–1946 között végzett kutatásainak eredményeit közölte S. Tardieu 1950.

²⁶ J. Cuisenier 1975, 98–99.

87. Mázas korsó, szöveggel és évszámmal, a korábbinál újabb stílust képvisel

zárult az is, hogy a nemesi és a polgári társadalmi csoportok lakáskultúrájának a kutatása ugyan részeredményeket tudott felmutatni, de olyan áttekintő és rendezett feldolgozás nem állt rendelkezésre, amely az összehasonlításhoz megfelelően dokumentált anyagot biztosított volna.²⁷ Tudomásul kell venni, hogy a nagy, korszakokat is jelentő építészeti, iparművészeti és képzőművészeti stíluskorszakok nagy késéssel értek el hozzánk, ahol nem igen volt idejük – ritka kivételektől eltekintve – kiteljesedni sajátos színekkel telítődni.

A provinciális modellek környezetre gyakorolt hatása legfeljebb tovább egyszerűsödött formai elemekben mutatható ki, amellyek más törmelékekkel elegyedtek. Az évszám többnyire ornamentális elem és nincs se stílust, se kort, se mestert meghatározó jelentése.

Minél differenciáltabb a magyar néprajzi tárgyi világ összetevőiről való ismeretünk, annál kevésbé lehet általában, több tárgycsoportot illető korszakhatárokat megállapítani. Ezért nehéz olyan stílusjegyet találni, amely összeköti a házilag kivitelezett hímzést, az asztalos készítette vagy a barkácsolt bútort, a fazekastól vásárolt kerámiát, a vándorárosoktól vagy a búcsújáró helyeken beszerzett képeket. Minden tárgynak megvan a maga tárgytörténete és használatba vételének társadalomtörténete, amint erre már utaltunk.²⁸ A „stílusperiódusok” gondolata az „alkotó nép” ideológiájával rokonítható, a paraszti tárgyhasználatot elhatárolja és kiszakítja az összefüggéseiből.²⁹

A tárgyi kultúra változásai ugyanúgy, mint a népzeneé, közvetve összefüggésben állnak a paraszti kultúra kapcsolatrendszereinek az alakulásával. Sőt, még az is kimutatható, hogy eljárásmodok, illetve szerkesztési sajátosságok

²⁷ Askercz É., 1976; Demkó K. 1882; Divald K. 1929; Zoltai L. 1938. Lásd még Hanák P. 1992.

²⁸ Csilléry K. 1997/a. A *Magyar Néprajz Életmód* kötetében *Lakáskultúra* címszó alatt a parasztház berendezésének tárgyait egyenként mutatja be. Ezzel szemben a bútorok használatáról társadalomtörténeti és bútortörténeti aspektusból is átfogóbb képet kapunk a sokféle forrástípusra támaszkodó kivételesen sok adatra támaszkodó tanulmányból: Szojka E. 2003.

²⁹ Hagyomány, hogy kiváltképp a magyar pásztorművészetet a népi alkotások csúcának tekintsük. Az a tény hogy eredetileg „rabi” munkáról és a 19. századi börtönkörülményekről volt szó, lehetővé tenné, hogy ebből vonjunk le következtetéseket. A dunántúli pásztorművészet lényegében egy szegényes interziatechnika, a berakáshoz használt viasz a börtöniroda kelléke és nem pásztorkészség.

analóg ismérveket mutatnak fel. Ilyen például az a jelenség, hogy minél régibb egy dallam, annál lazább a kapcsolat a dallam és szöveg között – amit úgy is felfoghatunk, hogy azok többféle célra használhatóak fel. Ezzel párhuzamba tudjuk állítani a tárgyhasználatnak azt a régiesebb módját, amikor egy tárgyat még többféle módon, többféle célra alkalmaztak. (Ilyen például a pad, amelyen aludtak, ültek, tároltak.) Ezek a jellemzők azonban csak több más az anyag alakítását szolgáló vonással együtt adhatnak támpontokat az egymástól eltérő kifejezésformák egymással való megfeleltetésének.³⁰ Míg az új stílusú népdalok homogénnek mutatkoztak, addig a tárgyhasználat éppen az ellenkező változásokat mutatja ugyanabban az időszakban. Minél újabb kori a tárgy alakítása, annál jelentősebbek a regionális (műhelyek szerinti) különbségek. A tárgykészletben egyre többféle speciális rendeltetésű tárgy jelenik meg. Nyilvánvaló, hogy a népzene és a tárgyi kultúra nem közvetlenül tükrözi a parasztok gazdasági és társadalmi helyzetét. Amíg a szóbeli folklór területén a szépirodalom és népköltészet vagy a mese évszázados kölcsönhatásáról könyvtárnyi irodalom szól,³¹ addig a nemesi, polgári, paraszti tárgykészletek egybevetése – legfeljebb egy-egy tárgy művelődéstörténete révén került szóba.³² Arra pedig egyáltalán semmilyen kutatás nem történt, hogy a mentalitásbeli változások hogyan képződnek le művészi vagy művészi jellegű kifejezési formákban. A folklór jellegéből, a gazdaság és gazdálkodás helyzetéből, a parasztok hagyományörző beállítódásából nem az következik, hogy társadalmi helyzetüket szimbolikus módon, például a bútorok festésében fejezzék ki. Sokkal inkább arról van szó, hogy ahol és amikor az anyagi lehetőség és a művelődés szintje megengedi, ott a közvetlenül a parasztság felett álló társadalmi réteg kulturális mintájának a követése felgyorsul, és nemcsak a berendezés divatjára terjed ki. (Ezért is elégtelen például a paraszti lakásberendezés kapcsán egyszerűen csak „polgárosodásról” beszélni.)

88. Mázas cseréptányér

³⁰ A különféle diskurzusok közötti transzkódolás problémája még megoldatlan kérdés a nemzetközi szakirodalomban is.

³¹ Itt csak egy műre hivatkozunk: Lammel A.–Nagy I. 2005.

³² Csilléry K. 1970, 1987.

Azok a törekvések, amelyek a hivatásos művészetek korszakai jellemző formáinak és díszítményeinek a néprajzi tárgyakon való analógiáit kutatták, nem igen járultak hozzá ahhoz, hogy a hatások befogadása nyomán a paraszti tárgyi környezet alakulástörténetét időben pontosabbá tegyék. Olyan közegben, ahol a stílus megjelenése nem erőteljes, a stílusismérvek megállapítása is sok kérdést vet föl. Az stílusismérvek utóéletének feltárása akkor hozhatott volna jobb eredményeket, ha az egy időben egymás mellett élő társadalmi rétegek kulturái közötti közvetítési lehetőségeket is tekintetbe tudták volna venni.³³ A néprajzi tárgyakon felfedezhető, a nagy művészeti korszakok stíluselemeire vonatkozó megállapításoknak nem a népművészet mint önálló művészeti ág stílusának a megkülönböztető jegyeit sikerült megragadni, csupán ismételten beigazolódott az, hogy a paraszti használatban ismert tárgyfélék kivitelezése során különféle stíluselemek torlódnak össze eléggé leegyszerűsített formákban.³⁴

„Nem, bármilyen jellemző is, egy bútor nem alkot, nem jelent együttest. Márpedig csupán az együttes, az egész számít. A múzeumok a maguk elszigetelt tárgyaival rendszerint csupán egy bonyolult történet ábécéjére tanítanak meg bennünket. A bútorokon túl lényeges a kötetlen vagy kötött elhelyezési mód, az atmoszféra, az a mód, ahogyan az elhelyezésiükre szolgáló helyiségben s a helyiséget magában foglaló házban élnek az emberek...” – írja Braudel.³⁵

Úgy tűnhet, hogy a 'lakáskultúra' kifejezés elterjedése mögött az a kutatói szándék rejtőzik, hogy a berendezési tárgyak beszerzésének indokait, a lakáshasználat és berendezési mód funkcióit, a paraszti rétegek tárgyi környezetének különbségeit, valamint ezek jelentőségét a mikro társadalomban feltárják, ám erre valójában ritkán került sor.³⁶ Az életvitel alakítja a szükségleteket és ezeknek a kielégítésére szolgálnak a használati és berendezési, valamint a presztízst is kifejező tárgyak. Az alapfunkció szerinti tárgysorozatok éppen a használatban létre jövő jelentést takarják el.³⁷

Írott források adataira támaszkodva a tárgyegyütteseket nem olyan könnyű számba venni és értékelni. A hagyatéki leltárakból sok minden kimaradt, az írott források a tárgyak használatáról közvetlenül keveset árulnak el. A szabad-téri néprajzi múzeumok és tájházak kiállításain jobban látni a tárgyak elren-

³³ Balogh J. 1967; Fejős Z. szerk. 2009; Szacsvay É. 1993; Verebélyi K. 2002/a.

³⁴ A barokk népi vallásosságának hatását igyekeztem bemutatni a sokkal későbbi Mária-házak alkalmazásában. Verebélyi K. 1993/c.

³⁵ Braudel, F. 1985, 307.

³⁶ Csilléry K. 1985/a; 1985/b.

³⁷ Csilléry K 1990/b, 1997/a. A nagy tekintélyű kutató általában a technikai funkciók szerinti beosztásban tárgyalja a bútorokat.

dezésének gyakorlatát, mint a szakirodalomban általában.³⁸ Külön módszere alakul ki lassanként a tárgyakra vonatkozó adatok „olvasásának”. Nézzünk egy példát: Dümmerth Dezső a 17. század végi pesti polgárok lakásberendezéséről írja, hogy a láda mint fekvő-, ülő-, és tárolóbútor 1722-ig szerepel az összeírásokban. Ha egy hagyatéki leltárban két láda és egy asztal van, más semmi, akkor arra következtethetünk, hogy a ládát sokféle célra használták.

„Egészen más a helyzet a gazdag mészárosnál, Fodor Gergelynél, akinek sokfiókos ruhásszekrényei, ágyai, bőrszékei mellett is találunk ládát – egyetlen ládát pirosra festve. Itt tehát már nem hárul rá fontos szerep.”³⁹

A nagyszámú és konkrét adatokon alapuló elemzések a tárgyhasználat társadalmi hátteréről és a használat mögött lévő szándékokról megbízhatóbb képet adnak, mint az ún. 'stílusközpontok'-ra támaszkodó írások. A hagyatéki leltárak, hozománylevelek, végrendeletek, árszabások összegyűjtése, közlése, elemzése évtizedek óta napirenden van.⁴⁰ Egyre világosabbá válik, hogy a berendezési és használati tárgyak megválasztásánál milyen sokféle szempont érvényesült, milyen változatos összképpel rendelkezhetünk:

„Az árszabások alapján a 18. század végén az edényhasználatnak új korszaka kezdődött, határozott változás történt az edénykollekció összetételében. Megszorozódott a típusok és formák száma, a konyhai főzőedények mellett a mázas fazekastermékek terén a fajansz- és kőcserépgyárak formáinak utánzása és készítése, a különböző gyári fémedények, keménycserép tálalókészletek, az üvegtárgyak használata a jellemző.”⁴¹

Nyilvánvaló, hogy a használt tárgyak összessége alapján a korábbi stílusfogalom és stílusperiodizáció megkérdőjeleződik. Más szempontból is tanulságos a kvantitatív elemzési módszereket használó Granasztói Péter megállapítása a 18. századi Kiskunhalas lakberendezési divatját illetően:

„Halason a divat diktálói korszakunkban egyértelműen a módos, városi tisztiségeket is betölt nemesek voltak. Az ő tárolóbútor együtteseik mindig a mezővárosi elitelőtt jártak. A felső rétegek ezen második köre a legjelentősebb családok és/vagy a városi tisztiségeket is betölt nagygazda rétegek közül került ki. A kevésbé módos rétegek követték, utánozták a felettük állók divatjait és amennyire azt anyagi helyzetük lehetővé tette, annyit, valósítottak vagy tartottak meg belőle.”⁴²

³⁸ Füzes E. 1998

³⁹ Dümmerth D. 1968, 126–127.

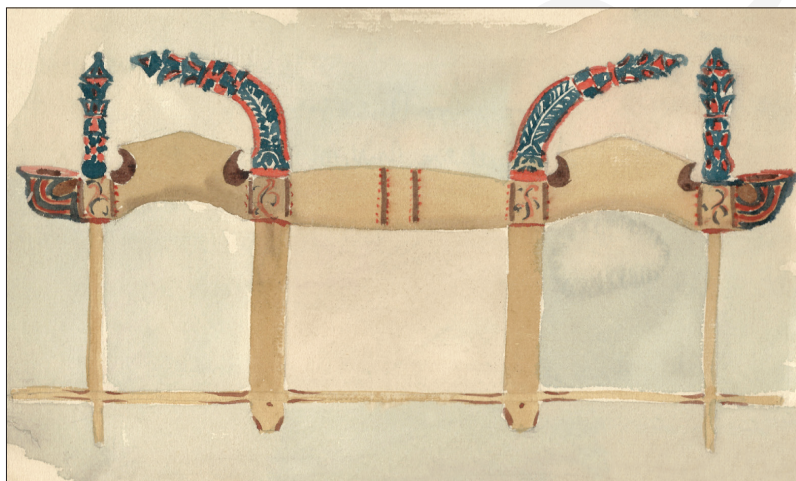
⁴⁰ A különféle inventáriumok közléseiből és értelmezéseiből itt csak a kezdeményezőnek számító Benda Gyulát idézzük elsősorban Benda Gy. 1997; Benda Gy. 2006, 379–387. Lásd még Granasztói P. 1998, 2002; Márkusné Vörös H. szerk. 2012-es kötetének számos tanulmányát.

⁴¹ Vida G. 1996, 2003..

⁴² Granasztói P. 2002, 160.

Az idézetből is kitűnik, hogy a tárgyhasználat alakulási tendenciáinak (divatnak) a felméréséhez összehasonlítási alapra is szükség van.⁴³ A bútortípusok elterjedésének, lakásbelsőik alakulásának az értelmezéséhez az összehasonlítás révén nyerhetünk támpontokat. A polgári otthonok a tárgyak elrendezésében és nemcsak a tárgytípusok megválasztásában fejezi ki az alapfunkciók mellett a további – Hernádi Miklós szavaival élve – *szociológiai* funkciókat, amelyek kialakításában társadalmi szintű értékrendszerek állnak.⁴⁴ A két idézet arra is felhívja a figyelmet, hogy rávilágítson az utánpótlás jelentőségére akár közvetlenül a tárgyalakítás szintjén, akár magatartásmintákat illetően.

A paraszti tárgyhasználat elsősorban célszerű, és ugyanilyen a tárgyegyüttesek összeállítása is, akár a közvetlen használati funkciók átlépésekor a reprezentáció, a szimbolikus kifejezés síkján is. A tárgyak számai alapján leolvashatjuk,

89. A munkaeszköz kifestése ünnepi használatra utalhat

hogy a *technikai* illetve *szociológiai* (reprezentációt szolgáló) funkciókat betöltő tárgyak között milyen az arány, mennyi anyagi ráfordítást igényeltek és milyen céllal történhetett a „felesleg”-be való befektetés. A tárgyak díszítettsége, az ezen alapuló „művészsége” a tárgyak megítélésének külső és a tárgyak használatba vételéhez képest később megfogalmazott szempontja. A tárgyegyüttesek összeállításánál a „célszerűség” az anyagi lehetőségek, a használatra vonatkozó szándékok mint szükségletek összehangolásában jelenik meg, amihez igazodik

⁴³ Askercz É., 1976; Hanák P. 1992; Demkó K. 1882; Jakó Zs. 1957; Zoltai L. 1937.

⁴⁴ Hernádi M. 1982, 27.

a kínálat. Az, hogy egy adott tájon hogyan alakul a saját készítésű és a kézművestől beszerzett tárgyak aránya, hogy erre mekkora befolyással van a mindenkori társadalmi környezet, a piaci körzetek közelsége vagy távolsága, nem új kérdésfelvetés. Az egyes tárgyra koncentráló, talán túlságosan muzeológiaiak nevezhető megközelítés akadálya is annak, hogy a készítő és a használó, azaz a *termelő* és a *fogyasztó* szempontjai is érvényre jussanak.⁴⁵ A kézműves központok áruinak a felmérése, aminek immár több évtizedes hagyománya van, ugyancsak stíluskörzetek megállapítását segítette elő a népművészeti kutatás számára. Noha Csilléry Klára maga is – és még sokan mások – felhívták a figyelmet a népművészet mezővárosi gyökereire, az esettanulmányokat meghaladóan a felismerés elméleti szintű hasznosítására már alig került sor.⁴⁶ Nemcsak arról van ugyanis szó, hogy a mezővárások kézművesei mikor, milyen szerepet játszottak a falu ellátásában, hanem arról is, hogy ez a társadalmi réteg milyen helyzetbe került az iparosítás megindulásával, és a céhes rendszer felbomlása után.

Az az igény, hogy „a népművészet alakulását történetileg kell vizsgálnunk a társadalom egészén belül”,⁴⁷ több évtizede megfogalmazódott. Kosáry Domokos 1996-ban közölt összegezése óta a parasztság és kultúrája tagolódása a térben és az időben sokszor, sokféle szempontból vált kutatások, rész- és összegező tanulmányok tárgyává.⁴⁸ Itt elég annak a megállapítása, hogy a 18–19. században az úrbérrendezés, majd a jobbágyfelszabadítás, a folyamszabályozás, az utak és a vasút kiépülése, az I. és a II. világháború, a Monarchia összeomlása, a határok átrendezése, a telepítések, az elvándorlások és kivándorlások történetileg viszonylag rövid idő alatt is nagy társadalmi mozgásokat idéztek elő, ami nemcsak a nagytájak, hanem a kistájak arculatát is többszörösen megváltoztathatta. A paraszti tárgykultúra mindentől nem maradhatott érintetlen.⁴⁹

Adott tájon elhelyezkedő falu életmódját meghatározó, tágan értelmezett történeti és gazdasági körülmények nyomán vált a különféle nagyságrendű települések lakossága is differenciálttá. A jobbágy-paraszt szinten élő kisnemesek

---

⁴⁵ Veres László parasztüvegekre vonatkozó kutatásai nemcsak egy korábban a népművészet szempontjából figyelmen kívül hagyott anyagra, technológiára, tárgytípusra hívták fel a figyelmet, hanem a piaci körülmények számbavételével a fazekasáruk visszaszorulásáról, valamint a parasztüvegek térnyeréséről, azaz a tárgykészlet összetételének helyenkénti átrendeződéséről is képet adtak. Mindennek népművészeti vonatkozása is vannak. Veres L. 1986, 129–132.

⁴⁶ Csilléry K. 1974; Bobrowszky I. 1985; Juhász A. 1974–75; Novák L.–Sztrinkó I. 1982.

⁴⁷ Kosáry D. 1996, 249.

⁴⁸ Szabó L. 1986.

⁴⁹ Román J. 1965; Sabján T. 2001; Viga Gy. 2013.

alig különböznek amazoktól, a mozgékonyabb, vállalkozóbb szellemű csoportok, illetve egyének pedig igyekeznek a falu horizontján túl eső területeken tájékozódni.⁵⁰ Arról, hogy a városi-polgári réteg a kulturális igények alakításában mennyire vett részt a 18–19. században, szórványos elképzeléseink vannak. A kutatók behatóan foglalkoztak azzal, hogy a mezővárosi lakosság országszerte milyen összetett és sajátos életmódot folytatott: egyszerre parasztként és polgárként.

„Jövedelmüket tekintve a zombori iparosok a 18. század végén négy kategóriába oszlottak. Az elsőbe a legnagyobb jövedelműek, ők tizenketten, a másodikba 32 mester, a harmadikba 50, a legalacsonyabb jövedelmű iparosok csoportjába 100 mester tartozott. Ebből is kitűnik, hogy a mesterek fele igen kevés jövedelemmel üzemeltette műhelyét. Ezért kellett még a nagy többségnek földműveléssel is foglalkoznia, ami pedig Zombort ismét a mezővárosok felé közelíti” – írja a kutató, akinek megállapítása nemcsak Zomborra, hanem az ország mezővárosaira általában is érvényes.⁵¹ Magától értetődik, hogy a mezővárosi iparosok a vásárlóképes közönséget láttak el készítményeikkel – akár városon, akár falun lakott. Az a tény is közsímet, hogy a 18. század folyamán az ország nagy részén betelepítések történtek, aminek következtében igen eltérő gyökerű, műveltségű, vallású és nyelvű csoportok kerültek egymás mellé. Az együtt vagy egymás mellett élésnek annyi változata és ennek megfelelően kifejezési formája alakult ki, hogy azt még nem tudta a tudományos vizsgálat elég differenciáltan feltárni.⁵² A népművészet hagyományos tárgyainak túlnyomó többségét kézművesek hozták létre, akik ismereteiket a céhekben, majd az ipariskolákban sajátították el.⁵³ A kézművesnek mesterségét olyan szinten kellett művelnie,

⁵⁰ Szabó L. 1997, 53–61; Knézy J. 1992.

⁵¹ Silling I. 1997, 91–98. Lásd még Eperjessy G. 1967.

⁵² Knézy J. 1997, 99–110. „Bonnyán pl. ugyanolyan divattá vált a fafaragó gyakorlat megszerzése, jól felszerelt faragóműhely kialakítása a Magyar soron, mint a Német soron, a hátsó szobát rendezték be rendszerint műhelynek, s hogy jól lássanak, kettős ablakot tettek rá. Valami hasonló vetélkedés alakult ki az iparosokkal jól ellátott német-magyar lakosú Somogyiszől és a szinte tisztán magyar Igal között” (i. m. 102.)

⁵³ A néprajzi szakirodalomban csak a szücsrajzoknál figyeltek fel arra, hogy azokat nem a szó szoros értelmében vett mintának rajzolták, hanem a remekeléshez a rajtudást így kellett bizonyítani. Jóllehet az oktatástörténet feltárta, hogy a 18. század végétől a 19. század folyamán a javuló iskoláztatási rendszernek köszönhetően az ország egész területén olyan iskolák szerveződtek, amelyeket vasárnaponként látogatni kellett az iparos tanoncoknak, többek között rajtudás végett. 1786. június 6-án a helytartótanács általános rendelete. Ezt többször megerősítik a következőkben. Ha ez a rajzképzés nem is érvényesül következetesen, azzal számolni lehet, hogy a 18. század végétől a mintarajzoltatás révén valamilyen egységesítő divat- vagy ízléshatás érheti az iparos tanoncokat (l. Vig A. 1932, 91–126.)

hogy ne csak paraszti igényeknek megfelelő árut tudjanak előállítani.⁵⁴ A szövés példáját idézve, köztudott, hogy az otthon való szövés az országban több helyen elég korán megszűnt, más helyen fennmaradt (Bodrogköz). Ahol megszűnt, ott egy ideig takácsok folytatták a mesterséget. Mindez már önmagában is jól példázza, hogy a magyar népi szövés-kultúra történetét egyetlen fejlődési vonal mentén sem lehet megrajzolni. Éppen a fonó-szövő iparral kapcsolatban mutatott rá Tolnai György egy tágabb gazdaságtörténeti összefüggésre. Köztudott, hogy Magyarországon a 19. század közepe táján megakad az ipari fejlődés, amelynek korai formái addig létrejöttek. Ennek következtében a bedolgozásra termelő falusi iparok felszámolódtak, illetve annyiban maradtak meg, amennyiben arra a helyi szükségletek kielégítése miatt szükség volt. A fonó-szövő iparral kapcsolatban nyert megállapítás más iparágakra is kiterjeszhető. A paraszti iparúzők korábbi árutermelése azért következhetett be, mert mezőgazdasági árutermelésünk – ha volt ilyen – elégtelen volt. Azzal, hogy megszűnt a falusi kézműves ipari árutermelő lenni – és még a mezőgazdaságba sem volt képes megfelelően bekapcsolódni –, felszámolódott a piaccal való korábbi kapcsolata is. *Miután nem ad el, nem is vásárolhat.* A paraszti ipar külső erőkkel és külső erők érdekében történő felszámolása azzal az eredménnyel járt, hogy a paraszt a naturálgazdálkodásba esett vissza. A volt iparúző nem vásárolhatja meg a textíliát, viszont változatlanul szüksége van továbbra is arra: ezért fonó-szövő tevékenysége továbbra is fennmarad, de már nem árut (csereértéket) hanem saját szükségletre (használati értéket) termel. Ezzel megszületik a falusi háziipar *egy második kiadása...* A falusi háziipar *második kiadása* tehát, a paraszti iparból visszaalakuló háziipar mellett, a konzervált eredeti háziipart is képviseli...⁵⁵ Ez az az állapot, amelyet egyfelől az államilag támogatott háziipari fejlesztések célkitűzéseiből is ismerhetünk,⁵⁶ néprajzi szempontból pedig a „népművészet felfedezése”-ként tartunk számon.⁵⁷ *„A falusi háziipar »második« kiadása tehát a paraszti iparból visszaalakuló háziipar mellett a konzervált eredeti háziipart is képviseli. S mert az egyik már korábban árutermelő volt, a másik pedig az árutermelővé való átalakulás küszöbén állott: a »háziipar« »második kiadása« klasszikus feladata (a parasztcsalád ellátása mellett) megfelelő kereslet esetén a család szükségleten felüli termékmennyiséget mint*

⁵⁴ Román J. 1965, Silling I. 1997.

⁵⁵ Tolnai Gy. 1964, 147–148. Vö.: Endrei W. 1969, Szulovszky J. 2012. Lásd még csupán utalás-ként a magyarországi iparok történetére Eperjessy G. 1967, 1988; Dóka K. 1989; Domokos O. 1991, 1993; Ipolyi A. 1877; Kóvér Gy. 1982.

⁵⁶ Bónis J. 2003.

⁵⁷ Kapros M. 2006; Flórián M. 1990, 2010.

*árut szerepeltetni a piacon. A lényeg azonban a család számára való termelés. Ez a patriarchális ipar.*⁵⁸

Ezt az 1870-es évektől adatolható folyamatot, az ipari fejlődés szempontjából visszaesést jelentő állapotot az 1884-es háziipari összeírás dokumentálja. A háziiparnak a 19. század utolsó harmadában történő fennmaradása szükséghelyzet eredménye. Figyelembe véve a gazdaságtörténeti/ipartörténeti adatokat, úgy megváltozik a tárgyak előállításának, használatának és díszítésének a helyzete, viszonyrendszere és értelmezési lehetősége is.⁵⁹ A stíluskritériumok alapján történő korszakolás nem számol a paraszti szükségletek és lehetőségek adottságaival és a tárgyakat előállító kézművesek társadalmi helyzete, termelő tevékenysége piaci lehetőségei változásaival. Mindezek nem állandó tényezők, hanem alárendelt gazdasági részrendszerek, amelyek keretében a tárgyak előállítása csak meghatározott technológiai szinteken történhetett. A feltételezett *történeti kontinuitás*, amely korábbi néprajzi szemléletben gyökeredzett, éppen a tárgyhasználatot illető társadalmi különbségeket fedték el.⁶⁰ Konkrét példával élve mutatunk rá arra, hogy fa megmunkálásánál az ácsolás technikájának hosszú ideig tartó megőrződésében nem egy hagyomány fenntartásáról van szó, nem a gótikus stílus továbbéléséről, hanem arról, hogy a jobbágyoknak, illetve parasztnak időnként és helyenként nem volt pénzük vagy nem volt elég pénzük asztalos bútort vásárlására. Amikor a parasztnak elkezdenek festett asztalos bútort vásárolni, akkor nem arról van szó, hogy művészet virágzott ki hirtelen, hanem arról, hogy egy általános európai gyakorlat válik hozzáférhetővé Magyarországon is – meglehetősen késéssel – széles körben.

A paraszti használatban előforduló tárgyak történeti-társadalmi kontextusba való beágyazottságának a tisztázása adhat választ arra, hogy a díszes és jól megformált változatoknak hol is van a helye a tárgyak rendszerében.

„A 16. századig, sőt a 17. században is az a szokás, hogy a bútorokat, a menynyezeteket és a falakat befestik. Képzeljük magunk elé a régi bútorokat, arany, ezüst, vörös színekben pompázó faragásaikkal a palotákban és magánházakban csakúgy, mint a templomokban. Megannyi bizonyítéka a fény, az élénk

⁵⁸ Tolnai Gy. 1980, 148. Szulovszky János időrendben későbbi korszakot a 19–20. századfordulója közötti évtizedeket tekinti át alaposan a ruházati iparok szempontjából. Szulovszky J. 2010, 17–79. Flórián Mária a paraszti tárgyi környezet alakulását kíséri figyelemmel a 19. század folyamán, figyelembe véve a közlekedés és a kereskedelem hatását. Flórián Mária, 2010, 109–135, 397–410.

⁵⁹ Bobrovsky I. 1975; Flórián M. szerk. 1994.

⁶⁰ A német néprajzi kutatásban, közismerten, már 1969-ben kritikailag foglalkoztak történetiség kérdésével: Bausinger, H.–Brückner, W. 1969.

színek szenvedélyes szeretetének a sötét, kifelé alig nyitott lakásokban” – állapítja meg a nyugat-európai lakberendezésekről Braudel.⁶¹ Európa nagy részén falun is megjelenik különböző időpontokban a bútorok színes kifestése – helyi változatban. Sajátos feltételek mellett olyan teljesítmények is kialakultak, mint Svédország déli részén, bizonyos környékeken a parasztházak falai deszkaborításainak bibliai jelentekkel való díszítése, vagy a horvátoknál a méhkaptárak elülső oldalát borító festés.⁶² Nálunk a templomi berendezéseket festő asztalosokról több száz éven keresztül vannak adataink,⁶³ és az is bizonyítható, hogy a nemesi kúriák részére mesterek festett famennyezeteket, faoszlopokat, korlátokat, ablakkereteket és bútorokat készítettek a 17. században.⁶⁴ A közelmúltban feltárt váci múmiák koporsói – a többi hasonló lelettel együtt – ugyancsak a festőasztalosok sokirányú munkálkodásának bizonyítékai.⁶⁵ A festett parasztbútor hazai virágkora a 19. század első fele, megléte helyenként akár a 20. századig is elhúzódhatott. Az európai festett bútor európai művelődéstörténete is lehet(ne) olyan viszonyítási alap, amelyhez képest kérdésként vetődhetne fel az a probléma, hogy a magyar festett paraszti bútorokon a díszítés az alakos ábrázolásig miért nem tudott eljutni? Ám feltehetjük azt a kérdést, hogy technika vagy művészi stílusjegye-e a színes bútorfestés? Még a tárgyközpontú elemzések sem nélkülözhetik a jól megválasztott és körvonalazott „kontextust”, a már sokat emlegetett tárgytörténet/technikátörténet/művelődéstörténet és tárgyszociológia is lehet.

A technológiák osztályozásával a már emlegetett André Leroi Gourhan évtizedeken át foglalkozott a 20. század negyvenes éveitől, és legsikeresebb műveiben (*L'homme et la matière* és *Milieu et technique*) fogalmazta meg a beosztás szempontjait.⁶⁶ Egyszermind lefektette a „technologie comparée” (összehasonlító technológia) kutatási irány ma is értékelt alapelveit. Hatalmas régészeti és etnológiai anyag birtokában alakult ki – egyebek között – az a megállapítása, miszerint azonos vagy hasonló anyagok megmunkálásánál alkalmazott eszközök (technológiák) hasonló, sőt azonos tárgyakat hozhatnak

⁶¹ Braudel, F. 1985, 305–306. Lásd még Ritz, G. 1980.

⁶² Bringéus, N. A. 1982; Makarovič, G.–Rogelj, S. 2000.

⁶³ Boros J. 1982; Csilléry K. 1999; Hofer T. 1969; Szabadfalvy J. 1980; Tombor I. 1968; Vilhelm K. 1975; Kiss M. 2007.

⁶⁴ H. Takács M. 1970, 167. (Alsóporumbák, 1633); 172. (Battyan, 1674); Kelemen L. 1977. Szabó T. Attilánál az *Erdélyi szótörténeti tár* V. kötetében a 112. oldalon a hímes szó jelentésváltozatainak példái között szerepel a hímes láda (1596), hímes nyoszolya (1596), hímes karszék (1618) stb.

⁶⁵ Csukovits A. 1997, Illés P. 2012, Kiss L. 1926.

⁶⁶ Leroi-Gourhan, A. 1943, 1945. Lásd még uő. 1964, 1973.

létre, miközben a változatoknak megjelenhetnek az etnikai környezettel indokolható ismérvei is. Az agyag koronggal való megmunkálása nagyon hasonló magasságú és alakú edényféléket eredményezett, a szövőszéken szőtt szöttesek szélessége, vastagsága, mintázata stb. ezért olyan hasonló évezredekén át, és sorolhatnánk a példákat. Az ilyen adottságokkal rendelkező tárgyak a „technikai stílust” képviselik és nem genetikai örökségként kezelendők.⁶⁷ A tárgyak körében az időpontokhoz köthető változások egyik tényezője az, hogy a paraszti tudás – a megfelelő technológia ismerete – milyen körben elterjedt, mennyire

90. A padtámlán sokféle korból és helyről származó minta sorjázik

hagyományozódás és mennyire szakképzés eredménye.⁶⁸ Ennek a tudásnak is van „státusa”, miként a létrehozott tárgyaknak is. Az, ami tegnap általános és ismert gyakorlat volt, később a barkácsolás vagy kézimunka kategóriájába kerülhetett. A kézműiparokat illetően korábbi és későbbi technológiák (és elemeik) közötti váltás nagyon különböző időben, különféle ritmusban mehetett végbe az ország különféle adottságokkal rendelkező tájain az elmúlt évszázadokban.⁶⁹

⁶⁷ A technológiaváltásra idézzük az ún. táblás fejfákat. A deszkából, fűrészsel készült fejfák eredetüket illetően újabb keletűek lehetnek, mint a csónak formájú, az ácsolás technikájával készültek. Amikor az ácsolt fejfáról áttértek a fűrészsel készültre, akkor nem a tárgy tartalmi-formai összefüggésein belül fakadó problémákra kerestek választ, hanem egy, a kivitelezésre gyorsabb és gazdaságosabb technikát alkalmaztak.

⁶⁸ Nagy Z. 2004; Dóka K. 1989; Takács P.–Udvarly I. 1989.

⁶⁹ „Ha a 16–17. századi házra vonatkozó írott emlékeket összevetjük a néprajzi megfigyelésekkel, a régi formák szívós továbbélését tapasztaljuk, egészen a 20. századig, avagy megfordítva, a századunkban meglévő jelenségek korai előfordulását.” Zentai T. 1999, 182. Arra, hogy az ácsolás mint technikai tudás mennyire hosszú időn át képes eltérő tárgyféléket létrehozni, l. Pálos E. 1906, 1911; valamint Csiszár A. 2007. Itt a 14. jegyzet a rábaközi lakásbelsőkről így ír a tanulmány szerzője: „A paraszti lakáskultúrát mindenkor egyfajta sajátos kettőség jellemezte. A 18. és a 19. század for-

Olyan egybevetés, amelynek keretében *adott időszakon belül* lennének bemutatva a parasztság *különbéle rétegeinek* a tárgyi készletei, bemutatva a saját készítésű és a kézművesek által készített darabok arányát, ugyancsak a kulturális javak időbeli mozgásának a jobb leírását alapozhatnák meg. Sajátos helyzet alakult ki a néprajzi kutatáson belül az utóbbi évtizedekben, hiszen a kézművesipar-történeti kutatások száma jelentősen bővült, tekintélyes anyagot halmozott fel.⁷⁰ Sajnos inkább az adatok és nem az elemzések szintjén említődött az, hogy a kézművesek adott időszakban különféle társadalmi rétegek számára termeltek.⁷¹

A parasztok által használatba vett tárgyformák alakulásában – mint a min-ták közvetítésében is – a beszerzési lehetőségek is szerepet játszottak. Az áru-csere kérdésköre tematizálódott is,⁷² ám a tárgykörbe tartozó tanulmányok az előállítók szempontjait tartják természetesen fontosnak. A fogyasztó választási lehetőségei, a kínálat áttekintése, illetve a beszerzések indokai, esetleg motivációi kevésbé kerültek szóba. Úgy vélhetjük, hogy kutatások kereskedelmi jellegű megállapításai elvértve hasznosulnak a tárgyhasználati kutatásokban.⁷³

A díszített tárgyak iránti kereslet indoklásában úgyszólván alig kerülnek szóba a gondolkodásban és magatartásformákban bekövetkező, az *idők szá-vát* tükröző, lassan végbemenő mentális változások. Feltételezhető, hogy az etnikai különbségeknek, a jobbagysorban élő kisnemesi gondolkodásmódnak, a vallási hovatartozásnak a tárgyakban megvalósuló kifejeződése olyan kis-mértékű eltéréseket hozhatott, amelyeknek a regisztrálása a rendelkezésre álló írott források és tárgyak alapján alig lehetséges.

Ebből a szempontból kivételes Szabó László álláspontja, aki a Jászság és a Nagykunság tárgyi világa vizsgálatakor állapította meg a következőket:

„Ez a jelleg azonban nem olyan egyértelmű és tiszta: éppen a társadalmi réteg-zettséggel, a kevésbé homogén társadalmi felépítettséggel miatti a legszebb tárgyaknak sokkal inkább rangot, státust, társadalmi helyzetet kifejező szerepe van, mint ün-

---

dulóján (esetleg valamivel korábban) az ácstechnikával készült ládák és ágyak mellett a festett asz-talos bútortárgyat jelentett. A régi és az új bútordarabok egymás mellett álltak a lakószobákban. E kettősség a 20. században úgy jelentkezett, hogy az akkor már divatjammá vált festett mennyezetes ágyak és padok mellett föltűntek a történeti stílusok hatását magukon viselő, műbútorasztalos készíttette fiókos szublétok és szekrények” i. m. 168–169.

⁷⁰ 1978 óta ismeretesek a kézművesipar-történeti konferenciák, amelyek anyagait publikálták is. Az elmúlt évtizedekben a téma feldolgozása tanulmányok sorával gazdagodott, amelynek áttekintésére itt nem vállalkozhatunk. Csupán megjegyezzük, hogy ezeknek a kutatásoknak a tanulságai nem vagy alig hasznosultak a 'népművészet'-ről megfogalmazott írásokban. Domonkos O. 1991, 1993; Gráfik I. 2006, 2009, 2010.

⁷¹ Csilléry K. 1987

⁷² Bácskai V.–Nagy L. 1984; T. Mérey K. 1993; Viga Gy. 2007.

⁷³ Nagy Varga V. 2003; Veres L. 1986, 1991.

nepi: illetve az ünnepeket alkalomnak tekintik, hogy ezt a rangot a közösség előtt kifejezésre jutassák...Érthető hát, hogy éppen a legszebb, legrangosabb tárgyak azok, amelyeknek révén átlépik a pusztán ünnepi, rituális szerepet, s inkább az egyszerűbb, ezért kevésbé művészi kivitelű tárgyak vagy az értéktelenebbnek minősülő háziipari készítmények hordozzák tisztábbá ezt a funkciót...⁷⁴

Ilyen jellegű megállapítások, nyilván, bizonyos tárgyak használatának, berendezési módoknak, az életszükségletek közvetlen kielégítését szolgáló tárgyak körén kívül eső, inkább társadalmi szükségleteket kielégítő, a reprezentációs szférában megjelenő jellemző jegyeknek az alapján fogalmazható meg. Ezzel kapcsolatban is kézenfekvő a kérdés, ti. az, hogy az ún. reprezentáció igénye mikor és milyen ösztönzésre alakult ki, és milyen tárgyfélékben fejeződhetett ki? Erre utaló példaként nézzük a sarokpadok szögletének a berendezési módozatait.

*„... Néhol a sarokpad szögletébe a támlára, kis háromszögletű szekrényként állítottak, ez volt a **szegletalmárium**. Pálinkásüvegeket, orvosságot és még sok apróságot tartottak benne. A tetejére sokszor a Bibliát helyezték, de állítottak rá üveget, poharakat, sótartót is. ...A pad fölött a falon rendszerint sarokpolc, ún. tálaspolc függött... A tálás fogasok kampóira akasztották a búcsúikon vett emlékkorsócskákat, de ide kerültek a vékony falú keménycserép, ún. szentmihályi korsók is. A tálások faragott támasztékai mögé pedig cseréptányérokat állítottak. A múlt század második felében divatossá vált gyári cseréptányérok is sarokpolcra kerültek”* – írja Bíró Friderika a vas megyei parasztház berendezéséről.⁷⁵

Katolikus falvakban – különösen a Dunántúlon – a saroktéma behelyettesíthető például a Mária-házzal. A sarokpadok szögletébe vidékenként más és más tárgyegyüttesek kerülhettek, amelyek között a feszület, és a szentképek is szerepelhettek. Ugyanakkor a sarkos elrendezés mellett is számtalan változata, „divatja” alakult ki annak, hogy a képek, falidíszek, tükrök elhelyezését a szoba melyik falán valósították meg. Az ablakok elhelyezése, a lakószobák füstteleintése, majd a bútorok használata és a fali díszek elhelyezése alapján lehetségesnek látszik, hogy az utcafront és az udvari fal által határolt térrészen különbözőtessünk meg egy dekoratívabb térfelet, aminek a megjelölése akkor vált esedékessé, amikor a tulajdonos presztízsének kifejezését anyagilag korlátozott körülmények között – a bútorok számának szaporítása nélkül – változatlan elrendezés mellett, viszonylag olcsó tárgyakkal kellett megoldani. A bútorhasználat háttérben valószínűleg nemcsak ergonómiai gondolatok rejlettek, hanem a mindennapi élet értékorientációinak szimbolikus megjelenítési szándéka is.

⁷⁴ Szabó L. 1987/b, 423.

⁷⁵ Bíró F. 1996, 88.

A paraszti tárgykészlet és a tárgyhasználat a vizsgálat alá biztonságosan vonható 200–250 évben sokféle és számos tényező hatására alakult, változott. Éppen a tárgyaknak az a nem reprezentatív csoportja, amely az anyagot és a technológiát illetően egyszerű és a kézimunkához kapcsolódik, ezért is szinte „kortalan”, jobban mutatja meg a paraszti gondolkodás sajátosságait, mint a mesterekhez vagy központokhoz kapcsolódó darabok. A lehetőségek korlátozottsága a paraszti élet minden területén érvényesült, és helyzetek megoldására az észjárás, valamint a szokások azonos logikát követtek: így különféle területeken mutathatjuk ki a találékonyságot, az improvizációs készség kifejlődését, az alapos megmunkálást, vagy az aprólékos kivitelezést. A tárgyakra vonatkoztatva mindez eredményezhetett esztétikai hatást – művészi kvalitást nélkülözve is. A tárgy alakításának a logikái mellett a használat logikája is hozzájárult a tárgy értékéhez: egyfelől kímélték és óvták a tárgyakat, másfelől a végsőkig felhasználták azokat, mivel újra meg újra átalakították az elkopott darabokat. Ez a gondolkodásmód, amely még a huszadik századig – sőt máig – kimutatható,⁷⁶ úgyszintén megnehezíti fejlődési szakaszok határozott megkülönböztetését.

„A régi, a 18. századi magyar népművészetet – éppúgy, mint a későbbi korokét is – nem lehet egységesen, egyetlen meghatározással jellemezni, az egymás mellett élő különböző műfajokat, díszítőstílusokat csak többszólamúan, partitúraszerűen lehet leírni” – állapítja meg Hofer Tamás 1993-ban.⁷⁷

Ez a megállapítás – jóllehet inkább metafora – kérdéssé teszi a népművészetéről általában tett kijelentések zömét, mivel változatlanul meghatározatlan marad a műfaj és a *díszítőstílus* kifejezések tartalma. Az, amit háziiparnak – népművészetnek – nevezünk, nem egy esetben a gazdasági szükséghelyzetekből kiutat keresők körében virágzott ki, és nem valamilyen belső fejlődés, reprezentációs igény vagy önkifejezési vágy hozta létre. Egyre inkább bizonyos, hogy a paraszti tárgyi kultúra és ezen belül a díszített és díszítő tárgyak használatát, a történetiség értelmében nem művészetelméleti kategóriákkal lehet leírni. Amennyiben a paraszti tárgykészletek funkcionális és formai jegyei alakulását kívánjuk bemutatni, el kell szakadjunk az egyes tárgytól, pontosabban azt egy több változós koordinátarendszerbe kell elhelyeznünk. Azok a tanulmányok, amelyek a tárgyak használatának történetére helyezték a hangsúlyt, már megtették az első lépést ebbe az irányba.⁷⁸

⁷⁶ Köstlin, K.-Bausinger H. 1983; Korff, G. 1983. L. még a barkácsolásról Lévi-Strauss Cl. 1962; Fél E.-Hofer, T. 1974; Schindler, N. 1985.

⁷⁷ Hofer T. 1993, 6.

⁷⁸ Beszédes V. 1997; Zentai T. 2004.

91. Máztatlan és mázas fazekasáru

6. Az ornamentika kérdéséről

A való természet a forma tárgyi megvalósulásának ezerféle alakját tárja szemeink elé, melyeknek emlékét egyes vonatkozásaiban és minden összetételeiben tudatunkban megőrizzük, de ez nem volna elégséges arra, hogy a valóság utánzásától már teljesen független ornamentumokat, melyeknek tárgyi vonatkozásuk nincsen, mégis mint befejezett önálló valóságokat fogjuk fel. Bonyolult formaalakzatok válnak felfoghatókká anélkül, hogy tárgyi vonatkozásba kerülnének: az önmagáért létező forma jelenik meg itt, ahogyan lehetősége a dimenziókban, az a prioritásban megadatott. Nincsen érthető reakció, fogalmi miért, mint önmagától adott lehetőség, indokolás nélkül történik a felfogása.¹

A népművészet felfedezésével egy időben vagy csaknem egy időben a nemzetközi művészetelméleti irodalom különösen hangsúlyosan foglalkozott az ornamentika kérdéseivel.² Sokszor és sokan tárgyalták építészeti/kézműves technikák és a belőlük kisarjadzó díszítmények meghatározásának, osztályozásának és szellemi tartalmainak az összefüggéseit. Az ornamentika iránti művészetelméleti érdeklődés a botanikához kapcsolódva a 19. század közepétől igyekezett az anyagi hordozókon megjelenő díszítmények fejlődésmenetének eredtét, kialakulását és fejlődését feltárni. A díszítmények formáinak a tipizálása, a díszítő elemek egymással való kapcsolódásának a törvényszerűségei a korabeli kutatás számára a művészi alkotás eredetének feltárását szolgálta. Általános jellemző jegyként határozták meg azt, hogy az ornamensek a hordozó tárgyhoz vagy alkalmazkodnak, vagy elfedik azt. A díszített tárgy vagy felület egészéhez viszonyítva részleteket hangsúlyozhatnak, tagolhatnak, keretezhetnek, vagy egészen befedhetnek.

¹ Ybl, E. 1913, 352.

² Denecke, B. 1980/b; Verebélyi K.–Voigt V. 1997; Gazda K. 2000/b; l. még Pulszky K. 1878; Lay, F. 1872.

A szépség és a nemes értelemben vett hasznosság összekapcsolásával létrejött tárgyak, mint az emberi létezés erkölcsi dimenzióira is hatással bíró tényezők szempontjából az ornamentika már-már mint önálló művészeti ág vált fontossá és a szépség egyetemes kifejezőjévé.³

Terjedelmes a 19. század végi olyan művészetelméleti irodalom, amely – többé-kevésbé evolucionista gondolkodásmód mentén – az ábrázoló művészetek kezdeteire vonatkozó problémafelvetéssel foglalkozott. A központi kérdés jobbra az volt, hogy az elvont és a realiztikus ábrázolásmódok közül melyek voltak az elsődlegesek, és hogyan alakultak a továbbiakban. A művészeti írókon kívül a primitív törzsek kutatói gazdagították igen fontos gondolatokkal általában is az ornamentika értelmezéséről kialakult felfogásokat.⁴ Ornamentika-gyűjteményeket kezdtek kiadni, amelyek folytatták a könyvnyomtatás idején divatba jött mintakönyvek sorát. Az ornamentikakönyvek nem a kivitelezhetőségre helyezték a hangsúlyt, hanem a korstílusra, etnikai csoport műtárgyaira jellemző ornamenseket közölnek,⁵ amelyek nem egy esetben a nemzeti művészi formanyelv népszerűsítéséhez kívántak szótárakat adni.⁶ Ezek a törekvések hozzánk is eljutottak és visszhangra találtak.

A 19. század folyamán elindul Magyarországon is a kézműipari termékek gyári termelése, így a sokszorosítással előállított tömegáru formaproblémái is megoldandó feladattá váltak. A művészi kézművesség lassanként átadja a helyét az ún. művészi iparnak, majd a 20. században megjelenik az iparművészet is. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy – mint ahogy másutt is – több helyen fordultak a népi kultúra díszített tárgyai felé azzal a céllal is, hogy ezeken éppen a díszítményeket vizsgálják.⁷ Az egyszerű eszközökkel és technikákkal kivitelezett népi díszítmények értelmezése a művészek, művészeti írók, művészettörténészek, majd a közvélemény részéről is többféle lehetett.

Nem véletlen például az sem hogy a népművészet felfedezőjének tartott Alois Riegl bécsi művészettörténész⁸ oly sokat foglalkozott a stílusfejlődés, valamint az ornamentika történetével is.⁹ Egyfelől, mint G. Semper követője az ornamentikát anyagi és technikai adottságokból vezette le, de figyelemmel volt a természetutánzás, illetve a stilizálás mozzanataira is. A korszak művésze-

³ Jones, O. 1856; Semper, G. 1860; Riegl, A. 1893.

⁴ Sinkó K. 2002/a; Boas, F. 1975; 137. Vö. uő. 1955

⁵ Bossert, H. Ph. Th. 1924, 1926, 1928–1935.

⁶ Jones, O. 1856; Meyer, Fr. 1903; Piesch, A. 1902; Pulszky K. 1878.

⁷ Kroll, E.-L. 1987.

⁸ Huszka J. 1885, 1898; Györfly I. 1930.

⁹ Riegl, A. 1893

ti áramlataitól és a művészeti gondolkodást átható felfogástól befolyásolva, ő is lényeges mozzanatnak látta a művészetek kialakulásánál a szimbolizációra való törekvést.¹⁰ Mindez nemzetközi viszonylatban is közrejátszott abban, hogy a néprajzi tárgyak iránt kibontakozó érdeklődés idején, szoros kapcsolatban a korszak művészetelméleti gondolkodásával különös figyelem irányult azok díszítményei felé. Az esztétizáló megközelítés párosult az etnikai jellemzőknek tartott elemek hangsúlyozásával. Ezeknek a díszítményelemeknek a magyarság szimbólumaként való értelmezése Magyarországon a 19. század végének egyéb, a magyarság kultúrájára és ennek megújítására, illetve megteremtésére irányuló törekvésekkel szoros összhangba került. Ehhez a vonulathoz kapcsolódik a rajztanár Huszka József, aki az 1880-as évektől közölt munkáiban megfogalmazta a népi ornamentika magyar jellegére vonatkozó álláspontját.

92. Egy lap Huszka József rajzaiból

A körülötte kibontakozó vita visszatükrözi a korszak művészeti közgondolkodásában előforduló nézeteket, értelmezéseket, és a maga idejében arra készítette a néprajzzal foglalkozó szakembereket, hogy művészi, esztétikai kérdésekben is állást foglaljanak. A népi ornamentika mibenlétével való foglalkozás lassan előkészítette a talajt ahhoz, hogy a népművészetről való gondolkodás a néprajz keretén belül is hangot kapjon.

¹⁰ Lásd Huszka József műveit és a körülötte kibontakozó vitát: Huszka J. 1885, 1894, 1898; Kishonty Zs. 1988; Sinkó K. 2002/a, 2002/b, 2002/c, 2004, 2006.

„A nyelvi és fogalmi differenciálódás azonban azt jelzi, hogy az »ornamentika«, az »ösművészet«, a »néplélek«, majd a »népművészet« és »parasztművészet« kifejezései révén megteremtődött az anyagi javak formai leírásának és értelmezésének egy újabb lehetősége.”¹¹

A néprajzi/népművészeti kutatások máig nem tudták kritikailag feldolgozni ezt az indítást, pontosabban a „magyar népművészet” tényként való elfogadását, ami bele is épült a hazai kutatási hagyományba és a tudományon kívüli recepciójának jelentős részébe váltak.¹² Györffy kritikusan szembe is szállt ezzel az értelmezéssel – józan szavai ma is aktuálisak:

„Ma már tudjuk, hogy általános, anyagtól független magyar ornamentika nincs. Minden anyagnak megvan a maga anyagszerű díszítőeleme, mely vidékről-vidékre, időről-időre meg is változhatott. Az újabb kutatások azt is kiderítették, hogy elemi motívumok is vannak, melyek létrejöhetnek egymástól függetlenül, különböző helyen és időben...”¹³

Az a kérdés, hogy a magyar népi ornamentika az ún. magyar szecesszió formanyelvének kialakítására milyen óriási hatással volt. Mára már alaposan feldolgozott téma. Ugyanakkor a további népművészet felől érkező impulzusok, amelyek időről időre hangsúlyossá váltak a képző- és iparművészetekben és egészen máig nyomon követhetőek nemcsak ebben a nemzeti vonatkozásba illeszkednek, hanem ugyancsak nagyon korán észreveszik és értékelik adott ornamensek egyetemesebb szintű szimbólumképző erejét, expresszivitását, letisztult konstruktív formáit, absztraháló fogalmazásmódját. A magyar paraszti tárgyak ornamentikája ilyen irányú hatásának a megírása még várat magára, itt csak a teljesség kedvéért említettük meg.¹⁴

A magyar népművészeti tárgyak ornamentikájának az elemzésénél érdemes néhány általános ismérvet is figyelembe venni. Az ornamentika egyik jellemzője az, hogy a díszítendő felületen elhelyezett fődíszítményhez képest általában alárendelt szerepű, ugyanakkor meghatározott szerkesztési elvek mentén rendeződik el. Általában stilizált és ismétlődő formákból tevődik össze.¹⁵ Ezek a formák és összetevőik absztraktak, a háttérből kiemelkednek, annak a tagolására szolgálnak, sajátos ritmust teremtve így meg. Az ismétlődés, mint a

¹¹ Fejős Z. 1991, 2006.

¹² Ez is az egyik oka annak, hogy a XX. sz. elején értelmiségi, városi polgári lakásokban, majd azután a hetvenes években ismét, az eredeti vagy az ahhoz hasonló népművészeti tárgyak a berendezésben megjelentek.

¹³ Györffy I. 1983 c, 476.

¹⁴ Lesznai A. 1913; Török P. 2007.

¹⁵ Gráfik I. 2005.

zenében, a táncban vagy a versmondásnál maga a ritmus, ami szuggesztív és érzelmi hatású. Az ornamentikának nincs narratív funkciója és realiztikus ábrázoló jellege. A hivatásos művészetek nagy korszakaikban az ornamentika különféle anyagokon és különféle tárgyakon, épületeken változó jelentőségű szerepet töltött be.¹⁶ A használati tárgyak, eszközök, építészeti elemek esetében a funkcionális formák ornamentikával való kiegészítése a tárgynak a tetszetőséget, figyelemfelkeltő voltát hangsúlyozza, akarva akaratlanul a „szépség” jegyében.¹⁷ A nagy európai építészeti és képzőművészeti stíluskorszakok ornamentika rendszerei jól körülírhatók és jellemezhetők.

Nagyon különböző formájú tárgyak felületére kerülhet díszítmény és ábrázolás. A díszítmény és az ábrázolás között a különbség a valósághoz való viszonyban rejlik. Az ornamentika a leképzett élőlényt, növényt, emberi figurát vagy tárgyat olyan mértékben alakítja át és stilizálja, hogy az tartalmilag üressé válik. A görög akantuszlevél annyira egyszerűsödhet, hogy a 18–19. században akár tulipánnak is tűnhet. Nem mindig „emberábrázolás” az antropomorf figura, mint ahogy a sematikus állatalakok sem „állatábrázolások”.

93. A pávaminta egy változata párnahéjon

¹⁶ Appuhn, H. 1971; Deonna, W. 1929.

¹⁷ Danglova, O. 1996, 1998, 2001.

Az „ábrázolás” szó használata és a mögötte rejlő gondolkodás túlságosan rövidre zárja a forma–tartalom–jelentés közötti összefüggéseket. Az emberalak ismétlődő rajza egy törülköző végén azt jelenti, hogy a forma/motívum díszítő céllal került az adott tárgyra. Sem a tárgy, sem annak a használata nem különbözteti meg az emberi figurával díszített attól a változattól, amely virágos motívummal van díszítve.

Megjegyezhetjük, hogy nem alakult ki egységes és elég differenciált terminológia a néprajzi tárgyak művészi vonásainak a leírására. Az „ábrázolás” kifejezésnél a *Magyar szinonimaszótár* az 'elénk állít', 'tár', 'megjelenít', 'leír', 'bemutat', 'megrajzol', 'jellemez' és 'érzékeltet' rokon értelmű szavakat tünteti fel. Valamennyi arra utal, hogy a valóságról valamilyen módon képet alkotunk. Ehhez még azt is hozzávehetjük, hogy az „ábrázoló” művészetek a képzőművészetek különféle műfajait jelentik összefoglalóan. Mindez elég alap lehetne ahhoz, hogy az *ábrázolás* kifejezést azért, mert valamilyen alak (ember, állat) vagy forma (virág, csillag stb.) rajzát vagy formáját felismerjük, még ne feltétlenül használjuk. Ugyanaz a forma a díszített tárgyon való helyétől, valamint a díszítmény többi részével való kapcsolatától is függően akár tárgyanként is más és más értelmezést kaphat.

94. A miskakancsón kígyóvá változott az utánzott kabát paszomány díszje

Adott tárgyon – jobbra azok felületén – a díszítmények tudatos elhelyezését kompozíciónak nevezzük, amelyek kisebb egységekre bonthatók. Egy díszítményelemet akkor nevezhetünk 'motívumnak', ha a díszítmény egészen belül olyan kompozíciós egység, amely több további részelemből tevődik össze, és nagy gyakorisággal fordul elő többféle anyagon és tárgyon. Az ismétlődő elemek összefüggő díszítményként mintába rendeződnek. A díszítendő felület a tárgy formájától is függően különféle részekre osztható, amelyek hangsúlyosabbak és kevésbé hangsúlyosak lehetnek. A 'közép', a 'szél', a 'keret', síkfelületeknél saját „térértékkel” rendelkeznek, ami visszahat a díszítőelemek értékelésére. A tárgyak három dimenzióba való kiterjedésénél, vagy a hengerformáknál a díszítmények leírásánál is érzékeltetjük a díszítmény el-

helyezését, csak más szavakkal. Nem egyszer a tárgy síkban kiterített felületén mutatjuk be a kompozíciót. Ezek az egyszerűnek és magától értődőnek tűnő kifejezések, ha következetesen használjuk azokat, megkönnyítik a díszítő elemek értékelését is.

Mindezek a kérdések elvezetnek az ornamentikától a népművészeti motívumok értelmezésének problematikájához is. A díszítmény–szimbólum–kép egységként a már említett forma–tartalom–jelentés összefüggésekre vonatkoztatva állapítható meg, mindig adott tárgyon, illetve tárgytípuson, azaz a tárgy, mint valóságosan is megjelenő rendszer egészében.¹⁸ Ebben az összefüggésben határozható meg a népművészeti motívum, amely a díszítmény–szimbólum–kép aspektusát illetően változó pozícióban lehet, vagy kimeríti/betölti az említett kategóriákat, vagy annak csak valamilyen eleme.¹⁹

Népi díszítő művészeti motívumnak a néprajzi tárgyon – jobbra a felületén – megjelenő, az esztétikai minőség felé mutató, önálló, elkülöníthető, ismétlődő tartalmi vonatkozással is bíró egységet értjük. Az itt vázolt elgondolásunk összhangban van a népművészeti tárgy, mint artefaktum funkcionális tárgyelméleti megközelítésével. Az egyik esetben a vizsgálat tárgya a tárgyi világban, mint rendszerben a gyakorlat által nyeri el a funkcióját és jelentését, a másik esetben a motívum a tárgy felületén való elhelyezése révén kap esztétikai minőséget. Annak ellenére, hogy népi díszítő művészeti motívum mibenléte elméletileg nincs megfelelő módon meghatározva, a nemzetközi szakirodalomban több olyan áttekintés is született, amelyek az ornamentika csoportosítását megkísérelték. A díszítményekről szólván, például Leopold Schmidt

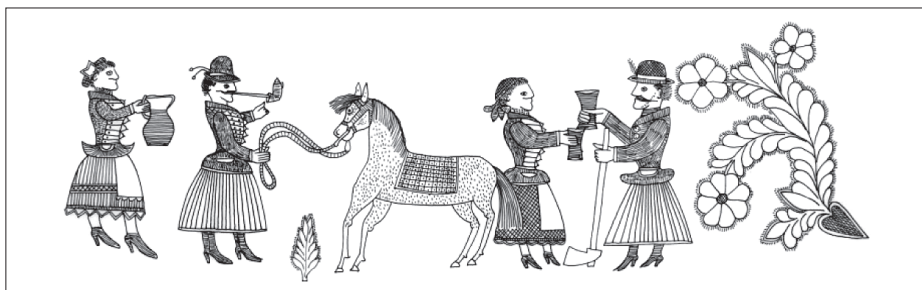

95. Korsó céhjelvényekkel

¹⁸ Más összefüggésben, a kegyesség kifejeződési lehetőségeit illetően írja Kriss-Rettenbeck, Lenz azt a képről, hogy az a következő pozíciókban szerepelhet: „Bild-Abbild-Gebilde-Zeichen-Spur-Ornament-Smuck.” Kép-képmás-jel-nyom-ornamens-dísz. Lásd. Kriss Rettenbeck, L. 1983, 218.

¹⁹ A motívumkutatásra vonatkozó elgondolásaim évtizedekkel korábban is megfogalmaztam, sajnos mindenfajta eredmény nélkül. A probléma feltárásában a nemzetközi kutatás sem abban az irányban haladt előre, mint amerre a múzeumi tárgyak számítógépes feldolgozásának elindulásakor lépéseket kezdett tenni. Verebélyi K.–Voigt V. 1997.

A vizualitás, illetve a képkutatás a ma divatos irány – ami nem pótolja vagy helyettesíti a motívumkutatás számára releváns kérdéseket vagy válaszokat. Lásd. Verebélyi K.–Voigt V. 1997.

96. Rajzok pásztorfaragásokról

a 20. század európai népművészeti kutatásának egyik meghatározó alakja az újkori népművészeti tárgyak alapján alapvetően négy nagyobb csoportot állapított meg – miközben ismételen hangsúlyozta, hogy a **díszítmény** elemei a „formák” mennyire nem kezelhetők állandósult egységként.²⁰ Leopold Schmidt a következő rendszerezést javasolta:

1. Szimbolikus-absztrakt formák

97. Rajzok pásztorfaragásokról

Ide tartoznak: a kör, kereszt, rózsza, forgó rózsza és hasonló. A magyar szóhasználatban geometrikus mintákról beszélünk, amelyekhez a rajzolatot adó vonalfélék sokasága is hozzátartozik: a pont, vonal, hullámvonal, cikk-cakk stb. L. Schmidt formáról beszél, amely talán leginkább az 'alak', 'alakú' szavakkal fordítható le, például: kör alakú. Mivel nálunk a díszítmény legkisebb formai egységének a jelölésére nincs külön műszó, ezért a „motívum” vagy „minta” szavakat használjuk a német kifejezésektől némileg eltérő értelemben.

„Wo jede Form vieldeutig sein kann, muss man versuchen, sich den Formenschatz wenigstens oberflächlich zu gliedern... Formen wie Stern und Kreuz, Rosette und Wirbel... Stern und Raute...”²¹

²⁰ Schmidt, L. 1966

²¹ „Ahol minden forma többértelmű lehet, ott meg kell kísérelni, a formakincset legalább felületesen csoportosítani... Az olyan formák, mint a kör és a kereszt, a rosetta és a forgó rózsza... a csillag és a robusz a...” (a szerző fordítása) Schmidt, L. 1966, 34.

Az adott formák tartalmilag lehetnek jelentéssel feltöltöttek és az idők folyamán kiürültek.

2. Növényi (phythomorh) formák

A növényvilágra utalnak. Az egész európai népművészetben nagyon erőteljes a növényi formák jelenléte. Különösen jellemző a virágformák használata, főleg a nők által kivitelezett tárgyakon. A magyar szakirodalomban a növényi formák, motívumok túlsúlya azt eredményezte, hogy a geometrikus mintákkal szemben mintegy kor- és stílusjelző értékkel is felruházták, sőt a magyar népművészet sajátos jellemzőjeként is feltűntek. A növények, virágok „stilizált” és „realisztikus” ábrázolása a növényi ornamentikán belül egy régebbi és egy újabb korszakot kíván jelölni, holott mind a két esetben stilizálásról van szó.

98. Rajzok pásztorfaragásokról

3. Állatformák (theiomorh)

Nem állatábrázolások az állat alakú ornamentelek. Elvéve akad olyan változat is, nem is kevés, amely közel áll az ábrázoláshoz is, ám az egyszerű megfogalmazás már önmagába véve is a stilizálás felé mutat. Amikor például „kígyós” motívumokról esik szó, a legtöbb esetben a beelátás mozzanatával van dolgunk, egyéb esetekben pedig a mintát jobbra a heraldikus állatábrázolások, illetve vallási motívumok adják.²² Állatok ábrázolásként értelmezhető rajzok – azaz előképek sémáit nem követő rajzok – a dunántúli, úgynevezett pásztorművészet néhány darabján figyelhetők meg, vagy pásztorbotok palástján, mángorlók tetején, domború faragású fadobozok fedelén.²³ Azok a plasztikai megoldások, amelyeket botok fején vagy cserpákok fülén láthatunk, külön elemzést igényelnek. Annak az eldöntése, hogy egy-egy állatalak a néprajzi tárgy díszítményeként hordoz-e egyáltalán valamilyen jelentést, csak akkor

²² Verebélyi K. 2002/a; Selmeczi Kovács A. 2001; Takács B. 1986.

²³ Fügedi M. 1993

vállalható, ha egyértelmű adatok bizonyítják a tárgynak és díszítményének ugyanarra a célra történő használatát az adott közösségben. Még a díszítménynek használói által adott értelmezések sem perdöntők, mivel a formák megnevezése képzettársításon alapul sok esetben, és nagyon változó, ötlettől vezérelt nevek kerülhetnek a lejegyzésekbe.²⁴

4. Az antropomorf formák

A népművészetben alig nevezhetők az emberi alakok ábrázolásnak az ábrázoló művészetek értelmében. Az emberi figurák a népi vallásossághoz kapcsolódó tárgyakon a keresztény ikonográfia felől közelíthetők meg, másfelől pedig a stilizált emberi formák inkább csak mintaként értelmezhetők. Emberi figuráknál az ábrázolás kérdése leginkább a pásztorművészet kapcsán vetődik fel.²⁵ Fél Edit és Hofer Tamás 1966-ban közölt, a témával foglalkozó kis kötetete óta nemigen foglalkoztak a kutatók a forma és az ábrázolás közötti különbségek boncolgatásával. A mézeskalács nyomóformák huszárja vagy dámája sem tekinthető emberábrázolásnak. Az sem önálló művészi alakítás, ha például valamilyen metszetelőkép nyomán kerül egy arc más valamilyen faragásra.²⁶ Azok a firkajellegű rajzok, amelyekben emberek is láthatók, igazán ritkán találhatók meg a tárgyakon, sokkal közelebb vannak az ábrázoláshoz, mint a gyakorlott kézre valló vonalvezetéssel megformált stilizált jelenetek.

99. G. A. Vavassore velencei rézmetsző mintakönyvéből, XVI. század

²⁴ 1988, saját gyűjtés.

²⁵ Manga J. 1972; Szabadfalvy J. 2000

²⁶ Fél E.–Hofer T. 1966

kísérletei is csupán taxatív jellegűek, és nemigen használhatók. Jó példa erre Nicolae Dunăre munkája, aki minuciózus pontossággal írta le a tárgyak díszítményeinek még a legapróbb részleteit is.²⁷ A díszítmények vizsgálatához *alaktani, szerkezeti, jelentésbeli, történelmi és földrajzi* szempontokat javasolt, illetve ilyen díszítményosztályokat ajánlott, az egyes osztályokon belül további alcsoportokkal. A javasolt rendszerezés nagy érdeme éppen az összetettsége, a díszítmények alakulása történelmi és térbeli vonatkozásainak, több esztétikán túli tényezőnek a figyelembevételére. Az elemzés alapját a díszítmény síkdíszítményként való felfogása, a díszítő elem, a díszítő motívum és a díszítő kompozíció meghatározása adja. Hangsúlyozza, hogy a díszítményrendszeren belül elfoglalt pozíció határozza meg azt, hogy mikor, milyen tárgyon mi a díszítő elem, a motívum és a kompozíció. Az aprólékos részletezés azonban oly mértékben megnehezítette a rendszer alkalmazhatóságát, hogy az nemigen terjedt el a gyakorlatban.

Több esetben a publikációkon alapuló összegezések nem általánosításhoz, hanem torzításhoz vezetnek.²⁸ Reinhardt Peesch az európai népi ornamentikával foglalkozó áttekintésében az alábbi csoportokat tartja kiemelésre érdemesnek:

- vonal, spirál, cikk-cakk: lineáris ornamentika
- csillag és forgó kerék: körzővel rajzolható ornamentika
- a varázscsomo: szövással előállítható ornamentika
- Ádám és Éva a paradicsomi fa alatt: bibliai motívumok
- büszke urak, nemes dámák: a feudalizmus és a polgári kor vezérmotívumai
- a boldogságot hozó szív: szerelmi és szerencsét hozó szimbólum
- a szép Meluzina: egy csodalény
- az ugró szarvas: állatornamentika
- rozetta: növényi ornamentika
- a csodás kétfejű sas: heraldikai eredetű ornamensek
- írás és monogram: beszélő ornamensek

Ez a rendszer többretegű, beosztása olyan ismérveken alapul, amelyek a tárgyak felületén látható díszítmények formai és a művelődéstörténelmi háttérrel is összefüggő tartalmi jegyekből ötvöződnek össze. A kiválasztott motívumok az európai népművészetben széles körben érvényesnek tekinthetők. Csak ennek az érvényességnek az intenzitása nem egyforma a különféle régiókban. A svéd-

²⁷ Dunăre, N. 1979; 1980. L. még Petrescu, P. 1971.

²⁸ Peesch, R. 1981.

országi Dalarnából való, jelenetábrázolással teli, fából készült falborításnak egész Európában nincsenek párhuzamai. Ebben az esetben sokkal összetettebb ábrázolásokról van szó, mint – mondjuk – a palóc faragott padtámláknál. Azokban az esetekben, amikor az említett művelődéstörténeti háttér valóban európai léptékű, az általánosítás megalapozottabb. Nagyon óvatosan kell azonban az egyes csoportjelölő fogalmakkal bánnunk. A heraldikus motívumok előfordulása sokféle és sokféle módon dokumentálható. Ám az egyes díszítmények elterjedtségének a vizsgálata nem nélkülözheti a díszítményt hordozó tárgytípusra vonatkozó ismereteket sem. Azt gondolhatnánk, hogy az Ádám és Éva, azaz egy emberpár mint motívum már csak a bibliai vonatkozások miatt is gyakori. Ám ez nem így van. Reinhard Peesch könyvében magyar himzésmintaként szerepel egy ilyen ábrázolás; köztudott azonban, hogy itt ritka kivételről és nem jellemző ornamensről van szó.²⁹ A csupán a díszítményre vonatkozó áttekintések éppen azokat a tárgytípushoz is kötődő ikonográfiai hagyományokat nem veszik tekintetbe, amelyek lokálisan érvényesülnek.

Magyarországon elsősorban német forrásokból táplálkozó mintakincset tartunk számon a mézeskalács-nyomóformákat illetően. A 18–19. századig datálható anyagban a lovas figura – egyebek mellett – számtalan változatban előfordul. Ennek az anyagnak az alapján lehetetlen megállapítani, hogy a vásárlók melyik motívumot választották a legszívesebben. A későbbiekben, amikor már nem ezeket a nagy mesterségbeli tudással megalkotott faformákat használták, csak néhány mézeskalácsforma vált kedveltté, amelyeket a korábbi anyagban is előforduló minták variánsaiként is kezelhetünk, és mint jellemző formákat is számon tarthatunk. Ilyen a huszár, a baba, a kard, a tükrös szív, a ház.

Az európai elterjedtségű motívumok és a lokális variánsok nagyobb ívű egybevetésénél a hagyomány és újítás, illetve a hasonló és különböző formadási eljárások az ornamenseket illetően is nyilvánvalóbbá válnak. Amennyiben a tárgytípus, sőt a díszítés technikája is adva van, úgy az ornamentika motívumbeli, szerkezeti, kompozíciós sajátosságai is táji, történeti, etnikai és egyéb vonatkozásban összehasonlíthatóbbakká válnak. Gislinde Ritz egyik könyvében például az európai festett bútorok darabjai kerülnek egymás mellé. Meghökkenítően széles körben elterjedt a cserépből kinövő virág, a tulipán másoknál is megterem, és a ládák előlapját díszítő kartuchok is ismertek.³⁰ A virágmotívumok elterjedtségének vizsgálata valószínűleg a bútorfestés divatjának forrásait illetően is adhat új támpontokat.

²⁹ Peesch, R. 1981, 87. ábra. L. Fél E. 1976. Országonként és nem motívumonként rendezett anyagot közölt Grabówski, J. 1978.

³⁰ Ritz, G. 1980.

Megfelelő számú konkrét elemzés hiányában csak valószínűsíteni lehet, hogy a technika és az ornamentika kölcsönös meghatározottsága nemcsak a geometrikus díszítmények szintjén érvényes, hanem más díszítményféléknél is. Ennek nem mond ellent az sem,

100. Szaru tüllök évszámmal és tulipán rajzával

hogy bizonyos motívumok előfordulhatnak hímzésen, festett bútoron és üvegre festve is. Az ilyenfajta motívumvándorlás szabályait ma még nem tudjuk pontosan bemutatni. A textilmintákkal kapcsolatban tartja számon a szakirodalom közös európai forrásként azokat a hímzémintakönyveket, amelyek a könyvnyomtatás elterjedése óta oly nagy hatást gyakoroltak. Kevesebb szó esik arról, hogy a mintakönyvek egy része olyan ornamentákat közölt, amelyek többféle anyagon és technikával is kivitelezhetők voltak. A csipkék, a szövött és hímzett, sőt még a nyomott textilek mintái is – nyilván nem mellékesen az azonos alapanyag és a mintaátvétel technikai sajátosságai miatt – sok azonosságot mutatnak. Domonkos Ottó, a magyarországi takácsok mintakönyveinek mintakészletét közzétéve, szilárd támpontot adott nagyon sok minta leszármaztatásának a bizonyításához.³¹ Mindazok a tárgyak, amelyek negatívba faragott/véselt nyomóformával készültek, egy adott időszakon belül a használt díszítményeket illetően több hasonlóságot tudnak felmutatni, mint a nem ezzel a technikával készült tárgyak.³² A negatív nyomóformát használták a fémöntéstől kezdve a papírmásé-megformálásig, a viaszöntésig: sok helyen, sokféle céllal. A tárgyfélék motívikájának a hasonlóságai mellett az is megfigyelhető, hogy adott technika, adott tárgy létrehozásánál kialakul egy motívumtár, amely rögzül és huzamosabban megmarad. Az ostyasütő vasakon gyakori a vallási motívumok használata, ami az ostya egyházi célú felhasználásával függ össze.³³ A vajnyomó formák mintái jobbra virágok, a néprajzi tárgyakon megszokottól nagyon is eltérő megfogalmazásban.³⁴

Külön is tárgyalható kérdés, hogy a forma és az ornemens sokszor egybeesik, de a kettő nem feltétlenül ugyanaz a jelenség. Nem pusztán szavakkal való

³¹ Domonkos O. 1998.

³² Kürth, H. 1981.

³³ Thiele, E. 1959.

³⁴ Viga Gy. 1987.

bűvészkedésről van itt szó. A megformált tárgynak az esztétikai/művészi minőséget hordozó összetevői leírásánál különféle szintek különböztethetők meg. A funkció és technika által megszabott célforma lehet *térforma* és *síkforma*. A kerámia esetében nyilvánvaló, hogy a térforma is hordozhat esztétikai/művészi mozzanatokot és kiegészülhet a felületet borító díszítménnyel. Ez a díszítmény elvileg a síkban kiteríthető, gyakorlatilag azonban a térformán elhelyezve érvényesül. A *síkformát* a szövött vagy hímzett textilek, bútor felületek képviselik. Ezekben az esetekben a síkforma és a díszítmény már majdnem egybeesik.

Amennyiben az ornamentikát díszítőrendszernek tekintjük, szükség van az összetevő elemek és ezek összekapcsolását eredményező szerkesztési elvek tisztázására, a díszítmény egységeinek és szintjeinek a pontos megnevezésére. A kutatás eredményeként az ornamentika alapelemeiként az alábbiakat szokás felsorolni: vonal, hullámvonal, háromszög, négyszög, kör.

A díszített felület, mint alap és a díszítmény közötti viszonyt raszter alkalmazásával lehet „bemérni”. A díszítmények egyenes, diagonális, és görbült vonalak mentén helyezhetők el.

A *díszítőelem (forma)* az adott felületet/mezőt betöltő díszítmény legkisebb elhatárolható eleme, amely csak formai/morfológiai szempontból önálló és választható el a díszítmény többi részétől.

101. Geometrikus minták mosósúlyokra vésvé

A *minta* a díszítőelem ismétlésével létrehozott díszítményegység. A mintába szerveződő elemek járulékos elemekkel bővíthetnek, ezek el is maradhatnak, a kompozíció egyensúlya nem változik.

A *minta* a díszítőelem ismétlésével létrehozott díszítményegység. A mintába szerveződő díszítőelemek járulékos elemekkel bővíthetnek, azok el is maradhatnak, a kompozíció egyensúlya nem változik.

A *díszítőelem* adott felületet, mezőt betöltő díszítmény legkisebb elhatárolható eleme, amely csak formai/morfológiai szempontból önálló és választható el a díszítmény többi részétől.

A *díszítő motívum* az elemek kapcsolódásából létrejövő nagyobb egység, amelynek az adott díszítménytől függetlenül is van *története*, esetleg *tartalma*, de nem feltétlenül szükséges ez a hozzárendelés. Megjegyzendő, hogy a motívum és minta, mint kifejezés jobbra szinonimaként szerepel a magyar nyelvű szakirodalomban. Az az árnyalatnyi különbség, amely abban rejlik, hogy a motívumba bizonyos tartalmi/jelentésbeli vonatkozások is beleértődnek, míg a minta tartalommentes, nincs meghatározva, és nem is érvényesül következetesen a hazai szóhasználatban. A nem vagy alig-alig tudatos szóválasztás mégis leképezi az említett különbséget: *isten báránya motívum*, *madaras minta*.

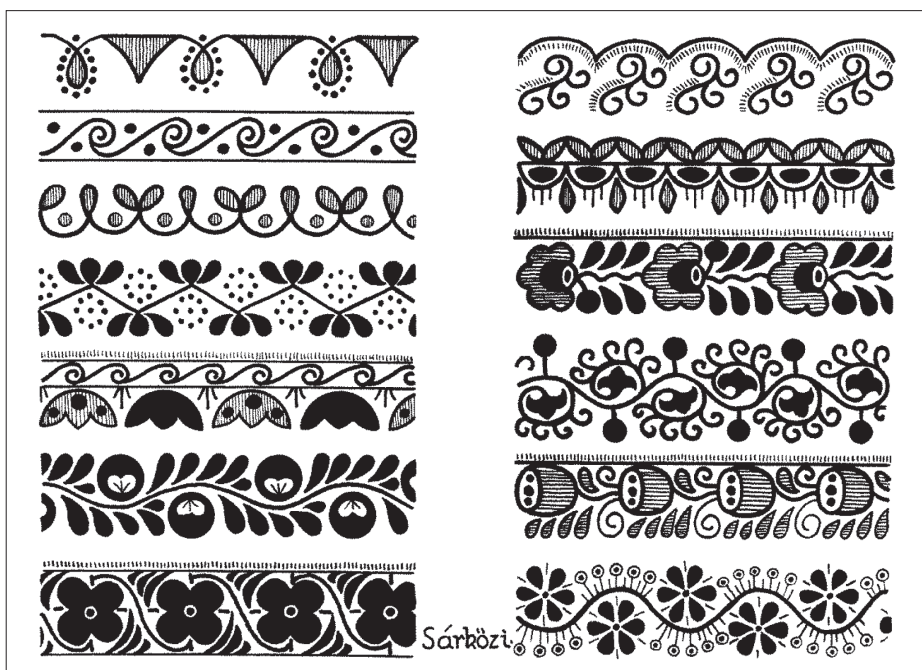
102. A szív szimbolikus forma, amely sokszor válik motívummá

A díszített felületet betöltő motívumok elrendezésének a szerkezete adja a *kompozíciót*, amelynek alkalmazkodnia kell a tárgy formájához. A díszítőelemek elsősorban a *geometrikus*, a *szabadrajzú* és *vegyes* díszítménycsoportokba oszthatók, amelyek megszabják jobbra a motívumok, sőt a kompozíció jellegét is. A három csoportba sorolt elemek egymásba is átalakulhatnak, illetve az adott csoportosításon belül is további alcsoportokra oszthatók.

A *kompozíció* leggyakrabban a szimmetria elvére épül, amely akkor is lényegre jut, ha az elemek vízszintes vagy függőleges tengely mentén ismétlődnek. A felületek betöltése mintaelemekkel nem bontja meg az egyensúlyt a *horror vacui* érvényesülése ellenére sem.³⁵

A díszítendő felület körvonalai adják a kompozíció igazodásához a viszonyítási pontokat. A középpont, a szél, a fent, a lent, szimmetrikus, aszimmetrikus elrendezés, az ismétlés, megszakítás, csíkba, osztott mezőkbe, valamilyen más alakzatba szerkesztés, vagy olyan metaforikus kifejezés, mint a ritmikus elrendezés, a sűrű vagy ritka kompozíció így értelmezhető. Emlékeztetünk itt arra is, hogy a formaadás különféle szintjein (tárgyforma, díszítő elem, motívum, kompozíció) is számolhatunk az „alakzat szentségével”. Az isten szeme kompozícióban a háromszög önmagában is olyan, amelynek jelentést lehet tu-

³⁵ Gráfik I. 2005.

103. Sárközi hímzésminták mintakönyvből

lajdonítani. Egy díszítőelem, motívum, forma megkettőzésének a háttérében, e kompozíciós, illetve szerkesztési séma mögött is feltételezni lehet a formaadás sémájának a kényszerítőerejét.³⁶

Némelykor a megkettőzés ismétlésként és/vagy sorozatképzésként mutatható ki. Nagyon jellemző vonás a formaadásnál a középső tengely mentén való úgynevezett szimmetrikus elrendezés, amelynél az ismételt elemek egymással szembefordítva helyeződnek el.

A díszítő kompozíció középpontra irányuló elrendezésében érvényesül egyfajta alakosság, amelyet kompozíciós sémának is nevezhetünk, és aminek a háttérében már csakúgy, mint az előző példánál a kompozíciós forma hagyományozódásának évezredes múltja hat kényszerítőerővel, és nem valamilyen mágiikus erő tiszteletben tartása. A virágtő=világfa séma esetében is hasonló a helyzet.³⁷ Itt olyan elemi elvek nyilvánulnak meg, amelyek nagy múltúak és nagy földrajzi elterjedtségnek örvendenek. Lokális sajátosságok mégis, már ezen a szinten is megmutatkozhatnak. A díszítettség már önmagában vonatkozhat a tárgy hétköznapi–nem hétköznapi funkciójára.

³⁶ Lesznai A. 1976.

³⁷ Von Spiess, K. 1925

A mosósulyoknál, amely a szerelemi ajándék funkcióját tölti be, megjelenhet a templom, az Isten báránya, geometrikus megfogalmazású levélminták és még sok minden más – ezek a díszítőelemek itt nem is motívumok, hanem minták, mert adott felületen nincs önálló jelentésük.³⁸ Előfordulhat, hogy adott tárgyhoz helyenként és hosszabb-rövidebb időre kapcsolódik egy minta, s így együttesen hordozhatnak jelentéseket. A motívumokhoz kapcsolódó jelentések maguk is többretegűek és változékonyak. A heraldikában kialakult oroszlán egyfelől kapcsolódik az uralkodói jelvény jelentéséhez, másrészt a nemesi státus jelöléséhez. Céhes jelvényekbe komponálva a testületiség jelzésére alkalmas motívummá vált, doboztetőre karcolva már csak zoomorf minta.³⁹

A kompozíció részeként kell említést tennünk a *színekről* is. A színezés elsősorban a díszítés járulékos eleme. Ebben a vonatkozásban a *tarka* ellentétéként felfogható *nem színes* már nemcsak a tárgy alapfunkciójához kapcsolódik, hanem esztétikán kívüli jelentést hordozhat. Ilyen például a halotti ágyruha színe.

A magyar szakirodalomban van annak hagyománya, hogy a minták megnevezéséből azok jelentésére vonjunk le következtetéseket. „A díszítőelem nevek nagyjából inkább időről időre különösen az utánunk kérdezősködő iránti figyelemből rögtöni képzetkapcsolás útján kelteknek látszanak, semmint valami ősi nyelvhagyománynak inkább lélektani, mintaértékűek, mint ahogyan ilyenek javarészt hímzéselem neveink is.”⁴⁰ – írja Viski Károly.

A múzeumi leíró kartonok kitöltésénél ugyan szerepel az a követelmény, hogy a tárgy és a díszítmények népi elnevezését is fel kell tüntetni, ha lehet, ám ezeknek a megnevezéseknek a rendszerezett vizsgálatával alig foglalkozott valaki. A nyelvész Péntek János a kalotaszegi népi hímzés szókincsének tanulmányozásánál fordított nagy figyelmet a minták megnevezésére. Nagy anyagon végzett vizsgálatai alapján ő is óvatosságra int a minták/motívumok értelmezését illetően, mivel nehéz a díszítés, az ábrázolás és a szimbolizálás közötti határokat megvonni.⁴¹ Gazda Klára figyelmét is felkeltette a megnevezés és jelentés összekapcsolásának lehetősége. A geometrikus mintájú gyimesi inghímzéseket

³⁸ Hoppál Mihály éppen a mosósulykok virágdíszítményeit vizsgálva kívánta a szívből kinövő tulipán motívumot mint szerelmi szimbólumot értelmezni. A cserépből, szívből kinövő virágmotívum annyira elterjedt és annyira ismert motívum Európa-szerte, hogy önálló jelentésről nem lehet beszélni. Ebbe a hibába, ti. hogy a motívum hordozza a jelentést, gyakran estek bele a kutatók – ám ma már ilyen megközelítést nem tart tudományosan megalapozottnak a szakirodalom l. Cuisenier, J. 1975; Déonna, W. 1924; Van Gennep, A. 1930.

³⁹ Selmeczi Kovács A. 2001.

⁴⁰ Viski K. 1934, 336.; idézi: Gazda K. 1998, 66. Viski Károly megállapításával tökéletesen egybevágó tapasztalatokra tettem szert az 1992-ben Isztambulban tett tanulmányutam során az anatóliai szőnyegminták nevével kapcsolatban.

⁴¹ Péntek J. 1979, 190.

104. Vallási szimbólumok egy tükrösön

választotta elemzése tárgyául, mivel ezt a mintacsoportot régiesnek és többé-kevésbé homogénnek tartotta. A megnevezések és minták összekapcsolásából, a nevek gyakoriságából és jellegéből kíván következtetéseket levonni az inghímezések egykor lehetséges mágikus funkciójára és általánosabban egy archaikusabb gondolkodásmód, világkép irányába mutató vonásokra. Ez a páratlan anyagismereten alapuló elemzés módszertanilag is nagyon fontos és új. Azt az értelmezést, miszerint a geometrikus minták állatalakra utaló megnevezésében egy archaikus gondolkodás nyomait találhatjuk meg, addig azonban csak javaslatnak fogadhatjuk el, amíg korábbi történeti

korszakokból származó adatok nem kerülnek elő bizonyítékként.⁴²

A díszítmények–elemek–motívumok–kompozíciók kutatása során a bemutatás mellett gyakran felejtkeznek el a kutatók arról, hogy a díszítmény kiegészíti, hangsúlyozza a tárgy funkcióját. A díszítmény megfogalmazási módjáról szokás megállapítani, hogy az *absztrakt*, *realista* vagy *szimbolikus*. Ez a megközelítés a valóság tükrözésének tekinti az ornamentikát. Ám ha abból indulunk ki, hogy az ornamentika „világ nélküli”, akkor az említett terminusok nem alkalmasak a díszítmények megnevezésére. Nehéz belátni, hogy a reneszánsz mintakönyvekben és a magyar népi hímezéseken is előforduló gránátalmaminta mennyiben elvont, és mennyiben realista a kalocsai hímezés rózsája. Mind a két esetben stilizálásról van szó, mint ahogy az ornamentika tartományába eső minden ábra vagy forma stilizálás, azaz elvonatkoztatás eredménye. A valóság ornamentalsként való leképzése addig, amíg az a népi díszítőművészet körébe eljutott, olyan hosszú történeti utat járt be, hogy annak a rekonstruálása a népművészet felől nem lehetséges. A valóság és a népi ornamentals közé előképek, modellek és

⁴² Gazda K. 1998. Arra, hogy a mintanevek korábbi gondolkodásmódot közvetítenek, akkor lenne bizonyíték, ha rendelkezésre állna több generáció által használt terminológia. Az, hogy geometrikus mintáknak konkrét nevet adnak, inkább azt bizonyítja, hogy a paraszti gondolkodás nem fogalmi elsősorban, hanem konkrét tapasztalati. Az pedig, hogy a megnevezések állatokra utalnak, az életmóddal hozható összefüggésbe.

minták történetileg igen hosszú sora ékelődik, amelyek alkalmazása a szó legteljesebb értelmébe vett sokrétű kulturális hagyomány révén közvetítődik. Az ornamentika és a valóság kapcsolatát közvetlenül a tárgy anyagának megmunkálása, ennek a technikai oldala jelenti, és nem a valóság képének valamiféle leképezése. Az ornamentika lényege az, hogy a forma tartalom nélküli.

A geometrikus minták ugyan elvont formák, de ornamensként nem a geometria mint sajátos absztrakciókon alapuló gondolkodási forma közvetlen eredményei, hanem adott technológiával, pl. körzővel létrehozható rajzolt formák, amelyeket díszként alkalmaznak. Itt kell megjegyezni, hogy történetileg a mértani elvonatkoztatás eredményeként létrejött formák és a szabadrajzú formák elsőbbségének a kérdése nem releváns a népművészetben, amelynek a keretében éppen a történetiséghez kapcsolódóan általában a geometrikus formák a régiebbiek, de nem feltétlenül.

Érdekes, hogy a díszítmények osztályozásával foglalkozó munkák mennyire kötődnek a tartalmi vonatkozásokhoz a beosztásnál: fitomorf, zoomorf, antropomorf stb. Ritkán fordul elő, hogy az ornamentika tanulmányozása során a *megfogalmazásmód* kifejezést használják, jóllehet közismert, hogy pl. a virágtő, ez a fitomorf díszítő elem mennyire sokféle megfogalmazásban fordul elő a népi kultúra tárgyain. Megjegyzendő, hogy a történeti stílusok hatása a népművészetben éppen a megformálás sajátosságai nyomán követhető a legjobban.⁴³ Egy-egy megfogalmazás módját illetően jellegzetes, a történeti stílusokkal közvetlenül kapcsolatba hozható díszítőelem azután a népi díszítmények között hosszú ideig megmaradhat, ha nem is változatlan, de felismerhető formában. Az ornamentika, mint jel utalhat arra a korstílusra,

105. A pelikán vallási motívum mint hímzésminta

⁴³ Balogh Jolán ma már klasszikus tanulmánya a reneszánsz hatását a népművészetben elsősorban az ornamentika alapján dolgozta fel. Lásd Balogh J. 1967.

106. Festett szekrény virágos díszítéssel

amelyben fogant.⁴⁴ Ez a jelfunkció a népművészet körében kevésbé releváns ahhoz képest, amennyire a kerámia-ornamentika az például a régészeti kultúrák meghatározásánál.⁴⁵

Külön kérdés, hogy az ornamentikán belül tárgyalható-e a díszítmények között előforduló *jelek, jelvények, szimbólumok*. A legtöbb esetben olyan önálló jelentéstartalommal bíró motívumváltozatról van szó (replika értelemben),

⁴⁴ Egy-egy művészi korstílus egészébe beletartozik az ornamentika is, sőt az etnikai gyökerű díszítőművészetek kapcsán is előfordul az ornemens és az etnikum összekapcsolása.

⁴⁵ Riegl, A. 1893; 1901. A régészeti és népművészeti ornamentikáról l. Krekovič, E. 1996; ebben a kötetben különösen Danglova, O. i. m. 27–36. és Kovacevičova, S. i. m. 37–48. tanulmányait.

amelyek a népművészeti ornamentika elemei közé sorolódva nem funkcionálnak önállóan jelként.

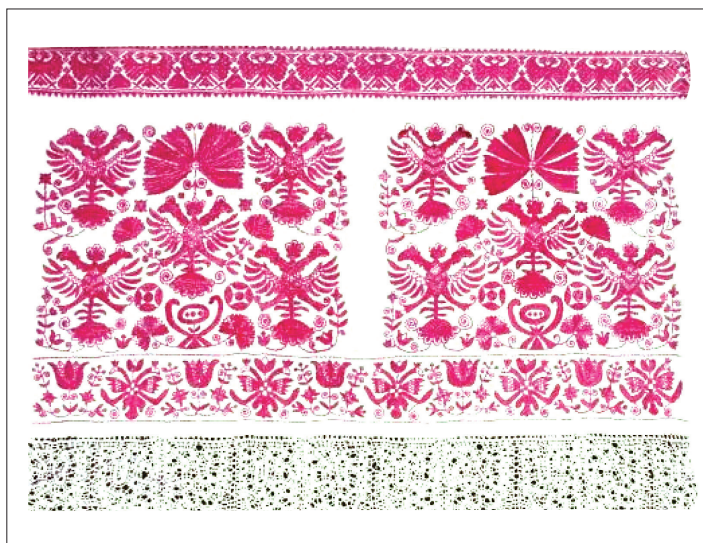
Az a felvetés, miszerint a rituális használatban lévő tárgy díszítményeit kell vizsgálni abban a reményben, hogy ez a díszítmények jelentésére világít rá, módszertanilag igen helyesnek látszik.

Csakhogy amint a tárgyaknak van tárgytörténete, a tárgyhasználatnak is megvan a maga története, és a díszítménynek ugyancsak, sőt e három tényező egymással való kapcsolata is történeti kontextusba ágyazott. Nagyon ritkán tudjuk ezt a kapcsolatrendszer a maga történeti alakulásában pontosan dokumentálni, a hiátusokat rendszerint feltételezéssel, analógiák említésével tölti ki a kutató. Vannak olyan díszítményelemek, amelyek tartósan kapcsolódnak egy adott tárgyhöz, vannak tárgytípusról tárgytípusra vándorló díszítményelemek, és vannak, amelyek kizárólag valamely adott tárgytípuson fordulnak elő. E kapcsolódási sémáknak még további változatai, kombinációi képzelhetők el. A népművészeti ornamentikát – jöllehet alkalmas arra, hogy a nyelv *jelölő*, *kifejező* és *szimbolizáló* képességével ruházzuk fel, és mint másodlagos jelrendszert közelítsük meg – még csak részlegesen sikerült leírni. Ez azt jelenti, hogy nem készült el egy olyan ornamentikaszótár, valamint az ennek a használatára vonatkozó szabálykészlet, amelyet igénybe lehetne venni az ornamensek megfejtésénél. Az ilyen kísérletek csak nagyon meghatározott tárgytípusnál, nagyon jól rögzített funkciók feltárása után érhetnek el eredményeket. Az európai kultúrákban számolhatunk a katolikus egyház ikonográfiai elemkészletében kialakult formai megfogalmazásokkal. Mégis, még az ilyen – mondhatni, már-már egyetemes érvénnyel rendelkező – valóban szimbólumként is használt díszítőelemek esetében sem egyértelmű a vallási jelentés.⁴⁶

Az elmondottak rávilágíthatnak arra, hogy az általában vett ornamentikagyűjtemények, sőt még tágabban értelmezve a motívumkatalógusok, szótárak és lexikonok összeállítása mennyi buktatóval járhat. A szív – már önmagában is szimmetrikus – ábrázolási formája (nem minden előzmény nélkül) valószínűleg egy stilizált növényi levélből alakult ki, és számtalan jelentésárnyalattal gazdagodott a 12. századtól kezdődően, ám meg is kopott a használatban. A paraszti – és nem paraszti – tárgyakon a szív nemcsak mint az égi és földi szeretet jelképe fordul elő, hanem ornamensként is kedvelt.⁴⁷

⁴⁶ Motívum és ornamens értelmezése szempontjából különös figyelmet érdemel a rábaközi Vesz-kényből adatolt szekrény oromzatán látható fekvő kis Jézus motívum bemutatása. Csilléry K. 1998. Vessd össze Prékopa Á. 1995.

⁴⁷ Thomae, K. 1966; Verebélyi K. 1993/b, 128–132.

107. A kétfejű sas a díszítmény egyik eleme

Igen könnyen félremagyarázható az a jelenség, amikor adott tárgyat többféle irányultságú cselekvés során használnak, majd az ebből adódó jelentésrétegeket magához a tárgyhoz és a rajta látható díszítményhez kapcsolják. A legtöbb ilyen félresiklott értelmezés a festett tojáshoz kapcsolódik.⁴⁸ A díszítést mint társadalmi jelenséget a paraszti kultúra mindennapi, alkalomhoz vagy ünnepi időpontokhoz kötött gyakorlata keretében lehet értelmezni, támaszkodva az egyes tárgycsoportok díszítésének az elemzésére.⁴⁹

Az ornamentikakutatás nem tekinthet el attól, hogy a vizsgált elem kivitelezésének a technikai összetevőit is vizsgálja. Itt a darabok/változatok egyedi módon, illetve a sokszorosítás segítségével történő elállítására gondolunk. A him-

⁴⁸ A tojás elsősorban élelmiszer, amely bizonyos szimbolikus társadalmi cselekvéseknél a „szolgáltatás–viszonzás” társadalmi kapcsolat keretében jelenik meg. Minden további előfordulás esetében – akár hiedelemalapú cselekvésben, akár szokások keretében fordul elő – az elsődleges jelentés a tápláléké. Európában, a paraszti kultúrákban nyilván a tojás kézenfekvő megléte révén a társadalmi gyakorlat során különféle jelentésrétegek épülhettek rá, ám a díszítmények ornamentikája nem előzheti meg a paraszti környezet tárgyai díszítésének a korát, még akkor sem, ha, mondjuk, a tojásornamentika és a festettláda-ornamentika között nincsenek azonosságok (l. Demeter É. 2005).

⁴⁹ Tötszegi Tekla a mérai textilek egy díszítő motívumának (a kígyónak) az áttekintését adja egy tanulmányában, amelyben a formai jegyeket, kompozíciós sajátosságokat és a díszített textilfelék funkcióit következetesen elemzi, és nem erőltet semmilyen kényszeredett értelmezést. Tötszegi T. 2005.

zésen, a szövött anyagon vagy a kékfestőn előforduló díszítmények a technikai sajátosságok révén is szerveződnek motívummá vagy mintává. Természetesen az egyedi darabok készítésénél is találunk átmeneti megoldásokat: a fazekasok mintegy sorozatban állítják elő termékeiket, és még a nyomódúcok használata is eltérő a vajnyomó minták, mézeskalácsformák vagy a kékfestődúcok esetében. A felhasználó látásmódját pedig még így sem sikerül megragadni.

A főnti kérdések elvezetnek az ornamentikától a népművészeti motívumok értelmezésének a problematikájához. A díszítmény–szimbólum–kép egységként a már említett forma–tartalom–jelentés összefüggésekre vonatkoztatva állapítható meg, mindig adott tárgyon, illetve tárgytípuson, azaz a tárgy, mint valóságosan is megjelenő rendszer egészében.⁵⁰ Ebben az összefüggésben határozható meg a népművészeti motívum, amely a *díszítmény–szimbólum–kép* aspektusát illetően változó pozícióban lehet: vagy kimeríti, betölti az említett kategóriákat, vagy annak csak valamilyen eleme.⁵¹

---

⁵⁰ Más összefüggésben, a kegyesség kifejeződési lehetőségeit illetően írja Kriss-Rettenbeck, hogy azok a következők: „Bild – Abbild – Gebilde – Zeichen – Spur – Ornament – (Smuck)”. Kriss Rettenbeck, L. 1983, 218.

⁵¹ A motívumkutatásra vonatkozó elgondolásaimat évtizedekkel korábban is megfogalmaztam, sajnos mindenfajta eredmény nélkül. A probléma feltárásában a nemzetközi kutatás sem abban az irányban haladt előre, mint amerre a múzeumi tárgyak számítógépes feldolgozásának elindulásakor lépéseket kezdett tenni. Verebélyi K.–Voigt V. 1997.

108. Lakodalmi életfa

7. Szimbolizmus a népi díszítő művészetben

A szimbólum tehát mintegy a jelszerűség mind-egyik elvét magába sűríti, de egyszersmind túl is megy a puszta jelszerűség határán. Közvetít a szemiózis különféle sférái, illetve a szemiotikai és a szemiotikán kívüli realitás között, s úgyszintén a szöveg szinkroniája és a kultúra emlékezete között. Szerepe szerint szemiotikai kodenzátornak is mondható.¹

Az ornamentális motívumok szimbólumként való értelmezése a népművészet felfedezése óta kíséri és kísérti a népművészeti kutatásokat itthon is és máshol is. Ennek egyik oka az, hogy a népművészeti tárgyak formái és díszítmenyei a legszükségesebbre redukálódva olyan alapformákként jelennek meg, amelyek mintegy sűrítve közvetítik évszázadok, sőt évezredek tapasztalatait. Ezek a tapasztalatok nemcsak az újra és újra megszerezhető munkatapasztalatok, hanem jelentések is, amelyek az idő homályába veszttek, ám amelyeket a népművészet a hivatalos kultúra alatt megőrzött.² Például a bokály, kancsó, kanta, korsó névvel illetett folyadék tároló agyagedények mérete, öblössége, kiöntésre szolgáló részének elvékonyodása, az edény fülének elhelyezése más és más, ám mindegyik típus változatát meg lehet találni az ókortól kezdve nagyon különböző kultúrákban. Az analógiákat a technikák története felől lehet értelmezni. Nemcsak a formák, hanem a díszítmenyek között is hasonló párhuzamok mutathatók ki, elsősorban az ún. technikai kivitelezéstől függő geometriai mintákat illetően. Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy helyenként bizonyos formájú edényeket inkább részesítenek előnyben rituális alkalmakkor, mint másokat.³ Az edényhasználatnak ez a kötöttsége időben

¹ Lotman, J. 2002, 89.

² Deonna, W. 1924; Cuisenier, J. 1975, 181–192.; Kós K. 1978, 97. A magyar szakirodalomban a lóportartó szarukon látható, körzövel alakított „rózsaminta” napszimbólumként való értelmezése ilyen. Lásd Borsos B. 1982; BROBY–JOHANSEN, R. 1979.

³ Csupor I. 1992.

és térben is lokalizálható. A díszítmények esetenként megerősítik az edény használatának jelentését, máskor függetlenek attól, változékonyak és mulandók az időben. A nagyfokú stilizáltság következtében az ornamensek nem is ábrázolások, még akkor sem, ha hasonlítanak egy szarvasra vagy egy rózsára.⁴

109. Tóth József ajándéka 1880-ból:
cserép csigacsínáló

tárgyalásánál. A népművészeti elemzések nem különböztetik meg a jelek típusait, ami azzal jár, hogy a szimbólum-ikon-index terminusok által leírt jelviszonyok kibontása, elemzése helyett a 'szimbólum' terminussal összemoszák a különbségeket, a szimbolizáció mint folyamat érzékeltetését.

Az alábbiakban a népi díszítő művészeti szimbólumok vizsgálata számára fogalmazunk meg szempontokat. A 'szimbólum' fogalmát általános, a közbeszédben is használt értelemben említjük, ami a téma megközelítésének ezen a szintjén ugyan már egyszerűsít, de reményeink szerint elősegíti a megértést és előkészíti a jelszerűségnek a korábbinál differenciáltabb megközelítését.

A témára vonatkozó kutatások történetéből érdemes néhány törekvést megemlíteni. A szimbólumértelmezés egyértelműsége és etnikai különbözősége bizonyításának a szándéka állt annak a törekvésnek a háttérében, amely a

A népi díszítő művészetben előforduló szimbolikus jelentéssel rendelkező elemek más értelmezési keretet kívánnak meg, mint a képző- és iparművészeti alkotások. Ez utóbbiak műfaji önállósággal rendelkeznek, sajátosságaik évszázados, tudatosan alakított követelményekhez igazodnak. A népművészet meglétéhez, szimbolikus jelentésrétegeinek a működéséhez elengedhetetlenül szükség van a kontextusba való beágyazottságra és közösségi használatra. Ennek az ismerete adhat segítséget a tárgyak és díszítményeik szimbolikus jellegű elemeinek a megismeréséhez. A tárgyak használatát kiemelve P. Bogatirjovnak a morva-szlovák népviselet leírásánál alkalmazott többfunkciós modellje alkalmas lehetne a díszítőművészeti tárgyak funkcióinak – köztük a szimbolikus funkcióknak – a bemutatására is.⁵ E mellett a szemiotika fogalmi apparátusát is figyelembe lehet venni a téma

⁴ Borzsák I. 1958. Az ostyasütők díszítéséről lásd: Nagybakay P. 1988, és újabb változatokról Hirkó J. 2008.

⁵ Bogatirjov. P. 1985.

Comission Internationale des Arts Populaires 1935. november 28-án Párizsban megtartott értekezletén kapott hangot. Albert Marinus készített el és mutatott be egy tervet, amelynek célja az volt, hogy nemzetközi szinten tanulmányozzák a népművészetek szimbólumait. Marinus hangsúlyozta azt, hogy az adott kifejezési forma olyan gondolatot fejezzen ki, amelyet az emberek egy csoportja magáénak vall. A példák között egyaránt említ ornamenseket, illetve tárgyegyütteseket is.⁶ A tárgyak és készítőik viszonyát mindenekelőtt pszichológiai érzékenységgel javasolja vizsgálni, de fontosnak tartja a szociológiai szempontok figyelembevételét is.⁷ A kezdeményezésből semmi sem valósult meg.

Körülbelül ugyanebben az időben Németországban erősödött meg az az irány, amely a német néprajzi tárgyak díszítményeiben még csak nem is ábrázolást, hanem a német/germán faj lelkiségének absztrakt megfogalmazásait mutatta ki. Az ún. *Sinnbild* kutatás az egyetemes és etnikus szimbólumok egybevetésére tett kísérletet. A II. világháború után a népművészet vizsgálatában alapvetően más szempontok kerültek előtérbe.⁸ E néhány példával csupán érzékeltetni akarom, hogy az olykor évszázadokon át ismert ornamensekbe, népművészeti motívumokba szimbólumokat belelátó kutatások vissza-vissza térnek az európai népművészeti kutatások történetében.⁹

Előre kell bocsátani, hogy a magyar népművészet-kutatás sem ekkor, sem a későbbiekben – néhány kivételtől eltekintve – nem volt igazán fogékony a tárgyak és díszítményeik szimbólumként való értelmezésére.¹⁰ Soproni Oliver az *életfa* és a *madár* motívumoknak a magyar népi kerámiákon való előfordulását vizsgálta olyan mitologizáló felfogásban, amelyet a két világháború között a nemzetközi szakirodalomban Karl von Spiess művei képviseltek.¹¹ Lükő Gábor a néprajzi tárgyak geometrikus vonalas díszítményeit is mintegy mitológiai keretbe illesztve igyekezett értelmezni.¹² A mitizáló szimbólum keresés hatását

110. Céhbehívó tábla

⁶ Marinus, A. 1936, 1937, 3–20. és 7–12.

⁷ Itt nem térhetünk ki a néprajz és a lélektan kapcsolatának történeti bemutatására.

⁸ Spiess, K. 1925; Brednich, R.-W. 1985, 1997, 80–93.

⁹ Lásd Brednich, R. W.-Schmitt H. (Hrsg.) 1997; valamint Hofer T. 1992, 67–80.

¹⁰ Vasas S. 1994. Lásd még Kovács I. S. 1987.

¹¹ Soproni O. 1959; 1982; 1987, Lükő G. 1976, 1983. A nézet kritikáját illetően: Korff, G. 1992, 1996.

¹² Lükő G. 1983.

legfeljebb abban mutathatjuk ki, hogy a tárgyak megmunkálásának és díszítésének technikafüggő elemi rétegét gyakran „ősinek” nevezik a kutatók.¹³

A túlzásoktól mentes elemzések már többször is említett indoka az, hogy a díszített tárgyakkal foglalkozó néprajzkutatók mindig is nagy figyelmet szenteltek az anyagi és technikai vonatkozásoknak, az egyes tárgynak és/vagy tárgy típusnak. Az osztályozási kísérletek és javaslatok is ezeken a határokon belül maradtak. A díszített guzsalytalp, lepedő, kancsó, még akkor is, ha a *népművészet* címszó alatt, a díszítetlen variánsoktól leválasztva jelennek meg a kötetekben vagy kiállításokon, sokkal inkább a paraszti életmód tárgyi bizonyítékaiként szerepelnek, és nem valamilyen követhetetlen és bizonyíthatatlan utakat bejáró szellemi örökség megnyilatkozásai. A népművészeti tárgy és az életmód összekapcsolása nem adott teret arra, hogy a tárgyak megléte vagy hiánya által sugallt elsődleges jelentésen túlra merészkedjen a kutatás.¹⁴ Az az óvatos megfogalmazás, mely szerint a díszített tárgyak az ünnepi jelentéssel bírnak, évtizedekre meghatározta a tárgykör értelmezésének horizontját. A II. világháborút követő évtizedekben idehaza a léggör általában sem kedvezett a szimbólumkutatásoknak, az etnikai sajátosságok szempontjából végzett népi motívika kutatásának pedig végképpen nem. A *díszített tárgy*, a *szép tárgy* jelentését gyakorlati funkcióikban ragadták meg a kutatók, és nem a mindennapok során kialakuló szimbolizációs folyamatokat elemezték. Még a funkcióisor bővítését ajánló újabb kutatói vélemény is a közvetlen gyakorlati élet szintjére vonatkozik. Szabó László írja a Szolnok megyei népművészetről szóló összefoglalásában:

*„Ez a jelleg azonban nem olyan egyértelmű és tiszta: éppen a társadalmi rétegzettség, a kevésbé homogén társadalmi felépítettség miatt a legszebb tárgyaknak sokkal inkább rangot, státust, társadalmi helyzetet kifejező szerepe van, mint ünnepi: illetve ünnepi alkalomnak tekintik, hogy ezt a rangot a közösség előtt kifejezésre juttassák.”*¹⁵

A díszített, szép tárgyaknak az a funkciója, hogy kifejezzenek, megjelenítsenek, bizonyos értelemben *reprezentálnak* valamit, világosan megjelenik ebben a megfogalmazásban. Csak sajnálni lehet, hogy ennek a vonatkozásnak, azaz a reprezentáció többféle indítékának és céljának a feltárása nem váltott ki nagyobb érdeklődést a kutatók körében.¹⁶

¹³ Pap G. 1993; Vasas S. 1994.

¹⁴ Fél E.–Hofer T.–K. Csilléry K. 1969.

¹⁵ Szabó L. 1987/a, 423.

¹⁶ Összehasonlításként lásd Danglova, O. 1993, 1994, 1996.

A népművészet összetevőinek a funkcióit és jelentéseit nem szabad összemosni. A jelentés feltárásának egyik lehetősége az, hogy a valamilyen átgondolt, kidolgozott, koherens elmélet következetes alkalmazásával tisztázzuk, milyen alapvető jelviszonyok mutathatók ki a paraszti gyakorlatban. A jeltudomány adta eszköztár alkalmazására vannak példák, ezek azonban kivételek. Az elemzések kisebb tárgycsoportokra vonatkoztak, ám magukban rejtik ezek a munkák a továbbfejlesztés lehetőségét.¹⁷

A népművészet mint társadalmi jelenség egészére vonatkoztatva az, hogy kifejez valamit, csak részben merült ki – mint láttuk – az ünnepi jelleg hangsúlyozásában. Már ezen az általános szinten is meg lehet különböztetni a *kifejezés*-t és a *közlés*-t. A tisztaszoba megléte kifejezi a család társadalmi helyzetét, a berendezési darabok, összeállításuk, a színek használata, a falí díszek megválasztása – különösen azokban az esetekben, amikor az alkalomhoz illően vagy a társadalmi helyzethez alkalmazkodva változnak – információkat is közölnek. A katolikusok tisztaszobáiban kereszt, szenteltvíztartó, szentképek vannak, a protestánsok szobáiban legfeljebb Luther Márton képe, a 19. század végén, a 20. század elején történelmi jelenetek ábrázoló olajnyomatok, illetve hímezett bibliai idézetek. A hagyomány követésének a kényszere elfedheti a *kifejezés* szándékait, a *közlés*ben még a megszabott keretek között is több helye van az egyéni választásnak.

Vannak azután olyan a tárgyak is, amelyek eleve bizonyos gondolati tartalmak közvetítése céljából jöttek létre: ilyenek a fogadalmi tárgyak és képek, a jelvények, cégérek. A *motivok* tárgykörében maradvá kézenfekvő a formához kötődő jelentések állandósulását példázni. Vannak olyan *motiv*-tárgyak, amelyek párhuzamait az ókortól tudjuk adatolni. Ilyenek a végtagok, a szem, a női méhet jelképező béka. A késő középkortól lehet nyomon követni például a fogadalmi tárgyak között is oly gyakori, ma is ismert szív formához, emberi alakokhoz kötődő jelentéseket. A szív az isten iránt érzett szeretet, a szerelem, majd általánosabb értelemben véve is az emberbaráti pozitív érzelmek jelképévé vált.¹⁸ Ez a kapcsolat az elmúlt néhány száz évben annyira megszilárdult,

¹⁷ Grafik I. 1992; Hoppál M. 1983, 1990, még Semper, G. 1956.

¹⁸ Hajnal Mátyás szíves könyvecskéjét, amely egy imakönyv, így ítéli meg a kutatás: „a könyvecske a késő reneszánsz embléma-divatjához kapcsolódik, amely a képi ábrázolás és a költői játék egyesítésével, a barokk színpad világa felé közelítve, lelki comediában jeleníti meg a lélekek mennyei jegyesével való misztikus kapcsolatát.” Holl B. 1992, 16–17. A kötetben közölt 18 szívábrázolás eredetijét Antoine Wierix híres németalföldi jezsuita rézmetsző készítette a 17. század elején, és *Cor Jesu amanti sacrum* ('A szerető Jézusnak szentelt szív') címmel jelentette meg lásd Hajnal M. 1629. A szív történetét taglaló számos mű közül itt egyet említünk: Vinken, P. 1999.

III. Ostyasiútó az Agnus Dei motívummal

hogy az említett értelmezés mára már a távol-keleti országokba is elért.¹⁹ A votív-képek, amelyek kötött struktúrába rendezve valóban ábrázolni szándékoznak a csoda kiváltó okát képező szerencsétlenséget, sokkal későbbi jelenség. A naiv festészet és a képzőművészet közötti határmezsgyén kivirágzott egy önálló műfaj, amely *elbeszélő* jellegű és nemcsak dekoratív.²⁰

Más utalási rendszert vagy jelviszonyt képviselnek a jelvények. A boltok bejárata fölé függesztett tárgyak

(akár valódiak, akár ábrázolások) ebbe a tárgycsoportba tartoznak. A cégérek, az elárusító helyek, vendéglők, kocsmák ajtaja fölé vagy mellé elhelyezett tárgyak, illetve ábrázolások történetileg igen régiek és olykor igen egyszerűek.²¹ Ma is látunk falusi ház elé kitett szőlőt, ami árusítási szándékot hirdet. Máskor nem is olyan egyszerű a népszerűsíteni kívánt áru vagy tevékenység és a cégér ábrája közötti összefüggés kibogozása. A cégéreken megjelenő tárgyak közvetlenül utalhatnak a boltban árult árufélére: pékség fölött kifli, csizmadia boltja felett csizma és hasonlók. A vallási ihletésű motívumok mondanivalója az, hogy az isten áldása legyen a cégérral is hirdetett tevékenységen: angyal, isten báránya, szerezsenkirályok, pelikán. Különösen a mitikus állatfigurák eredete mutat a heraldika felé: sas, oroslán, griff, korona, elefánt. Még az olyan állatok, mint a hattyú, holló, medve, róka, szarvas is inkább a címerállatokkal tart rokonságot, hiszen a képírók gyakorlatába még a 19. században is belefért a címer- és a cégérfestés. A nagyon is érthető mesterséjelvények mellett azután különösen a vendéglátás, utazás, vadászat témák képi és szöveges megfogalmazásai voltak gyakoriak: hordó, kehely, kancsó stb. Természetesen korok divatjai jól követhetők ebben az anyagban is.²²

A cégérek mint tárgyfélek alapvetően befolyásolják az általuk hordozott képek értelmezését. A tárgy funkciója és az ábrázolás témája együtt mond el

¹⁹ Verebélyi K. 1993/b, 128–132. Ott további irodalom megadva.

²⁰ Kriss-Rettenbeck, L. 1972

²¹ Schmidt, L. 1973.

²² Csatkai E. 1971.

valamit. Az ábrázolásoknak azt a fajtáját is ismerjük, amelyeken az ábrázolás egyik vagy másik eleme közismert formája valami közlésének. A dunántúli pásztorfaragások stilizált figuráinál, amelyeknél a férfialak kezében pipát, a nő pedig virágot tart, a kézen tartott tárgyak ugyancsak jelvénynek tekinthető. Még ebben az esetben sem beszélhetünk azonban ikonográfiáról, mivel bármennyire jellegzetesnek és állandónak tűnik is az említett ábrázolásmód, nincs mögötte valódi, huzamos művészi hagyomány.²³

Az *anyagok* jelentését illetően máig támaszkodhatunk a már említett az anyagban rejlő szentség fogalmára.²⁴ A későbbiekben Karl-Sigismund Kramer a bizonyos anyagoknak eleve tulajdonított hatóerővel való felruházását a *Dingbedeutsamkeit* (a dolgokban rejlő jelentőség) fogalommal írta le. Wolfgang Brückner a *Stoffwertigkeiten* (az anyag által hordozott érték) jelentőségét bizonyította.²⁵

A szentséggel felruházott anyagok mellett (viasz, vas) más megfontolások is hozzájárulhattak bizonyos anyagok kiválasztásához és többletjelentéssel való felruházásához.²⁶ Érdeemes megvizsgálni, hogy a tárgyak készítéséhez használt alapanyagoknak milyen tulajdonságait tartotta a paraszti gondolkodás értékesnek a *hasznos* vagy a *célnek megfelelő* minőségeken túl. Hiszen vannak olyan anyagok is, amelyek egy adott közösség által használt tárgyrendszerben ruháznak fel különleges értékkel – ha nem is szimbolikus tartalommal, de jelzésértékkel mindenképpen – ritka előfordulásuk vagy áruk miatt. Utalhatunk itt a közelmúlt évtizedeiben a műanyagból készült ruhaanyagok és a természetes anyagokból

112. Viaszból készült Agnus Dei
a szentkép közepén

²³ Verebélyi K. 2001/a.

²⁴ Schmidt, L. 1958.

²⁵ Kramer, K-S. 1940, 1962; Brückner, W. 1959.

²⁶ Verebélyi K. 1993/e, 13–18; ott további irodalom is megadva. Lásd még Brückner, W. 1963. Párhuzamként itt utalunk a kőzeteknek, drágaköveknek, féldrágaköveknek tulajdonított gyógyító hatásra, jó tulajdonságokra, amelyeknek egészen más a művelődéstörténeti háttere: Ratsch, Ch.-Guhr, A. 1989.

113. Óntányér, közepén körzővel alakított halas minta

készültek divatjára és értékelésére vonatkozó felfogások hullámvetéseire. A 19. században a parasztfazekasok edényeihez képest többletet jelentett a keménycserépből készült edény, ehhez képest pedig majd a porcelán. A drága, különleges anyagokat a paraszti gyakorlatban utánzattal pótolták: a varázserővel rendelkező drágaköveket színes üveggel, az aranyszálat gyapjúszállal, az ezüstöt foncsorozott üveggel.²⁷

A tárgytipusokat illetően is lehet olyan példákat említeni, amelyek régen vonzanak magukhoz hasonló értelmezéseket.

A bot, pálca, pásztorbot már az ókorban a királyok, papok és aggastyánok méltóságának jelvénye volt. A római jósök pálcája (lituus), a keresztény püspökök botja, a királyi jogar, a lakodalmi vőfélyek botja, a mágusok varázspálcája, a pásztorok botjai: jelvények. A használatnak azt a történeti logikáját követve, amelyet Leopold Schmidt a maga anyagára vonatkoztatva tanulmányozott, a tárgy- és eszközkészletre vonatkozóan is el lehet végezni. Ha időben visszafelé rostáljuk a használati tárgyakat, eszközöket, akkor fennmarad néhány olyan, mint a bot, amely jól példázza a tárgy és a jel kapcsolatának tartósságát a különböző kultúrákon át.²⁸ A szék története – az uralkodó trónusától a családfő székéig ugyancsak megfelelő példa.

A formákat illetően jelentést hordozhat a tárgy és/vagy díszítmény alakja.²⁹ Kézenfekvőnek látszik, hogy a férfi, női, gyermekalakra utaló térbeli megformálásokat vagy felületen elhelyezett antropomorf rajzokat eleve szimbolikusnak tartjuk.³⁰ Az emberfejben végződő faragópad, miskakancsó, ló vagy róka formájú bárd nem feltétlenül jelképi értékűek. (A formákkal való játékokra, mint amilyen például könyvalakú pálinkás butykos, itt nem térünk ki.)

A folklorizmus felé vezető utat a tárgyformák is mutatják. Idősebb Kapoli Antal pásztorfaragóról írta például Domanovszky György:

²⁷ A mai kozmetikában az aranyszál bőr alá fűzése vagy az aranysemcséket is tartalmazó pakolás hozza el az örökifjúságot a nők számára.

²⁸ Kós K. 1972/b/2, 92–156.

²⁹ Schmidt, L. 1952.

³⁰ Kresz M. 1971, a.

„Pályája elején a bárányrovásokat, furulyákat, gyufatartókat, viráglajtorjákat, rokkafát, zsebtütkörfát készített. Amikor Kapli Antal a juhászkodás mellett már hívatásszerűen is faragott, akkor főleg kürtöket sőtartókat, kabakokat és botokat készített... A negyvenes évek óta divatosabbá váltak a dobozok...”³¹

A térbeli formáknál az alakítást a tömegre és a tömeg megmunkálásának a módjára vonatkozó jellemezők megállapításával tudjuk bemutatni. Bár a paraszti kultúrában is találkozunk óriási méretekkel – ilyen például a harangtorony, nagykapu, sírjel, gémeskút, hombár, szőlőprés –, az ember arányaihoz képest az ilyen „nagy” méretek nem feltétlenül az adott tárgy jelentésének a fokozását kívánják elérni, hanem a technikai feltételek vagy a kielégíteni kívánt szükségletek miatt akkorák, amekkorák.³²

114. Céhláda halszimbólummal

A nagy-kicsi méretek mégis sok esetben jeleknek, jelképeknek mondhatóak. Gondoljunk például az Alföldön ismert ún. „gondolkodószek”-re, és állítsuk ezt szembe a fejszélén használt kisszékkel – máris nyilvánvaló, hogy a méretek, a tömeg megnövelése mennyire kifejező lehet.³³ A céhedények megkülönböztetett használata – jelentősége – méreteikben is megnyilvánul. Valamivel talán gyakrabban találkozunk a parasztok által készített tárgyak között

³¹ Domanovszky Gy. 1955, 15.

³² Kós K. 1972/b/1. 61–74.

³³ Kós K. 1978, 99–144.

a kicsinyítéssel. Jó példa erre a szerelmi ajándékként szolgáló kalotaszegi kapatakarító vagy a „türelemüveg”. A palackban összeállított oltárok, Jézus keresztjének a másai a szenvedés eszközeivel és hasonló bonyolult berendezések (asszamlázsok) kicsinyítve utalnak valami, az eredetijében nyilvánvalóan nagy méretben kivitelezett előképre. Itt már többszörös jelentése is van a kicsinyítésnek: az ügyesség az esztétikai minőség létrehozásának az eszköze, és egyszersmind utalás is arra a tárgyra és arra a tartalomra, amit az előképnek tekinthető tárgy képviselhetett.³⁴ Játékok sorával is szemléltethetjük a kicsinyítéssel történő jelentésváltoztatás lehetőségeit. Mind a két eljárás – a nagyítás és a kicsinyítés is – a célszerű forma átlépésével rendel a tárgyhöz új jelentéseket: a szimbolizáció eme általánosan ismert fogásaival élve.

A méretek változtatásának lehetnek határozott irányai: a vízszintes tengely mentén jobbra-balra, a függőleges tengely mentén felfelé-lefelé, ritkábban körben.³⁵ A viseletek köréből a legkönnyebb az itt említett változások mint kifejező eszközök létre példákat hozni.³⁶ Még a vetett ágy mérete is árulkodó lehet:

„Az öregekhez már nem talál a magasra vetett ágy (...), de valamit bár két kispárnát ők is kitesznek egykori hozományukból...”³⁷

Ugyanakkor és ugyanott azonban:

„A nyújtóztatót is magasra vetik, hogy mindenki láthassa, mindenki végbúcsút vehessen a halottól.”³⁸

Akár ez a két, véletlenszerűen választott példa is mutatja a magasság változtatásának jelszerűségét. Más vonatkozásban mintegy a társadalmi struktúrára vonatkozó jelentés hordozójaként is felfoghatjuk az alacsony (vízszintes) bútort darabjainak a terjeszkedését szélteben,³⁹ majd az egyes darabok felváltását a függőleges irányban is helyet foglaló bútordarabokkal.

A szín mint fizikai jelenség és mint jelentések hordozója nemcsak a fizikusokat, nemcsak a művészeket, hanem Kanttól Derridáig filozófusok sorát is foglalkoztatta. A néprajzi kutatás számára azonban elsősorban Michel Pastoureaux francia történész munkáit érdemes figyelembe venni. Az elmúlt évtizedekben

³⁴ Iparosok kirakatában vagy cégérek megkomponálásánál találkozunk azzal a fogással, hogy a foglalkozást képviselő tárgy felnagyított vagy kicsinyített mása válik jelvényé (hatalmas bádoggifli és -kenyér a pék boltja felett, kicsi fürdőkád a vízvezeték-szerelő műhelyének ablakában).

³⁵ Mint a 19. sz. jegyzet.

³⁶ Major M. 1978, 238–244.

³⁷ Szentimrei J. 1978, 244. Lásd még Zólyomi J. 1998.

³⁸ Szentimrei J. 1978, 245.

³⁹ Elsősorban a láda, kaszten, szekrény sorozatra utalunk, szemben azzal a megoldással, amelynél a textilnemű tárolására a ládák számát növelték. Lásd Kós K. 1972/b/2, 148–150.

köteteket sorát publikálta a színek használatának és jelentéseinek európai történetéről. A fekete, a kék színek története a színes, csíkozott felületek értelmezésének megvilágítása az európai színérzékelés történetének részleteit tárja fel. Ez a valójában társadalom- és mentalitástörténeti megközelítés ma már nem nélkülözhető a néprajzi tárgyak használata színszerinti értelmezésénél sem.

„Majdnem három évszázadon keresztül a feketét és a fehéret »nem színként« gondolták el, mintha ez a kettő a színekkel ellentétben saját univerzumot alkotott volna: az egyik oldalon a »fekete-fehér« a másik oldalon a »színes«.”⁴⁰

Ez a példaként kiragadott mondat is megmutatja, hogy a színek érzékelése és értelmezése hosszú időn át érvényesülő gondolkodási sémákba rendezve létezik és válik mérvadóvá az adott társadalom gyakorlatában. A színek használatából a jelentésárnyalatok egész sora bontható ki. A legmarkánsabban az ünnepek, az élet jeles alkalmaihoz kapcsolódó színhasználat érvényesül a paraszti szokásvilágban. A **házöltözetek**, az alkalomhoz igazodó díszítések a díszítetlen-díszített ellentétpár közötti skálán színekben, színárnyalatokban fejezik ki a mondanivalót. A társadalomtudományok, illetve azok a kutatások, amelyek a színeket is összetett kulturális képződménynek tartják, visszautasítják az olyan állításokat, amelyek esetleg ideglettani érvekre hivatkozva a színek kultúrákon átívelő, kultúrák feletti értelmezését kísérelik meg bizonyítani. Az, hogy beszélünk meleg, hideg, tiszta és kevert színekről, évszázadok kutatásának az eredménye.⁴¹ A színek valamifajta értelmezéséhez mindig legalább kettőre vagy még többre van szükség, mert így lehet csak szemantikai vonatkozásokat elhatárolni egymástól. Még a piros szín is, amely talán a legáltalánosabban, még hozzá pozitívan, az életre vonatkoztatva értelmeződik a legtöbb kultúrában, szinte felsorolhatatlan jelentésárnyalattal bír attól függően, milyen színhasználati rendszerben fordul elő.⁴² A sötét-világos, színtelen-színes, egyszínű-tarka látványelemek használatának is akkor van értelme, ha az egyiket a másikhoz lehet mérni. Csak a változatok sokfélségére való utalásként idézzük a következő, ágyfelvetésre vonatkozó megfigyeléseket:

„Legtöbb faluban télire egyszerű csikosba vagy kockásba öltöztették a nagyágyakat, »télien jó volt a füstnek úgy is«. Érdekes felvetési mód volt, hogy az alsó sötétkockás derékaljra tették a színejáró, hosszában csikos párnákat, s azokra

⁴⁰ Pastoureau, M. 2012, 10. Lásd még Pastoureau M. 2006, 2008, 2013; Balassa I. 1945; Brückner, W. 2000 a.

⁴¹ „A társadalom „csinálja” a színt, a társadalom ad neki definíciót és jelentést, a társadalom alkotja meg az értékét és kódjait, szervezi meg a használatát és határozza meg a tétjét. Nem a művész vagy a tudós: sem a természet látványa vagy a biológia működése.” Pastoureau, M. 2012, 18.

⁴² Brückner, W. 1982.

keresztcsikosnak ható, szintén színirejáró kockás derékaljat. (...) Nagyágyra »pirosakba szőttek pirosat, halálesetre pirosba feketét, kockást, párnát, derékaljat«.

Nyáron aztán, pünkösdi meszeléskor »fehérbe tették a nagyágyat«⁴³ – írja Szentimrei Judit.

Ugyancsak ő állapítja meg a Kisküküllő vidékének házöltözetéről:

„Míg a lakodalomban a szőttesek és varrottasok pirosak, a halottas háznál a hidegágyon sötétek, kékek, majd feketék.”⁴⁴

A tárgyaknak az említett tulajdonságai vagy összetevői valamilyen, a tárgyon magán túli jelenségre vagy dologra akkor vonatkoznak, pontosabban ez a vonatkozás a vizsgálat számára csak akkor tárul fel, ha nem is egy, hanem több olyan kapcsolatrendszer ismerünk, amelynek metszéspontjában áll a mi vizsgált példányunk. Igen tanulságos a színhasználat értelmezése szempontjából a virágos koporsóknak nem is a felfedezése, hanem mindaz, ami az adott

115. Fekete menyasszony

tényből következik. Az, hogy a koporsókat ugyanúgy kifestették, mint a ház bútorait, arra enged következtetni, hogy élők és holtak közötti viszonyt nem elválásnak, hanem állapotváltozásnak fogták fel.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy egészen a 18. század végéig vannak adattaink arra, hogy a nemesi és tehetős polgári halottak koporsóit olykor igen drága színes anyagokkal borították. 1795-ből egy középnemes temetéséről olvasható: „A szekér, melyet 4 ló vont, be vala terítve fekete bagacsinnal, meg a kerekai is az alatt forgottak, a koporsó kék tafolával, a címér fejez tafotára festve, a koporsóra függesztve,

⁴³ Szentimrei J. 1978, 243.

⁴⁴ Szentimrei J. 1978, 244.

elől, hátul, oldalról, süvege és kardja a koporsó tetejére fektetve, ki a váczi kapun.”⁴⁵

Valószínű, hogy a fakoporsó festése helyettesítette esetenként vagy tájanként a koporsó kárpittal való bevonását. A tárgy azaz a koporsó történetén kívül, azok virágos kifestésének a gesztusa a *gyász*, a *halál*, az *ünnepe* és hasonló fogalmak értelmezéséhez is nyújthat támpontot. A későbbi, koporsószínekre vonatkozó adatokat már ehhez a korábbi színhasználati rendszer és a későbbi helybeli szabályok ismeretében lehet értelmezni, a szemantika változásait követni.⁴⁶ Megváltoztatjuk a helyszínt, átmegyünk egy másik faluba, a színt átfestjük, a méreteket átszabjuk – minden egyes esetben átrendezzük a tárgy jelentéseit.

A színek használata mindenkor igazodik az adott társadalmi csoportban elfogadott kulturális elvárásokhoz. Ezek a Norbert Elias által használt kifejezéssel élve a *civilizációs folyamat* keretében formálódtak ki, hagyománnyá váltak és alkalmasak az egyes társadalmi csoportok megkülönböztetésére. A parasztok *viséletének* anyagára és színére vonatkozó tilalmi rendeletek utalnak az említett funkcióra.⁴⁷ A katonai egységek vagy az iskolák egyenruhái, a nemzeti zászlók színei, a labdarúgócsapatok játékosainak a mezei, a közlekedési lámpák színei – egyebek között – jól mutatják, hogy a színek mint jelek mennyire önkényesen választottak és mennyire felcserélhetők. A történeti és a mai példák egyaránt ezt igazolják.

„... egy magyar diák vagy írnök, aki posztóból való zöld harisnyát viselt cipőjében, mint amelyet a magyarok szoktak hordani a nadrág fölött. Meg-

116. Fehér menyasszony

⁴⁵ Héczei D. 1905.

⁴⁶ Kiss L. 1926; Csukovits A. 1997; Illés P. 2012.

⁴⁷ Szabó K. 1931.

látta ezt egy zöldturbános, és néhány más törökkel együtt a követek szeme előtt megragadta a diákot, és lehúzta róla a harisnyát... A törökök úgy okoskodtak, hogy a turbánjukat és a fejükön viselt zöld színt senkinek sem szabad a lábán hordania és meggyaláznia, mivelhogy az ő Mohamedjük ilyen zöld turbánt viselt. A harisnyát megcsókolták és szétszaggatták, a diákot pedig egy kissé eldöngették” – írja Dernswam törökországi útinaplójában egy 1555. június 30-án látott jelenetről.⁴⁸

A felvilágosodás folyamán az élet minden területén a fölösleges túlzásoktól való tartózkodás vált a helyes életvitel mércéjévé, amely a színeket illetően is a visszafogottságot jelentette. Lassan kialakult a korábbival szemben, amikor is az alacsonyabb társadalmi állásúakat távol akarták tartani a színes viseletek hordásától, az a felfogás, amely a tarka színösszeállításokat durvának, parasztosnak, izléstelennek minősítette. A társadalmi megkülönböztetés eszközüvé vált a színhasználat megítélése: finom és előkelő a színek árnyalatainak az összehangolása, amelynek kialakultak a szabályai. A színhasználat hagyományait a paraszti kultúrában némely vonatkozásban sikerült feltárni: pl. a gyászszínek használatát illetően, de más vonatkozásban is szinte minden helyi „viseletkódex” esetében csak ámulunk azon a gazdagságon, amely a színárnyalatok használatán keresztül jelentésként kifejeződhet.⁴⁹

A színekhez kapcsolódó jelentések történetét, azok változásait évszázadokon át lehet követni. A színek jelzésértéke csak a tárgyakhoz, jelenségekhez tartozó értelmezési területek alapos elemzése során tárható fel. A színek meghatározott módon való használata az emberi kommunikáció egyik eszköze a többi között.⁵⁰ Jól ismert példa a szabályok alakulására a fehér menyasszonyi ruha európai elterjedésének a története. Szó nincs itt a fehér színnek mint a szüzesség ősrégi szimbólumának a használatáról. A kutatás kimutatta, hogy a 19. században, a francia forradalom utáni időkben a női báli ruhák színeként vált kedvelté (a többi pasztellszín között) a fehér. E század második felében főnemesi körökben kezdtek a fehér menyasszonyi ruhához fátylat is hordani.⁵¹ Ez a divat lassan terjedt és hódított városban, majd, csaknem száz év késéssel, szinte lépésről lépésre, vagyis ruhadarabról ruhadarabra fehéredett ki a menyasszonyi ruha és terjedt el falun is. A fekete szín gyász jelentése sem öröktől fogva adott, mint ahogy a fehéré sem, hiszen értelmezésük a színek

⁴⁸ Dernswam H. 1984, 235.

⁴⁹ Horváth T. 1996, 163–168, Gazda K.–Haáz S. 1999.

⁵⁰ Brückner W. 2000/a, 16–30.

⁵¹ Bringemeier M. 1980, 253–300.

kódrendszerében elfoglalt helyüktől függött adott korszakban. A gyász, egyáltalán a halállal kapcsolatos öltözködés színeinek a változása, éppen jó példa arra, hogy adott történelmi kontextus nélkül a színhasználatra nincs magyarázat. Például a halottat évszázadokon át kétféle módon lehetett öltöztetni: *a)* társadalmi státusához illő viseleténél szegényesebb módon pl. szerzetesi ruhában,⁵² *b)* a lehető legelőkelőbbben, drága és színes öltözékben.⁵³

A falusi gyászviseletek a lokális viseletkód tagoltságától függően alakultak. Mérán például ma, illetve a közelmúltban a női gyászviselet a színeknek az alkalomhoz illő változtatását írja elő: egyaránt figyelembe véve a viseletet hordó, valamint az elhunyt életkorát, a gyászoló és az elhunyt közötti társadalmi kapcsolatot.⁵⁴

Másutt, ahol a világos és sötét színek skálája az életkorokhoz mereven igazodott, hamarabb lett a fekete a gyászszín.⁵⁵ Ezt az állapotot mutatja a népdal szövege is.

*Szentbalázsban végig menni se merek.
Kalapomon fekete gyászt viselek:
Gyász énnekem még a fehér kendőm is,
Mert elhagytam a kedves szeretőm is.*⁵⁶

A színhasználat történeti és lokális kontextusába kell elhelyezni a fiatal halottak mennyegzői öltözékben való temetését is, amelynek előképeit ugyancsak meg lehet találni korábbi főúri temetési szokások között.⁵⁷

A népművészet-kutatás a **népi motívumok** jelentésének költői körülírásaival szemben nem dolgozta ki a maga álláspontját, nem állította össze azt a koherens elméleti alapot, amelyre támaszkodni lehetne az álmódoszókkal szemben, mivel ritkán került sor alapos elemzésre. Az a néhány vélemény, amely rendelkezésre áll, nem váltott ki olyan termékenyítő vitát vagy reakciót, amely beleépülhetett volna a további szakkutatásba.⁵⁸ *A jel, szimbólum, stílus*

⁵² Tüdős S. K. 2008, 298–299.

⁵³ Matkócsik A. 2005.

⁵⁴ Tötszegi T. 2003, 31.

⁵⁵ Bartha J. 2010, 93–98.

⁵⁶ Ortutay Gy. 2000, 324. sz. ének

⁵⁷ Jung K. 1992, Cserbák A. 2001.

⁵⁸ Tudomásom szerint Csilléry Klárának arra a megállapítására, miszerint a népművészet mezővárosi gyökerű, senki nem reagált komolyan: Csilléry K. 1974. Voigt Vilmos műfaji beosztásra tett javaslatáról érdemi vita nem zajlott: Voigt V. 1972/a. A miskakancsók kigyómotívumának az értelmezését vagy idézik, vagy elhagyják a szerzők, de az egyszer leírtak érvényességének a kritikai feldolgozása, az azokra való reflektálás teljesen hiányzik a magyar népművészeti szakirodalomból.

117. Csúpor, a fülek kétfejű sást mintáznak

fogalmak a tanulmányok nagy részében nem tudományos terminusok, hanem olyan köznyelvi kifejezések, amelyek tartalma bármi lehet.⁵⁹

A szimbolikus tartalmakat jobbra a díszítmény meghatározott önálló egységének, a *motívumnak* szokták tulajdonítani. A motívumok elszakítva és kiszakítva a tárgytól, a saját

történetüktől gyakran vezetnek hamis következtetésekhez. Nem minden rozetta napszimbólum, nem minden virágcsokor életfa, és a madarak többsége sem lélekmadár. Szemléletes a múzeumi gyűjteményekbe a legkülönbözőbb helyekről bekerült olyan abroszok, lepedők esete, amelyekbe a Felvidékről az ismert vászonárusok révén terjesztett szálvonásos, vagdalásos hímzészcsíkokat applikáltak. A kedvelt minták között vannak növények, szarvasok, madarak, fantasztikus állatok, stb. Palotay Gertrud 1947-ben hívta fel a figyelmet erre a tárgyféltre, illetve hímzészfajtára.⁶⁰ A dolgozatában a jól adatolt – tehát nem múzeumi – vászonneműek használata és a felhasznált hímzészcsík mintái között nem talált különösebb összefüggést. Az anyagot korábban ismertette Wilhelm Pražak, aki a 20. század elejének mind nemzetközi, mind magyar publikációit is jól ismerte. A minták – közöttük a Felvidéken kakasnak nevezett madár is – jelentéseiről nem esik szó.

Nehéz kinyomozni, hogy e hímzészcsíkokon előforduló madár hol és mikor változott lélekmadárrá. Jobbra ebben a vonatkozásban, mintegy magától értetődően, említik az utóbbi évtizedekben így ezt a mintát a különböző szerzők. Némelykor az a magyarázat, hogy a minta halottas lepedőn fordul elő – legalábbis a gyűjtés idején vagy a leltári cédulák adatai szerint. Nem meggyőző ez az érvelés, hiszen a méterszámra árult hímzészcsíkokat nyilván nem szimbólumokkal, hanem mintákkal díszítették, hiszen a felhasználás célja csak később valósult meg. Az is érthető, hogy a más ünnepi alkalmakra használt abroszok, lepedők hamarabb koptak el, mint a ritkábban elővett halotti textilek. Arra is van példa, hogy a szlovák hímzéseket kibontották az eredeti lepedőfélelőből és újra felhasználták. Természetesen még az is megengedett, hogy a minta pálya-

⁵⁹ Danglova O. 2001.

⁶⁰ Palotay G. 1947; Pražak, W. 1935.

futása során lokálisan más és más asszociációkat, megnevezéseket és felhasználási módot nyert.⁶¹

A pont, vonal, hullámvonal, cikcakk, a kör, háromszög, azaz a *geometriai alapformák* és *természeti formák stilizált rajzolatai* motívumként akkor értelmezhetők, ha a díszítményben elkülöníthető egységként ismétlődnek, és valamilyen közös társadalmi tapasztalat képi megfogalmazásának foghatók fel. Jobbára inkább kiegészítő elemei a motívumoknak.⁶²

A geometrikus rajzolatok mellett a növényi, az állat- és emberábrázoló, valamint a szimbólumokat tartalmazó díszítmények nagy csoportjait szokás megkülönböztetni. Ettől eltérő és finomabb, aprólékosabban kidolgozott szempontokat is érvényesítő rendszerezést is ismerünk. Mondanivalónk szempontjából azonban elég ez a séma is. Ugyanis az alapvető kérdés az, hogy a használati célra készített tárgyakon előforduló motívumok, minták, esetleg képek lehetnek-e egyáltalán ábrázolások, illetve szimbólumok? A néprajzi tárgyon a díszítés alárendelt szerepű, legalábbis elvileg és eredetileg. A díszítés célja a tárgy egyik vagy másik jelentésének a hangsúlyozása vagy anyaghibák, illesztési problémák elfedése. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a díszítés megléte vagy hiánya a döntő mozzanat, és nem a díszítés motívumai. A motívumok túlnyomó többsége ugyanis oly mértékben stilizált, hogy ábrázolásról nem beszélhetünk. A szövött kötény szélén sorjázó emberi figurák, a palóc padok háttámláján kifaragott huszárok, de még a pásztorművészet szerelmespárjai is

118. Színes gyapjúval hímzett lepedőszél

⁶¹ Balogh J.né-Beszprémi J.né. 1996; S. Lackovits E.–Egervári M. 2005; Kapitány O. 2001; 143–172, Kapros M. 2000, 207–208, 238., valamint a 278. ábra, Szalontay J. 2002, 333–342. és 9.61, 9.62. képek.

⁶² Cuisenier, J. 1975.

119. Festett fa pipatartó, felső részén kétfejű sas

sémák, és nem a szó művészetelméleti értelmében vett ábrázolások. Sokkal inkább ábrázolások azok a firkákhoz hasonló karcolt vagy vésett gyakran esetlen rajzok, amelyek nem a sémákat követik, de a megfigyelt valóság valamely elemének sokszor ügyetlen képét rajzolják meg. A botok végére faragott állatfejek, a cserpákok füleként kifaragott állatok és olykor még a jelenetek is sokkal inkább ábrázolások, mint mintakövető megjelenítések.⁶³

A szimbolikus ábrák a használati tárgyakon való szerepeltetésük révén az esetek nagy többségében ornamensekké válnak. A képileg megfogalmazott szimbólumok eredeti szemantikai háttere eltűnik, mivel a tárgy használata nem a szimbólumok jelentéskörébe tartozik. Az Isten báránya motívummal nem lehet konyhai törlőruhát díszíteni. Ezt mindenki, aki csak kicsit is jártas a keresztény ikonográfiában, disszonánsnak érezné. A kereszt,

a kehely, a templom, a címer egy mosósulyokra vésve – szerelmi ajándékról lévén szó – csak azt az értelmezést engedi meg, hogy a paraszti képvilág elemei mennyire sokféle forrásból táplálkoztak, az ajándékot készítő faragó pedig nyilván *nem ábrázolt, hanem díszített*.⁶⁴ Az úgynevezett vallási szimbólumok, ugyanúgy nem tartják meg szakrális jelentésüket, mint ahogy a heraldikai vagy az állami szimbólumok sem, ha az eredetiétől eltérő kontextusba kerülnek.

A tárgyak használata feltételezi a *tér értelmezését*: a lakott tér közösségi és privát szinten is kijelölt. A *kint-bent, fent-lent, elől-hátul, jobbra-balra, középen-szállan* térirányok nemcsak a tájékozódás alapjai, de egyszersmind adott kultúrában értékskála hordozói is. (Számunkra itt nem olyan fontos, mégis megemlítem, hogy ez az axeológiai skála időben is érvényesül. Beszélünk például elődökről és utódokról stb.) A társadalmi tevékenységek rendszere is felfogható térbeli modellként. A térbeliséget kifejező fogalmakkal is leírhatjuk a népművészeti tárgyalakotó tevékenységet és termékeit. A „magas művészet”-hez – noha ma már ezt a kifejezést nem használjuk – viszonyítva határozódik meg a helye a népművészetnek.

⁶³ Szabadfalvy J. 2000, Manga J. 1977.

⁶⁴ Fél E.–Hofer T. 1966.

Természetesen nem véletlen a tárgyak elhelyezése a közösségi térben; lásd például a templomok, temetők, szakrális kisépítmények, sőt még az iskola, községháza vagy akár a kocsmá helyét adott településen. Valamennyi épületféle megteremt a maga szimbolikus terét: a középpont, a szélek, valamint a határok ki- és megjelölt helyek, ami a település mindennapi és ünnepi életének megszerveződésére is hatással van.⁶⁵ A kint és bent közötti határokat jelölő tárgyak maguk is sokszor megkülönböztetetten megformáltak. Jól ismert az útmenti keresztnek ez a szerepe,⁶⁶ de hasonló funkciót tölthetnek be például a templomtornyok gombjai,⁶⁷ a szélkakasok, a házoromzatok,⁶⁸ a kapuk (kapubálvány, székelykapu),⁶⁹ az ablakok (festett ablaktáblák).

120. Pipatartó részlete

Különösen sokat foglalkozott a kutatás a parasztház berendezésének alapelveivel, a palóc ház középoszlopának a jelentőségével, majd a diagonális, illetve a párhuzamos elrendezéssel, a bútorok középre rendezésével. A tűzhely környékének „munkasarok”-ként és a vele szemben lévő résznek „szentsarok”-ként való aposztrofálása mint valamilyen nagyon archaikus felfogást tükröző berendezési mód tűnik fel előttünk. A házban, illetőleg a szobában az egyes térrészek használatának ergonómiai alapja van: a fűtés, világítás, ételkészítés, pihenés, társadalmi együttlét meghatározzák a maguk helyét a konkrét térben, amire jelszerű vonások is ráépülhetnek. Jelzésértékűnek vehetjük például azt, hogy milyen hiedelmek fűződnek az ajtóhoz, ablakhoz, küszöbhez, kemencehez, azaz a kint és a bent közötti határokhöz. Az például, hogy a kemence és környéke női térfélként is értelmezhető, abból vezethető le, hogy a főzés és sütés női munka. A Szilágyságban például ezt a térrészt mintásan kifestik.⁷⁰ Ez különösen akkor fontos, ha eladó lány van a háznál.

„Öregasszonynak, még ha ért is hozzá, nem illik cifrán festenie a tűzhelyet... Ezzel szemben a menyecskék, a fiatal asszonyok sokat adnak a tűzhely cifrítására,

⁶⁵ Néhány példa az ünnepi szokások helyszíneire: a kiszebaba vízbehányása, elégetése a falu szélén történt, a májusfát a kocsmá előtt is felállították, a férfiak vasárnapi beszélgetéseinek színhelye a falu főterén álló templom előtti térség volt.

⁶⁶ Liszka J. 2000.

⁶⁷ Dankó I. 2000, 284–308.

⁶⁸ Vass E.–Valkony K. 2005, 53–80.

⁶⁹ Pozsony F. 2009

⁷⁰ Kós K. 1972/c/2, 219.

tarkaságára, éppen csak »virág ne legyen sok«. A díszítmények itt inkább mértaniasak. Ahol viszont nagylány van, a házba belépő idegennek azonnal észre kell vennie, hogy »eladó leánya« van a gazdának. Ilyenformán a tűzhely díszítése sem csupán művészi tevékenység, hanem a társadalmi élet egyik fontos kifejezőmódja.”

A szakirodalom figyelmes tanulmányozása alapján úgy tűnik, hogy a tűzhellyel szemben lévő szobasarok tevékenységeket kijelölő szerepének a megszerződése hosszú idő alatt alakult ki.⁷¹ Vagyis az úgynevezett sarkos elrendezési mód követte azt a korszakot, amikor a szobában körben a fal mentén padok vagy padkaszzerű kiképzések voltak, ami egy differenciálatlan állapotot jelentett. A tűzhellyel szembeni sarok nem archaikus hiedelmeket őrző szentsarok, hanem adott építészeti környezetben a sokféle funkciót betöltő szoba – olykor az ún. tisztaszoba – legjobban megvilágított helye, ahol a ház lakói számára társadalmilag fontos eseményeket bonyolították le. Az utcafront és az udvari front szeglete és a vele szemben elhelyezkedő munkasarok mentén a szoba diagonális elrendezése igazán nagy múlttal rendelkezik és igen széles körben ismert. A bútorok későbbi párhuzamos vagy középre rendezése kormeghatározó jelleggel bír.⁷² A szükségletek és lehetőségek és nem valamilyen elv az, ami meghatározza a berendezést alkotó tárgyak helyét. A szoba minden részének van egyfelől gyakorlati rendeltetése, másfelől erre épülő szimbolikus jelentése is, ami azonban nem eleve adott, változatlan tulajdonság. A női munka határozta meg a kemence környékének a kikövetkeztethető jelentését, a vele szemben lévő sarok pedig az ablakokon át beszűrődő világosság miatt (is) a család társadalmi életének a színtere, jobbra a férfiak térfele. Viszonylag későn kerülnek ide a szentképek. A szobabelső olyan látvány, amely több, mint a berendezést összetevő tárgyak együttese. Az összkép is megváltozik, ha halott van a háznál, vagy ha gyermekágyas asszony vár látogatókat.

A háromdimenziós térbeliség mellett a kétdimenziós felületek használatában is leképeződnek *helyi értékek*. Azokon a helyeken, ahol a parasztház falát kívül, belül vagy csak a tűzhely körül festéssel díszítették, vagy ahol a padlót mintásan locsolták fel, a síkdíszítmények térbeli hatásával is számolni kellett.⁷³

⁷¹ A szent sarok–munkasarok értelmezéséhez a ház és a benne folytatott tevékenységek történetét összehangoltan kell vizsgálni. A hiedelemadatok és a lakótér használata eltérő ütemben változtak, ezeket nem olyan egyszerű megfeleltetni egymásnak. A főzés terével szemben lévő sarok használatának az alapja egyszerűen az, hogy addig, amíg a füst elvezetése nem oldódott meg, nyilván a lakótérnek az a része volt viszonylag füstmentes, azaz társas tartózkodásra a legalkalmasabb. Lásd Bartha E. 1984; Csilléry K. 1991; Pócs É. 2001.

⁷² Ränk, G. 1949.

⁷³ Novák J. L. 1909.

Ez alatt azt értem, hogy a minta nagysága és elrendezése úgy készül, hogy az álló, járó ember pillantásával megkülönböztethesse a mintákat. Egyébként hasonló a helyzet a vetett ág vagy a falra akasztott tányérok, bokályok egymás mellé vagy egymás fölé való elhelyezése esetében is. A térbeliséget kihasználó berendezési fogás az, amikor a falitükröt ferdén lógatva akasztják fel, vagyis ebben mintegy visszatükröződik a szoba egészének képe.⁷⁴ A szoba berendezésénél érzékelhető egyébként, hogy az egyes darabokon érvényesülő kompozíciós elvek – szimmetrikus, csíkban egymást keresztező sorokban stb. való elrendezés – nem érvényesülnek maguknak a tárgyaknak az elrendezésénél. A kisebb és nagyobb felületek díszítése *arany-*

121. Cégér

és *arányszabályainak* alakulására nemcsak a látvány megszerkesztéséhez szükséges kompozíciós sémák hatnak, hanem esztétikán kívüli szempontok is. Jóllehet a terek és felületek (tömegek) részeinek egymáshoz való viszonya értelmezhető értékdimenzióként is, ám ezt egy másik értékrendszer felülírhatja. A munkatérben az eszközök „kéznél kell, hogy legyenek” – ez lényegesebb tényező, mint az, hogy elrendezésük milyen látványt nyújt. A szeretett fiú fényképét be lehet dugni a tükrörámába vagy a képkeretbe, függetlenül attól, hogy a fali díszek sorát ez megzavarja-e vagy sem.

A tárgy értelmezéséhez az idő, illetve az alkalom is hozzátartozik. A letakart tükrök takarításakor a por elleni védelmet jelenti. Ha a háznál halott van, és letakarják a tükröt, akkor az megfeythető, olvasható üzenet. Nagyon változó az, hogy a tárgynak melyik az az eleme vagy tulajdonsága – mérete, színe, formája stb. –, amely hangsúlyozottabban alkalmas jelzésre vagy jelölésre, mint a többi.

Bizonyos módon minden tárgy önmaga jelképe is abban az értelemben, hogy kommunikációs mezőben vagy helyzetben utal nem is egy, hanem több szemantikai tartományra. Képviseli a készítés technológiáját, az általa végzett cselekvést, adott életmódot, annak stílusát, és még egyebeket is. Amikor egy tárgyának a gyakorlati hasznosítás fölé helyeződik a megbecsültsége, amikor

⁷⁴ Nagyon távoli előképként említhetjük a barokk paloták berendezésénél a tükrök és képek akasztásának módját.

122. Szentkép, Jézus szíve a szenvedéstörténetére utaló jelekkel

egybevetve is vizsgálni. Nem véletlen, hogy már a 20. század húszas éveiben is felfigyeltek kutatók a népművészet *jelszerű* természetére.⁷⁶ Természetesen a filozófiai vagy szociológiai tárgyméleteket vagy a pszichológiai megállapításokat is érdemes figyelembe venni abban az esetben, amikor a paraszti tárgyi világ létrehozásában, elrendezésében és használatában jelképzési és szimbolizációs folyamatokat kívánunk vizsgálni. Erre azért van szükség, mert az emberi nemre általában jellemzőnek tartott vonások meglétén, valamint a történeti és társadalmi minták követésén kívül éppen a sajátosan paraszti gondolkodásmódra vonatkozó törvényszerűségeket kívánjuk megközelíteni.⁷⁷

Az olyan megállapítások, miszerint a tárgyak *beszélnek*, *mondanivalót hordoznak*, meghatározott gondolkodási módot *fejtenek ki*, metaforikus módon

sajátos szokások kapcsolódnak hozzá, vagy egyszerűen a birtoklása a társadalmi értékrendben a birtokosának más helyet biztosít, mint azoknak, akik ilyenekkel nem rendelkeznek, akkor az egész tárgy jelként viselkedik. A hazai szakirodalomban inkább a *reprezentáció* kifejezést alkalmazzák a tárgyak és tárgyegyüttesek ilyen jellegű vonásainak a leírására. A kelengye, a kelengyeláda, az ún. tisztaszoba és annak berendezési tárgyai valóban képviselhetik a parasztember társadalmi reprezentációját.⁷⁵

A tárgyak jelként való viselkedésének a paraszti kultúrán belül vannak olyan sajátságai, amelyeket érdemes a más társadalmi rétegeknél, más kultúráknál megfigyeltektől külön is, azokkal

⁷⁵ Brückner, W. 2000/a/b/c/d/e, 270–298. Történeti anyagon illusztrálva mutat rá a szerző a *cassoni* néven ismert kelengyeláda-típus előfordulásának, képzőművészeti ábrázolásainak és a jogszokásoknak, gazdasági szokásoknak a kapcsolataira.

⁷⁶ Grotte, L. 1954.

⁷⁷ Baudrillard, J. 1987; Hernádi M. 1982; Kapitány Á.–Kapitány G. 1995, 2005.

sugallják azt, hogy a tárgyak nemcsak önmagukra vonatkoznak, hanem valami másra is. Sajnos a *tárgynyelv* pragmatikájának, szemantikájának és szintaktikájának a kidolgozása – Charles Morris megnevezéseivel élve – még az egyébként oly sikeres magyar etnopszichológia keretei között⁷⁸ sem történt meg olyan szinten, hogy az eredményeket itt hasznosíthatnánk. Egy ilyen rendszernek még modellszerű kidolgozása is nagyon sok olyan előmunkálat elvégzését teszi szükségessé, mint amilyenek például a szerelmi ajándék témakörben Csilléry Klára, Kós Károly sokat, vagy Bakó Ferenc kevesebbet idézett tanulmányai. Az első szerző írása múzeumi tárgyakra épül, mintegy tárgykészletet ad, amely darabjainak a használatáról nem állt rendelkezésre sok információ.⁷⁹ Kós Károly és Bakó Ferenc beszámolóit viszont mintegy élettel töltik fel az adatokat.⁸⁰ Az udvarlás kísérője az érintettek maguk készített tárgyai. A legények ajándékai faragott munkaeszközök, a leányokéi a varrott kendők. Vagyis a nemekre talán legjellemzőbb munkatevékenység termékei ajándékként nem a használatra, hanem a *jeladásra* alkalmazva hívják fel egyén és közösség figyelmét a családalapítás mint társadalmi esemény szándékára. Mindkét résztvevő fél oldaláról érvényesül az a szándék, hogy megmutassák, mit is kaptak. Azt tudjuk követni, hogy a hangsúly az ajándékcseré gesztusán van, a tárgy formája, felületének alakítása követhet helyi divatokat, ám a díszítmények, ornamentális motívumok, színek legfeljebb megerősítik az egész szokásrendszer mondanivalóját. Ezt könnyű belátni abban az esetben, amikor a legény a szerelmi ajándékot jelentő tárgy adása helyett például befizeti választottját a bálba.

A *szerelmi ajándék nyelve* elég változatos volt a Bükk hegységben lévő Felsőtárkány községben is, ám az erdélyi párhuzamokhoz képest az egymással kapcsolatba lépő személyek egyéni képességei, adottságai kevésbé jutnak kifejezésre a tárgyakban, mivel azokat nem feltétlenül maguk készítik, hanem vásárolják. Az udvarlás különböző fázisainak – az előkészítéstől a lakodalomig – megvan a maga tárgynyelve, gesztusrendszere, és a naptári évben meghatározott alkalmainak rendje. Az ajándékok cseréjében szereplő tárgyak csak a

123. Szív alakú szelence

⁷⁸ Gráfik I. 1992; Hoppál M. 1983, 1990, 2004.

⁷⁹ Csilléry K. 1976, lásd még Beitel. K. 1978 és 1980.

⁸⁰ Bakó F. 1986, 1987; Kós K. 1972/c/2, 1974, 105.

124. Ádám és Éva a paradicsomi fa alatt: dohányzacskó hímzésének a rajza

helyzet miatt viselkednek jelként, és amennyiben emlékként sokáig megőrzik őket, szimbólumoknak tekinthetők.

Az ajándékozás körébe gyakran bekerülő tárgyak között nagy szerepet játszanak a növények illetve virágok. A jelentést hordozó növény/virág /művirág használata – az egyes kultúráktól is függetlenül – évezredes múltra tekinthet vissza.⁸¹ Néprajzi módszerekkel azt tudjuk feltárni, hogy a *szerelemi ajándékozás* meghatározott jelentéssel bíró kommunikációs terébe hol, mikor, milyen növényi elem kerül be. A rozmaring, aranyozott rozmaring (művirág), almába tűzött rozmaring, legénybokkréták, májusfa, májusi kosár, lakodalmi fenyő, de még a menyasszonyi koszorú és csokor változatai is ebbe a körbe tartoznak.

Végül is megállapítható – pontosabban megismételhető – az a tény, hogy nem maguk a tárgyak, még csak nem is összetevőik azok, amelyek önmagukban szimbólumok vagy jelek, hanem a szimbolizáció, a jelalkotás folyamata

⁸¹ Goody, J. 1993. A művirágokról szóló klasszikus mű Schier, B. 1957.

során épül ki a tárgy összetett módon működő szimbólumként, jelként való használata. A tárgyon kívüli tényezők ebben a folyamatban nagyobb szerepet játszanak, mint maga a tárgy.

A mai tárgyelméletek a korábbiaknál sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a tárgyakhoz tartozó, azokhoz kapcsolható cselekvéseknek, szokásoknak. Ez a kapcsolat az eszközök, használati tárgyak készítésénél beleértődött a tárgy alakításába. Mégis különös sajátja a tárgynak, hogy a legfunkcionálisabban – vagy éppen ellenkezőleg – legegyszerűbben kialakított tárgy is betöltheti a szimbólum funkcióját. Utaljunk itt a kanálra, amely evőeszköz elsősorban, a festett fakanál szerelmi ajándék vagy turistaemléktárgy, az ezüst gyermek evőeszközök pedig keresztelői ajándéknak számítanak. Könnyű belátni, hogy hosszabb rövidebb történelmi folyamatok során társadalmilag elfogadottá váltak olyan gesztusok/szokások, amelyek már nem feltétlenül és szigorúan kötődtek alkalmakhoz, hanem önmagukban is jelentéshordozó cselekvések. A tárgyak ajándékozása a paraszti kultúrában határozott szabályokat követett, az ajándékozó és ajándékozott között hosszú időre kialakult a viszonzás kötelezettsége. Az ajándékozás etnológiai, illetve antropológiai irodalma inkább hangsúlyozta a gesztus jelképi értékét.⁸² Hasonló szimbolizációs folyamatot figyelhetünk meg a lakókörnyezet díszítésére vagy az emlékebe eltett tárgyak kiválasztása alkalmával. Falusi környezetben ez utóbbi hangsúly- és jelentésváltozások lényegében a közelmúltban zajlottak le.

125. Szíves sírkő

⁸² Mauss, M. 2004; Godelier, M. 1996.

126. Fatemplom

8. A vallási néprajzi művészet

A kép nem a valóság mása, hanem közvetítő. Nem azonos sem a tárggyal, sem a jelek hálózataival – a képzelet síkján van. A látás – amelyet mindig teljesen különböző tapasztalatok és más-más emlékek táplálnak s maga is aktív – minden egyes ember esetében a jelen tények és az emlékezet tényei, vagy az észlelés és az ismeret közötti összevetési aktus.¹

A vallási néprajz tárgyainak a kutatása Magyarországon nem túl régi, mint ahogy a vallás néprajzi kutatás maga sem. A 20. század harmincas éveiben meginduló érdeklődés – elsősorban Bálint Sándor munkái sorolhatók ide – a II. világháború után évtizedekig nem kapott nyilvános megmutatkozási lehetőséget.² Az újraindulás és mondhatni kivirágzás ugyanennek a századnak az utolsó harmadára tehető. A népi vallásosság tárgyainak kutatása Varga Zsuzsa művészettörténésznek a Néprajzi Múzeumban végzett munkásságával kezdődik el vagy kezdődik újra nálunk.³ A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményének történetét utóda, Szacs vay Éva írta meg, olyannyira körültekintően, hogy beszámolója a vallási néprajz tárgyainak egyszersmind a kutatástörténetét is adja 2000-ig.⁴ Újabbban szaporodnak a témát valamilyen kiemelt szempontból tárgyaló konferenciák és publikációk.⁵

A vallási néprajzi művészet feltárásában a művészettörténészek a kezdetek óta jelentős részt vállalnak,⁶ és munkáik általános jellemzőjének tarthatjuk, hogy ők a hivatásos művészetek kutatásának szempontjait tartják szem előtt. Ikonográfiai és stíluskérdések, a műhely és elterjedés közti viszony, egyes mű-

¹ Francastel, P 1972, 118.

² Bálint S. 1977.

³ Varga Zs. 1969; 1970, 1974.

⁴ Szacs vay É. 2000, 403–432.

⁵ A népi vallásosság kutatása valamilyen formában valamennyi magyarországi néprajzi tanszéken folyik ma. Ennek az áttekintése itt nem a feladatunk, néhány munkát e fejezet témája szempontjából említünk meg jelzésként. Barna G. szerk. 2006; Bartha E. 1990, 1992; Lengyel Á.-Limbacher G. 1997; Liszka-J.-L. Juhász I. 2006; Kárpáti L. 1988; Sümegi Gy. 2002.

⁶ Lengyel L. szerk. 1987.

vézi technikák hazai története: ezek a művészettörténeti tanulmányok kedvelt témái.⁷ Ugyanakkor a népi vallásosság tárgyi anyagának a néprajzi szempontú számbavétele csak a közelmúltban indult meg.⁸ A tárgyak lejegyzései szerencsés módon kiegészülnek a használatuk bemutatásával is. Hans Belting *Kép és kultusz* című, magyarul is olvasható, a legutóbbi évtizedekben nagyhatású művének a befogadása és hatása lassan kezd érezhetővé válni.⁹ Lényegében a vallási néprajzi tárgyak témakörének a néprajz által történő meghódítása ment, illetve megy végbe a kortárs kutatások körében, nem minden tétovázás nélkül.¹⁰

Ennek több oka is van. A paraszti gondolkodást és gyakorlatot át- meg- átszővi a vallásos hit. Az ünnepi népszokások nagy része vallási ünnepekhez kapcsolódik, a szokások gyakorlásában szinte elválaszthatatlanok a vallási és mindennapi elemek. Paraszti gondolkodást, világnézetet összetettségénél fogva nem könnyű bemutatni. A népi vallásosság a vallási érzés/tudat olyan sajátos formája, amely az egyetemes és hazai egyház- és vallástörténet és egyszersmind a paraszti világkép részterületeként fogható fel és sajátos jellemvonásokkal bír. Figyelembe kell venni, hogy a vallási tételeket és a vallás gyakorlásának a formáit az ország lakossága nagy részének meg kellett tanulni a török kiűzése után. Erre a tanulási folyamatra a reformáció terjedése, az ellenreformáció, majd az ún. kiségyházak megjelenése is hatást gyakoroltak. A népi vallásosság kutatásának egyik kérdése éppen az, hogy a vallás, mint szimbólumrendszer (cselekvések, tárgyak, jelképek) mennyire járult hozzá a tapasztalati világ teljességének a tudomásulvételéhez, mennyiben ad mintát a világról való gondolkodáshoz. Az úgynevezett „Parasztbiblia” szövegei kiváltképp alkalmasak ilyen kérdések vizsgálatára, legalább is a közelmúltat illetően.¹¹ A vallás/vallások fogalmi/érzelmi világának láthatóvá, érzékileg megtapasztalhatóvá tétele olyan elemi tartozéka a vallási gondolkodásnak és érzésnek, amit az emberi kultúra története bizonyít. Az európai népi vallásosság – különösen a barokk óta – igen változatos dolgokra terjesztette ki a „szent” fogalmát. Ennek az a jelentősége,

⁷ Kerny T. 2006; Szilárdfy Z. 1995, 1997, 2006.

⁸ Barna G. 1993. A *Népművészeti örökségünk* című könyvsorozat köteteiben már megtaláljuk a megfelelő fejezeteket: Perger Gy. 2002; Horváth S. 1996; Felföldi L. 1990; Császi I. Gy.–Gömöri I. 2005; Fehér A. 1989; Gulyás É. 1987.

⁹ Belting, H. 2000.

¹⁰ A kétkezdés alapja az, hogy a népi vallásosság tárgyai iparos műhelyekben készültek. Jóllehet a szűr, a csizma, a kalap is iparos műhelyben készült, mégsem szokás kihagyni azokat a népviselet darabjainak felsorolásából. A megközelítések sokféleségére adnak példát: Barna G. 1987/1988; Gryneus T. 2008; Hetényi J. 2006; Imrő J. 2000; Józsa L. 2001; Kárpáti L. 1988; Liszka J. 1995; Liszka J.–L. Juhász I. 2006; Limbacher, G. 1995; Imrő J. 2000; Pozsony F. 1997.

¹¹ Lammel, A.–Nagy I. 2005.

hogy a korunkban vizsgálható vallási gyakorlatokat és tárgyaikat vizsgálva számos ebből a korból fennmaradt formával kell számolni. Bármennyire köztudott is ez a tény a *szent* tárgyak és *profán* tárgyak megkülönböztetésénél a sajátos tárgyhasználat hagyományával is számolni kell, e gyakorlat logikájának a vizsgálatára még nem igen került sor. Vízz-szentelt víz, zöldellő ág-szentelt barka és hasonlóak megkülönböztetésének az alapja a 'szentség' megnyilvánulásának elemi szintje – konkrét vallástól függetlenül – egyszersmind szokáshagyomány, amely katolikus vallási tartalommal telítődött. A tárgyaknak a szentséggel való felruházása a *megszentelés* mellett az átruházás többféle módján történhetett, akár a liturgia szertartásain kívül is. A tárgy *szentsége* az időn, a helyen, cselekvésen kívül gyakran a kísérő szövegben is alapulhatott.

A tárgyak használata háttérben meglévő, a vallásos és gyakorlatra orientált gondolkodás, a tárgyak funkcióinak és jelentéseinek a szétválasztását is megnehezíti, hiszen nem is olyan könnyű kategorizálni azt például, hogy a karácsonykor körbehordott betlehemek szokástárgyak-e vagy a vallási élet kellékei?¹²

A témával kapcsolatos ingadozás, határozatlanság másik oka az, hogy az iparosok vagy kisüzemek által előállított termékek a kutatás korábbi, szemléleti merevsége miatt nem tartoztak a népművészet körébe, sőt gyakran a giccs kategóriájába kerültek. A magyarországi paraszti tárgykultúrában alig találunk olyan háziilag előállított tárgyakat, amelyek a népi vallásgyakorláshoz tartoznának. Példaként a karácsonyi szokáshoz kapcsolódó betlehemet említhetnénk, amelynek a párhuzamai Lengyelországtól Olaszországig megtalálhatóak és iparművészeti szinten kivitelezettek. Nehéz a templomok alkalmi díszeként berendezett betlehemek,¹³ Úrkoporsók, és Krisztus-sírok, öltöztetett szobrok műfaji besorolása, mivel ezek évszázadokkal korábban akár plasztikai minőséggel is rendelkeztek, 20. századtól kezdve azonban többnyire kegyeszerkeskedőknél rendelt tömegárúk.¹⁴

A vallási jelképek tárgyakra való karcólása, vésése, hímzése nem a hitbuzgalom, hanem egyfajta szakrális képkultúra ismeretének a bizonyítéka. A témát

---

¹² Megjegyezzük, hogy az olyan betlehemkultusz, amely Nápolytól Krakkóig máig virágzik nálunk nem igazán alakult ki. Barcelonában például már 1863-ban egyesület jött létre azzal a céllal, hogy a családi otthonokban terjesszék a betlehemállítás szokását. Ilyen egyesületek máshol is alakultak a későbbiekben, 1953 óta Rómában van a betlehemeket kedvelők egyesületeinek a központja: Universalis Foederatio Praesepistica Grieshofer, F. 1987; Czékus G. 2013.

¹³ Verebélyi K. 2004; Vossen, R. 1990.

¹⁴ Hartinger, W.; 1992, Limbacher G., 1995; Liszka J. 1995; Liszka J.-L. Juhász I. 2006.

körültekintően a kultusz és a vallásgyakorlás felől megközelítő kutató Manfred Brauneck is hasonló megállapításra jut:

„Ha abból indulunk ki, hogy a lakberendezés, a háztartási- és a munkaeszközök némelyike vallásos képekkel vagy szimbólumokkal ékesítettek, és ez valamikor adott tárgy, illetve eszköz és a velük végzett cselekvés megáldása és megszentelése végett történhetett, akkor megállapíthatjuk, hogy ezek a tárgyak már nem kötődnek közvetlenül a kegyességgyakorlás rituális formájához, nem töltenek be semmilyen funkciót és nem is fejezik ki azt.”¹⁵

Ugyanakkor a vallási néprajzi tárgyak körébe eső darabok a tartalom-forma-használat olyan szoros kölcsönös és állandó meghatározottságát mutatják,

127. Fára akasztott szentképek

amely minden más tárgycsoporttól megkülönbözteti azokat. E mellett az anyag besztásánál a közösségi vallásgyakorlásnak, a magánáhitatnak, illetve a tárgyak műfaji jellegének a szempontjait lehet és kell figyelembe venni.¹⁶

„Vallásos népművészet alatt a képzőművészetek sokféle módon alakított formakincsét, valamint a néphittel és népi vallásosság gyakorlatával kapcsolatos képek és jelek sokrétű használatát értjük” – írta Klaus Beitzl 1978-ban.¹⁷

Nálunk a vallásos népművészet megismerését nehezíti az, hogy a történeti egyházművészeti adatok és anyagok hiányosabbak, mint a háborúk által kevésbé pusztított területeken Európában. Ehhez hasonlóan az egyéni devóciót elősegítő képzőművészeti, illetve sokszorosított grafikai műfajok is vi-

¹⁵ „Wenngleich davon ausgehen ist, dass die Ausschmückung von Gegenständen der häuslichen Einrichtung, von Haus- oder Arbeitsgeräten mit religiösen Bildern oder Symbolen ursprünglich wohl auch als Akt der Heiligung oder Segnung des Gegenstandes, des Geräts und der damit ausgeübten Tätigkeit gedacht sein mag, so sind diese Objekte nicht mehr unmittelbar und funktionsgebunden Ausdruck oder Element einer rituellen Form der Frömmigkeitspraxis.” Brauneck, M. 1978, 9. A magyar szöveget a szerző fordította le.

¹⁶ Scharfe, M.-Schenda, R.-Schwedt, H. 1967; Hartinger, W. 1992.

¹⁷ „Unter religiöser Volkskunst im besonderen versteht man ein nach Erscheinungsformen und Qualität sehr vielfältig gestaltetes Formengut der bildenden Künste und einen vielschichtigen Besitz an Bildern und Zeichen in Verbindung mit volkstümlichen Glauben und volksreligiösem Brauch.” Beitzl, K. 1978, 17. A magyar szöveg a szerző fordítása.

szonylagos késéssel és közvetítők segítségével jutottak el a magyar falusi lakosághoz.

A vallási élet középpontja minden településen a *templom*. A 16–17. században épített templomok többsége máig megmaradt.

„Ekkor bontakozik ki és válik uralkodóvá a magyar falusi egyházak népművészeti jellege, amely – elsősorban a protestánsoknál – meghatározó jelentőségű lesz egészen a 18. század végéig.”¹⁸

A templomok mellett a *harangok*, *haranglábak* is a szakrális tér építményei közé tartoznak.¹⁹

Különös jelentésű tér a településeken a *temető*. A temetők kutatásának igen nagy hagyománya van a magyar szakirodalomban, sokszor és sokoldalúan tárgyalták a temetők kialakításának a kérdéseit, a sírokon felállított *sírjelek* tipológiáját, a közlekedési balesetben elhunytakra való emlékezés alkalmi jeleit, vagy a sírjelek (kopjafák) legújabb, a köztereken szimbólumként való alkalmazását.²⁰

A képtartó oszloptól a kis kápolnáig az építmény és a szobor közötti átmeneti formák – a *szakrális kisémlékek* – kutatása is évtizedek óta zajlik. A leíráshoz, számbavételhez szükséges tipológiai rendszert Liszka József dolgozta ki.²¹ A népművészet kutatása szempontjából ez az emléktanyag azért fontos, mert a hivatásos művészet és a barkácsolás szintjei közötti átmeneti formákat, építészeti és plasztikai megoldásokat képviseli.

A szoboremlékek egy része az ún. provinciális művészet körébe is besorolható. Akár a művészi minták átvételét, akár az ettől való eltérést vagy egyéni újítást vizsgáljuk e területen, sokkal inkább kapunk választ arra, hogy milyen szellemi, lelki, vallási beállítódás járulhatott hozzá a választáshoz, mint arra, hogy milyen művészi elvárás rejtőzött, mondjuk, egy szobor- vagy egy Kálvária-állítás szándéka mögött.²² Noha az elmúlt évtizedekben jelentő-

128. Ima az út menti kereszt előtt

¹⁸ Marosi E. 1975, 43, 44–55. Lásd még R. Tombor I. 1968.

¹⁹ Patay P. 1977.

²⁰ Csalog J. 1940; L. Juhász I. 2005; Kovács Á. 1990; Kunt E. 1983; Szilágy I. 1980.

²¹ Liszka J. 1995, 2000. Lásd Juhász I.–Liszka J. 2006

²² Viga Gy. 1985

sen megnőtt az említett emlékanyag egy-egy tájra vagy településre vonatkozó számbavétele, sőt ezek az írások éppen a helytörténeti adatok feltárására is nagy gondot fordítanak, mégis a készítőkre vonatkozóan alig nyújtanak tájékoztatást.²³ Arra pedig, hogy a lokális és individuális identitás kiépülése szempontjából milyen jelentősége van az épített környezetnek, ide értve a szakrális kisemlékeket is Ady Endre verssorai minden más fejtegetésnél jobban rávilágítanak:

*Havas Krisztus-kereszt az erdőn
Holdas, nagy téli éjszakában:
Régi emlék. Csörgős szánkóval
Valamikor én arra jártam
Holdas, nagy, téli éjszakában.
Az apám még vidám legény volt,
Dalolt, hogyha keresztre nézett,
Én meg az apám fia voltam,
Ki unta a faragott képet
S dalolt, hogyha keresztre nézett.*

...
*Húsz éve elmúlt s gondolatban
Ott röpi a szánom az éjben
S amit akkor elmulasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.*²⁴
...

Mind a templombelső közösségi térben, mind a községek utcáin, terein vagy a temetőben, a mezőn látható műtárgyak – festmények, szobrok, grafikák, egyéb átmeneti műfajok – a *művészi* alkotások, a *provinciális/naiiv* művészetek, az *egyéni spontán* alkotások, illetve a sokszorosításon alapuló *populáris* (tömeg) művészetek kategóriáiba tartoznak.

Maulbertsch templomfreskói a sümegi templomban a hivatásos művészet alkotásai, a templombelső festőasztalosok által készített kazettái a 16–19. század között a provinciális művészet remekei,²⁵ amelyek közvetlen hatással voltak a népi asztaloságra. Tanulatlan mesterek ezen a területen nemigen vállalkoztak művek létrehozására – már csak a méretek miatt sem. A bibliai vonatkozású ábrázolások, képprogramok készítéséhez is szükség volt a technikai felkészültségen túl bizonyos művelődési és vallási ismeretre, ahogyan ezt

²³ Liszka J. 2000, Gryneus T. 2008; Csáky K. 2008, 2009, 2010, 2011, 2012.

²⁴ Ady E. *Krisztuskereszt az erdőn*.

²⁵ Szabadfalvy J. 1980; Zentai T. 2008.

129. Temető

a legutóbbi elemzések kimutatták.²⁶ A katolikus búcsújáró helyek kegyképei és -szobrai általában azzal jellemezhetők, hogy ugyan ikonográfiai vonásaik révén a hivatásos művészettel való kapcsolataik felismerhetők, mégis azokban nem a művészi minőségeket, hanem a kultuszban hozzájuk tapadó jelentéseket értékeli a hívő közönség.²⁷

A katolikus templomokban elhelyezett stációk, amelyek lehetnek színezett gipszöntvények, ráába foglalt, festett és sokszorosított képek is, a *tömegművészet*, tömegtermelés termékei. A kunszentmártoni nagytemplom két Mária-képe, amelyek hímzéssel és egyéb anyagokból készült rátétekkel díszített nyomatok, inkább sajátos és egyéni kézimunkának tekinthetők az apácamunkáknak nevezett kollázsok rokonaiként.²⁸ Ez utóbbi példa világosan mutatja, hogy az ikonográfiai szabályokat követő metszet hogyan kerül át a sokszorosított grafika műfajából az egyéni kézimunka műfajába. A festett kép nagyon különleges alkalmazását látjuk a templomi lobogókon. A selyem alapra nyomott vagy közvetlenül festményapplikációval rögzített, olykor hímzett képek többnyire Jézus, Szűz Mária, a Szentháromság, magyar szentek és más kedvelt bibliai témák népszerű képi megfogalmazásait ismétlik.²⁹ A jobbára nemes anyagokból, mives technikákkal kivitelezett ereklyetartók és klenódiumok a

²⁶ Lángi J.–Mihályi F. 2002, 2004, 2006; Kiss M. 2008; Szacsvey É. 2000, 2006; Zentai T. 2014.

²⁷ Szilárdfy Z. 1984, 1994, 2006. Lásd még Scharfe M. 1968; Szacsvey É. 2000, 2011.

²⁸ Soós S. 2006.

²⁹ Tomisa I. 1998, 2001.

művészi iparok bizonyítékai, és nem népi mesterek készítményei. A 19. század második felétől, utolsó harmadától, azután az egyházi műiparintézetek látták el a templomokat a berendezések kiegészítő tárgyaival, liturgikus eszközök, templomi berendezési tárgyak, papi felszerelések, áldoztató ostyák, ostyasütők, miseruhák és egyéb liturgikus tárgyakkal, öltözetekkel, kegytárgyakkal.³⁰ Az *Egyházi műipar* (1900–1913), illetve az *Egyházművészeti lap* (1880–1887) a 19. és 20. század fordulóján arra törekedett, hogy a templomok legalább minősített iparművészeti színvonalú alkotásokhoz juthassanak. Mária-ünnepeken körbe-

130. Pünkösdi körmenet egyik sátra

hordozott öltöztetett *Mária-szobrok* alapja a keletkezés korától függően lehet művészi faszobor, ám közönséges gipszfigura is. A szoboröltöztetés gesztusa a hívők számára nyilvánvalóan a szentséggel való közvetlen kapcsolatteremtést, az egyéni hódolat kifejezését jelentette, ezért nem elégedhettek meg valamilyen szokványos típus előtt áhítatuk kifejezésével.³¹

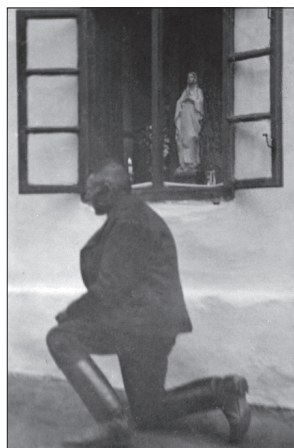
A hívők tömegigényeinek a kielégítésére jobbra a nagy gyári sorozatokban, ezer számra előállított példányban kerültek az árusítási forgalomba szentképek, rózsafüzérek, porcelánból vagy gipszből készült szobrok, szenteltvíztartók, keresztek.

³⁰ 1863-ban alakult meg Pesten Oberbauer Alajos kegyseripari cége, amelyet utódai még 1929-ben is népszerűsítettek. Lásd Oberbauer A. 1929. Az adatokért Liszka Józsefnek tartozom köszönettel. A görög katolikus kegyesség kellekeit előállító Réтай és Benedek cégről lásd Terdik Sz. 2008, a templomi zászlók készítéséről Bíró A.–Seremetyeff-Papp J. 2012.

³¹ Lantosné Imre M. 1990, 2001; Limbacher G. 1993; Verebélyi K. 2004.

A templomi felszerelési tárgyakat – érdekes módon – a református templomok esetében sokkal kimerítőbben és alaposabban írták le néprajzosok, mint a katolikus templomokéit. A fémből, például ónból készült kelyhek, tálak, kannák az alföldi mezővárosokban a 17–18. században ugyanazt a mesterségbeli színvonalat képviselik, mint amilyen a mezővárosi parasztpolgárok háztartásaiban előforduló tárgyakra is jellemző volt.³² A kerámiakorszok általában a környék fazekasságának mesteri példányai.³³ Az abroszok, terítők közül a régebbieknél van különös jelentőségük, amióta Palotay Gertrúd a református egyház birtokában lévő török hímzésű kendőkre felhívta a figyelmet.³⁴

A közelmúltban megerősödött az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kutatása, elemzése. Ezeknek a jegyzőkönyveknek a tárgyi vonatkozásait éppen a hivatásos művészet és a paraszti tárgykészítés közötti átmeneti mező feltárása érdekében érdemes figyelembe venni.³⁵ A népi grafika legszebb változatai is ezt a szférát példázzák. A református anyakönyvek díszített címlapjai, a Moson megyei katolikus németek figurális ábrázolásokkal teli énekeskönyvei vagy a nagykanizsai Chevra Kadisa képei, hímzésmintákra emlékeztető szegélydíszjei nem hivatásos művészek alkotásai, mégis a korábbi minták követésével, vegyítésével a képi kultúra terjesztésében rendkívül fontos szerepet tölthettek be.³⁶

131. A körmenet útvonala
lévő házak ablakait
díszítették

³² Bobrowszky I. 1980.

³³ P. Szalay E. 1999.

³⁴ Palotay G. 1936; Takács B. 1983; P. Szalay E. 2004; S. Lackovits E.-Egervári M. 2005.

³⁵ A 17. századi jegyzőkönyvekből kitérni, hogy a legszegényebb templomokban, ahol a templomfelszerelésből szinte semmi sem maradt meg, legalább egy vászonterítővel rendelkeztek, amellyel az oltárt takarták be. Hasonló fontos tényező volt a vallási élet minőségének a megítélése szempontjából a harang megléte. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek írói erre mindig külön kitérnek. Idézünk egy példát: „...következnek a szent felszerelések. Egy aranyozott ezüstkehely aranyozott ezüst paténával a tiszteletreméltó szentség számára. Más ezüstedény a szentolajoknak. Két misenuha, egyik fehér gyapjúból, különböző színű virágokkal díszítve, a másik egyszerű anyagból, mindkettő stólvával és manipulussal. Két szőnyeg, az egyik vörös, a másik tarka. Egy miseing vállkendővel és két cingulussal. Öt terítő, három különböző színű díszítéssel, kettő pedig fekete, hat kendőcske, további kettő gazdag díszítésű. Tizenkét nagyobb papírkép, tizennégy pedig kisebb. Két kéztörölő. Egy csengő. Három feszület fából. Továbbá egy nagyobb halottkíséretre. Nagy vasból való gyertyatartó. Négy különböző díszítésű oltár. Tovább két hasonló korona ugyancsak oltárdíszítésre...” Tomisa I. szerk. 2002, 112.

³⁶ Verebéli K. 2001/b, 2010; Schöner A. 2008.

A búcsújáró helyek kegytemplomaiban találjuk meg a *fogadalmi tárgya*kat.³⁷ Ezeket a hívők azért készítették, hogy a kegyhely védőszentjéhez, többnyire Szűz Máriához fordulva valamilyen bajukban segítségét kérjék. A kapott támogatásért hálából, felajánlásként is helyeztek el a csodatévő/segítő szent oltára mellé fogadalmi tárgyakat. A fogadalmi tárgyak – viaszból, ezüsből, egyéb más fémből készült szimbolikus formák – évezredek óta, még a kereszténység előtti időkből ismertek. A szempár, a fül, a lábszár, a ház, a sertés jelentése nem szorul magyarázatra. Érdekes, hogy a béka évezredek óta a női bajok képi megfogalmazása a votív tárgyak között. Az újabb időkben egyszerű felirattal ékesített márványtáblák léptek a korábbi kisplasztikák helyébe.

„A kegyhely oltárán viaszbábokat, offereket szoktak fölajánlani: a magtalan asszony kis pólyásgyereket, aki házat épít: kis viaszházat, aki jószágát félti a pusztulástól: állatokat, a beteg fájó testrészét jelképező figurát ajánl föl: kezet, lábat, fejet, szívet, a néma: nyelvet, a várandós asszony a varangyra emlékeztető méhanyát.”³⁸

A festett *fogadalmi kép* kompozíciója nagyon kötött. A kép felső részében a segítő szentet ábrázolja a festőspecialista. A kép középső terében a bekövet-

132. Fogadalmi ajándék ezüsből

kezett szerencsétlenséget láthatjuk részletesen előadva. A két képrésztől alul vonallal is elválasztják a szövegrészt. Az írás megismétli a képen ábrázolt szerencsétlenséget és a segítség kérését. A kompozíció gyakori eleme az évszám, amely a kérelem alapjául szolgáló tragikus esemény időpontja. Ezek a képek Magyarországon már csak elvétve találhatók meg egy-egy kápolna sekrestyéjében, plébánia folyosóján vagy raktárában.³⁹ Újabb jelenségnek tekinthetjük a fogadalmi képek között a színes, sokszorosított grafikákat, amelyeket fényképekkel, kézírással igyekeztek egyénivé tenni az ajándékozók.⁴⁰

³⁷ Kriss-Rettenbeck, L. 1963; Kriss-Rettenbeck, L. Möhler, G. 1984; Barna G. 2002, 2003.

³⁸ Bálint S. 1943, 169.

³⁹ A votív tárgyakkal mint a népművészet egyik, a szó legszorosabb értelmében véve is legkifejezőbb tárgycsoportjával a hazai kutatás is foglalkozott, az európai szakirodalom pedig – nyilván a hozzáférhető anyag gazdagsága miatt – számos publikációban, gazdagon illusztrált albumokban mutatta be a műfajt. Lásd Barna G. szerk. 2002; Gockerell, N. 1995; Kriss-Rettenbeck, L. 1972; Harvolk, E. 1979.

⁴⁰ Barna G. szerk. 2003.

133. Offerek viaszból

A fogadalmi tárgyak egy másik csoportját képezik azok, amelyek képi megformálásukat illetően nem utalnak a szent tartalomra, de értéket képviselnek és a kegyhely/kegykép díszítését szolgálhatják (gyöngyök, arany ékszerek, újabban ezek utánzatai). Arra is számtalan példát találhatunk, hogy a kődarabtól a vasszegig szinte bármi válhat fogadalmi tárgygyá, amennyiben a „szent helyen” valamilyen „szentséggel” érintkezett.⁴¹

Évszázadokon át megvoltak azok a jellegzetes tárgyak, amelyek a búcsújáróhelyek sajátosságaihoz kapcsolódtak, és a búcsúsok igyekeztek azokat maguknak és szeretteiknek megvenni. A búcsújáróhelyek csudatévő vizéből szokás volt valamennyit haza is vinni, mivel a megszentelt víz a mindennapok számos bajában segíthetett. Mindazok a tárgyak, amelyek a víz használatával kapcsolatosak – például korsó, bögre – a kegyhely képével díszítve azután sajátos átmenetet képeztek a *használati tárgy*, *kegytárgy* és az *emléktárgy* között.

A *búcsúfia* – a vásárfiához hasonlóan – főleg gyermekeknek, esetleg az otthonmaradt felnőtt családtagoknak szánt ajándék.

*Szentkúti pálca, verebélyi bot
Jó éles bicskával kicifráztatott*

Ezt a versikét még az ötvenes években is harsogták a szentkúti búcsúban a kicsi, festett *zarándokbotokat* ajánlgató árusok. Az utóbbi évszázadban már játékos formában jelenhettek meg a korábbi századok vagy akár a jelenkor *zarándoklatain* beszerezhető megszentelt tárgyak. Az unoka kaphat a nagymamájától gyermekeknek való kicsi méretű rózsafüzért, söt színes, cukros süteményből, mézeskalácsból valót is.

⁴¹ A tápéi temetőkápolna raktárában felhalmozott tárgyak között a kegytárgyak széles palettájára találunk példákat Barna G. 2003, 50–71; Lásd még Bálint S. 1943, 178–179.

A kegyességi gyakorlatot a *magánszféra* oldaláról is vizsgálhatjuk. A ház deszkaoromzatán gyakran látható valamilyen vallási szimbólum kivágása: kereszt vagy kehely a leggyakoribb. Ebbe a sorba tartoznak a Szeged környéki úgynevezett „napsugaras díszítmények”, amelyeket az oltáriszentség ábrázolásaival hoz összefüggésbe a kutatás.⁴² A házoromzatokon a téglapületeknél fülkékét alakították ki a 19–20. században országszerte, és ezekbe a fülkébe a szentek, illetve Szűz Mária szobrát állították.

A parasztház tisztaszobája a szakrális vonatkozású tárgyak sokaságát fogadta be.⁴³ Meg kell itt jegyeznünk, hogy a bútorokon nálunk a szentek képei, Szűz Mária és Jézus nem fordulnak elő.⁴⁴ A magyarok számára készített festett bútorokon – egy-két kivételtől eltekintve – egyébként sincs alakos ábrázolás. Azzal is ritkán találkozunk, hogy például a hozományba vitt láda fedelének belső oldalára szentképeket ragasztottak, amint az például a szomszédos Ausztriában szokás volt. Elterjedtek viszont az *üvegeképek*, noha tudomásunk szerint ilyenek Magyarországon nem készültek. Az üvegeképek a 16. század óta szerte Európában jelen vannak, a későbbiekben pedig más földrészeken is népszerűvé válnak.⁴⁵ A 18. századtól egyre inkább a népművészethez sorolódik ez a műfaj. Hozzánk osztrák és cseh műhelyekben készült képek kerültek nagy

134. Palóc tisztaszoba

⁴² Juhász A. 1980.

⁴³ S. Nagy K. 1976. Lásd még Barna G. 1987/88; Pozsony F. 1997.

⁴⁴ Csilléry K. 1997/b; Császi I. 2005, 1998.

⁴⁵ Brückner, W. Hrsg. 1988.

135. Kis szentképek

számban, de az ország déli részein román és szerb ikonfestők műveit is vásárolták. A kutatók az üvegeképekre jellemzőnek tartják, hogy az ábrázolt témákat a lényeges vonásokra egyszerűsítik. A főtémát gyakran ugyancsak hangsúlyos díszítmények keretezik, aminek következtében a kép egésze díszítményszerűvé válik. Az ábrázolás nem képes a távlatok érzékeltetésére, két dimenzióba szerkeszti a képtéma rajzát. Az üvegeképeket házaló kereskedők terjesztették, nagy távolságokba is eljuttatva egy-egy műhely sorozatban készített műveit. Az üvegeképkészítés történetében számos technikai újításra is sor került, például a tükörüveg háttérű képek készítése a 19. század végén vált divatossá.⁴⁶

A 20. században terjedtek el mindenekelőtt búcsújáróhelyekről azok a kicsi, jobbra ovális alakú üvegeképek, amelyek fekete háttér előtt az adott búcsújáróhely kegytemplomának és védőszentjének a képét ábrázolják. A képen aranyozott feliratok futnak körbe, a kép szélét pedig vékony, a kép mindkét oldalára visszahajló rézkeret veszi körbe. A rézkeretet gyöngyfűzerekből alakított ráma helyettesítheti. Vannak olyan kicsi üvegeképek is, amelyek metszett üvegre készültek. Ezeket a kicsi üvegeképeket – a szobabelsőről készült fényképek tanúsága szerint – a nagy szentképek alatt függőleges vagy vízszintes sorokba kicsi selyemszalagok segítségével függesztették fel a szoba főfalán. Gyöngyfűzéssel keretezett ovális búcsú emlékképet a csornai lányok a búcsúból hazafelé menet amulettként a nyakukba akasztották.

⁴⁶ Szacsavay É. 1996; Brückner, W. 2000/a, 2000/b, 2000/c, 2000/d, 2000/e. A szerző kilenc üvegeképekről szóló írását találjuk a gyűjteményes kötetben. Lásd még Buttitta A.–Minnella, M. 2010; Dammert, U. 1993; Dancu, J.–Dancu, D. 1982; Pisútová, I. 1969.

Az üvegek mellett már a 19. század elején is találkozhatunk egyéb szentképekkel a parasztnak szobáiban. Zombori, illetve más nyugat-bácskai vagyonleltárak tanulsága szerint ebben az időben a tehetősebb városiaknál, iparosoknál a fészkek mellett több szentkép is a vagyonhoz tartozott. A Radnai Szűz Anya képe mellett Jézus Krisztus, a Szentháromság ábrázolásai is előfordultak, illetve több más szent képét is megemlítik a források.⁴⁷ E század végétől pedig a színes olajnyomatok is elterjedtek.⁴⁸ A huszadik századtól a keresztelés, az elsőáldozás, konfirmáció alkalmával kapott emléklapok bekeregetve a falra kerültek. Ez utóbbi csoport nagyon jól példázta azt a mozzanatot,

amikor a szakrális vonatkozású kép egyszerűen emléktárgy is.

136. Emlék Andocsról

A metszetfélék, olajnyomatok mellett a kézimunkák (hímzések) sora is azt a folyamatot, amelynek során a szakrális jelentésű képi ábrázolás egyre inkább falidíszé válik. Technikai oldalról ez azt jelenti, hogy az úgynevezett apácamunkák készítésénél felhasznált eljárások – hímzés, kézzel festett, esetleg viaszból megformált kép, sodrott fémszálak alkalmazása, gyönggyel való díszítés – már nem összetetten jelennek meg, hanem azokból legfeljebb egy vagy kettő alkalmazásával készül el a kép.⁴⁹ A falidíszek sorából nem hagyhatjuk ki a katolikus házakban előforduló háziáldásokat, illetve a reformátusoknál a falra függeszt-

⁴⁷ Silling I. 2002, 238–243.

⁴⁸ Ennek a témának a kutatása még el sem kezdődött Magyarországon. A könyvnyomtatást követő évszázadok nyomatait a *Populäre Druckgraphik Europas* sorozat kötetei közölték. Ez a sorozat együtt hallatlanul tanulságos, mivel témák és technikák nemzetközi egybevetését teszi lehetővé. Ezért a bibliográfiában a sorozat címén külön is feltüntetjük a kiadványokat Toschi, P. 1967; Adhémar, J. 1968; Brückner, W. 1969; de Meyer, M. 1970; Duran i Sanpere, A. 1971; Laver, J. 1972; Clausen, V. E. 1973). Nálunk ez az anyag könyvtörténeti munkákban van összefoglalva: Soltész Z. né 1961. Lásd még: Kovacevičova, S. 1974. Az olajnyomatokról áttekintést ad Brückner W. 1974.

⁴⁹ Lengyel L. 1987. A budai klarisszák 18. századi működéséről tudjuk, hogy készítettek hímzéseket és díszítettek fel relikviákat is. Ugyancsak figyelmet érdemlő adat az, hogy az apácák szobáikban a falra akaszthattak egy fekete nyomtatott – nem színes – szentképet. Schwarcz K. 2001, 141, 149.

137. Rózsafüzértartó dobozák

tett szent ígéket. (Ami a kivitelezés technikáját illeti, a nyomatoktól a hímzésig sokféle előfordul.)⁵⁰

Az országnak inkább a dunántúli részén terjedtek el a tisztaszoba bejárattal szembeni sarkába helyezett Mária-házak. Előzményeiket elsősorban osztrák és német területeken kereshetjük. A Mária-házak falra akasztható vagy padtámlára állítható szekrénykéek, amelyek díszített belsejébe rendszerint Szűz Mária faragott szobrát (ritkábban képét) helyezik el. A Mária-házak tipológiailag a barokk idején díszesen megformált ereklyetartó szekrénykéket tarthatják elődjüknek. Egyelőre nincsenek tisztázva azok a körülmények, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy ez a tárgytypus miért éppen Magyarországon vált kedvelté. A velünk szomszédos osztrák területeken a szentsarok neve *Herrgottswinkel*, ahová a Szenvedő Krisztus szobrával ékesített keresztet volt szokás felfüggeszteni.⁵¹ A 20. században gyakori, hogy a szekrénykébe a menyasszonyi koszorú és fátyol kerül. Erdélyben a vőlegény díszes kalapja is kaphat külön üvegezett kisszekrényt.⁵²

Ugyancsak a Dunántúlról tudjuk adatolni azoknak a kis üvegbura alá helyezett viaszszobrocskáknak a létét, amelyek a tisztaszobában a sublódra kerültek. Ezeknek a szobrocskáknak az anyaga, a viasz – ugyanúgy, mint a viaszofferek, sőt eredetileg a viaszgyertyák esetében is – „szent” anyag.⁵³ Ezért is használták az apácamunkák előszeretettel évszázadokon keresztül. A parasztszobákból előkerült díszített viasztárgyak nagy valószínűséggel ugyancsak kegyhelyekről származtak, és kolostorokban készülhettek.⁵⁴

⁵⁰ Verebélyi K. 1993/a, 1993/c.

⁵¹ Beitzl, K. 1978, 4. kép.

⁵² Horváth S. 1996, 273.

⁵³ Schmidt, L. 1948, 1952, 1958.

⁵⁴ Brückner, W. 1959, 1963, 1969, 1974.

138/a. Porcelánszobor

138/b. Porcelánszobor

A plasztikák közül a magyar anyagban sajátos hely illeti meg az Andrásy Kurta János szobrászművész által Kiskun Madonnának nevezett szobortípust.⁵⁵ A fából faragott és festett 30–50 cm magas szobrok többségét az Alföldről ismerjük, de az ország más területein is előfordultak. A Dunántúlon a Kiscelli Madonna a kedvelt. Ennek a szó szoros értelmébe véve populáris műfajnak a párhuzamai Kelet-Közép-Európában nemcsak nálunk, de másutt is megtalálhatók.⁵⁶ A kutatás némely esetben valószínűsíteni tudta azt a kegyhelyet – például Sasvár, Márizell – ahonnan a szobrok egy része származott, más esetekben pedig helyi népi faragók másolatai követték a kegyhelyekről származó mintákat.⁵⁷

A tisztaszoba „szentsarok”-nak nevezett helye megszünik a 19–20. század folyamán az ország különböző helyein más és más időben. A szakirodalomban párhuzamos elrendezésűnek nevezett szobában is kialakul azonban a megszentelt tárgyak, kegytárgyak helye. Igen változatosan és gazdagon díszített lehet a sublód teteje. A 19. század végétől növekvő mértékben kaptak itt helyet porcelánszobrocskák, emlékbögrék, tányérok a búcsújáróhely képével. Az ezüstöt utánzó, foncsorozott üvegből készült gertyatartók, Szűz Mária és a keresztre feszített Krisztus szobrai is a házioltárok kellékei lehettek.⁵⁸ Nem

feledkezhetünk el az ugyancsak porcelánból készült, a bejárati ajtó mellett felfüggesztett szenteltvíztartókról, illetve a fából, fémből készült feszületekről sem. A szobrok és szenteltvíztartók különféle méretben, sorozatokban készültek nyomóformákba öntve, fehér porcelán alapszínben, amelyeket kézi

⁵⁵ Barna G. 1993.

⁵⁶ Brauneck, M. 1978, 72–75. kép, Scharfe, M. 1968.

⁵⁷ Andrásy Kurta J. 1944, Sümegi Gy. 2000. Az emlékanyag újrafelfedezésében döntő fontosságú volt Kovács Ákos etnográfus tevékenysége, aki a Hatvany Lajos Múzeumban a népi faszobrok kiállítását megszervezte. Lásd *Magyarországi népi faszobrok*. Hatvany Lajos Múzeum, 1976. II. 8.–IV. 11. A kiállítást rendezte: Vörösváry Ákos, a kiállítási leporollót bevezette: Varga Zsuzsa.

⁵⁸ A sublód teteje a polgári bútorok közül a vitrinnek felel meg. Itt a nem szakrális vonatkozású tárgyokról nem tesz említést. Verebélyi K. 2001/b.

festéssel díszíthettek. Közép- és Kelet-Európában számtalan manufaktúrában termelték a 19. század utolsó harmadától máig Szűz Mária, Jézus, a Szent Család és különböző kedvelt szent szobrát.⁵⁹ A porcelánszobrok mintái fából faragott szentszobrok lehettek, amelyek máig hagyományos megfogalmazásban készülnek például Lengyelországban vagy Németországban. A faragásnál az ikonográfiai elvárások betartása mellett a részletek finom megmunkálása, a színezés tág lehetőségei a variánsok kidolgozásánál a művesség szintjét is elérhetik még a mai termékeknél is. A porcelánöntéshez készült formáknál a részletgazdagság veszendőbe megy. Ez azt jelenti, hogy a legismertebb ikonográfiai előképek, részben a kegyhelyek kultuszszobrainak a felismerhető utánzatai, részben a hivatásos művészetből leegyszerűsített, már-már képi toposszá vált figurák jelennek meg a porcelán változatokban. Nemcsak a negatív öntőformák tartóssága, vagy egy-egy kedvelt cég generációkon át tartó folyamatos termelése az oka a típusok rögzülésének.⁶⁰ A kereslet, a búcsújáráhelyeket felkeresők tömegigénye a jól ismert, olykor még barokkos díszítőelemeket is őrző ábrázolástípusok másait jobbra előnyben részesítik a modernizáló megfogalmazásokkal szemben.

A paraszti használatban lévő szentképek, szobrok olyan ábrázolási mintákat követnek, amelyek rendszerint képzőművészeti előképekre vezethetők vissza. Adott szent vagy szent esemény ábrázolásának évszázadokon keresztül kialakultak a szabályai, amelyek révén azonosítani lehet a Szentírás szereplőit, illetve a különféle szenteket. Jobbra attribútumaik is segítik a tájékozódást. Míg az ikonológia a művészetelmélet egyik segédtudománya, a képzőművészeti ábrázolások tartalmával és jelentésével foglalkozik, a provinciális és populáris rétegben rövidebb történeti idő-

138/c. Porcelánszobor

138/d. Szenteltvíztartó

⁵⁹ A vallási műtárgyiparról és kereskedelemről lásd a 27. sz. jegyzetet.

⁶⁰ A porcelánszobrok talpán márkajelzést nem találunk, a számok az adott cég katalógusában feltüntetett típust jelentik. 1878 óta ismert volt Heinrich Pohl porcelánszobrokat (is) gyártó cége, amelyet 1958 táján számoltak fel Schatzlarban, illetve a működést folytató cég megváltoztatta termékszerkezetét.

ben és alapvetően más kérdésfeltevések mentén kell tájékozódni a kutatásnak. Ábrázolásról a szó eredeti értelmébe véve nincs is szó, hiszen a képtéma olyan egyszerűsített változatban jelenik meg, ami szinte követhetetlen ábrázolási sorozatok egyik változataként valósul meg. A képek és szobrok esetében nem is beszélhetünk népi ikonográfiáról, amennyiben a formaadásból indulnánk ki. Ugyanakkor a népi vallásosság keretében előforduló valamennyi tárgy, mint egy sajátos tárgyrendszer része, nemcsak adott tartalom anyagi megvalósításaként érzékelhető, hanem nagyon különböző kapcsolatok elemeként különféle jelentéseket is hordoz.⁶¹ Vagyis a népi vallásosság tárgyai bemutatásánál nagy ismeretanyagra van szükség ahhoz, hogy a jelentéseket feltárhassuk, hogy a szimbolizáció folyamatait megérthessük.⁶²

139. Szentkép olajnyomaton

„A házban található szakrális jellegű tárgyak közül ki kell emelnem az ajtó fölött függő feszületet, amely a házbeliek vallásosságát jelképezi, és erejével oltalmaz az alatta belépő, esetleg gonosz szándékú embertől. Az ajtó melletti falon található a szenteltvíztartó, fölötte a család olvasói, némelyiken a zombori karmelitáknál vásárolt skapuláré-érem. Szentképekekből több is van a szobákban. Leggyakorib-

⁶¹ A népi vallásosság egyébként az a terület, ahol a magyar anyagban a legtöbb kép fordul elő. Ervin Panofsky képértelmezési módszere, amely az elemzés preikonografikus, ikonografikus és ikonológiai szintjeit különíti el, figyelemre méltó a népi használatú képek kutatásánál is, noha a népi vallásosság kutatása még nem egészen dolgozta ki a vallásgyakorlás népi változatainak történeti, társadalomtörténeti rétegeinek a kapcsolatait, azaz hiányos az a háttér, melyet figyelembe kellene venni a vallásgyakorlás tárgyainak elemzésénél. Panovsky E. 1984.

⁶² Vallási antropológiai szempontból lásd: Durand, G. 1994.

bak a 20. század elején vásárolt, német nyelvterrületről származó, német címzésű, aláírású olajnyomatok, melyek Jézus Szívét, Mária Szívét, a Szent családot, Mária mennybevitelét, a Szentháromságot, az Őrző angyalt ábrázolják. A lakószobában függő szentképek, feszületek fölé akasztják a templomból hozott búzaszentelési zöldbúza-koszorút. Zenélő kálvárijelenet, Mária-ház, álló feszületek, búcsúkból hozott Lourdes-i Mária szobrocskák, Szent Antal-szobrok, angyalkák szobrai, gyertyatartók, máriagyűdi csutorák mind a tisztaszoba almáriumának, kis székényének tetején található, de került a Mária-szobrocskák közül a nagyszékény tetejére is, ahol a cifra bögrék, az I. világháborús (Istenért, királyért, hazáért feliratú) emlékcészsék, az üvegből készült tortatartók állnak. Tükrös képekből is akad a kupuzsinai házakban: Isten báránya, Utolsóvacsora, a Szentsír stb... A lakószoba falán található Háziáldás szövegű hímezett falvédő, valamint a színes nyomású, szentképpel díszített papír Katolikus falinaptár. A tisztaszobában vannak az elsőáldozási emlékképek. A kis szentképeket az imakönyvekben őrzik, azt pedig a székényben, vele együtt a szent leveleket, imamásolatokat, énekszövegeket. A szentelt gyertyát is ki szokták akasztani, leginkább a szoba falán levő feszület mellé, a Szent Márk napján szentelt friss búzakoszorú alá.”⁶³

Az egyes ember kegyességi gyakorlata során számtalan apróbb és nagyobb kelléket használt. Ebből a szempontból a rózsafüzér (tartóval együtt), az imakönyv és a kisszentképek – Adolf Spamer kifejezését szó szerint lefordítva: „kis ájtatossági képek” – a kiemelendők.⁶⁴ A 17–18. századi anyag tudós rendszerezése, feldolgozása, bemutatása sokat segít abban, hogy a 19–20. század színes, nyomtatott szentképeit is számba vehessük.⁶⁵ Nálunk is vannak arra adatok, hogy értékes egy lapos kisszentkép-metszeteket apácák, papok, szerzetesek a 18. századtól kezdve – talán már korábban is – különféle alkalmakkor ajándékoztak. A művészettörténetileg értékes szentképeket feldolgozták, a későbbi tömegtermékekről nem jelent még meg semmilyen tájékoztató.⁶⁶

A szentképek vásárlására, ajándékozására – csakúgy, mint a megsejmlélésükre – számtalan alkalom kínálkozott az emberi élet folyamán. A vallásos érzés nyilatkozik meg abban, ha a búcsúról vitt ajándék egy kis alumínium-érme. Évszázadokkal ezelőtt a búcsújáró helyeken – elsősorban a nagyhírű

⁶³ Silling I. 2002. Lásd még Barna G. 1987.

⁶⁴ Spamer, A. 1930; Engels, M. T. 1983; Bleibrunner, H. 1971; Brauneck M. 1978; Brückner, W. 1983; Wildhaber, R. 1980.

⁶⁵ Szilárdfy Z. 1984, 1994, 1995, 1997, 2006; Szilárdfy Z.–Tüskés G.–Knapp É. 1987; Tüskés G.–Knapp É. 1993; Lengyel Á. 2001.

⁶⁶ Erről a 'népszerű' műfajról lásd Toinet, P. 1967.

140. Szentképek gobelinhímzéssel

zarándokhelyekre gondolunk – nemesfémből készült érméket kaphatott a zarándok, hogy azt haza víve mintegy tanúbizonyságul megmutathassa, hogy hol járt. A nyakon, övön, rózsafüzéren – esetleg pénztárcában – hordható függők, medálók ma is forgalomban vannak. Sőt, vásárolható skapuláre is, amely két négy-szegletes textilre nyomott képszalagokkal olyan módon vannak összefűzve, hogy a nyakba akasztott szalagok végein elöl, mellmagasságba kerüljenek a képek.

Az imakönyvek borítótáblái olykor könyvművészeti remek. Különösen értékesek az alföldi evangélikus szlovákok által használt *Tranosciusok*, amelyek bőrkötése, fémveretei és kapcsai igen szép kivitelezésűek.⁶⁷

A 20. század elején készült katolikus ima- és énekeskönyvek színes ábrázolással is díszített korai műanyagféléből készült borítóinak még a meghatározására sem született kifejezés, a sokszorosított képek azonban ikonográfiai mintákat közvetítenek.

A körképből nem maradhatnak el az imakönyvek, vallási ponyvairatok lapjain közölt képek sem. A sokszorosítás nyomdai technikája az eredeti képek rajzolatait gyakran rosszul, elmosódva adja vissza. Az áhítat számára ezek a képek mégis fontosak, formát adhatnak a képzeletnek.

Az ájtatosság kellékeinek szakrális, mágikus és gyakorlati felhasználása között nem mindig könnyű különbséget tenni. Az ún. türelemüvegek 'szépsége' a sok időt és ügyességet kívánó kivitelezésében rejlik. Az aprólékos munkával, nagy ügyességgel készített türelemüvegek jó része a Kálváriát, Jézus keresztre

⁶⁷ Tábori Gy. 1986.

feszítését, oltárt ábrázol, ennél fogva itt is megemlítendő. ⁶⁸ A népi vallásosság tárgyai között ez a tárgycsoport az, amelynek darabjait egyének készítették, speciális darabok. A szűknyakú üvegekben összeállított applikációk mintái oltárképekről, oltárokról esetleg nyomtatványokról szerzett vizuális élmények lehettek. Rokonnemű teljesítményeknek és termékeknek tartjuk a nemzetközi viszonylatban is ismert bányászüvegeket ⁶⁹ és a tengerparti országok kikötőiben ugyancsak üvegebe illesztett, dísz tárgynak szánt hajókat. ⁷⁰ Arra a kérdésre, hogy a vallásgyakorlásban milyen szerepet töltött be az ilyen tárgyak készítése és birtoklása, nem tudunk még válaszolni.

A kegytárgyak, azaz az ájtatosság tárgyai az egyéni, a magánáhitat gyakorlása során segítik az egyén és a szent szféra közötti kapcsolat felvételét, fenntartását. A magánáhitat tárgyai bár jobbára sorozattermékek voltak és mai is azok, jó részben „szent helyekről” (is) származtak, gyakran meg is szentelték azokat, és felhasználásukban is erős lehet a vallási szertartásokra utaló jelleg. ⁷¹

Az egyház és az egyén kapcsolata az élet fordulóin, a keresztelés, a házasságkötés, a temetés alkalmával különösen szoros: az egyház képviselője a megfelelő szentségben részesíti az egyént. Katolikusoknál az elsőáldozás és a bérmálás, reformátusoknál a konfirmálás jelent emlékezetes eseményt. A 19. század végétől helyenként és vallásonként különböző módon megszerkesztett emléklapokat adtak az említett jeles alkalmakkor a híveknek. Ezek a hol kézzel festett, hol metszetekkel vagy litográfiával díszített lapok bekeretezve fali dísszé váltak, és mintegy előkészítették vagy kísérték a lakó- és hálószobák nagyméretű szentképekkel való berendezését. Az 1900-as évek elejétől a falusi tisztaszoba hoszszanti falak mellett elhelyezett ágyai fölé olyan olajnyomatpárokat helyeztek el, mint például a Szenvedő Krisztus és a Hétfájdalmú Szűzanya képei. Ezek a képtípusok nemcsak a Kárpát-medencében, hanem egész Kelet-Közép-Európában elterjedtek, többek között a vándorkereskedők révén is. A hálóágyak egymás mellé rendezésének a divatja a polgári otthonokból kilépve a két világháború közötti időben elérkezett a falura is. Ekkor jelennek meg a téglalap alakú hosszúkas képek, amelyek a két ágy fölötti részt töltötték be. A nyáj mel-

⁶⁸ A türelemüvegek tárgycsoportja jól példázza a tanulatlan művészkedőknek azt a fogását, amikor technikai ügyességgel helyettesítik a művészi invenciót. A nemzetközi szakirodalom 'barkácsolásnak' nevezi az effajta tevékenységet.

⁶⁹ Szemán A. 2007.

⁷⁰ Jacobi, R. 1992.

⁷¹ A német nyelvű szakirodalom megkülönbözteti a „Sakramentalien” és a „Devotionalien” fogalmait. Az előbbi kifejezés megfelelőjeként használom a „kegytárgy”, az utóbbi megfelelőjeként a „magánáhitat tárgyai” kifejezéseket.

lett űlve pihenő Krisztus képe például ilyen téglalap alakú kép. A faliképként szolgáló olajnyomatok jól körülhatárolt műfajt képeznek, amelynek vizsgálata mind a szentképeket, mind a profán tartalmú ábrázolásokat illetően még várat magára Magyarországon.⁷²

Az ország egyes vidékein, például Nógrád megyében szinte a mai napig élő gyakorlat a téli ünnepkörben az ostyahordás. A készítésnél használt ostyasütő vasak tárgytörténete jól mutatja az eszköznek a vallási-egyházi körökből való kiválását, főúri-nemesi ünnepi alkalmakkor való használatát, illetve a paraszti gyakorlatba való beépülését. Az ostyasütő vasak díszítményeinek változása – az „Isten báránya” motívumtól a címereken át a repülőgépig tartó skálán – jól követi tematikailag is a használat változását.⁷³ Hasonló a technikai alapelve a mézeskalács nyomóformáknak is. Ebben az esetben is egyházi körökből indult ki a tárgy használata, amit a keményfába faragott régiesebb mintakincs is bizonyít. Ilyenek például a püspökalakok, krampuszok stb.⁷⁴ Megemlíthető, hogy a későbbi színezett téztafélékből is készítettek nemcsak vásárfiának való édességet – sziv, huszár –, hanem rózsafüzért is.

Az említett tárgycsoportoknak hosszú történeti előzményei vannak. A votívok az ókorig, a szoboröltötetés a középkorig, a kis ájtatosságképek a barokkig vezethetők vissza. A felvilágosodás, a jozefinizmus a tárgyak készítését és használatát illetően nagy hiátust okozott, majd a 19. század devóciós hullámai a kegytárgyak és a magánáhitat tárgyai körében is újabb és újabb formákat eredményeztek. A korábbi, nemegyszer iparművészeti művességgel kivitelezett tárgyakat a sokszorosítás technikai eljárásainak igénybevételével termelt tömegáru váltotta fel.⁷⁵ Figyelemre méltó, hogy a templomi öltözetek, nevezetesen az oltárterítők, kendők ma is sokszor egyéni kézimunkával készülnek, mintegy folytatva szervezeti keretek nélkül is azt a tevékenységet, amelyet korábban főleg apácák, a 19. század végétől az Oltáregyletek nőtagjai végeztek.⁷⁶

⁷² Brückner, W. 1974; Pieske, Ch. 1976–1977.

⁷³ Thiele, E. 1959; Verebélyi K./a. 1993; Hirkó J. 2008.

⁷⁴ Létay M. 1981.

⁷⁵ Némely nagy hagyománnyal rendelkező apácakolostorban – például Avignonban – még ma is készítenek és árusítanak karácsonyra pici jászlat viasz Jézuskával (saját gyűjtés, 1994).

⁷⁶ „Az egylet feladata feltölteni a keresztény nőkben az egyházi kézipar iránti kedvet s az érdeklőséget mind az iránt, mi az egyház ékességét illeti. Éppen a felsőbb körökben a divatlapok befolyása alatt a kézimunka időt és pénzt rabló játékszerré vált, mely csak a hiúságnak szolgál.” „Faluhelyen a templomnak, meg az egyházi öltözeteknek tisztán tartására és ékesítésére felhasználhatók az imatársulatok ájtatos nő-tagjai.” idézi Soós S. 2006, 33.

141. Szentképek árusítása vásárban

A történeti anyagot ott, ahol mind a tárgyak, mind az írott források jobban megmaradtak, mint nálunk, többféle szempontból lehet rendezni. Általában egy ismert műhely készítményei vagy a búcsújáróhelyek jellegzetes kincsei adják a feldolgozások témáit. A legkevesebbet máig a hívők társadalmi összetételének az arányairól tudunk, noha főrangú hölgyek adományairól írott források állnak rendelkezésre, vagy némely felirat a szegények felajánlásairól is árulkodik. A magánajtatosság eszközei a mai formáikban is a korábbi évszázadokban kialakult előképeket ismétlik, elég, ha a rózsafüzérre utalunk.⁷⁷

A szentséget hordozó/képviselő tárgyak elhelyezése az ember környezetében nemcsak a vallási érzés kifejezését és adott helyszínek megjelölését szolgálta, hanem „tárgyasította” is azt a rendet, amely a vallási világkép sajátja. Mindez a vallási gyakorlat tárgyi világának a magyarázatát is adja az út menti keresztől a bejárati ajtó melletti szenteltvíztartóig.

⁷⁷ Ritz, G. M. 1962

142. Sütő Levente népi iparművész az Egyesült Államokban

9. Házi szorgalmatosság – háziipar – kézműipar – népi iparművészet

Most hirtelen arra gondolok, hogy gazdag népművészeti kincsünknek valóságos tömegsíkere van a mi modern világunkban. Miért hat a népművészet? Mert az egyes vonalak és kiszámított mértani formák világában szinte mellbe ver egy kerámia váza vagy varrottas őszinte, keresetlen naivsága... A népi művészetben, tárgyiban és szellemiben – a gondolatiság modern elemei találhatóak föl.¹

Népművészet, házi szorgalmatosság, háziipar – ez Alois Riegl bécsi művészettörténész 1892-ben közölt cikkének címe, amely három különböző fogalmat használ lényegében ugyanannak a jelenségnek a meghatározására.² Az önellátó paraszti gazdaságban saját használatra szánt tárgyakat nevezte a házi szorgalmatosság termékeinek, amelyek között helyenként, időnként és előállítók szerint olyan variánsok is akadtak, amelyek a művészi színvonalat is elérték. A háziipar lényegében ugyanazokat a tárgyakat jelentette abban az esetben, ha azok árusításra kerültek. A Havasalföldön készült lakkozott kanalak Bécsig eljutottak, a kalotaszegi varrottásoknak is nagy volt a piaca már a 19–20. század fordulóján. A kézműves iparok pedig azokat a tevékenységeket ölelték fel, amelyeket a céhek felbomlása után, esetleg szerény gépesítés mellett kézműves mesterek folytattak csekély számú személyzettel vagy családi segítséggel saját műhelyekben. Már az 1842-ben az egy évvel korábban megalakult „honi ipar-egyesület” kezdeményezésére megrendezett **Első ipari kiállítás**, majd az 1844-ben alapított a magyar áruk vásárlását serkentő **Védegylet** jelzik az egész századon és még azután is megnyilvánuló, a magyarországi iparok, a kereskedelem, azaz a gazdaság fejlesztésére irányuló igencsak sokfelé ágazó törekvéseket.³ A cél

¹ Sütő A. 1973, 114–115.

² Riegl, A. 1898, 1998.

³ A hazai ipari kiállítások a 19. század elejétől. 1885-ig: 1842 Redoute, 1843 Redoute, 1845 Iparegylet, 1846 Nemzeti Múzeum, 1862, 1874, Gazdasszonyegylet, 1865 gazdasági és gépkiallítás, 1875, 1878 iparostanulók kiállítása, 1876 műtörténelmi és régészeti kiállítás, 1880 keleti műkiállítás,

a céhes kereteket meghaladó manufaktúrális és gyári termelés lehetőségeinek a megteremtése volt. A kiegyezést követően, országszerte rendezett mezőgazdasági és ipari kiállítások ugyanezt a célt szolgálták, lokális jelentőségüket jobbra helytörténezesek dolgozták fel.⁴ A néprajzi szakirodalomban is emlegetett 1881-ben Budapesten megrendezett Országos Nőiipari Kiállítás, az 1885-ben nagy sikert arató háziipari kiállítás, majd a Földműves-, Ipar és Kereskedelemügyi Minisztérium 1894-ben Karácsonyi Bazar néven szervezett vására sok hasonló vidéki és fővárosi rendezvény közül talán a legjelentősebbek.⁵ Ipolyi Arnold, aki maga is alapított két ipariskolát, messzemenően támogatta a háziiparok fejlesztését, mert a díszítómintákat egyedülének találta és ugyanakkor a gazdaság fejlesztését is szolgálni kívánta példájával.

„... úgy nagyobb biztossággal lesz talán elmondható, hogy háziiparunk nyomáiból még ős iparkultúránk útja szintén felismerhető... Nagyobb még háziiparunk politikai nemzetgazdasági jelentősége. Nemcsak sajátos, kedvenc és jellemző ízlésében, hanem rendszeren műgonddal és tartósan alkotta benne szükséglete és ékessége tárgyait az egész nép maga. Ezáltal pedig függetlenné tette magát, és szabaddá szükségletét az idegentől...”⁶

A kiegyezés után a dualizmus korában nemcsak az iparok fejlesztésére vonatkozó elgondolások erősödnek meg, hanem ezzel párhuzamosan az ipari múzeumok megalapítása is a napirendre került. A budapesti Technológiai Iparmúzeum 1883-ban, a kolozsvári Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum 1887-ben kezdte meg a működését. A két múzeum az 1833-ban Nagyszébenben megnyílt iparmúzeummal együtt olyan gyűjteményekkel rendelkeztek (gép, szerszám, minta és rajzgyűjtemények, könyvtár), amelyekkel közvetlenül szolgálták az iparoktatást elméletben és gyakorlatban is. A 1886-ban Marosvásárhelyen megalakult Székelyföldi Iparmúzeum terveiben a kézmű- és háziipar fejlesztésének ügye nagyobb hangsúlyt kapott, mint amennyire az a társintézményeknél megfogalmazódott. A múzeum első katalógusának írója Ráth Károly az előszóban is kifejti a célkitűzések között a következőket:

„... előkelő helyet foglalnak el az egyes vidékeken már űzött vagy meghonosításra váró házi és kézműiparágak haladottabb termékei. A közönségesebb faárúk gazdasági és háztartási cikkek és gyermekjáték-készítmények gazdag gyűjteménye kell, hogy első sorban Gyergyóban értékíttessenek. Az alak és díszítés vál-

1881 nőipari kiállítás, 1884 ötvösművészeti kiállítás. Az adatokat lásd Balogh V.-Toldy F.-Gelléri, M. 1885.

⁴ Szulovszky J. 2005.

⁵ Gelléri M. 1885; Ráth K. 1898.

⁶ Ipolyi A. 1981, 135. Lásd még Szulovszky J. 2005.

tozatosságára nézve nem kevésbé gazdag agyagipari collectiók hivatva vannak lendületet adni főleg Fel-Csík és Udvarhely ősi, de felette kezdetleges fazekas mesterségének. A főleg a fürdőévad alatt nagy keletre számítható olcsóbb, de azért tetszetős fafaragászati cikkek kis külföldi tárlata, nemkülönben a kosár- és szalmafonó népipart képviselő szebbnél-szebb munkák kijelölik a helyes irányt egy több vidéken haszonnal fejleszthető foglalkozási ág felkarolására.”⁷

143. Czipferi és német-gurabi hímzőnők

Ismertető szöveg: A felvidék gazdasági viszonyai olyanok, hogy a nők rendszeren részt vesznek a mezei munkában. Felfogásuk az, hogy a hímzés csak téli foglalkozás; nemcsak azért, mert nyáron többet keresnek aratásnál s a kapával, mint tűjökkel, hanem azért is, mert tudják, hogy egész éven át a ráma fölé hajolva, egészségöket és szemöket elrontanák; s midőn beköszönt a tavasz és nyár, élvezni akarják a szabad eget és végezni a testet edző munkát. Így fogja föl a dolgot e józanul gondolkozó nép.

Télen sok kéz nyúl a hímzőráma után és szorul e mellékkeresetre a szegény vidékeken. A hímző házi ipar felvirágzása számtalan szerény otthon jóllétét jelentené. Oly évszakban, midőn a mezei munka szünetel, az aratás adta kereset fogytán van, jól esnek azon fillérek, melyeket a házi ipar nyújt, s melegebben lobog fel a ház tüze és fénylőbben világít a lámpa mécsse, mely körül szorgosan varrva ül a palád asszonynépe. Szorosabban fűzi egymáshoz a család tagjait ezen otthoni foglalkozás; nem kell szolgáltni menni a szegény serdülő leánykának, megkeresheti tűjével azon pár forintot, melyért különben cselédnek szegődne a városba... (Vasárnapi Ujság, 1898. április 3.)

⁷ Idézi Bónis J. 2003, 69.

A gyáriparok mellett az „ipar” fogalmába ez idő tájt beletartoztak a házi iparok, alkalmanként nőiparként, illetve népiparként emlegetett tevékenységek, és a kézműves iparok is. A korabeli írásokból látszik, hogy a szerzők a megfelelő terminológia kialakításán fáradoznak.⁸ Mivel az a 19. és a 20. század fordulója táján, illetve a 20. század elején lassan bekerül a szóhasználatba a népművészet fogalma is, az lassanként magába olvasztja a háziiparokat és a kézműves iparok egy részét. Azoknak az iparágaknak a jelölésére, amelyek művészi vonásokat nem tudnak felmutatni, Bátky Zsigmond megalkotja a kismesterségek kifejezést.⁹ A kézművesség keretébe tartozó tevékenységek meghatározása és szétválasztása nem történt meg a néprajzi szakirodalomban, ezért máig ismétlődnek a gyakorlatban és a tudományos megközelítésekben is a következetlen és ellentmondásos csoportosítások.

A jobbágyfelszabadulás 1848-ban, majd a céhes rendszer megszüntetése 1872-ben új helyzetet teremtett a kézműves iparok számára. Gazdasági megfontolásokból egyaránt fontos volt a háziiparok és a kézműves iparok támogatása, fejlesztése, szervezése. Az új kereteket a helyi, illetve szakmai alapon elsősorban érdekvédelmi céllal szerveződő ipartársulatok, majd iparegyesületek jelentették, amelyek országos méretű szervezeteket alkottak. A millenniumi kiállítás tanulságait összegezõ kiadványban Ráth Károly a háziipar fogalmának meghatározásáról így ír:

„Úgy hisszük, eléggé szabatosan írtuk körül a magyar háziiparnak azt a sajátos jellegét, hogy földművelő népek a mellékfoglalkozását képezi, de már a forgalom számára dolgozik, nem részlet-, hanem befejezett munkát szolgáltat, egyéni eredetiségénél fogva kereseti eszközzé vált és egyes ágaiban esetleg nemzeti irányú műiparrá fejlődhetik.”¹⁰

⁸ A német Hausfleiss fordítása házi szorgalmatosság, ami hamar kikopott a szóhasználatból. A „Hausindustrie” megfelelője magyarul a „háziipar”. Az 1881-es nőipari kiállítással kapcsolatos szövegekben tűnik fel a „népipar” kifejezés, amely a kereskedelmi célokra előállított háziipari termékekre vonatkozott Ráth K. 1898, 15. Némileg más értelemben használja a kifejezést Reizner János: „NÉPIPAR. Szeged lakossága oly kisebb kéziműveket, melyeknél a nép sajátlagos ízlése s a szépség formáinak kifejezése nyilatkozott volna meg, soha sem alkotott. Amit népipari foglalkozásul ismerünk, az többnyire a gazdasági melléktermelésnek vagy a háztartási foglalkozásnak teljesebb kimerítése. Ilyen a többi közt a paprikatörés, a tarhonyakészítés, kenyérsütés, szappanfőzés, mely nembem a szegedi gazdaszönyvek készítményei az egész országban mindenha versenyen kívül álltak.” Reizner J. 1900, IV. 476.

⁹ Bátky Zs. 1906.

¹⁰ Ráth K. 1898, 6. Az idézett szöveget dr. Kovács Károly által összeállított *A magyar háziipar törzskönyve* egészíti ki, amely falvakra lebontva tünteti fel a háziiparokat a rendelkezésre álló adatok alapján. Lásd még Herich K. 1886.

A háziipar és kézműves iparok bevonása a gazdaság fejlesztését célzó koncepciók ezeknek a tevékenységeknek a státuszát is megváltoztatta az előző korszakhoz képest, hiszen a fejlődéshez szükséges lendület motorjaként kezelte azokat. A szükségletek feletti termékmennyiség előállítását támogató kezdeményezéseket a gazdaság irányítása a kereslet élénkítésének érdekében támogatta. Gyarmathy Zsigáné működése és a kalotaszegi varrottas hírnevének kiépülése szemléletes – de nem egyedüli – példája annak, hogyan kezelte a kor a háziipari termékeket és falusi készítőiket. Az államilag (is) támogatott és a lelkes pártfogók mellett a háziipari tevékenységek alakulására a kereskedők és már a 20. század fordulóján a turizmus igénye is hatott. Sőt arra is van példa, hogy a kibontakozó turizmus új iparágakat, vagy egy hagyományos iparágban döntő változásokat hozott létre. Az előbbire példa az 1860-körül Korondon kibontakozó taplókalap- és díztárgykészítés, a másikra Korondon a kerámia mázazása, amely ugyancsak a XIX. utolsó harmadában váltotta fel a korábbi mázatlan agyagedények készítését.¹¹ A matyó illetve a kalocsai hímzés történetéhez hasonló párhuzamot a csipkeverés történetéből hozhatunk, a különbség talán annyi, hogy a hímzésnél helyi meglévő ismeretek adták a továbbfejlesztés alapjait, míg a csipkeverésnél inkább egyéni kezdeményezés, invenció és tehetség teremtett hosszabb-rövidebb időre virágzó kisipart.¹² A tárgykészítés és -díszítés alakulását az iskolákon, tanfolyamokon elsajátított ismeretek és az így közvetített elvárások is befolyásolták.¹³ A művészinak tartott kézimunka és kézművesség nem valamilyen belső fejlődés kiteljesedése, hanem gazdasági szükség és külső irányítás eredménye.

Az iparfejlesztés, a modernizáció jegyében kidolgozott elképzelésekben és intézmények létesítésében nagy hangsúlyt kapott a kézműiparok általános és

¹¹ Miklós Z. 2006, lásd még Németh F. 1993; Sebestyén K. 1998; Lackner M. 2012.

¹² Lásd a csetneki, höveji, halasi csipke történetét példaként.

¹³ „Gazdasági háziipari tanfolyamok A földművelésügyi miniszter úr 100,000 koronát bocsátott a gazdasági egyesületek rendelkezésére, a háziipar készítmények értékesítése céljából. Ez alapon a gazdasági egyesületek az idén 280 helyen szerveztek háziipari tanfolyamokat, ahol a mezőgazdasági munkásokat a kosár, gyékényfonás és más háziipari teendőkben kioktatják. E munkával egy ügyes munkás télen át is megkereshet 2 koronát naponta, holott eddig jóformán semmittevéssel húzta ki a telet. Az idei tanfolyamokon mintegy 30,000 munkást képeznek ki. Mindenestre tekintélyes szám, de még korántsem elég, mert még nagyon sok vidéke van az országnak, ahol a háziipart a nép hírből sem ismeri. Pedig a háziipar terjesztésével és ezzel a téli kereset fokozásával szintén csökkenthetnők a föld népének kivándorlási lázát. Csak az a fődolog, hogy a háziipari termelés rohamos fokozásával kapcsolatban az értékesítés is megfelelően szerveztesseék. Erre irányul a földművelésügyi miniszter 100,000 koronás segélye, amely összegből a fölös háziipari készítmények összevásárlandók és raktározandók.” *Huszadik Század*, 1905 április.

szakoktatás révén való támogatása. Az ipari szakoktatás 1867 táján kialakított rendszerét a statisztikus az alábbi módon foglalta össze:

- az iparostanoncképzés
- a kézműves iskolák, az ipari szakiskolák, a felsőipari iskolák, a nőipariskolák
- az iparművészeti oktatás, az ipari múzeum, az ipari tanfolyamok
- a felsőfokú ipari tudományos képzés.¹⁴

Ezek a képzési formák különféle hatékonysággal az ezredforduló után is éltek. A néprajzi kutatás a falusi közösségekben és e közösségek számára készített tárgyak – a népművészeti tárgyak – vizsgálatánál jobbra figyelmen kívül hagyta azokat a közvetítő utakat, a szervezett oktatás különféle szintjeit és formáit, amelyeken át a tárgykészítés technikái, formái, mintái helyenként és időnként eltérő intenzitással jutottak el a falusi, mezővárosi tárgykészítőkhöz. A közelmúltban mélyült el a téma feldolgozása.¹⁵ A népiskolák, polgári iskolák és tanítóképzők is részt vettek a 19. század utolsó harmadától, illetve a 20. század elejétől a háziiparok oktatásában.

*A népiskolákhoz, polgári iskolákhoz és tanítóképző intézetekhez kapcsolódó háziipari oktatás 1879/80-ban 152, 1894/95-ben már 621 iskolában folyt. Ezekben az iskolákban az 1850-es évektől több mint 70 ezer résztvevőt tanítottak háziipari ismeretekre.*¹⁶

A kézműves iskolákon kívül, a 19. század utolsó harmadában már többféle próbálkozás történt abba az irányba, hogy a svéd „slöjd oktatás” mintájára a leányok kézimunka-oktatásán kívül a fiúk is részesüljenek valamilyen munka-oktatásban már az elemi iskolában. A tanítók képzésében hangsúlyt helyeztek a megfelelő szakirányú ismeretek elsajátítására, 1905-től pedig a népiskolai tantervekben is kötelező tárgyként szerepelt a kézimunka.

*„A tanterv a kézimunka mellett immár nemcsak ajánlott művészeti tantárgyként, hanem kötelezően írja elő a rajz tanítását heti 1, a felsőbb években 1,5–2 órában. A kézimunka tanításában a fiúk munkája a leányok számára is kötelező, a famunkák kivételével. A tanterv ezért külön tárgyalja a fiú-kézimunkát és a női-kézimunkát. A tanítási időt a Közoktatási Tanács az 1–2. osztályban heti 1, a 3–4.-ben heti 2, 5–6.-ban heti 3 órában javasolja meghatározni. A tanterv ennek alapján a tanítói létszámtól függően rendeli el az órák számát.”*¹⁷

¹⁴ Halkovics L. 1999. Lásd még Székely M. 2013.

¹⁵ Demeter É. 2005; Szöcsné Gazda E. 2002, 2015.

¹⁶ Halkovics L. 1999, 263.

¹⁷ Gaul E.1994.

144. Iskolai feladat: minták hímzése

E mellett még meg kell említenünk, hogy Mária Terézia 1777-ben kiadott törvénye (Ratio Educationis) az ipari szakoktatás rendezése mellett a rajzoktatást illetően is újításokat eredményezett. Egyfelől, mivel a rajzot a geometria részének tartották, ezért tanítását az elemi iskolákban is kötelezővé tették.¹⁸ Ugyancsak a törvény hatására a következő években Magyarországon több városban alapítottak olyan oktatás intézményeket, amelyekben iparosok számára is lehetőség nyílik a rajzoktatásban való részvételre, amelyet egyes céhek kötelezően el is vártak a tanoncoktól. Debrecenben például 1800-ban először a fazekasok követelték meg a céhbe való felvételkor a rajzismereteket is.¹⁹ A nélkül, hogy itt részletesebben kitérnénk a további évszázadok iparos képzésének, valamint a rajz-, illetve kézimunka-oktatásának a történetére, annyi megállapítható, hogy a kézműves munkával előállított tárgyak létrehozásának és alakításának a hátterében nemcsak a kézművesek tudásanyagának közvetlen átadásával illetve átvételével számolhatunk. A kézművesség különféle ágazatainak a szakismereti anyaga korábban is többféle módon – írásban, rajzban, szóhagyományban, közvetlen tapasztalatátadásban hagyományozódott. A hazai körülményeket illetően a 18. század utolsó évtizedeitől kezdve egyre szervezettebbé vált az iparoktatás, ami a szakismeretek színvonalának az emelését is szolgálta.

¹⁸ Tóth P. 2006.

¹⁹ Varga Gy. 1981, 2. kötet, 323.

Az említett, illetve más egyéb hasonló rendeltetésű oktatási formák az ország egész területét illetően nyilván nem egyforma intenzitással érvényesültek, mégis feltételezhetünk egy tárgy- és formakultúrát, amely közvetlenül vagy közvetítéssel a kézművesség általában értendő hagyományához tartozott. A gyakorlat és az oktatás kölcsönhatásának eredményei a 19. század végétől jobban szembe tűnnek, mint korábban. Különösen a népművészeti divatok, valamint a magyaros ízlés népszerűsítése az oktatásban is érvényesült, és nem egy esetben visszahatott a lokális kézművességre és kézimunkázásra is.²⁰

A háziipari mozgalom egyre teljesebbé vált és ma sem szűnt meg.²¹ A háziipar védelmét és fejlesztését a 19. század végétől intézményes keretek voltak hivatva biztosítani. 1876-ban alakult meg a Központi Háziipari Egyesület (1876), majd az Országos Egyesület Háziipari Szakosztálya (1883). Ezt követte a Magyar Királyi Háziipari Felügyelőség, (1920) majd létrejött az Országos Magyar Háziipari Központ.²²

Az előállított tárgyak, az áruk gazdasági szempontból értékesnek – és nem elavultnak – minősültek. Mind e mellett a „népi” eredetű tárgyak piacának és divatjának a kialakítása a nemzeti kultúrán belül előkelő helyre pozicionálta a „népművészeti” alkotások tárgyi és nem tárgyi műfajait is. 'A magyaros ízlés' alakítása több területen – szinte folyamatosan zajlott és zajlik ma is – csak a divatba való beemelésének a „megszövegezése” változik, olykor a hivatalos trendek mellett is vagy éppen azokkal szemben. A kézimunkáról, háziiparról szóló diskurzus a 19–20. századot követően többszólamúvá válik: miközben erőteljes marad a szociális szempont, egyre erőteljesebb az előállított tárgyak népművészeti értékének a dicsérete.

²⁰ A hímzshagyomány alakulásával kapcsolatban nem felejtkezhetünk el a mintakönyvek, mintalapok és mintaszalagok szerepéről sem. A háziipar és az oktatás kapcsolatáról szépen tanúszkodnak azok az emléktárgyak, amelyek a Gyarmati Zsigmond által alapított bánffyahunyadi faragó iskolában készítettek. Lásd Szacsavay É. 2011, 71–76.

²¹ A háziipari tevékenységek támogatásának, értelmezésének a történet külön tanulmányt igényel. Itt idézünk a körülmények ismertetése céljából egy leírást, amely a Huszadik Század című lapban jelent meg 1904 márciusában, *Falusi asszonyok lázongása* címen:

„A békésmegyei Kétegyházán február 28-ikán mintegy százötven asszony fenyegetően állást foglalt a község háza előtt, mert özvegy Bartókyné az őszi a budapesti házi- és népipar kiállítására összeszedett tárgyakat nem tudta mind eladni a kiállításon. Az átvett cikkeknek a kiállításon csak a fele részre kelt el, s a mikor Bartókyné leszámolás végett a községben megjelent, azok az asszonyok, kiknek munkája a kiállításon nem kelt el, a visszahozott munkát nem akarták elfogadni, hanem pénzt követeltek. Ebből nagy czivakodás kerekedett, a minek az lett a vége, hogy Bartókyné kénytelen volt a község házána menekülni. Végre is a csendőrségnek kellett közbelépni, s erre az időközben fölszaporodott tömeg lassan szétoszlott.”

²² Balázs Kovács S. 2010.

Figyelemre méltó tervvel foglalkozik a szegedi ipartestület: mozgalmat kezdeményezett a kézművesség érdekében, a kézműipari áruk népszerűsítéséért.

Munkatársunk beszélt az ipartestület elnökével, a híres Rainer-iparoscsalád legfiatalabb tagjával, Rainer Ferencsel, aki a következőket mondta:

– Az egyéni ízlés mindjobban háttérbe szorul a lakások berendezésénél és a háztartási cikkek vásárlásánál. A tömegiparral szemben szeretnénk védelemhez juttatni az egyéni ízlés szolgálatában álló kézműipart. A mozgalmat most készítik elő és június 1–12 között a X. Szegedi Ipari Vásáron mutatják be. A jubiláris Szegedi Ipari Vásáron a kézműipar mellett a háziipar, az iparművészet és a népművészet jut vezető szerephez.²³

A termékek származási helyének felértékelése a tájak – Kalotaszeg, Matyóföld, Sárköz – nemzetiesítésének eszközeként is szolgált, amelynek megkülönböztetett jelentősége lett az I. világháború után. A kézműves iparok az elmúlt több mint száz-százötven évben alapvető változásokon mentek át, nemcsak a tevékenységfélék egymáshoz való viszonyát, hanem azok társadalmi helyzetét, illetve a fogyasztók státusát illetően is, ami természetesen maga után vonta azt, hogy az előállított tárgy is alapvetően más környezetbe, más funkcióba került, mint valaha volt. A „valaha” kifejezés nem pontos meghatározása az időpontnak. Ennek egyebek mellett az is az oka, hogy ritka az olyan felmérés, amely a 19. századot átívelően legalább a II. világháborúig a paraszti háztartások tárgyi ellátottságának az összetételét az előállítók felől közelítette volna meg. Illetve, ha a néprajzi kutatás be is mutatott ilyet, az annak az „ideális esetnek” volt a példája, amely egy megszerkesztett képbe illett. A statisztikák pedig olyan összegezést nyújthattak, amelyek a házilag előállított tárgyak fogyasztásának a mértékére nem tudtak a társadalmi csoportokat illetően differenciált útbaigazítást adni. Azt például, hogy a konyha, illetve lakótér cseréptányérral/korsóval való díszítésekor a köedény mikor jelenik meg, hol és milyen mértékben szorítja ki a fazekasok készítményeit, nagyon nehéz megállapítani, különösen a táji változásokra is tekintettel. Furcsa kettősséget tapasztalhatunk a kékfestő anyagok felhasználását illetően is. A mesterség kutatója feltárta a termelés és termékek arányait, piacait stb. Ugyanakkor a fogyasztás oldaláról jóval kevesebbet tudunk meg a kékfestő anyagok felhasználásáról más szövetfélékhez képest.²⁴ Azt sem könnyű megállapítani, hogy a polgári háztartások a 20. század

²³ Huszadik Század A kézművesipar és az egyéni ízlés védelmének jegyében készül a jubiláló Szegedi Ipari Vásár, Szeged, 1938 április.

²⁴ W. Brückner a termelés, elosztás és fogyasztás összefüggéseinek kérdését, illetőleg ennek a „Proseminar-Frage”-nak a megválaszolását előbbre valónak tartja, mint azt, ha csak a végerterméket, azaz csupán a tárgyat vizsgáljuk. Brückner, W. 2000/e, 121.

zad elején milyen mértékben vásároltak mondjuk fateknőt vagy fakanalat a vásárokon. Ma már világosabban látjuk, mint korábban, hogy a paraszti háztartásokba is bekerültek gyáripari termékek és a nem paraszti háztartásokban is használtak háziipari és kézműipari készítményeket.²⁵ Az arányok változása a kiegyenlítődés irányába zajlott. A szükségletek és ezek kielégítésének a módjai területenként és társadalmi csoportonként nagyon eltérő időpontban alakultak át. A háziiparok és kézműves iparok 19. századi gazdasági és társadalmi körülményeire itt csak utalni tudtunk abból a célból, hogy érzékeltessük, mennyire változóak a források és mennyire képlékenyek az eredetiség kritériumai. Az átadás és átvétel folyamatai – vonatkozzon az a tárgy készítésének technológiájára, díszítésére vagy használatára – különféle dinamikával megy végbe. Ezek a mozgások olykor alig látszanak, máskor akár hirtelen változásként is bekövetkezhetnek, akár egyetlen tárgycsoportot illetően is.

Attól kezdve, hogy a tárgyak nem csak paraszti fogyasztók számára készültek, különféle irányú folyamatok zajlottak le. Amíg a megrendelő/fogyasztó túlnyomó többségében ugyanabból a társadalmi csoportból kerül ki, addig a tárgy alapfunkciója nem változott. A 19. század végén, a 20. század elején a népművészet divatjának a következtében a kívülről érkező megrendelések befolyásolhatták egy-egy területen valamely tárgyféle készítését, ám a paraszti közösségek tárgyhasználatát vagy az öltözködését nem alakította át. Az 1906-ban alakult Tulipánkert Szövetség és mozgalom a magyar ipar pártolását tűzte ki célul, és magyar termékek vásárlására igyekezett ösztönözni elsősorban a német áruk hazai piaca kibővülésének akadályozása céljából – emlékeztetve a 19. századi Védegyelet törekvéseire. Bár vidéken is alakultak a Tulipánkert Szövetség égisze alá tartozó fiókok, amelyek rendezvényeken, vásárokon is igyekeztek népszerűsíteni eszméiket, politikai támogatottság hiányában hamar és különösebb eredmények nélkül szűnt meg a mozgalom.²⁶

145. A Tulipánkert mozgalom jelvénye

Annai jelentőséget mégis tulajdoníthatunk az említett törekvésnek, hogy a rendezvények és a vidéki sajtó híradásai révén a közbeszédben tematizálták és népszerűsítették a magyar háziipart,

²⁵ Kiss K. 2011.

²⁶ Zsoldos I. 2008.

kézműipart, a magyaros ízlést.²⁷ A Kalocsa környéki bokrétások például olyan kötényeket kezdtek hordani városi fellépéseiken, amelyeken a minták nagyobbak voltak, mint korábban, hogy a színpadról is jól látszódnak.

Ez a változás a viselet jellegén és szerkezetén alapvetően mégsem változtatott.²⁸ Amikor azonban az igazodás a tárgyak típusainak, összetételének, funkcióik kapcsolatrendszerének a megváltoztatását vonja maga után, akkor megváltozik a tárgyak státusa. A 19. század végén az ipari kiállítások, a millenniumi kiállítás, az iparfejlesztésre irányuló mozgalmak a helyi „népművészeti” tevékenységek fennmaradását eredményezték a kereseti lehetőségek kibővülése mellett. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan is megtörténhet az, hogy az említett esztétikán kívüli funkciók betöltésére új tárgyfélek jelennek meg a paraszti háztartásokban, amelyek úgy viselkednek, mint a korábban használt népművészeti tárgyak.

A népművészeti tárgyak előállítására pedig folytatódik árutermelés gyanánt is. Ezt a fajta áru-előállítást különféle pártoló mozgalmak, a divat hullámai időről időre támogatták. Az eredeti népi és a népies változatok két pólusa között már a 19. században is, a 20. század elején, a két világháború közötti időben pedig különösen sok megfogalmazási mód született, amint erről a népies bútorok és a népies ruhadivatok kiváltképp tanúskodnak.²⁹

A kézműves iparok és a háziipar hangsúlyos szétválasztása Bátky Zsigmond múzeumi gyűjtemények létrehozására vonatkozó útmutatójában megfogalmazódik ugyan, de igazán nem érvényesült a későbbi feldolgozásokban.³⁰ A céhek, a kézműves mesterségek egy része, az úgynevezett „kisiparok” a tárgyi néprajzi kutatás területéhez kapcsolódtak. A vidéki múzeumok sok esetben az iparosok termékeit és a műhelyeket is dokumentálták, begyűjtötték. A kézműves iparok közül a néprajz természetesen azokkal kezdett el foglalkozni, amelyek a paraszti fogyasztással a legközvetlenebbül kapcsolatba kerültek. A népi fazekasság – a hímzés és a szövés mellett – a népművészet nagy műfajaihoz sorolódott, mint ahogy a bútorművesség is, noha a bútorok jó része már régen nem otthon készült. Így amikor az ötvenes években a népi iparművészeti termelés elindult, elsősorban ezek a tárgyfélek kerültek bele a kínálatba.

---

²⁷ A Tulipán Szövetség kezdeményezésére 1900-ban a Vigadó épületében tartották meg a Márciusi vásárt. Ezt a rendezvényt tartja a kutatás a Budapesti Nemzetközi Vásárok megalapításának. Bajzik Zs. 2015.

²⁸ Romsics I. 1996.

²⁹ Fejős Z. 1991; Szojka E. 1998/a.

³⁰ Bátky Zs. 1906.

146. Korsók szárítása a falon

A hagyományos tudással rendelkező mesterek, specialisták felkutatása, munkáik leírása, tanulmányozása, tanácsokkal való ellátása, majd a munkák bírálata néprajzos szakemberek feladata volt és maradt.

A háziipari tevékenység valamint a népművészet megmentésére a II. világháború után alakult meg 1950-ben a Népművészeti Vállalat, 1951-ben a Népművészeti Intézet, 1953-ban pedig a Háziipari és Népművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége (HISZŐV) és a Népi Iparművészeti Tanács (NIT). A népművészeti és háziipari szövetkezetek szervezése lényegében folytatta illetve betetőzte a 19. század utolsó harmadától meg-megújuló lendülettel megvalósuló mozgalmakat, amelyek célja a falusi népesség egy részének keresettséghez juttatása, a házi iparok gazdasági célú hasznosítása volt. A néprajzkutatók a korábbiaktól határozottabban és tudatosabban vettek részt a kézműves mesterek, specialisták felkutatásában és ezzel a szociális célkitűzések mellett határozottan megjelent a népi hagyományok őrzésének szándéka. Sor került a *népi iparművészet* fogalmának a megalkotására, a termékeket illetően minőségi norma kialakítására, a hitelesítés és minősítés, majd később az oktatás megszervezésére.

„A szövetkezetben dolgozók így hivatásos művészekké lettek, akik már nem a falu közössége, hanem »országos piac« számára dolgoztak. Ezt az alkotótevékenységet és az így létrejött tárgyakat már nem lehetett a népművészet kategóriájába sorolni, mert lényegében túlfejlődött azon. Tehát már nem volt a szó szoros értelmébe vett népművészet, bár annak a hagyományaiból élt tovább, és nem

147. Kézműves iparos: a csizmadia

volt iparművészet ugyanezen oknál fogva. Ezt az új kategóriát mondjuk »népi iparművészet«-nek.³¹

A kifejezés a Népművészeti Intézet 1952-ben Győrben rendezett tanácskozásán hangzott el először. Ez a tanácskozás a Néprajzi Társaság vándorgyűlésével esett egybe. Lengyel Györgyi írja:

„Lehet, hogy ekkor használtam először a »népi iparművészet« kifejezést: Kresz Mária és Schubert Ernő, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója ekkor nevezett el a »népi iparművészet keresztanyjának« a győri tanácskozás volt az első alkalom az élő népművészettel kapcsolatos kérdések és teendők széles körű és magas szintű elméleti megvitatására...³²

Ez a kifejezés – népi iparművészet – megmaradt abban a gondolati körben, amely a néprajzi tárgyakkal egy részét az iparművészet alkotásaival kívánta párhuzamba állítani. Az „élő népművészet” szófordulat pedig az 50-es években még megalapozott volt, hiszen a tárgyakkal még – legalább helyenként – folyt a hagyományos módon való előállítás. Ugyanakkor a 21. században anakronizmus a fogalom változatlan használata.

A népi iparművészet fogalmával illetett tevékenység fejlődése Domanovszky György véleménye szerint több szakaszra bontható. Az első periódus a húszas évek elejétől 1945-ig tart, és jellemzője a népművészeti stílusok továbbélése

³¹ Domanovszky Gy. 1981, 30.

³² Lengyel Gy. 1976, 1991.

mellett a népi iparművészet kialakulása. A második periódus, amely 1945-től 1953-ig tart, a hagyományos népművészeti formák ismétlésével jellemezhető. 1953-ban a *Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége* (HISZÖV) és a *Népi Iparművészeti Tanács* (NIT), valamint a „népművészet” mestere cím alapításával kezdődik a harmadik, illetőleg a negyedik periódus, amelyek között azonban nehéz határvonalat húzni.³³ Domanovszky nyomán talán úgy fogalmazhatnánk, hogy ekkor kezdődött el egy olyan szervezett korszak, amelyben az alapvető kérdés az volt, hogy a hagyományos formákhoz mennyire kell ragaszkodni, illetve milyen messzire lehet elmerészkedni az újítások mezején. Az idősebb generáció kihalásával kezdődik – véleményem szerint – egy ötödik periódus: amelyre a hagyomány és munkafogások, szakismeretek tudatos megtanulása a jellemző.³⁴

A történeti népművészeti hagyomány szabta keretek, a piaci igények és a zsűri mércéje jelentik azokat a támpontokat, amelyek szorításában kialakult a népi iparművészet, immár maga is egyfajta „népi iparművészeti hagyományt” illetve stílust teremtve. Ez az intézményi rendszer a maga pályázataival, tanfolyamaival, zsűrijeivel egyszersmind szelektál és konstruál is, azaz a minősített tárgyak révén alakítja a „magyar népi iparművészetet” mint sajátos társadalmi jelenséget.³⁵ A Népi Iparművészeti Tanács jogutódja 1992 óta a *Magyar Művelődési Intézet*, s ennek egyik osztálya a *Népi Iparművészeti Titkárság* a korábbiakhoz képest némileg módosított formában látta el feladatait. 2004 júliusától pedig a *Hagyományok Háza, Népművészeti Módszertani Műhely Népi Iparművészeti Osztálya* a népművészet ágai mellett összefogja az amatőr kézműves és a népi díszítőművészeti tevékenységet is. Az osztályhoz tartozik a *Magyar Népi Iparművészeti Múzeum*, amely mintegy kilencezer tárggyal rendelkező szakmúzeum. A gyűjtemény egy része Kecskeméten van kiállítva, a másik része látható a fővárosban is. A tárgygyűjteményt a kezdetektől fogva a zsűrizésre beadott tárgyak fénykép-dokumentációja egészíti ki. Nagy hangsúlyt fektetnek az intézmények a különböző szintű tanfolyami képzésekre, amelyeken érdeklődő amatőrök és specialisták egyaránt részt vehetnek.³⁶

A hivatásos népművészeti alkotók mellett az amatőr népművészeti mozgalmakból nőtt ki és alakult meg 1983-ban a *Népművészeti Egyesület*, amely azóta kiépítette a maga megyei szervezeteit. Ma 51 tagszervezet a *Népművészeti*

³³ Domanovszky Gy. 1976, 13–14.

³⁴ Verebélyi K. 2000.

³⁵ Varga M. 1976, 1977, 1979, 1982.

³⁶ Beszprémi K. 2011.

148. Írásos hímzés előrajzolása

Egyesületek Szövetsége keretében működik. 2011-ben alakult meg a Magyar Kézműves Szövetség, amelynek célja a kézműves hagyományok fenntartása, minőség- és érdekvédelem.

A népművészet, élő népművészet, tárgyalkotó népművészet stb. ma közkeletű kifejezések használatában is jól tetten érhető az a szándék, hogy a történeti népművészet máig élő folytatásaként a hagyományörzés mozzanata vált hangsúlyozottá. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a népi kultúra és ezen belül a népi díszítőművészet autochton fejlődésének megszűnése már nem egy előttünk álló folyamat, hanem befejezett tény. Az a népi vagy pásztori közlés, amely alapja volt a díszítőművészeti tevékenységnek, már csak tárgyakban van jelen. A szakmai ellenőrzést sem a passzív tudás birtokában lévő fogyasztó, hanem a különféle szakemberekből álló zsűri vagy közvetlenül a kereskedő gyakorolja. A mérce sem valamilyen közösségi elvárás, hanem olyan egyéni ízlés, amely nagyon is különféle módon határozza meg azt, hogy ki mit tart „népi”-nek, „népművészeti” értéknek.

A 60-as, 70-es évekig a népi iparművészeti tevékenység háttérben (ha passzívan is) jól kitapintható volt egyfajta közösségi tudás, amelyet tehetséges

149. Kántor Sándor népi iparművész karcagi műhelyében

specialisták még kiemelkedő színvonalon tudtak képviselni.³⁷ Mára azonban e *közösségi tudás* kizárólagos birtoklói már csak egyének lehetnek. Például a kovácsok vagy bognárok aligha tudnának napjainkban a hagyományos műhelyekben, hagyományos módon űzött mesterségből megélni. Ez a tendencia egyre erősödik. Maguk a tárgyakat előállítók ismereteiket nem olyan módon szerzik meg, mint egykor: jobbára önképzéssel jutnak el bizonyos ismeretekig, illetve különféle szervezett oktatási formákban – iskolákban, tanfolyamokon – sajátítják el azokat. Kevés a példa arra, hogy a képzés iparos műhelyben történjen, több éven keresztül. Akár háziiparról, akár kézműiparról, akár kisiparról legyen szó, eleve többszörös válogatással kell számolni. A szükséglet oldaláról nem az iparágak széles köréből lehet választani, hiszen a régi kínálatból számos összetevő mára már teljesen eltűnt: a kalapos, gombkötő, köteles, papucsos, szappanos, varga stb. mesterséget ma alig akad valaki, aki gyakorolja. Azok a kézműves mesterségek, amelyek egykor összetett ismereteket igényeltek, amennyiben ma is léteznek még (bútorkészítők, kályhások, kocsikészítők stb.), ennek az ismeretanyagnak csak egy kisebb hányadát alkalmazzák, mivel a szükségletek nem követelnek többet.

A közelmúltig államilag szervezett támogatás azt eredményezte, mint Kelet-Európa többi országában is, hogy a hagyományos háziipari és kézműipari tevékenységek egy része látszólag megmaradt a népi iparművészeti tárgyak körében, bár az alapanyag, a szín, a díszítés kompozíciója és a tárgy típusa is megváltozott mára.

Míg egyfelől az előállítás technológiája egyszerűsödött, másfelől a kézimunka bizonyos ágai, például a hímzés, tojásfestés olyan minőségűvé váltak, mint amilyenek a hagyományos életmód szerint élők kezén soha nem voltak. Ennek az okát talán abban is láthatjuk, hogy a hímzők újabb generációi már nem a családi, falusi hagyományok közvetlen letéteményesei, hanem olyan követők, akik számára a gyűjtemények, múzeumok, kiállítások, mintadarabok és mintakönyvek legkvalitásosabb darabjai szolgálhatnak mértékül, és a korábbinál szabadabban fejthetik ki kreativitásukat. Sokan a maguk öröme és önbecsülése végett végzik nagy lelkesedéssel és valódi hozzáértéssel azt a munkát, amelynek a szellemi értéke jóval nagyobb, mint ami pénzben megfizethető.

A kézműves ipar némely ága és a háziipar népi iparművészet egy kategóriába került. Ennek az lett az eredménye, hogy bizonyos tárgytypusok (és előállítói) felértékelődtek, és az egykor hozzájuk rendelt funkciók sora elkopott, megváltozott. A kivitelezés minősége is igazodik ahhoz, hogy a fogyasztó a

---

³⁷ Lengyel Gy. 1991.

jelszerűséget becsüli, és nem feltétlenül a használathoz igazodó minőséget. Aki ma csikóbőrös kulacsot vásárol, biztosan nem fog benne italt tartani, hanem díszként a falra akasztja azt. Nagyon félrevezető és félreérthető az, hogy a kézművesség és a kézi munka egy részének a társadalmi státusa kettőssé vált. Művészinél minősül valami, ami nem az, miközben a kézi munka becse és értéke nem válik önálló értékke, pedig az. Ezek a csúsztatások könnyen vezethetnek oda, hogy a népi iparművészeti tevékenység értelmezése és értékelése nem felel meg a társadalmi tevékenységek valóságos rendszerének. Ezen a területen azoknak, akik számára a hagyományörzés szabadidős tevékenység, a kreatív munka az öröm forrása. Azok, akik árut termelnek, szinte feloldhatatlan szo-

150. Sukta Bertalanné népi iparművész beregi hímzése

rítóba kerülnek. A hagyományteremtő folyamat véget ért – nemcsak az ún. parasztművészeteket illetően, hanem a kézművesség más területein is. A folytatás számára annyiban, amennyiben a népművészet dekoratív elemeit kívánja felhasználni, a „népművészeti hagyomány” fenntartásának néhány lehetősége vehető számba.³⁸

Jól kivethető négyféle út. Az egyik az, amikor a hímző-, szövő- vagy fazekasmester igyekszik jól megválasztani a példát, és lényegében *lemásolja* azt. Itt most nem kívánok kitérni arra, hogy *másolatról* csak korlátozott értelemben beszélhetünk, mert egyfelől nincsenek már meg az eredeti alapanyagok, tech-

³⁸ Kovács J. 2006.

nológiák, festékek és egyebek, másfelől a használati funkció és díszítő funkció közötti viszony az utóbbi javára rendeződött át.

A hagyomány másik megközelítése oly módon történik, hogy a kiválasztott tárgyat *utánozza* az alkotó. Ez a tartomány nagyon széles, és sokféle megoldás sorolható ide. Utánzás alatt általában valaminek az eredetihez képest gyengébb minőségű változatát szoktuk érteni. Inkább megengedő módon, a lehetőségek esetek egyikeként említettem ezt a megoldást.

A *hagyomány feldolgozásának* egy magasabb szintjén helyezném el azokat a megoldásokat, amikor a hagyományos munkamódszerek elsajátítása után a mesternek már van annyi önbizalma, bátorsága és kreativitása, hogy a hagyomány nyújtotta példákban merítve és az észrevett lehetőségeket felhasználva új funkciókat is találjon és ehhez való adaptációt készítsen. Míg az előbbi két szinten is születhetnek tisztességes munkák, a mesterszint ott van, ahol a hagyomány tág értelemben vett felhasználásáról beszélhetünk. Az idősebbek közül sokaknak a vérében van az, hogy a formai átalakításokban, a felületek megmunkálásában, a színek összeállításában meddig lehet helye a módosításoknak és milyen arányokban valósíthatók azok meg. Megfigyelésem szerint a hagyomány szabta tárgyrendszerek egyes tárgycsoportjainál nem lehet egyszerre átalakítani a tárgy összes elemét, mert akkor már kilépnénk a vállalt határok közül. Például egy terítő, egy hímzés színeinek a megváltoztatása meglepően sikeres is lehet (és természetesen annak az ellenkezője is). Hasonlóképpen egy motívum felnagyítása vagy kicsinyítése, az eredetitől eltérő összefüggésbe helyezése nem hamisít, hanem éppen ellenkezőleg, mintegy reflektorfénybe helyezi az egykori tárgy valamelyik elemét. Van, amikor az új tárgy nem azonosítható egy néprajzi tárggyal, az egésze azonban a hagyománynak azt a lényegi vonását tudja megragadni, amely nem vagy nemcsak az egyes tárgyban fogalmazódik meg, hanem a formailag nehezen leírható szellemiségben. Ezt a szintet nevezném a *kreatív újrafogalmazás* szintjének. Erre a szintre tényleg azok merészkedhetnek, akiknek a hagyományos mesterség minden csínja-bínja a kisujjában van. Teoretikusan nem könnyű megvonni annak a határát, amikor az elkészült tárgy átbillen valami álságos, hazug létezésbe, vagy már semmilyen kapcsolatot nem tart a hagyományos tárgykészlettel.

151. Szepesi János népi iparművész
sótartója

152. Holló László népi iparművész bolti kínálata Budapesten

A kézműves hagyományok megőrzése, fenntartása, ápolása immár maga is több évtizedes hagyomány. A muzeális gyűjteményekben őrzött munkák, visszaemlékezések, könyvek, tanulmányok rögzítik a hagyományápolás hagyománya kialakításának – olykor a fennmaradásért folyó küzdelmeinek – a dokumentumait. A népi iparművészeti tárgy használati tárgy és áru is – ez volt és e nélkül nem is lehetne az, ami. Óriási szellemi tőke rejlik nemcsak a kézműves ismeretekben (ami napjainkban egyébként is felértékelődik), hanem abban az intézményrendszerben is, amely ezt a fajta tevékenységi formát körülveszi: az oktatás, a táborok, a kiállítások szervezése, a minősítés biztosítása stb. a hagyományápolásnak ezt a területét az utóbbi évtizedekben nagy, mondhatni óriási veszteségek érték. Nemcsak arról van szó, hogy a foglalkoztatottság korábbi szervezeti formái megszűntek, a bolthálózat felszámolódott, valahogy a létezésének a célszerűsége, értelme – noha elvileg soha senki nem kérdőjelezte meg – mintha ma nem lenne olyan nyilvánvaló, mint korábban volt. Pedig ha a létrehozott és képviselt eszmei-tartalmi értéket nézzük, és hangsúlyozom, nem az egykori paraszti kultúra egykori tárgyairól van szó, hanem ennek a kulturális közegnek az eltűnése után a hagyomány megőrzése és újraalkotása jegyében történő tevékenységről, akkor a *kézművesség*, *kézműipar* kategóriák, megnevezések tarthatók mérvadónak. Ezen belül azután meg lehetne külön-

böztetni a *népi jellegű* és a *nem népi jellegű* termékeket. A *népi iparművészet* kifejezés egy korszak – az 1950-es évek – szellemiségének a kifejezése volt. Ez a korszak elmúlt. A kutatás, ugyan, annyiszor hangsúlyozta, hogy a nép az általa használt tárgyakban a mesterségbeli tudás megvalósulását értékelte, és nem beszélt művészetről, ám a terminus újragondolására mégsem került sor. Nem csökkenne sem a tevékenység, sem a készítő, sem a tárgy becse, ha a valóság-nak megfelelő kifejezéssel illetnénk azokat.

Európában körülnézve találhatunk a hagyományos kézműves tárgyalkotás művelésére jó példákat és rosszabbakat, sőt kétségbe ejtőket. Van, ahol más a hagyomány fogalma, illetve értelmezése, mint nálunk. Van, ahol a kézi munkán és kézügyességen van a hangsúly. Egyes helyeken pedagógiai célzatú a tevékenység támogatása, máshol regionális és turisztikai érdekek segítik valamelyik kézműves tevékenység és ipar megmaradását.³⁹

A „népi iparművészet” körén kívül más módok és utak is voltak a kézművesség népi hagyományai fenntartásának támogatására. Ezek közül talán az a kezdeményezés a leginkább figyelemreméltó, amely a táncházmozgalommal csaknem egy időben a tárgyalkotó fiatal népművészek körében bontakozott ki. 1979-ben Magyarlukafán hozták létre a Fiatalkézművészek Alkotóházát, nagy közösségteremtő szándékkal. A Fiatalkézművészek Stúdiójának tagjai is arra törekedtek, hogy a kézműves mesterségek elsajátításával olyan tapasztalatot szerezzenek, amely egyszerre biztosítja a természettel való közelebbi kapcsolatot, és egy olyan világgal való találkozást, amely a kortárs – mindenekelőtt városi – kultúrához képest közvetlenebbnek és a magyar néphagyományhoz kötődőnek tűnt.

A kézműves mesterségek oktatása kultúrházakban, tanfolyamokon, nyári táborokban, múzeumok gyermekfoglalkozásain – a legváltozatosabb szervezeti keretek között – a nyolcvanas évektől zajlik. Ezekhez a foglalkozásokhoz nemcsak a mesterség fogásainak, hanem valamelyest a néprajzi tudnivalóknak a megismertetése is hozzátartozik. Mindez befolyásolja azután a felhasznált anyagok megválasztását, a tárgyalakításhoz, megmunkáláshoz szükséges eszközök szintjét és készletét, az elkészített tárgyakhoz való hozzájutás módját, mértékét és alkalmát, a felhasználás időtartamát, funkcióinak körét és számát, e funkciók szerveződését és átalakíthatóságát stb. Egy tárgy azután más – igazán különféle eredetű – tárgyakkal együtt képez olyan rendszereket, amelyekben sajátos értékre tehet szert. A mai tárgyalkotó már a tárgytípus megválasztásával kiemeli az egykori tárgy a kontextusból valamit, egy formát, ami ma ak-

³⁹ Verebélyi K. 1997/b.

tuálisnak tűnik. Ma már nincs idő arra, hogy a botnak kiszemelt vesszőket növekedés közben alakítsák, a trágyalében való pácolás is szinte kivitelezhetetlen. A tárgyak előállításához szükséges munkafolyamatokat vagy legalább egy részüket ma már gépesíteni lehet. Ennek következtében az „egyedi elkészítési” tárgyak is jobbára sorozattermékek. Az *egyedi példány, változat, sorozat* nemcsak technikai kérdés, hanem az előállított tárgy esztétikai minőségét is befolyásoló tényező. A tömeges előállítás érdekében a munkafolyamatokat illető technológiai racionalizálás, amely gyakran a kivitelezés minőségét is javítja, az egy-egy darab elkészítésére fordított időt lerövidíti. Mindez a kézimunka kétségtelen nyomai ellenére az egész tevékenységet az egyedi darab előállítása felől a sorozatgyártás felé mozdítja el. A megmunkáltság és a ráfordított idő a tárgy minőségi jegyeiben valósul meg, azok érzékelése folyamán az emberi munkához, a mindennapi ténykedésekhez való közvetlen viszonyt tapasztalhatjuk meg. A *minőség* kifejezés alatt itt nem a kivitelezés tökéletességének azt a fajtáját értjük, amely gépekkel inkább megvalósítható, mint kézzel. A közösségi eredetű népművészeti tárgyak megbecsültsége ma éppen az eredeti, egyszeri, természetes, sőt különleges és egzotikus jegyekre irányul.

A termelés és fogyasztás szerkezetének alapvető megváltozása és ezek vonzatainak a figyelembevétele alapján megállapítható, hogy a hagyományos népművészet egy stilussá vált, amely a történeti vagy helyi változatok révén mércét, ám egyben korlátokat is jelent. A népi iparművészet a mesterségbeli tudást és a kivitelezés minőségét illetően mintegy önálló művészeti területként jelenik meg, olyan új műfaji struktúrával, amely korábban nem létezett. Ezért kerülhet egymás mellé a háziipar és a kézműipar, ezért mutatkozhatnak meg hangsúlyozott szerepben olyan tárgyak és technikák, amelyek a hagyományos paraszti/falusi gyakorlatban a mindennapi tudás részét képezték. A tojásfestés, a vesszőkosár fonása, a kukoricacsuhéból való babakészítés ebben az új keretben már más értéket képvisel, mint a hagyományos környezetben. A *népi* jelző már nem is művészetszociológiai jellemző, hanem inkább időbeli kategória, amennyiben *nem mai, régi, régies technikával előállított* a jelző valódi jelentése. Másként fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy a magyar népművészet alakulása egy olyan új szakaszba jutott, amely még az elmúlt mintegy ötven-hatvan évhez, a *népi iparművészet* virágkorához képest is új.⁴⁰

⁴⁰ A múlt század hetvenes éveire kiformalódott az egyes szakágakat, illetve a népi iparművészeti tevékenységeket átfogóan bemutató kiállítások rendszere. Kiállításokon mutatták be a Kapoli Antal Országos Faragópályázat, Kis Jankó Bori Hímzőpályázat és a Gerencsér Sebestyén Fazekaspályázat, azaz a szakágak eredményeit, az Országos Népi Iparművészeti Kiállítás pedig a népi iparművészeti tevékenység egészéről rendezett kiállításokon mutatkozhatott be. 2015-ben a XVI.

153. Képfestő anyagok a washingtoni magyar népművészeti fesztiválon

Nem kétséges, hogy ma is van bizonyos igény a népművészeti hagyományokra visszautaló tárgyakra, mint ahogy van a népművészet más kifejezési formái – a népi zene, a tánc – iránt is. A hagyomány felé fordulás értékéből azonban mit sem von le az, ha belátjuk ennek az irányultságnak a meghatározottságát és kötöttségét.

A fogalmak és kifejezések pontos megválasztása a tevékenységi formákat illetően éppen a magyar néphagyomány iránt tudatosan vállalt elkötelezettséget fejezi ki, mivel nem a látszatokat tolja az előtérbe. Ezért javasolnám a *népi jellegű kézimunka*, illetőleg a *népi jellegű kézműipar* kifejezések használatát egy elsődleges szinten, amelyhez képest a *népi jellegű iparművészet*ként megnevezett alkotások a kivitelezés, a technikai megvalósítás minőségét és esztétikai színvonalát illetően valóban többletet jelentenek. Az említett kategóriákon belül a hagyomány biztosította példákhoz azután sokféle módon lehetne viszonyulni az egyéni kreativitástól függően.⁴¹

országos tárlatát immár „Élő népművészet” címmel hirdették meg. A címváltozásra 1992-ben a X. országos kiállítás alkalmával került sor, amely a korábnál alkalmatlanabb kifejezés.

⁴¹ Lásd Fejős Z. 1991, 1998; Fügedi M. 2001; Gyarmathy Zs.-né 1896; Szabolcsi H. szerk. 1973; Sáfrány Zs. 1993; Sármany I. 1976; Szojka E. 1998/b.

154. Kendő kalocsai hímzéssel

10. Folklorizmusok: érdek és értékvédelem

Egyelőre a magyar népművészet túlságosan ki van szolgáltatva véletlennek és jóhiszemű emberek tapasztalatlanságának. Szóval: jó impreszióra van szüksége a népművészetnek. Ennek a kérdésnek a megoldásához nem elegendő a műveltség és üzleti szellem, szüksége van a nép és a népművészet szeretetére és alapos ismeretére. Foglalkozni azonban mindenképpen érdemes a tárggyal. A népélet páratlan gazdagságú és csodálatosan eredeti kincseinek kibányászásáról van szó, amelyeknek nagy jelentőségük lehetne a nemzeti szellem megerősödése és a külföldi propaganda szempontjából is.¹

Napjaink magyar folklorisztikájában jól ismert fogalom a folklorizmus. A nemzetközi szakirodalomban általános az a nézet, miszerint a folklorizmus kifejezés Hans Moser 1962-ben közölt tanulmányából származik.² Ő kritikai éllal azokat a néprajzi és folklórjelenségeket sorolta az említett kategóriába, amelyek nem népi eredetűek, hanem *másodkézből* származnak és az eredetitől eltérő környezetben használják azokat. A hazai kutatás azzal büszkélkedhet, hogy amikor a *Zeitschrift für Volkskunde* szakmai folyóirat körkérdését intézett az európai kollégákhoz a folklorizmus jelenségére vonatkozóan, Dömötör Tekla professzorasszony révén mi is a válaszadók között szerepeltünk 1969-ben. A korszak nagy nemzetközi befolyást gyakorló német teoretikus kutatója Hermann Bausinger az akkor kortárs kultúra empirikus tapasztalatai alapján számos tanulmányban és könyvben vizsgálta, hogy a korábbi népi kultúra tényei és jelenségei milyen változásokon mentek át és hogyan illeszkednek későbbi a „technika” uralta társadalomban.³ Az ő inkább kultúraelméleti elgondolásai a folklorizmusról nem minősítette magát a jelenséget. Ezzel szemben Richard

¹ Szabó Z. 1938.

² Érdekes módon a nyugat-európai szakirodalom sem vette tudomásul, hogy A. Marinus már a huszadik század elején használta a 'folklorizmus' kifejezést. A tudománytörténeti összefoglalás és a gazdag szakirodalom megtalálható: Voigt V. 1990

³ Moser, H., 1962; Bausinger, H. 1969, 1988, 2005; Dömötör T. 1969; Boskovic-Stulli, M. 1971.

Dorson *fakelore* kifejezése ugyanazokra vagy analóg jelenségekre vonatkozóan egyértelműen negatív, ő hamisításnak értelmezi a másodkézből származó 'folklórt'.⁴ Már az említett folyóiratban közölt válaszok is mutatták, hogy a kérdés másként mutatkozott aktuálisnak a modern nyugat-európai és az akkor még szocialista országokban. Már korábban – a 18–19. században – is lejegyeztek olyan eseményeket, amelyek az *egzotikus*, az ősi paraszti élet egyik vagy másik látványos elemét nem az eredeti közösség előtt mutatták be.⁵ Különösen a művészek tekintett szokásokat, táncokat adták elő akár főúri társasági körökben vagy városi polgárok előtt. A népi kultúra felfedezésével, mondhatni párhuzamosan kezdődött el a folklór jelenségek áttemelése a paraszti társadalmon kívüli másodlagos közegbe, ami azonban még illeszkedett a hagyományos kulturális rendszerhez. A társadalmi, kulturális folyamatok az egész Európában felgyorsultak a második világháború után, ami felhívta a kutatók figyelmét arra is, hogy az eltűnőben lévő, autentikusnak és réginek tartott népi kultúra iránti érdeklődést olyan megjelenési és bemutatási formák kezdték kielégíteni, amelyek mintegy az előzőek folytatásának tűnhettek. A néprajzi kutatásokban, a hetvenes években tematizálódott a folklorizmus társadalmi, kulturális jelenségként és vált viták tárgyává. Azóta a téma irodalma könyvtárnyi méretűvé terebélyesedett, amelynek áttekintése azért nehéz, mert az írások szerzőinek többsége egymástól nagyon különböző társadalomtörténeti ismerettel és tapasztalattal bír. A hagyomány értelmezése más az Egyesült Államokban, mint a korán polgárosodó Nyugat-Európában, illetve az olyan nyelvterületeken, ahol a főnemesi, a polgári és a paraszti kultúrák egymáshoz való viszonya és távolsága történetileg másként alakult, mint például a közép- és kelet-európai, a közelmúltig agrárjellegű nemzetállamokban. Ez azt (is) jelenti, hogy a kulturális rendszerek hierarchiája, és értékskálája többféleképpen épült fel és a különbségek különösen az ipari forradalom ideje óta térnek el erőteljesen egymástól.⁶ Ezen kívül adott országok egymástól eltérő elméleteket követő folklorisztikai kutatásának a hagyományai is megmutatkoznak a téma megközelítéseiben.

⁴ Dorson, R. 1976.

⁵ Mária Antoinette Versailles-i „faluja”-tól kezdve lehet idézni olyan tényeket, amelyek a társadalom felső rétegeinek vagy csoportjainak a paraszti élet eseményei iránti érdeklődését mutatják. Itt csak arra egyetlen eseményt említünk, amelyet Podmanczky báró önéletrajza örökölt meg. 1838 farsangján a pesti Kaszinó farsangi bálján Széchenyi István érdeklődésére Orczy István báró mutatta be a „gyöngyösi kapások táncát”, amely a csárdás divatjának elindítását jelentette. Podmanczky F. 2003, 115–117.

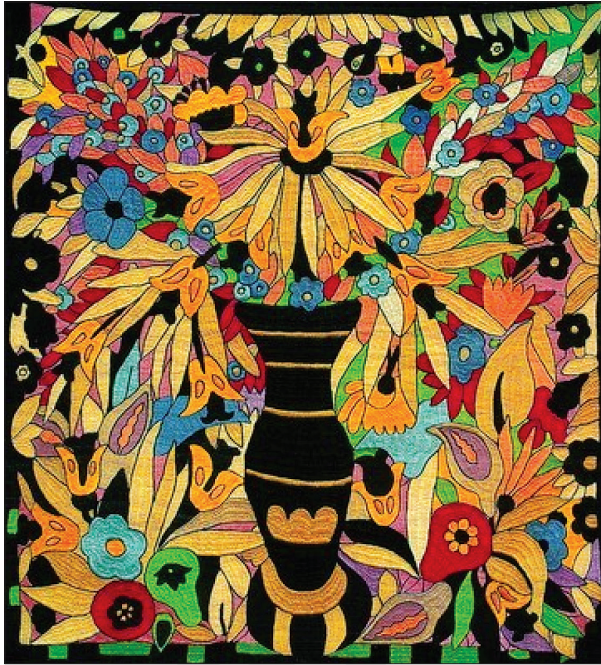
⁶ Francia, angol, amerikai kortárs szakirodalomban szinte ismeretlen a „folklorizmus” fogalma és problémafelvetése.

A kutatások nyilvánvalóvá tették, hogy a paraszti/népi kultúra és a folklorizmus különböző megjelenési és alkalmazási formái nem ellentétei egymásnak, közöttük szoros a kapcsolat. Ugyanakkor a folklorizmus – számtalan területe és lokális változata is – nem része a folklórnak, önálló társadalmi tény, ami ugyan saját történettel bír, ám néhány általános jellemző jeggelyel leírható. Permanensen létező jelentés, ami a magas kultúra területén is megmutatkozik és része a tömegkultúrának is. A folklorizmus mindig a folklór nagy területei egyikéről emel át elemeket az eredetiről eltérő kontextusba. Ennek az átvételnek magától értetődően némi változtatás is a velejárója, hiszen az új felhasználásnál illeszkednie kell az eredeti elemeknek az új kontextushoz.⁷ Ez a feltétele a befogadás sikerességének. Mivel a folklorizmus olyan kulturális elemre irányul, amely szűkebb vagy tágabb közösség hagyományába tartozik, tehát történeti és

155. Bartók Béla lakásának részlete

⁷ Maga a matyóviselet, mely régi formáiban igaz értékeket mutat, ezzel a »népművészeti« iparral párhuzamosan egyre hanyatlott. A régi matyórózsák, melyekből egy öreg rajzolóasszony még ma is kétszáznál többet tud papírra vetni, szép lassan lekerültek a kötényekről és helyüket bizáncian merev pávatollszerű formák foglalják el. Ezeknek már semmi közük a régi mintákhoz. Végeredményképpen az történt, ami a népdalokkal is történik, mikor a parasztok a műnépdalok kedvéért elfelejtik az eredetieket. A romlás nem állott meg azoknál a tárgyaknál, melyek kikerülnek Kövesdről, a rossz minták rákerültek még azokra a ruhadarabokra – is, melyek bennmaradtak Kövesden. Így az epigon tönkretette az eredetit. E folyamat egészen egyszerű és bizonyos ízlésszociológiai tanulságokat is rejtget magában. Ugyanis nálunk **népművészet**, vagy népi termék, éppígy mint a »népies« irodalom csak akkor remélhet sikert a középosztály szélesebb rétegeiben, ha a népit lefordítja a középosztály nyelvére. E lefordításban a népit a középosztály ízléséhez alkalmazza, elrontja, hígga és szentimentálistá teszi. A nép már ezt a hamisítványt kapja vissza s mivel a felülről jött »kultúrkinccset« mindig szívesen fogadja, hozzá hasonlítja a maga holmijait.

156. Lesznai Anna híres, Ady Endre számára hímzett párnája

konzervatív vonásokkal rendelkeznek, ez befolyásolja az új felhasználás intencióit is. A folklór elemek a folklorizmus keretében stilizálódnak és egyszerűsödnek, elszakadnak eredeti kapcsolatrendszerüktől és új funkciókat töltenek be.

Mindebben olyan ellentétes pszichológiai késztetések is érezthetők a hatásukat, mint a megújítás vágya, vagy a felgyorsuló társadalmi változások közepette a biztonság keresése, nosztalgia, a lét problémáinak elkendőzése harmonikusnak ítélt látszatokkal. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy adott ország kultúrájában a néphagyomány milyen helyet foglal el az értékek skáláján. Az egykori európai nemzetállamok mai kultúrájában másképpen fogalmazódnak meg a hagyomány és modernitás körei, nem is szólva azok egymáshoz való viszonyáról, mint például az ún. harmadik világban. A folklorizmus vizsgálatánál elsősorban a felhasználó és befogadó szándéka és a folklór elemek *másodlagos életének* a kontextusa lehet a tudományos megközelítés tárgya.

Felmerülhet az a kérdés, hogy külön elmélet-e a folklorizmus a folklorisztikán belül?⁸ A legtöbb kutató a folklorizmus jelenségének a történetével, a

⁸ Bausinger, H. 1988.

folklorizmus és a folklór viszonyának a jellemzésével, valamint a specifikus megnyilvánulási területek sajátosságaival és jelentésváltozásaival foglalkozik. Ismert az a kritika, amely szerint a folklorizmus olyan rugalmas fogalom, amelybe sok mindent bele lehet préselni, más vélemények szerint csupán egy eszközt látnak benne ahhoz, hogy folklór jelenben megmutatkozó tényeit le lehessen írni. A nyugati és kelet-európai kutatók nézetkülönbségei a hagyományok kontinuitása megítéléséből is adódik. Az *eredeti* és *másodlagos* létforma közötti különbség másként érzékelhető ott, ahol a folklór paraszti hordozó közege korábban tűnt el, mint ott, ahol az élő gyakorlat legalább az emlékezetben még megragadható. Folklór és folklorizmus a kelet-európai országokban némely vidéken még ma is egymás mellett létezik. Az még az alaposabb bizonyítás nélkül is kitűnik, hogy az *autentikusság*, mint tudományos kérdés akkor kerül előtérbe, amikor a folklórt fenntartó közösségek már nem viszonyulnak aktívan a hagyomány alakításához.⁹ Nyilván nem véletlen, hogy éppen kelet-európai kutatók igyekeznek differenciáltabb terminusokat használni a folklorizmus jellemzésénél, és különbséget tesznek a szerves és szervesetlen,¹⁰ vagy a direkt és indirekt,¹¹ mindennapi és ideologikus¹² folklorizmusok között. Gyakori a folklorizmus és a regionalizmus összekapcsolása, ami természetesen kézenfekvőbb azokban az országokban, ahol a központi állam későn alakult ki. Ennek az ellenkezőjére azokban az országokban van példa, ahol a *nemzeti* kultúra szimbolikus megjelenítésére valamilyen táj tárgyi kultúra szépnek tartott elemét használják mintegy márkajelként. (Ez történik napjainkban a kalocsai hímzés motívumaival nálunk.) Ma már annak a javaslatnak is vannak képviselői, akik a folklorizmuskutatást önálló diszciplínaként is el tudják fogadni.

A kelet-európai szaktudósok érdeklődésének az indoka és alapja az a népi kultúra egyes jelenségeit hangsúlyosan támogató kultúrpolitikai gyakorlat volt, amely a két világháború között a népi hagyományok fenntartására irányult, illetve náluk is folytatódott a 2. világháború után. A falun és városban egyaránt működő népi táncsoportok, zenekarok, kórusok, a részvételükkel rendezett találkozók, nemzetközi fesztiválok, valamint a kézműves gyakorlatok újjászervezése, fórumainak megteremtése a korábbinál is erőteljesebben igényelte a szakemberek részvételét. A II. világháborút követő idők illetve az 1960-as, 1970-es évek kutatói nemzedéke Kelet-Európában még megtapasztal-

---

⁹ Bendix, R. 2009.

¹⁰ Faragó J. 1978.

¹¹ Sirovátká, O. 1978.

¹² Guszev, V. J. 1983.

talhatta a hagyományos paraszti élet létező vagy tűnő félben lévő formáit. A továbbélés, hagyományápolás, hagyományörzés útjait nemcsak megfigyelniük és leírniuk kellett, hanem a megőrzés megfelelő formáinak a kialakításában is tevékenyen részt kellett venniük. Nemcsak a folklorisztika elmélete, hanem általánosabban a kultúra elmélete szempontjából átfogó rendszert dolgozott ki a folklorizmus társadalmi jelenségéről Voigt Vilmos 1970-ben megjelent tanulmánya, valamint a témáról a továbbiakban megjelent írásai.¹³ Elgondolásának előnye az, hogy a folklórhoz való viszonyt nem egyirányúnak fogja fel, hanem rendszerszerűségében mutatja be.

„Ha a folklórt a nem folklórral állítjuk szembe és a folklóron belül csak a művészet kereteibe tartozó jelenségeket vesszük figyelembe, a folklórból indul ki és a nem folklórhoz tart a folklorizmus, a nem – folklórból indul ki és a folklórhoz tart a folklorizálódás.”

Ma talán még jobban látni, hogy a fenti megállapítás nemcsak a művészi, hanem tágabban értelmezve a kulturális javak áramlásának modelljét adja. Mind a folklorizálódásnak mind a folklorizmusnak történetileg is és jelenleg is számos formája ismert, amelyeket észre is vett a szakkutatás, csak más terminussal jelölt. Az *alászállt kultúrjavak* elmélet egyoldalúan és értékvonatkozásokkal együtt a folklorizálódás folyamataira (is) vonatkozott. A paraszti használatra készült tárgyak formáinak, díszítésének előképeit, mintáit az iparművészet területein is meg lehet megtalálni. Amennyiben nem ilyen átfogóan szemléljük a folyamatokat, úgy az értelmezések hangsúlyai megváltoztatják a kulturális rendszerek működésére vonatkozó megállapítások érvényét. Mivel a folklorizmus maga is történeti jelenség, nyilvánvaló hogy a folklór elemek felhasználásának is változik a szerepe és jelentősége a társadalmi kontextus szerint.

¹³ Voigt V. 1970.

¹⁴ Voigt V. 1990, 29.

Tradicionális folklorizmus	Neofolklorizmus
Romantikus esztétika alapján	Avantgárd esztétika alapján
Művészi továbbfejlődés (evolúció)	Radikálisan új művészet (revolúció)
Politikai emancipáció	Csak esztétikai átvétel
Tartalmi és formai jellegű	Formai, ritkán tartalmi jellegű
Népszerű a 19. században	Népszerű a 20. században

Ez a rendszer¹⁵ társadalomtörténeti keretben, elsősorban folklórelméleti és esztétikai szempontból jellemezte a folklór alakulásának és felhasználásának a tényeit, a kulturális háttérrel is hangsúlyozva. A modell megfeleltethető más tudományterületek még átfogóbb – az életmódra, a vágyott értékekre vonatkozó – megállapításaival:

„Amíg az életmódminták és a szimbólumok »fentről lefelé« gördülnek, átvételük a felső osztályokkal való azonosulás tudatát táplálja, addig a »felkerült« osztályoknak is van megmerítkezési igényük a tőlük távol eső vagy távolra kerülő, ahulmaradt osztályok értékeinek, szimbólumainak átvételével. Indítékaik különbözőek, lehet egzotikum, és lehet az osztálylét elkenését szolgáló látszateszköz, lehet valódi azonosulni akarás kifejezése, egyszerűen lehet olyan funkciója, hogy ami elaggott, elszorvad vagy ellenszenvesé vált a magas osztályok kifejezési rendszerében, azt meg kell újítani valami frissebb erejű »mással«, a gyökértől nyerni erőt, ha fent már száradnak a levelek” – írja a szociológus Losonci Ágnes.¹⁶

A folklorizmust a népi kultúra valamennyi megjelenési formájára kiterjesztve, nemcsak a társadalomtörténeti, hanem a gazdaságtörténeti összefüggésekre is figyelemmel kell lenni. Ami pedig a folklorizmus funkcióinak történetiségét illeti a folklórhoz való viszony és a folklórelmélet értékelése és felhasználása a mindennapi élettől a művészetekig több szinten és egymástól akár eltérő ütemben és dinamikával ment és megy végbe a különböző társadalmi csoportok körében. A folklór műfajai, a paraszti kultúra tárgyai a folklorizmus keretében alapvetően megváltoztatják a hozzájuk fűződő funkciók egymáshoz viszonyított arányát.

¹⁵ Voigt V. 1990, 36.

¹⁶ Losonci Á. 1977, 190.

Amennyiben a folklorizmus általános fogalmához képest sajátos megjelenési formának tartjuk a tradicionális és a neofolklorizmust, úgy javasolhatjuk jellemző jegyek alapján további csoportok elhatárolását is.

<i>Posztfolklorizmus</i>	<i>Populáris vizuális kultúra</i>
esztétikán kívüli tényezők megjelenése	divat esztétikája
mintakövető művészet	folklor jellegű dekoratív formák
formák vegyítése, bricolage	újrafogalmazás
átértelmező átvétel	tradicionálizmus
formai és tartalmi transzformáció	marketing
identifikációs funkció	népszerűség, csoporttízlés szerint.

A folklorizmusok történeti megjelenési formáinak a jellemzésére felsorolt megkülönböztető jegyek érvényesek lehetnek, de nem oldják fel a folklorizmusok egymás melletti létezésének a kérdését, hiszen a sokváltozós modell segítségével nem könnyű tájékozódni.

Egyszerűsítet funkcionális modell is használható, amelynél a folklorizmus alapfogalma alá rendelünk funkciókat, amelyeknek megfelelő formák változhatnak az időben, a gazdasági, társadalmi, kulturális kontextusok kölcsönhatásának eredményeként

Folklorizmus

→ művészi → politikai/ideológiai → hétköznapi → kulturális → turisztikai

Ami az ún. háziipari mozgalom keretében nem saját használatra, hanem eladásra készített *népművészeti* tárgyak mai megítélését illeti, azt mondhatjuk, hogy e tárgyak fogadtatása és fogyasztása 'művészi', illetve ideológiai folklorizmusnak is tekinthető. A történetesítés, a tartalom változása, a tárgyi megvalósulás közvetlen funkcióin kívüli jelentésmezők megsokszorozódása, olykor egyszerre akár ellentétessé válása a 20–21. századi folklorizmus kísérőjelenségei. Ennek alapja a modernizálódó társadalmak csoportjainak átalakulása, a folklor másodkézből való ismerettel, a folklorizmusok improduktív befogadása, a fogyasztás hullámzó divatja, a tömegkultúra kiterjedése és fogyasztáscentrikussá válása. A folklorizmus a fel-fellángoló nacionalizmusok légkörében az etnikai csoporttudat kifejeződése is lehet, akár politikai célkitűzések szolgálatába állva. Több kutató a folklorizmus kompenzációs jelentőségét emeli ki: a paraszti hagyományok ápolása és felértékelése éppen a parasztság társadalmi térvesztésének elfedésére szolgálhatott a XX. közepéig, újabban pedig a globalizációval

157. Kalocsai ajándék Rákosi Mátvás 60. születésnapjára

szembeni félelem és tiltakozás erősíti a paraszti vagy annak vélt hagyományok kultuszát. Mind egyéni, mind társadalmi szerepét vizsgálva a folklorizmus történetének változó intenzitással megjelenő vonása a reprezentációban és ezzel összefüggésben az identitás képzésében, megerősítésében való megjelenése.¹⁷

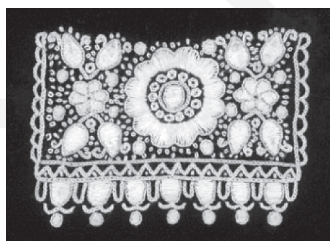
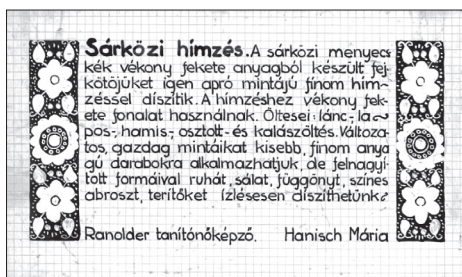
A népi díszített tárgyak értelmezésének az útját nemcsak a szakirodalomban, a muzeológiai gyakorlatban követhetjük, hanem a társadalom szélesebb köreiben való befogadásban és alkalmazásban is. A „népköltészet” reformkori gondolatának és a tárgyra vonatkozó „népművészet” fogalmának a megszületése és használata között eltelő körülbelül kétszáz évben a paraszti kultúra helyzete megváltozott a magyar kultúra egészén belül. A paraszti és kézműves tárgykultúra társadalmi értékelésének a kezdeteinél a gazdasági törekvések „iparfejlesztést” hangoztattak az idejét múlt tevékenységi formák támogatása okán, ami inkább egyfajta kompenzációnak tűnik az elmaradt iparfejlesztésekért, és nem jártak együtt valódi, a parasztság sorsát érintő mondanivalóval. A „népművészeti” divatok további virágzó korszakaiban, a két világháború között, az 1950-es évek utáni évtizedekben, az utóbbi húsz évben ebből a szempontból sok hasonlóság mutatható ki. A népművészet ápolásának, védelmének, fejlesztésének változatlanul van egy nosztalgikus alaphangja: valamit elvesztettünk, amibe viszont kapaszkodni szeretnénk. Az esztétizáló megközelítések olyan szimbolikus értelmezési lehetőségeket nyitnak meg, amelyek

¹⁷ Hány és hány országban vonultatnak fel népviseletbe öltözött fiatalokat vagy gyerekeket államfők fogadásánál. A hazai állami ajándékok között a herendi porcelán mellett a népművészeti tárgyak is szerepelnek az ajándékozható tárgyak listáján. Hrucsov egykor a Szovjetunió elnökeként négyesfogatot kapott, Putyin orosz elnök 2015. január 17-i látogatása alkalmával egy pulit kapott.

158. Sárközi főkötő hímzése

társadalmi reprezentációnak legjobban megfelelő tárgyak kiválasztódnak és abban meghatározó elemmé válnak. Hasonlóképpen említhetjük az egyéni szocializáció és az identitás felépítésének a folyamatait, amelyekben a hagyományt képviselő tárgyakhoz (jelenségekhez) való viszony is szerepet játszik. Ezt nevezhetjük a **mindennapi folklorizmus** jelenségének illetve szintjének. Ami a művészeteket illeti, itt a már emlegetett **népi iparművészet**¹⁹ és magát az **iparművészetet** kell megemlítenünk.

159. Sárközi hímzés iskolai munkákon

többszörösen és több irányba is kiaknázhatók. Az esztétizálás révén „régiesíteni”, illetve a magyar és népi hagyományhoz is kapcsolni lehetett hosszabb rövidebb időre olyan tevékenységeket is, amelyek később jelentek meg a paraszti kultúrában. Ilyen például a csipkeverés, vagy az öltözétek zsinórozása.¹⁸

Hosszan, mondhatni máig tart az a folyamat, amelynek során a paraszti tárgykészletből, mint kínálatból a hagyományt képviselő tárgyakhoz (jelenségekhez) való viszony is szerepet játszik. Ezt nevezhetjük a **mindennapi folklorizmus** jelenségének illetve szintjének. Ami a művészeteket illeti, itt a már emlegetett **népi iparművészet**¹⁹ és magát az **iparművészetet** kell megemlítenünk.

A kiválasztás a háziiparok mozgalmakká lendülő pártfogói tevékenységében, hagyományörzésében gyökerezik, és azt a fordulópontot jelenti, amely a népművészeti tárgyat áruvá változtatja, alkalmassá teszi a fogyasztásra.²⁰ A közgondolkodás és véleményformálás, értékképzés szem-

¹⁸ A magyaros *naha* divatjának a 19. század elejétől (vagy még korábban kezdődő) napjainkig tartó hullámozó története kitűnő példája egy idea formaváltásainak. Lukács A. 2017.

¹⁹ A népi iparművészek névsora, illetve a helyi és országos népi iparművészeti kiállítások anyagai bizonyítják eztényt.

²⁰ A mai nyeregkészítést nem tekinthetjük folklorizmusnak a funkció megőrzése miatt, a népi bútortfestés pedig folklorizmus, hiszen ma ezek használata divat. Lásd például [http://bellaantik.hu/nepi-butorok/](http://babellaantik.hu/nepi-butorok/). Szervezetileg a „népi iparművészek” és a „kézműves iparosok” megkülönböztetik magukat, a folklorizmus szempontjából azonban nem e választóvonal az érvényes.

160. Sárközi hímzés alkalmazása divatcikkekben

pontjából a gazdasági kiállítások szerepe a néprajzi tárgyakat illetően egyáltalán nem elhanyagolható. Közismert, hogy a hazai néprajzi múzeum létrejöttében is volt szerepe viláikiállításoknak,²¹ amelyek a gazdasági értékek és érdekek megjelenítései mellett máig az állami reprezentáció színhelyei. A néprajzi tárgyak nyilvánosság előtt való bemutatásának a története a társadalmi szimbólumképzés története is, amelyben sokféle és nagyon különböző szándék játszott közre.

Kevésbé tartjuk számon, hogy a 19. századi viláikiállításokon egyénileg is megjelenhettek iparosok, gyárosok, művészek. Az 1851-es londoni kiállításon például fogadta a vendégeket egy magyar csárda, a 1862-es londoni kiállításon már szerepelt a szűr, és valóságos szenzációként a gazdasági kiállítás termékei felett Tiedge János Dél-Magyarországon készült, viseleteket bemutató képeit láthatta a közönség.²² A folytatást az 1873-as bécsi viláikiállítás házakat is felvonultató és a népeletet bemutató kiállítás jelentette,²³ ami a festménye-

²¹ A 19. századi ipari, gazdasági kiállítások ösztönözték iparművészeti és néprajzi múzeumok alapítását. (London 1857, Bécs 1867, Budapest 1872.) Az ez idő tájt alapított vidéki múzeumok létrehozásánál is szerepet játszottak kézműipari bemutató. „A Tornyai János Múzeum alapítása az 1904-es városi ipari és mezőgazdasági kiállításához kötődik. Tornyai János kezdeményezése, Kiss Lajos fáradhatatlan gyűjtőmunkája teremtette meg az intézmény alapjait...” – írja a Hódmezővásárhelyi Tornyai János múzeum honlapja, ami jól mutatja a falusiak által használt tárgyak iránti érdeklődés hármass gyökerét. www.tornyaiuzeum.hu.

²² Farkas Zs. 2007.

²³ Lackner M. 2004.

161/a. A gránitgyár népies díszítésű tányérja

ken megjelenő népi életképekhez képest újdonság volt a világiállítások magyar részvételének történetében. Az 1885-ös Országos Általános Kiállításon a háziiparok bemutatása céljából tizenöt parasztszobát rendeztek be. Herich Károly beszámolójában írja:

„... kiemelhetem, hogy a háziipar Magyarországon újabban öntudatosan és mindinkább rendszeresen kezd haladni és terjedni, ez által nemcsak közgazdasági, hanem erkölcs-nemesítő tekintetből is jótékonyan hatván.”²⁴

A budapesti milleniumi kiállítás néprajzi faluja és a külön bódékban árusított falusi kézműipari termékek még össze tudták kapcsolni a régit és népit a jelenben.²⁵ Ezt a felfogást fedezhetjük fel abban, hogy a falu házait a kiválasztott minták után hivatalosan jóváhagyott építészeti tervek alapján kortárs mesterekkel csináltatták meg, azaz nem telepítettek át hitelesen régi épületeket, mint a későbbi szabadtéri múzeumok esetében. A néprajzi falu házainak berendezésénél többféle szándék együttesen nyilvánult meg. Egyfelől cél volt az ország területén élő népcsoportok megismertetése, másfelől a falusi háziiparok (szövés, hímzés), valamint kézműiparok kiemelkedő teljesítményei révén a korábbi és kortárs központi iparfejlesztési támogatások igazolása is, valamint a példa megmutatása a kézműves mesterségek számára.²⁶ A milleniumi kiállítás, mint a magyar történelem és kultúra összefoglalása először emeli át a 'népi' tárgyakat a magyar állam egészének reprezentációjába. A tudomány csak segít ebben a „felemelésben”. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a paraszti tárgyak tudományos megközelítésének kezdete egyszersmind a néprajzi tárgyak folklorizmusának a kezdete is.

²⁴ Herich K. 1885. 513. Az ő felkérésére ezen a kiállításon Gyarmathy Zsigáné állította össze a kalotaszegi szoba berendezését.

²⁵ Az 1989-ben Selmeczi Kovács Attila és Szabó László szerkesztésében „Néprajz a magyar múzeumokban” c. kötet 21. múzeum alapításának és néprajzi szempontból jelentős gyűjtő- és kutatómunkájáról ad képet. Különösen ajánlott a 49–53, 100, 138, 148–149, 207, 294.

²⁶ Jankó J. 1897, 1898, 1989, 2002. A néprajzi falu szerepeltetése a milleniumi kiállításon természetesen jelzi a néprajzi érdeklődés kiteljesedését, a kiállítás egészének a célja azonban a múlt és a jelen „csúcsteljesítményeinek”, a kortárs tükörben való, a magyar önálló államiság bizonyítása-

A 20. századi világkiállításokon is szerephez jutott a magyar parasztlelet néhány eleme. Abba a képbe, amelyet a kiállítások rólunk kívántak közvetíteni, sokszor közvetlenül – a kézműves termékekkel –, másszor iparművészeti közvetítéssel, olykor pedig építészeti metaforákban kifejezve a folklorizmus mutatkozott meg.²⁷ A néprajzi vagy annak beállított elemek – a magyar csárda, a cigányzene, a kalocsai pingálós asszony – változó intenzitással, de mondhatni minden számosságos világkiállításán, nemzetközi gazdasági bemutatón hangsúlyosan szerepeltek.²⁸

161/b. A gránitgyár népies díszítésű tányérja

Az 1906-ban rendezett milánói világkiállításról írja a szakértő:

„A milánói magyar kiállítás az 1899 óta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályát vezető Koronghi Lippich Elek néphagyományokon alapuló, keleti jelleget őrző magyar iparművészetről vallott elképzeléseinek példás összefoglalása volt. A milánói magyar kiállítási anyag nem nélkülözte a népieskedést, azonban végső soron kifinomultan, a korszak nemzetközi vizuális művészeti nyelvébe, a szecesszió kecsességébe, vonalkultuszába ágyazva mutatta be a magyar paraszti kultúra motívumait. A politikai jelszó, az önálló és magyar kultúra külföldi bemutatása szerencsés módon elkerülte a giccset, a szecesszió vizuális nyelvét értő külföldi nézősereg számára értelmezhetővé vált mindaz, amit a magyar pavilonban láttak. Ez pedig kellően magyaros volt: stilizált népi motívumok, felnagyított és épületdíszé alakított honfoglalás kori ékszerek keveredtek eozin mázas Zsolnay kerámiákkal és somogyi pásztorok faragásából inspirálódott bútorokkal.”²⁹

Végül említsük meg, hogy az 2015-ös milánói világkiállítás magyar kiállítási pavilonja sámándobokat emelt be az architektúra nyelvébe.

ként való bemutatása volt. Az ipar minden ága szerepelt a milleniumi kiállításán, azaz a háziipar és kézműves ipar kiegészíti a nagyipart.

²⁷ A világkiállítások magyar részvételének elemzése a képzőművészek kiállított alkotásait, illetve a kiállítási pavilonok építészeti törekvéseit illetően már szép eredményekkel dicsekedhet: <http://epiteszforum.hu/pavilon-epiteszet-a-1920-szazadban>, Székely M. 2012; Farkas Zs. 2012.

²⁸ Györffy I. 1937; Lackner M. 2002; Pilkhoffer M. 2009. Magyar csárda szerepelt például a következő kiállításokon: London 1851; Párizs 1855; London 1862; Párizs 1867; Bécs 1873; Philadelphia 1876; Párizs 1878; Melbourne 1880; Barcelona 1888; Párizs 1889; Chicago 1893; Brüsszel 1897.

²⁹ Székely M. 2012.

„A 2015-ös világkiállítás magyar pavilonjának terve, ha mégis a mai állapotában valósul meg, akkor nem napjaink nemzetközi építészetre reflektáló, innovatív magyar megoldásként kap majd helyet épített örökségünk csarnokában, hanem a kulturális zárványban élő, ködevő, hátrafelé haladó nemzeti jelleget felmutatni akaró, de azt teljesen félreértő, abból vásári komédiát csináló műveletlenség szomorú mementójaként” – állapította meg Székely Miklós.³⁰

A pavilonépítéset, mint látványos műfaj kiváltképp alkalmas népművészeti/folklórelemek felhasználásával egy magyarsággép kialakítására és bemutatására, és egyszersmind közvetíti azokat a hatalmi-politikai intenciókat is, amelyek ezen keresztül érzékelhetővé válnak.³¹ Az idézett két példa körülbelül jelzi azokat a pólusokat, amelyek között a népi kultúra tényeinek újrafelhasználása mozoghatott az elmúlt másfélszáz évben.

A **kollektív** társadalmi reprezentáció mellett a berendezési tárgyakkal, használati eszközökkel való **egyéni reprezentáció** is a „népművészet” felfedezésének társjelensége. A népművészet pártolói, művészek, értelmiségiek

162. Régi technika, régi minta új alkalmazása

hol eredeti, hol stilizált, hol utáztatnak tekinthető szobaberendezésekkel, tárgysorozatokkal, gyűjteményekkel vették és veszik körül magukat a 19. század vége óta. A 'népi' tárgyaknak nemcsak reprezentációs, hanem identitást kifejező szerepet is tulajdoníthatunk, a kettőt nehéz elválasztani Bartók Béla, Kodály Zoltán, Fülep Lajos vagy egy, az 1960-as években élt irodalom-tanár, vagy a 20. és 21. század fordulóján tanuló egyetemi hallgató esetében.³²

A magyaros ízlés terjesztésének csatornái közül külön kell megemlíteni a magyar népi díszítőművészeti hagyomány ornamenseinek kiadványokba rendezését,

³⁰ Székely M. http://oroksefigyelo.blog.hu/2014/06/03/raklepesben_1906.

³¹ A világkiállítások elemzése még közel sem teljes, a néprajzi részvétel számbavétele könyvnyi terjedelmet igényelne. Annyi bizonyos, hogy csárda, parasztszoba, népművészeti tárgyak minden olyan világkiállításon, ahol szervezett magyar részvétel volt, szerepeltek. A kalocsai pingálás a helyszíneken többször is része volt a bemutatóknak: Milanói Vásár (1969), Montreali Nemzetközi Vásár (1970), Dortmundi Magyar Hetek (1971) stb. Pilkhoffer M. 2009, 21–39.

³² Sáfrány Zs. 1993; Szojka E. 1998 a, b, 1993.

megjelentetését és az oktatás minden szintjén való tanítását. Többek között még a Földműves- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium is készítetett mintalapokat az ipariskolák, sőt az iparkamarák számára is az 1880-as években.³³ Az évszázados hagyományú mintakönyvek 'elmagyarosodott' mintái az oktatáson keresztül folyamatosan hatottak a kézimunkázó nőkre, képzett és amatőr kézművesekre és a közönségre. A magyar népi díszítmények a 19. század végétől különféle korszakok divatjaival kombinálódva máig éppen a kézimunkák révén megjelentek és ott is maradtak a lakásokban. A festett bútorok polgári előszobákban, nyaralókban való megjelenését már említettük is.

Nemcsak a dísz-, hanem a mindennapi használatra szánt hétköznapi kerámia-tárgyak is kaphattak paraszti rózsás díszítést. A városlödi keménycserépgyár 1830-as években kezdte meg a háztartási és díszedények gyártását és – a hazai gyárak közül elsőként – kezdte meg a máz alatt festett „magyaros edények” piacra dobását, amelyekkel kül- és belföldi kiállításokon vettek részt.³⁴ Széles fogyasztói réteg kielégítésére törekedtek a további kőedénygyártó manufaktúrák, később gyárak is, amelyek – ha mód volt rá – igyekeztek a helyi fazekasokra is támaszkodni, ugyanakkor saját tervezésre csak a legkiválóbbak vállalkozhattak. Mintalapok és matricák használata inkább formálta a helyi igényeket és nem annak a követlen megnyilvánulása volt. A hazai 19. századi keménycserépgyártás jellemzéseként olvasható:

„Edényeik kizárólag a magyarországi lakosság alsóbb rétegeinek szükségletét célozták, részben már korábban alkalmazkodtak itteni népi ízlésvilághoz, művészeti hagyományhoz, amely a gazdagon díszített, festett és faragott bútorok, hímzett és szövött viseleti darabok készítésében és használatában megmutatkozott – a széles néprétegek milliói között. Számos olyan kőedény tárgy bizonyítja múzeumi gyűjteményekben azt, hogy a wilhelmsburgi, az altrohlaui Mwtotoy, vagy a bécsi Hardtmuth L. gyárak évtizedeken keresztül, még a 20. század elején is magyar nyelvű feliratos és népies kézfestésű kőedény tányérokat készítettek nagy tömegben a falusi vásárlóink számára.”³⁵

Figyelembe kell azonban vennünk azt a körülményt, hogy díszített tányérok hamarabb jelentek meg a paraszti háztartásokban, minthogy azokat a táplálkozásnál használták volna. Ezt pedig úgy értelmezzük, hogy a finom porcelánok díszítményeit utánzó keménycserép-edényekkel, -tányérokkal – például osztrák és német területeken – a lakószobák falait díszítették, nemesi repre-

³³ Gróh I. 1907; Várdai Sz. 1910; Hollós K. 1914; Czakó E.–Györgyi K. 1930.

³⁴ Katona I. 1986, 52. Lásd még uő. 1977, 1978. Bihari Horváth L. 2012.

³⁵ Molnár L. 1976, 278. Lásd még uő. 1977.

zentációt szolgáló termék díszítési szokásait utánozva. A szokás magyarországi meghonosodásánál a mintakövetéssel inkább számolhatunk, mint a sajátos paraszti díszítő igények előzmények nélküli feltámadásával. A megfelelő termékek megjelenése és felhasználásának a módja a folklorizáció folyamataiba illeszkedik. Lényegében ugyanez ismerhető fel a fazekas készítésű edényfélék – például bokályok – fali díszként való használatában is. Mivel a hazai polgári lakáskultúra fejlődési folyamatai késéssel és leegyszerűsített formában valósították meg az európai lakberendezési szokásokat, divatokat a 19. század végéig, így az átadás-átvétel folyamatai csak a határainkon túlmutató analóg jelenségek figyelembe vételével tisztázható.

A „népművészet divatja” azután a folklorizmus révén újra „dísztárgyként” kezelte a mintákkal díszített keménycserep-edényeket.³⁶ Az 1912-ben alapított Hódmezővásárhelyi Majolikatelep, amely művészek kezdeményezésére Kiss Lajos, a hódmezővásárhelyi kerámia nagy ismerője bábáskodása mellett jött létre, szintén támaszkodhatott a régi gyökerekkel rendelkező helybeli fazekasokra mint munkaerőre,³⁷ a cél azonban a korszerű művészi kerámia, a fazekas hagyomány és a modern alkalmazás ötvözése volt. A művészi és mindennapi tárgyak termeléstörténete változatos képét nyújtja a folklorizmus lehetséges variánsainak immár valamivel több, mint száz éve.

A példasorból nem hiányozhat az 1971-ben alapított Kalocsai porcelánfestő üzem – ma Kalocsai Porcelán Manufaktúra – sem. Itt a használati és díszedények előállításánál a porcelánfestés technikáját kívánják ötvözni a környék népi hímzéseiről ismertté vált virágmotívumaival.³⁸

A folklorizmusnak a **mindennapi életben** való megjelenése olyan tárgyesztétikai kérdés (is), amely napjainkban a tömegáru, a közizlés és divat együttes elemzését igényli. A folklorizmus szempontjából azt a tanulságot lehet levonni, hogy a kézzel való megmunkálás mellett a 19. századtól kezdve az ornamentika volt hivatva a táji/gyártói/népi/magyar megkülönböztető vonatkozásokat együttesen képviselni a manufakturális, illetve gyári termékeken.

A mindennapi folklorizmus legerősebb bázisa a kézművesség, amely a **mindennapi szférában** a használati tárgyak, berendezési tárgyak és a díszítést szolgáló tárgycsoportok, újabban ajándék- és emléktárgyak körére terjed ki. A kézműves iparoknak a 19. századtól a 21. századig tartó története szorosan követi a szükségletek és a kielégítésüket képviselő szolgáltatások történetét. Iparágak

³⁶ Takács B. 1962.

³⁷ Nagy V. 2012.

³⁸ A kalocsai népművészet szerepel a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékén, a hímzés-motívumok pedig az utóbbi években előtörttek az öltözékek darabjait és számos tárgy felületét.

163. Dallos Hanna és Mallász Gitta plakátja, 1939

eltűntek, mások jelentőségüket veszítették vagy újabb igényekhez alkalmazkodtak.³⁹ Ma már ritka az az iparág, amelynél az előzmények és a mai gyakorlat között kontinuitás mutatható ki.

Már a 19. század végén sem beszélhetünk minden esetben biztonsággal arról, hogy a háziipar és kézműipar azokon a területeken, ahol a földművelésből nem lehetett megélni feltétlenül, a korábbi mesterségek *survival* értelemben vett folytatása lett volna. Az előző fejezetekben utaltunk arra, hogy a kézműves ipar fenntartására, revival értelemben vett felelevenítésére milyen sok egyéni és államilag támogatott törekvés törekedett.⁴⁰ Az Ipartestületek támogatása a 20. század első felében mindenképp a foglalkoztatásra és a minőség

³⁹ Kövér Gy 1982, 178.

⁴⁰ Lásd e kötetben az 5. fejezetet.

biztosítására irányult. Ehhez kapcsolódóan a tárgyaknak és díszítményeinek nem a változatlan formában való megőrzése, hanem a befogadó, a vásárló vélt vagy valódi igényeihez való igazodás volt a mérvadó. A sokszor emlegetett Gyarmathy Zsigáné is a kor ruha- és lakberendezési divatjához igazította a kalotaszegi hímezést. A gazdasági érdek és az esztétikum összefonódása olyan állandó aspektusa a folklorizmusnak, amely napjainkig egyik társadalmi pillére is a jelenségnek. A 19. század végén a konzervált és a visszatanult vagy a közelmúltban megtanult kézműves foglalatosságok között sem az iparfejlesztéssel foglalkozó szakemberek, sem a lelkes műpártolók és a kor néprajzosai sem tettek különbséget. A háziiparok és a kézműves iparok visszaszorulását azonban tapasztalni lehetett az országban. Tanulságos Malonyai Dezső észrevételét Kalotaszeget illetően idézni:

„A viselet!...»Kezd hagyulni mán a piros csizma színe is« – az ingváll helyett városi rékli, a muszuj, bagazia helyett bolti szoknya. Egy-egy régi öreg sajnálja az ősit, de a máii nép tágít a fenyegető szegénység elől. ... – Hej, tekintetes úrfi, ne csudálja őket! Ezek, felöltöznek ezek cifrába, selyembe, otthon meg nincs mit egyék. Ha maga fáradna véle, mint az anyja!...De bóbíul veszi a fonalat, a vásznat is, verje meg az áldott Isten!...Azt vegye le a tekintetes úrfi avval a masínával, amikor ilyen pántlikás bársonyban koplálnak odahaza!”⁴¹

A néprajzi kutatás azzal a problémával nem igen nézett szembe, hogy a paraszti környezetből származó tárgyak gyűjtése, vásárlása hogyan elegyíti az életmód dokumentálását a népelet szépségének igazolásával. Jól lehet adatulni a 20. század elején azt a jelenséget, hogy néprajzi és művészeti írásokban a 'háziipari', 'kézműves' jelzők helyét lassanként hogyan veszi át a 'népművészet' kifejezés.⁴² A szép tárgyak hangsúlyos bemutatása a folklorizmus felé vezető út egyik lépcsője a szaktudomány részéről,⁴³ aminek a tudatosítása nem igazán történt meg.⁴⁴

Használati és dísz tárgyak használatában bekövetkező változások, hiátusok az elmúlt ötven évben a néprajz oldaláról kevésbé dokumentáltak: kevés érté-

⁴¹ Malonyai D. 1907, 41.

⁴² A „magyar nép művészete” kifejezés a bemutatott tárgyaknak csak egy aspektusa, míg a „népművészet” kifejezés autonóm művészi tevékenységre utal. A 20. század fordulóján például a Pallas Nagy Lexikonában olyan címszavakat olvashatni, mint 'háziipar', 'népipar', 'iparművészet', 'díszítő művészet' 'fegyházipar', ám nem szerepel a 'népművészet'. A néprajzi szakkutatás a 20. század első évtizedeiben még tartózkodó a szóhasználatl szemben. Viski Károly írásaiban a „díszítőművészet” mellett a „népművészet” kifejezés is szerepel, különösebb teoretikus indoklás nélkül.

⁴³ A szép tárgyak kötetekben való megjelentetése, sűrítése egyben a „szép paraszti világ” megkonstruálása is, a szaktudomány segítségével koronként változó ideológiai háttér előtt.

⁴⁴ Balogh Rudolf (1879–1944) magyaros stílus képviselő fényképeiről is tehetünk hasonló megállapítást.

kelhető információnk van arról, hogy a néprajzi díszített tárgyak mit képviselnek a fogyasztó részére, mekkora is a távolság a mai vevő és az egykori felvevő piac közössége között. A népi iparművészeti termékek egyik közös jellemzője a szép látvány biztosítása, amelynek érdekében a kivitelezés technikai része messze felülmúlja az egykori mintákeit. Ez sikeresebb azokban az esetekben, amikor eleve dísz tárgy a kiindulópont. A munkaeszközök, szerszámok dísz tárggyá emelése kiküszöböli a mindennapokra való utalást és megsemmisíti még annak a munkának az értékét is, amelyet a kézműves a tárgy létrehozásába fektetett. Egy tárgy régi és új funkciójának a sikertelen összeegyeztetése vezethet a gicss megjelenése felé. Ugyanakkor változtatások nélkül nem lehet „élővé” tenni a hagyományosnak tartott tárgyakat.⁴⁵

A „magyar stílus” körül évtizedekig tartó viták, amelyeket az I. világháború szakít meg, hogy azután az 1920-as években folytatódjanak, majd a II. világháborút követően néhány évtizednyi kényszerű nyugvás után újra fellángoljanak esztétikai, művészi jellegűnek tűnnek. Adott korszak művészeti irányainak szellemében vetődik fel ismételten a kérdés: hogyan lehet sajátosan magyar és modern képzőművészeti, illetve iparművészeti stílust teremteni? A 19. végétől lehet nyomon követni a paraszti használat egyes tárgyainak az **iparművészetre** gyakorolt hatását, amely – más és más stílusjegyekkel kombinálva – az iparművészetben ma is nyomon követhető. A 19. és 20. század fordulóján jelentkező magyar szecesszió – a könyvművészettől az építészetig – sokféle területen és sokféle módon hasznosított népművészeti elemeket, a művészi folklorizmusnak (lásd neofolklorizmus) talán ez a legjobban ismert és feldolgozott korszaka. A korabeli művészi közgondolkodásában elterjedt ornamentikaelméletek olyan kereteket biztosítottak az alkotók és a befogadók számára is, amelyek segítségével a népi ornamentikákban nemcsak az anyagforma-tartalom egységét, hanem azokban akár egy ’világ’-kép harmóniáját is meglehetett találni. A magyar népi ornamentika kiemelése, a hordozó tárgytól való leválasztása, az „ornamentális népszemlélet” meggyökeresedésére az időszakra tehető.⁴⁶

A magyar iparművészet 20. századi kutatói úgy látják, hogy a Lechner Ödön képviselte nézet, amely a magyaros ízlésnek megfelelő építészetre és iparművészetre is kiterjeszhető volt, körülbelül 1944-ig érvényes álláspontnak számított, és intézményeken, publikációkon keresztül széles körben gyakorolta

⁴⁵ „A ruha vagy anyagban, vagy vonalban, vagy dekorációban legyen magyaros, de sohasem mindháromban egyszerre” – árulta el sikerének titkát Tüdös Klára 1937-ben.

⁴⁶ Lesznai A. 1913; Török P. 2012.

hatását és befolyását.⁴⁷ A szecessziótól kezdve tarthatjuk számon az **iparművészeti folklorizmust**, amely nem jelent egységes stílust. A szecesszió modernebb változatának tartja a kutatás az 1920–1930-as évek **art deconak** nevezett alkotásait, amely máig kevésbé meggyőzően körvonalazott, mint a velük határozottan szemben álló modern iparművészet.⁴⁸ Az előbbieket tisztelik a kézműves hagyományokat és szívesen fordulnak etnográfiai-etnológiai motívumok felé, az utóbbiak – egyebek között – kifejezetten ornamentikaellenesek. E mellett több olyan jelentős építész és iparművész is ismert e korszakból, akik a népies ihletést az újító jellegű törekvésekkel is össze tudták egyeztetni. A 'magyaros stílus' körébe tartozó, az 1930-as évek második felében létrehozott tárgyak csak nagyon figyelmes és komplex vizsgálati módszerekkel különböztethetők meg egymástól, hiszen az államilag támogatott stíluseszemély érvényesülése megmerevítette a népies motívumok és formák alkalmazását illető eredeti és alkotó tevékenységet. Kós Károly,⁴⁹ Kozma Lajos,⁵⁰ Györgyi Dénes népies szellemiségből táplálkozó munkái kifejezetten más módon értelmezhetőek, mint a hivatalosan elismert magyar nemzeti stílust képviselő alkotások.

A kiegyezés korától különböző néven nevezett, a magyar iparművészet létrehozását illető erőfeszítéseket és iparművészeti gyakorlatokat a következő módon jellemzi Szilágyi András:

„Magyarországon is meghonosodik a »nemzeti műipar« gondolata. A »nemzeti műipar« voltaképp a »magyar nemzeti termékkultúra« fogalmával is átfedésbe hozható. A »nemzeti műiparral« párhuzamosan hamar felmerül egy »magyar stílus« igénye, mely egyfajta explicit, tárgyi kifejezését jelenthetné a nemzeti identitásnak... Fontos leszögezni, hogy bár a harmincas években számtalan helyen találkozunk vele, »magyar stílus« a tárgyi valóság szintjén nem létezik. A »magyar stílus« inkább egy idea. Az égisze alatt, megteremtésének vágyától hajtván, a »magyar stílus« magaslatait elérni szándékozáva létrehozott eltérő műfajú, színvonalú és esztétikájú tárgyakat és irányzatokat takar ez a fogalom, a giccstől a kvalitásos iparművészet emlékeiig kötve azokat össze. Számos, egymástól művészileg független irányvonalat és törekvést foglal egybe, melyekben, kezdetben az egyetlen közös jellemző az, hogy egyaránt »magyar gyártermények«.⁵¹

⁴⁷ Itt nem foglalkozunk az építészeti és az iparművészetén kívüli más művészeti műfajok folklorizmusával, mint ahogy a zenei folklorizmussal sem.

⁴⁸ Vadas J. 1979, 2005.

⁴⁹ Gall, A. 2002.

⁵⁰ Kós J. 1975.

⁵¹ Szilágyi A. 2011.

A II. világháborút követően az ötvenes évek elejére felszámolódnak az iparművészeti terveket kivitelező műhelyek, az iparművészet szerepe és helye megváltozik a műfajok rendszerében. Itt csak arra utalunk, hogy iparművészeti jellegű tervezés folytatására, ha keveseknek is, de nyílt alkalma háziipari szövetkezetekben, jóval ritkábban saját műhelyben vagy üzemekben, gyárakban. Hangsúlyos követelménnyé vált, hogy az iparművészeti tervezés forrása a népművészet legyen.⁵² Még 1977-ben Kecskeméten *A népművészet szellemében* címmel rendeztek Országos Képző- és Iparművészeti Kiállítást, amelynek műtárgyai rendkívül tágan értelmezték a népművészetet, a paraszti világhoz való viszonyt.⁵³ A művészetekkel szembeni politikai indíttatású elvárások lazulásával az iparművészetek különböző területein kibontakozó neoavantgárd irányába tájékozó művészek nem a népművészetekből merítettek. Művészettörténészek például az 1980-as éveket a textilművészet megújulása „forradalmi” korszakának tartják, megszületik a kísérletező és számtalan egyéni megoldást eredményező posztmodern.⁵⁴ Megújul a kárpitművészet, melyet egyebek mellett a fellendülő építőművészet is igényel. A textilművészet elmúlt évtizedeit a folklorizmus szempontjából összefoglalóan nem lehet jellemezni, mivel még a népművészetben gyökerező életművek is nagyon sajátos módon használják fel, ötvözik és formálják át az örökséget. Kiragadott példaként említjük Arday Ildikót, aki pályája elején az erdélyi festékesekből indult ki, míg eljutott a textilből készült térplasztikáig, amelyek a vesszőfonás szerkezeti megoldásaira emlékeztetnek.⁵⁵ A magyar kerámiaművészetet illetően is párhuzamos folyamatokra lehet utalni. Az alkalmazott szerepből a keramikusok is kiléptek és önálló művészeti ággá fejlesztették a „fazekasságot”. A kísérletezések központja az az alkotóműhely, amely 1970–1977 között Kecskeméten jött létre Probstner János keramikus művész kezdeményezésére. Az itt található gyűjtemény mintegy

⁵² Erre utal az, hogy az Iparművészeti főiskolán Domanovszky György a népművészet tárgyköréből tartott előadásokat elég hosszú időn át. Meg kell említeni, hogy a pamutipar számára készített népművészeti motívumok gyűjteménye, amelyet a Néprajzi Múzeum őriz, a gyári tervezéshez kívánt segítséget nyújtani.

⁵³ Az iparművészek felügyeletét az Iparművészeti Tanács látta el 1955–1975 között. Ez utódja az Ipari Formatervezési Tanács, majd az Ipari Formatervezési Tájékoztató Központ. Ezeknek a szervezeteknek az iratanyaga a Képző és Iparművészeti Lektorátus kutatóhelyén vált 2004-ben kutathatóvá. Ennek az anyagnak a feldolgozásáról nem találtunk adatokat, noha a tárolt dokumentumoknak (zsűirizési jegyzőkönyvek, pályázatok, kitüntetési ajánlások stb.) forrásértéke van.

⁵⁴ Frank J. 1980; Husz M. 2001.

⁵⁵ Szombathely vált a textilművészeti bemutatkozások színhelyévé a Textilművészeti Biennalék megrendezésével. Ma a szombathelyi Múzeum rendelkezik a legnagyobb és legjelentősebb kortárs textilművészeti anyaggal.

ötezer darabja változó irányú törekvéseket bizonyít. Probstner János eddigi életműve is a népi fazekasságból kinövő és a kerámia térkompozícióig eljutó pályát példázza, miközben a művész személyesen is eleven kapcsolatot tart a környék még alkotó fazekasaival.

Természetesen a folklorizmusok műfajonként való jellemzése megoldhatatlan feladat, mivel, amennyiben egy adott változat nem szervezett formában vagy mozgalom jelleggel valósul meg, annyiban egyre egyénibb felfogást tükröz. Művészi invenció, újraalkotott hagyomány, divat és még megannyi motiváció eredménye a kész alkotás. A népi díszítőművészet újra való felhasználásának a tudományos megközelítésére a folklorizmus fogalmi apparátusa alkalmas, legfeljebb a fő irányultságok mellett az adott időszak specifikumait kell pontosan leírni.

Elég jól felmérhető nemzetközi méretekben az a kutatói kör, amely támaszkodott a folklorizmus fogalmára: ez pedig a német kutatási hagyományokkal kapcsolatot tartók köre. Mások például az angol-amerikai antropológusok, E. Hobsbawn és T. Ranger *The invention of tradition*⁵⁶ című könyvének megjelenése óta évtizedeken át a politikai, illetve állami érdekből újonnan létrehozott ünnepi formákat tárgyalták, nemcsak európai hagyományokat illetően, hanem világméretekben. Természetesen más problémák merülnek fel a hagyományok kezelését tekintve a soknemzetiségű

164. A vargyasi bútorfestés mai változata

USA-ban, Afrika törzsi hagyományokra épülő államaiban. A kutatói etika kérdése is előtérbe került, hiszen a helyi, törzsi kultúrákat leíró etnológusok, egyáltalán a hagyományok megmutatását célzó tevékenységek (mindenekelőtt a turizmus) számára az 'autentikus'-'hamis' kritériumai nemcsak szűken értelmezett szakkérdések, hanem a tudományos megközelítések jogosultságának, határainak a meghatározását is kikényszerítik.

A francia etnológia, illetve az UNESCO által megfogalmazott „örökségesítés” másfelől közelíti meg a hagyomány megőrzését, amelynél a történetiség és az önazonosság problémájának a

⁵⁶ Hobsbawn, E.–Ranger T. 1983.

kezelése az említett irányzatokhoz képest legalább is meglepő, inkább kultúrpolitikai és nem etnológiai vagy folklorisztikai indíttatású. A hagyomány értelmezése, fenntartása és alkalmazása azok a témák, amelyeket végső soron az említett irányzatok érintik és a folklorizmus kérdéskörével is kapcsolatba hozhatók. Újjonnan merülnek fel olyan művek, amelyek kultúrák együttéléséből fakadó új értékek bemutatására vállalkoznak, és a *métissage* problémakörét elméleti rendszerre alakítva javasolják leírni.⁵⁷

Mások felfigyeltek a különböző etnikai, kulturális csoportok együttéléséből származó ún. *hybridizációra*,⁵⁸ megint mások pedig egy-egy valaha jellemző etnikai és vallási meghatározottsággal bíró jelenség világméretű elterjedésére, tartalmi kiürülésére, amit a *globalizáció* eredményének tartanak.⁵⁹

A folklór-folklorizmus változó viszonya a kortárs társadalmi valóságnak egy része, környezetünk kulturális közegében még megtapasztalható. A rugalmas társadalomleírás követni tudja a tartalmi és formai változásokat, amihez lehet, hogy más terminológiára lesz szükség.

165. Gyórfy István karosszéke az ELTE
BTK Folklore Tanszékén

⁵⁷ Laplantine, F.–Nouss, A. 2001.

⁵⁸ Stockhammer, Ph.-W. 2012.

⁵⁹ Jeudy, H. P. 1990.

Irodalom

ADY Endre

1958 *Összes versei*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó

ADHÉMÁR, Jean

1968 *Populäre Druckgraphik Europas. Frankreich*. München: Callwey

ANDRÁSFALVY Bertalan–HOFER Tamás (szerk.)

1976 *A népművészet tegnap és ma*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

ANDRÁSSY KURTA János

1944 *A magyar nép szobrászata*. (Előszó: dr. Kádár Zoltán). Budapest: ABC kiadó

ANGELETTI, Christa

1980 *Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren*. München: Callwey

APPUHN, Horst

1971 „Rosa” und die anderen Briefladen aus dem Rathaus zu Dortmund. Zur Bedeutung der Sterne und Rosetten an mittelalterlichen Möbeln. *Achener Kunstblätter*. Bd. 41. 267–274.

ART POPULAIRE

1931 *Travaux artistiques et scientifiques du Ier congrès international des arts populaires, Prague 1928*. 2. volumes. Paris: International Institute of Intellectual co-operation League of Nations

ASKERCZ Éva

1976 Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. *Arrabona*. 18. 89–145.

BAIBURIN, Albert

1977 The Functions of Things. *Ethnologia Europea*. 27. 1. 3–14.

1997 Les aspects sémiotiques du fonctionnement des objets. *Ethnologie Française*, 641–653.

BAJZIK Zsolt

2015 Iparvédelem és a Tulipánkert mozgalom. Iparvédelmi mozgalmak Magyarországon. Vas megyében. *Vasi Szemle*. 69. 1. 30–50.

BAKÓ Ferenc

1966 A májfa és a májusi kosár Heves megyében. *Az Egri Múzeum évkönyve*. 4. 257–304.

- 1986 A szerelmi ajándék formái Felsőtárkányon. In Petercsák Tivadar (szerk.): *Az életmód változása egy büki faluban*. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében. 4. 9–19. Budapest–Eger: TIT nyomda
- 1987 *Palócföldi lakodalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- BALASSA M. Iván
- 1994 *A parasztház története a Felföldön*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- BALASSA Iván
- 1945 A magyar gyászszínek kérdéséhez. *Ethnographia*. 56. 1–4. 69–70.
- BALÁZS György
- 2001 Fémművesség. In Kapitány Orsolya–Imrő Judit (szerk.): *Somogy megye népművészete*. 309–328. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága
- BALÁZS KOVÁCS Sándor
- 2010 Egyesületek és magánosok a sárközi népművészet szolgálatában. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, 32. 453–455.
- BALÁZS Lajos
- 1994 *Az én első tisztességes napom. A párválasztás és a lakodalom Csikszentdomokoson*. Bukarest: Kriterion
- 1995 *Menj ki én lelkem a testből*. Csikszereda: Pallas – Akadémiai Kiadó
- 1999 *„Szeretett fogott el a gyermek iránt” Csikszereda: Pallas- Akademia Könyvkiadó*
- 2005 *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csikszentdomokoson*. Csikszereda: Pallas–Akadémia Könyvkiadó
- 2006 *A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*. Kolozsvár: Scientia
- BALOGH Ilona
- 1935 *Magyar fatornyok*. Karcag: Kertész nyomda
- BALOGH Jolán
- 1967 „A népművészet és a történeti stílusok”. *Néprajzi Értesítő*. XLXI. 73–165.
- BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia
- 2001 Ezen gyűrű kerek, és se vége se hossza nincsen. A jegygyűrű története dióhéjban. In Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások: mátkaság, menyegző*. 69–77. Budapest: Planétás
- BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia–BESZPRÉMI Józsefné
- 1996 Vászonzhímzés és csipke. In Gráfik Imre (szerk.): *Vas megye népművészete*. 134–156. Szombathely: Vas megyei Múzeumok Igazgatósága

- BALOGH Vilmos–TOLDY Ferenc–GELLÉRI Mór
 1885 *Budapest a kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára.* Budapest: Dobrowsky és Franke
- BARABÁS Jenő
 1997 *A magyar népi építészet korszakai.* In Ballasa Iván főszerk. *Életmód. Magyar Néprajz. IV.* 289–308. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BARNA Gábor
 1987 *Fogadalmi tárgyak, offerek magyar búcsújáráshelyeken.* *Agria.* XXIII. 367–380.
 1987/88 *A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban.* In Dankó Imre–Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz* 3. 218–233. Debrecen
 1993 *A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről.* *Néprajzi Értesítő.* LXXV. 207–214.
- BARNA Gábor (szerk.)
 2002 *„Mária megsegített” Fogadalmi tárgyak Máriaradnán. I–II.* Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék
 2003 *Egy szent raktár. Tárgyak, szimbólumok, kommunikáció.* Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék
 2006 *Kép, képmás, kultusz.* Szeged: SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- BARTHA Elek
 1984 *A házkultusz.* *Studia Folkloristica ethnographica.* 14. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke
 1990 *A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései – kereszték, szobrok, kápolnák.* *Ház és Ember.* 6. 219–226. Szentendre
 1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban.* Debrecen, Ethnica kiadás.
- BARTHA Júlia
 2010 *Népvisélet a Nagykúnszágon.* Karcag: A szerző kiadása
- BARTÓK Béla
 1966 *A magyar népdal.* In Bartók Béla: *Bartók Béla összegyűjtött írásai.* I. 91–350. Budapest: Zenemű Kiadó
- BÁLINT Sándor
 1943 *Sacra Hungaria. Tanulmányok a vallásos népélet köréből.* Kassa: Nyomta „Wiko” kő- és könyvnyomdai műintézet
 1977 *Ünnepi kalendárium. I–II.* Budapest: Szent István Társulat

BÁNSZKY Pál

- 1993 *Népi szobrászat*. Kecskemét: Magyar Naiv Művészek Múzeuma
1997 *A képzőművészet vadvirágai*. Kecskemét: A szerző kiadása

BÁTKY Zsigmond

- 1906 *Útmutató Néprajzi Múzeumok szervezésére*. Budapest: Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége
1928 *Pásztor ivópoharak. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei* 6. Budapest: Magyar Néprajzi Múzeum Néprajzi Tára
1933 Mesterkedés. In Bátky Zsigmond–Győrffy István–Viski Károly (szerk.): *A magyarság néprajza*. I. (2. kiadás) 304–374. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
1934 Mesterkedés. In Bátky Zsigmond, Győrffy István, Viski Károly (szerk.): *A magyarság néprajza* 1. köt.: *A magyarság tárgyi néprajza* 1. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 260–323.

BÁTKY Zsigmond–GYÖRFFY István–VISKI Károly

- 1928 *Magyar népművészet*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda

BAUDRILLARD, Jean

- 1968 *Le système des objets*. Paris: Gallimard
1987 *A tárgyak rendszere*. Budapest: Gondolat

BAUSINGER, Hermann

- 1969 „Folklorismus in Europa. Eine Umfrage”. *Zeitschrift für Volkskunde*. vol. 65. 1–8.
1988 Da capo: Folklorismus. In Albrecht Lehmann–Andreas Kuntz (Hg.): *Sichtweisen der Volkskunde. Zur Geschichte und Forschungspraxis einer Disziplin* (Lebensformen 3). 321–328. Berlin–Hamburg: Reimer, Dietrich. Da Capo: Folklorismus <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/47739>
2005 A tárgy és jelentése. In Fejős Zoltán–Frazon Zsófia (szerk.): *Jelentésteli tárgyak. MaDok füzetek* 3. 9–17. Budapest: Néprajzi Múzeum

BAUSINGER, Hermann–BRÜCKNER, Wolfgang

- 1969 *Kontinuität? Geschichte und Dauer als volkskundliches Problem*. Berlin: Erich Schmidt Verlag

BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos

- 1984 *Piackörzetek, piacközpontok és várások Magyarországon 1828-ban*. Budapest: Akadémiai Kiadó

BEITL, Klaus

1978 *Volks Glaube. Zeugnisse religiöser Volkskunst.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

1980 *Liebesgaben.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag

BELLÁK Gábor

2006 Népművészet és háziipar. In Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen.* 64–70. Gödöllő: Gödöllői Városi Önkormányzat

BELLON Tibor

1987 Bütorművesség. In Bellon Tibor–Szabó László (szerk.): *Szolnok megye népművészete.* 365–373. Budapest: Európa Könyvkiadó

BELLON Tibor–SZABÓ László (szerk.)

1987 *Szolnok megye népművészete.* Budapest: Európa Könyvkiadó

BELTING, Hans

2000 *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Budapest: Balassi Kiadó

BENCSEK János

1993 *Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII–XX. században: történeti és néprajzi 1993 tanulmányok.* Miskolc–Tokaj: Herman Ottó Múzeum

BENDA Gyula

1989 A lakásfelszereltség változásai Keszthelyen 1790–1848. In Novák László–Selmeczi László (szerk.): *Építészet az Alföldön.* I–II. Az Arany János Múzeum Közleményei. 6. 133–161. Nagykovács

1992 Az anyagi kultúra történeti vizsgálata: inventárium, klasszifikáció, osztályozás. In Mohay Tamás (szerk.): *Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok.* Hofer Tamás 60. születésnapjára. 383–386. Debrecen: Ethnica

1997 Kézművesek és gazdák vagyona Zalaegerszegen az osztályos egyezségükükében. (1762–1850). In *Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok.* 217–250. Zalaegerszeg: Zalaegerszeg megyei jogú város közgyűlése

2006 Inventárium és paraszti gazdasága 18–19. században. In Benda Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok.* 379–387. Budapest: Osiris

BENDA Kálmán

1993 Magyarország a barokk-kori Európában, a parasztság a barokk-kori Magyarországon. *Néprajzi Értesítő.* LXXV. 37–43.

- BENDIX, Regina
2009 *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press
- BENKE István–HUBER, Peter
2006 *Palackba zárt bányászat. Magyarországi bányász türeleművegek*. Zalaegerszeg: Magyar Olajipari Múzeum–Érc- és bányászati Múzeum Alapítvány
- BESZÉDES Valéria
1995 A tisztaszoba változása Észak Vajdaságban. In Bárh János (szerk.): *Dunáninnen-Tiszáninnen*. 37–45. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Nemzetiségi Alapítvány
1997 A bácskai asztalosok. *Létünk*, XXVII. évf. 1–2. sz. 111–117.
- BESZPRÉMI Katalin
2011 Az oktatás és utánpótlás a népi kézművesség területén. In Diószegi László–Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány – örökség – közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát medencében*. 123–130. Budapest: Teleki László Alapítvány
- BIHARI HORVÁTH László
2011 A hímzett képes-feliratos falvédő: Tárgytipológia és katalógus a Hatvany Lajos Múzeum falvédőgyűjteményéből. Hatvan: Hatvany Lajos Múzeum
2012 *A keménycseréptányér. Tárgytipológia és katalógus a Kurucz Albert falumúzeum Pallás gyűjteményéből*. Északbihari tárgykatalógusok. 1. Konyár: Önkormányzat
- BINNI, Lanfranco–PINNA, Giovanni
1986 *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig*. Budapest: Gondolat
- BÍRÓ Aurél–SEREMETYEFF-PAPP János
2012 Budapesti templomokban, közgyűjteményekben őrzött Szűz-Mária ábrázolású templomi zászlók. *Magyar Sion*. (Új folyam) VI. 229–258.
- BÍRÓ Friderika
1996 Az otthon népművészete. In Grafik Imre (szerk.): *Vas megye népművészete*. 88. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
- BLANDIN, Bernard
2002 *La construction du social par les objets*. Paris: Presse Universitaire de la France

- BLEIBRUNNER, Hans
 1971 *Andachtsbilder aus Altbayern*. München: Suddeutscher Verlag
- BOAS, Franz
 1955 *Primitive Art*. New York: Courier Corporation
 1975 Primitív művészet. In Boas, Franz: *Népek, nyelvek, kultúrák*. 131–216. Budapest: Gondolat
- BOBROVSZKY Ida
 1975 Későközépkori és reneszánsz szövőművészet Magyarországon. In Galavics Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk*. 153–200. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1980 *A XVIII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1985 *A XVII. századi mezővárosok iparművészete. (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BODGÁL Ferenc
 1971 *Kovácscégek, kovácsremek*. Herman Ottó Múzeum Közleményei 9. 96–104. Miskolc
- BODÓ Sándor
 1986 Hagyományos és mai tárgyak egy bükki falu családi gazdaságában. In Petercsák Tivadar (szerk.): *Az életmód változása egy bükki faluban*. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében. 4. 124–127. Budapest–Eger
- BOGATIRJOV, Pjotr, Grigorjevics.
 1985 A viselet, mint jel. In Verebélyi Kincső (szerk.): *A néphagyomány alakulása*. (P. G. Bogatirjov válogatott tanulmányai). *Folcloristica*. 91–167. Budapest: ELTE Folklóre Tanszék
- BÓNIS Judit
 2003 *A székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó
- BOROS Judit
 1982 Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI–XVIII. században. *Művészettörténeti Értesítő*. 31. 2. 120–134.
- BORSOS Béla
 1982 *Magyar vadász lőportartók*. Budapest: Corvina
- BOSKOVIC STULLI, Maja
 1971 O folklorizmu. *Zbornik za narodni život i običaje* 45. 165–86.
- BORZSÁK István
 1958 A hónapábábrázolások ikonográfiájának kérdéséhez. *Antik Tanulmányok*. V. 3–4. 251–261.

- BOSSERT, Helmuth-PHILIPP, Theodor
1924 *Das Ornamentwerk. Eine Sammlung angewandter farbigen Ornamente und Dekorationen. Unter besonderer Berücksichtigung der weniger bekannten Kulturen für den praktischen Gebrauch.* Berlin: Wasmuth
- 1926 *Volkskunst in Europa.* Berlin: Wasmuth
- 1928-1935 *Geschichte des Kunstgewerbes aller Zeiten und Völker.* 6 Bände. Berlin: Wasmuth
- BRAUDEL, Fernand
1985 *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái.* Budapest: Gondolat
- BRAUNECK, Manfred
1978 *Religiöse Volkskunst. Votivgaben, Andachtsbilder, Hinterglas, Rosenkranz, Amulette.* Köln: DuMont Buchverlag
- BREDNICH, Rolf Wilhelm
1985 *Das Weigelische Sinnbildarchiv in Göttingen. Ein Beitrag zur Geschichte und Ideologiekritik der nationalzotialistischen. Volkskunde. Zeitschrift für Volkskunde* 81. 22-38.
- 1997 *Germanische Sinnbilder und ihre vermeintliche Kontinuität.* In Brednich, Rolf Wilhelm-Schmitt, Heinz. (Hrsg.): *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur.* 80-93. Münster-New York-München-Berlin: Waxmann
- BREDNICH, Rolf Wilhelm-SCHMITT, Heinz (Hrsg.)
1997 *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur.* Münster-New York-München-Berlin: Waxmann
- BRINGEMEIER, Martha
1980 *Die Brautkleidung im 19. Jahrhundert.* In Bringemeier, Martha: *Mode und Tracht.* 253-301. Münster: Waxmann
- BRINGÉUS, Nils-Arvid
1982 *Volkstümliche Bilderkunde.* München: Callwey
- 1992 *Folk Art in Peasant Society. Ethnologia Scandinavica.* vol. 22. 119-133.
- BRINGÉUS, Nils-Arvid (szerk.)
1986 *Man and Picture.* Papers from the first international symposium for ethnological picture research in Lund 1984 Stockholm: Almquist & Wicksell International
- BROBY-JOHANSEN, R.
1979 *Északi sziklarajzok.* Budapest: Gondolat

BRUJMANN (Benőffy) Soma

- 1985 Sajóvölgy. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. 171–182. Budapest: Gondolat

BRÜCKNER, Wolfgang

- 1959 Heiliges Blei in Amuletten, Votiven und anderen Gegenständen des Volksglaubens in Europa und im Orient. *Hessische Blätter für Volkskunde* 49/50. 45–49. [Újra kiadva: In Brückner, Wolfgang: *Materialien und Realien. Stoffwertigkeit, Symbolwelten, Zeichensysteme*. 2000. 51–56. Würzburg: Verlag der Bayerischen Blätter für Volkskunde]
- 1963 Cera-Cera Virgo–Cera Virginea. Ein Beitrag zu "Wörter und Sachen „und zur Theorie der „Stoffheiligkeit“. *Zeitschrift für Volkskunde*. 59. 223–243. [Újra kiadva: In Brückner, Wolfgang: *Materialien und Realien. Stoffwertigkeit, Symbolwelten, Zeichensysteme*. 2000. 57–79. Würzburg: Verlag der Bayerischen Blätter für Volkskunde]
- 1969 *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*. München: Callwey
- 1974 *Elfenreigen – Hochzeitstraum. Die Öldruckfabrikation 1880–1940*. DuMont Reiseverlag, Köln
- 1982 Farbe als Zeichen. Kulturtraditionen im Alltag. *Zeitschrift für Volkskunde* 78. 14–27.
- 2000a Farbe als Zeichen. In Brückner, Wolfgang: *Materialien und Realien. Stoffwertigkeiten, Symbolwelten Zeichensysteme*. 16–30. Würzburg: Verlag de Bayerischen Blätter für Volkskunde
- 2000b Volkskunst. Ästhetische Anschauungen oder Thesen zu einem Wahrnehmungsproblem. In Brückner, Wolfgang: *Bilder und Öffentlichkeit. Ästhetische Theorienbildung, museale Praxis, Quellenkritik*. Würzburg: Verlag de Bayerischen Blätter für Volkskunde
- 2000c *Kunst und Konsum. Massenbilderforschung*. Würzburg: Verlag de Bayerischen Blätter für Volkskunde
- 2000d *Materialien und Realien. Stoffwertigkeiten, Symbolwelten Zeichensysteme*. Würzburg: Verlag de Bayerischen Blätter für Volkskunde
- 2000e Volkskunst. Thesen zu einem Wahrnehmungsproblem. In Brückner, Wolfgang: *Bilder und Öffentlichkeit. Ästhetische Theorienbildung, museale Praxis, Quellenkritik*. 194–212. Würzburg: Verlag de Bayerischen Blätter für Volkskunde

- BRÜCKNER, Wolfgang–KNAIPP Friedrich (Hrsg.)
1988 *Hinterglas-Künste. Eine Bilddokumentation.* München: Callwey Verlag
- BUTTITTA, Antonino–MILLELLA, Melo
2010 *Pittura popolare su vetro in Sicilia.* Palermo: Pielle Edizioni
- BURKE, Peter
2005 *Was ist Kulturgeschichte?* Frankfurt am Main: Suhrkamp
- BURGSTALLER, Ernst
1953 *Österreichisches Festtagsgebäck.* Wien: Eigenverlag
1959 *Österreichischer Festtagsgebäck.* H.n.: Eigenverlag
- CLAUSEN V. E.
1973 *Populäre Druckgraphik Europas: Skandinavien.* München, Callwey
- CONEIN, Bernard–DODIER, Nicolas–THÉVÉNOT, Laurent (éds.)
1993 *Les objets dans l'action. De la maison au laboratoire.* Paris: Édition de l'EHESS
- CORGUS, Nina
1995 Die deutsche Volkskunde und die Volkskunst. Der Prager Kongress 1928 und die CIAP. In Nikitsch, Herbert, Tschofen, Bernhard Hrsg. *Volkskunst. Referate der österreichischen Volkskundestagung 1995 in Wien.* Wien: Buchreihe der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie Band 14, 55–65.
- CUISENIER, Jean
1975 *L'art populaire en France. Rayonnement, modèles et sources.* Fribourg–Paris: Éditions Office du Livre Fribourg; Société Française du Livre Paris
- CSALOG József
1940 A sárközi református temetők emberalakú fejfái. *Néprajzi Értésítő.* XXXII. 381–385.
- CSÁKY Károly
2008–12 *Szagrális emlékeink nyomában.* 1–5. Dunaszerdahely: Lilium Aurum
- CSATKAI Endre
1971 *Cégérek.* Budapest: Corvina
- CSÁSZI Irén
1998 „Isten dicsőségére állította.” Út menti kereszték 1998 és Mária-képek Eger környékén. *Agria.* – 34. 303–319.
2005 A népszokások tárgyai. In Petercsák Tivadar–Veres Gábor (szerk.): *Heves megye népművészete.* 467–512. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet

- CSÁSZI Irén–GY. GÖMÖRI Ilona
 2005 A vallásos élet színterei és tárgyai. In Petercsák Tivadar–Veres Gábor (szerk.): *Heves megye népművészete*. 513–577. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet
- CSERBÁK András
 2001 Korona, koronka, párta. In Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, mennyegző*. 78–83. Budapest: Planétás Kiadó
- CSERI Miklós
 1982 Népi lakáskultúra a Szuha patak völgyében. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXI. 259–280.
- CSILLÉRY Klára
 1970 Ősi hagyaték – felülről érkezett szálladék. A szék történetének kezdetei. *Ethnographia*. LXXXI. 453–466.
 1971 Magyar népi grafika. *Néprajzi Értesítő*. LIII. 63–82.
 1972 *A magyar nép bútora*. Budapest: Corvina
 1974 A magyar népművészet városi és mezővárosi gyökerei. In Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században*. 189–200. Szolnok: Magyar Néprajzi Társaság–Damjanich János Múzeum
 1976 A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. *Ethnographia*. LXXXVII. 103–132.
 1977 A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. *Ethnographia*. LXXXVIII. 14–30.
 1979 *A magyar népművészet története*. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi és Pedagógiai Választmánya
- 1981–1984 A Bútor- és Világítóeszköz gyűjtemény gyarapodása 1947–1977 között. *Néprajzi Értesítő*, 29–51.
 1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1985a A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása. *Ethnographia*. XCVI. 173–211.
 1985b Statisztikai vizsgálatok a magyar népi bútorok történetéhez. *Ház és Ember*. 3. 183–200.
 1987 A hegedűhátú szék útja a magyar parasztsághoz és néhány restaurátori tanulság. *Múzeumi Műtárgyvédelem*. XVII. 23–46.
 1989 A bútor- és világítóeszköz-gyűjtemény gyarapodása 1947–1977 között. *Néprajzi Értesítő*. LXIII–LXVI. 29–53.

- 1990a Adalékok a paraszti képhasználathoz és képértelmezéshez Magyarországon. In Kunt Ernő (szerk.): *Kép-hagyomány – nép-hagyomány*. 47–57. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- 1990b Bütorművesség. In Juhász Antal (szerk.): *Csongrád megye népművészete*. 146–142. Budapest: Európa
- 1991 Képek a szentsarokban. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. I. 30–43. Veszprém: Magyar Néprajzi Társaság
- 1995 Állatábrázolás a népi bútorokon. In Fűvessy Anikó–Fügedi Márta (szerk.): *Állatábrázolások a néphagyományban*. 31–32. Szolnok: Damjanich János Múzeum
- 1997a Lakáskultúra. In Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz*. IV. Életmód. 327–415. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1997b Vallásos ábrázolások magyarországi népi bútorokon. In S. Laczkovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* II. 41–67. Veszprém–Debrecen: Magyar Néprajzi Társaság
- 1998 A Csornai Múzeum fekvő kis Jézusos szekrénye. In Szalontay Judit (szerk.): *Tárgy és jelentése. Rábaközi tanulmányok*. 17–34. Csorna: Csornai Múzeum
- 1999 17. századi köznépi festett ládák Erdélyből. In Balassa M. Iván–Cseri Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. 231–252. Szentendre: Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- 2002 A kanapé és a köznépi lakás modernizálása a 19. századi Magyarországon. *Ház és Ember*. 15. 59–84.
- 2007 *Az ácsolt láda*. Budapest: Néprajzi Múzeum
- CSISZÁR Attila
- 2007 Ácsolt gabonatarló ládák (hombárok) a Rábaközben. *Arrabona*. 45. 1. 149–172.
- CSUKOVITS Anita
- 1997 A XVIII–XIX. századi váci koporsók színvilága. In Korkes Zsuzsa (szerk.): *Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia 1.* 25–30. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága
- 2002 „Kényszer szülte művészet”. 19–20. századi magyarországi rabmunkák kiállítása a váci görög templom kiállítótermében. *Néprajzi Értesítő*. 84. 143–148.
- CSUPOR István
- 1992 *Rituális edényhasználat Szatmárban és Máramarosban*. In Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések*. 123–132. Debrecen: Ethnica

- CZAKÓ Elemér–GYÖRGYI Kálmán
 1930 *Magyaros ízlés. Szemelvények a magyar háziipar, népművészet és iparművészet formakincséből.* Budapest: Könyvbarátok Szövetsége
- CZÉKUS Géza
 2013 *A Szabadkai Egyházmegye templomi betlehemei.* Szabadka, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
- DAMMERT, Udo
 1993 *Hinterglasmalerei. Europa. China. Indien.* Die Sammlung Udo Dammert. München: Prestel Verlag
- DANCU, Juliana–DANCU, Dimitru
 1982 *Hinterglasmalerei in Rumänien.* Bukarest: Meridiane
- DANGLOVA, Olga
 1993 Textile Posters with Inscription in the Central European Context. In Petzoldt, Leander, Schneider, Ingo, Streng, Petra ed. *Bild und Text.* 57–64. Bratislava: NÚ SAV – SAP
 1994 Folk Art in Slovakia and European Context. *Slovenský národopis.* 42. 1. 48–52.
 1996 Lúdova ornamentika a historické styly. In Kreković, Edvard. (szerk.): *Ornament a styl.* 27–36. Bratislava: Slovenská archeologická spoločnosť Slovenská národopisná spoločnosť
 1998 Motív vtáka v ľudovej dekoratívnej tradícii. / Kulturnohistorický kontext. *Slovenský národopis.* 46. 411–428.
 2001 *Dekor/Symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext.* Bratislava: Vydavateľstvo Veda
- DANKÓ Imre
 2000 A református toronygombok elhelyezésének és szokásai a toronygombíratok műfaji sajátosságai. In Balázs Géza–Csoma Zsigmond–Jung Károly–Nagy Ilona–Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklor–irodalom–szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos születésnapjára.* 284–305. Budapest: ELTE, BTK
- DÁNYI Dezső–ZIMÁNYI Vera
 1989 *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- DEMETER Éva
 2005 Párhuzamok a tojásornamentika értelmezéséhez, *Krixa János Néprajzi Társaság Évkönyve* 13. Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára. 237–252.
 2006 Árapataki varrottas történetéhez. 1. *Acta Siculica.* 35–42.

- 2007 Árapataki varrottas történetéhez. 2. *Acta Siculica*. 623–632.
- DEMKÓ Kálmán
- 1882 *Polgári család élet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVIII. században*. Lőcse: Reiss
- DENECKE, Bernward
- 1980a *Europäische Volkskunst*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien: Proyläne Kunstverlag
- 1980b Hogyan fedezték fel a népművészetet az iparművészet számára. *Folkloristica*. 4–5. 5–59.
- 1992 Volkskunst. Leistungen und Defizite eines Begriffs. *Jahrbuch für Volkskunde*. XV. 7–22.
- 1997 Volkskunst und nationale Identität 1870–1914 In Nikitsch, Herbert–Tschofen, Bernhard (Hg.): *Volkskunst*. 13–38. Wien: Selbstverlag des Vereins für Volkskunde
- DEONNA, Waldemar
- 1924 Rosaces et entrelacs. *Archives suisses des traditions populaires*. Vol. 25. 192–98.
- 1929 La vie millénaire de quelques motifs décoratifs. *Van Geneva, Bulletin du Musée d'art et histoire de Genève*, VII, 167–212.
- DERNSWAM, Hans
- 1984 *Törökországi útinapló*. Budapest: Európa Kiadó
- DEXEL, Thomas
- 1973 *Das Hausgerät Mitteleuropas. Wesen und Wandel der Formen in zwei Jahrtausenden. Deutschland, Holland*. 2. Aufl. Berlin–Braunschweig: Klinkhard-Biermann Verlag
- DIVALD Kornél
- 1911 Régi hímzéseink és a népművészet. *Magyar Iparművészet*. 121–124.
- 1929 *A magyar iparművészet története*. Budapest: Szent István Társaság
- DÓKA Klára
- 1988 A délalföldi iparosság struktúraváltása a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában (1828–1870). In *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből XIII*. 199–262. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár
- 1989 Az átutermelő mezővárosi, falusi kézműipar a 19. században és a felvásárló kereskedelem. In Dénes Gyöngyi–Veres László (szerk.): *Manufaktúrák Magyarországon. Manufaktúratörténeti konferencia*. 173–194. Miskolc: Herman Ottó Múzeum

DOMANOVSKY György

- 1941 Jelentés a Néprajzi Múzeum 1940. évi állapotáról és működéséről. *Néprajzi Értesítő*. 115–117.
- 1942 Magyar parasztbútor. Budapest: Officina
- 1944 Magyar pásztorművészet. Budapest: Officina
- 1955 *A két faragó Kapoli*. Budapest: Képzőművészeti Kiadó Vállalat
- 1964 *Népi bútorok*. Budapest: Képzőművészeti Alap
- 1973 *Népi Iparművészet 1953–1973 című kiállítási katalógus előszava*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria
- 1976 A népi iparművészet korszakai. In Andrásfalvy Bertalan–Sipos Zsuzsa (szerk.): *A népművészet tegnap és ma*. III. 9–14. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- 1981 *A magyar nép díszítőművészete*. I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1983 Mai magyar népi iparművészet. (Előszó) In Domanovszky György–Varga Marianna (szerk.): *Mai magyar népi iparművészet*. 5–42. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadó

DOMONKOS Ottó

- 1981 A magyarországi képfestés. Budapest: Corvina
- 1991 A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In Domonkos Ottó (szerk.): *Magyar néprajz III. Kézművesség*. 7–154. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1993 A céhes mesterségek közvetítő szerepe. *Néprajzi Értesítő*. LXXV. 55–63.
- 1998 *A magyarországi takácsok mintakönyvei*. A Soproni Múzeum Kiadványai 4. Sopron: Soproni Múzeum

DORSON, Richard

- 1976 *Folklore and fakelore: Essays toward a discipline of folk studies*. Cambridge–London: University Press

DÖMÖTÖR Tekla

- 1969 Folklorismus in Ungarn. *Zeitschrift für Volkskunde*, No.65., 21–55.

DUNĂRE, Nicolae

- 1979 *Ornamentică tradițională comparată*. București: Editura Médri-diane
- 1980 A népi díszítmények osztályozásának ismérvei. *Folcloristica* 4–5. 155–184.

DÜMMERTH Dezső

- 1968 *Pest város társadalma 1686–1696 – A török hódoltság utáni első*

- évtized lakosságának gazdasági, társadalmi és személyes életviszonyai Mária Terézia koráig.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1986 *Pest város társadalma 1686–1696.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- DURAND, Gilbert.
- 1994 *L'imaginaire. Essai sur les sciences et la philosophie de l'image.* Paris: Hatier
- DURANI I SAMPERE, Augusti
- 1971 *Populäre Druckgraphik Europas: Spanien.* München: Callwey.
- ÉLIAS Norbert
- 1987 *A civilizáció folyamata: Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások.* Budapest: Gondolat
- ENDREI Walter
- 1969 *Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- ENDRES, Werner
- 1983 *Silberglas-Bauernsilber. Formen, Technik und Geschichte.* München: Callwey
- ENGELS, Mathias T.
- 1983 *Das kleine Andachtsbild. Prägedrucke und Stanzspitzbilder des 19. Jahrhunderts.* Recklinghausen: Bongers
- EPERJESSY Géza
- 1967 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és Dunántúlon (1686–1848).* Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1988 *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- ETÉDI GEDŐ János
- 1985 *Gazdasági vázlatok Udvarhelyszékről.* In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői.* 332–344. Budapest: Gondolat Kiadó
- FARAGÓ József
- 1978 *A szerves (organikus) és szervezett (organizált) folklór.* In Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklór – Társadalom – Művészet.* 4–5. 29–36. Kecskemét: Népművelési Intézet
- FARAGÓ Tamás
- 1991 *Népszámlálási adatok a falusi iparról (1857–1910).* In Nagybákay Péter–Németh Gábor (szerk.): *VII. Kézművesipartörténeti Szimpózium.* Veszprém. 1990. nov. 12–14. 12–23. 13–24. Veszprém: MTA Néprajzi Bizottság

FARKAS Irén

- 2006 Népi szerelmi ajándéktárgyak a Csiki Székely Múzeum fagyűjteményében. *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve*. 143–180.

FARKAS Zsuzsa

- 2007 Nép-Kép. Adatok a néprajzi fényképezés hazánban témához. *Néprajzi Értesítő*. 89. 107–162.
- 2012 A kultúra tövébe fészelt ország. A világiállításokon bemutatott magyar művek kortárs értékelése. *Aetas*. 27. 136–158.

FEHÉR Ágnes

- 1989 A vallásos élet és az ünnepi szokások tárgyai. In Gazda László–Varga Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar megye népművészete*. 362–394. Budapest: Európa Kiadó

FEJÉR Gábor

- 1999 Előszó In Fejér Gábor: *Székképek*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 3. III–XXXIX. Budapest: Néprajzi Múzeum

FEJŐS Zoltán

- 1991 Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn. In Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. 143–158. Budapest: Magyarországtudató Intézet
- 1998 Kalotaszeg történetei. *Néprajzi Értesítő*. LXXX. 5–12.
- 1999 Tárgyunk, tárgyaink. In Ujváry Zoltán (szerk.): *50 éves a Néprajzi Tanszék. Jubileumi kötet*. Folklor és etnográfia, 100. 236–252. Debrecen: KLTE Néprajzi Intézet
- 2000 Jegyzet a 19. századi népeletképről. In Balázs Géza–Csoma Zsigmond–Nagy Ilona (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. 804–822. Budapest: Universitas
- 2002 Az ősfoglalkozások képei. Herman Ottó és a magyar őstörténet ábrázolása. *Ház és ember*. 15. 185–204.
- 2006a A népművészet a 19–20. század fordulóján. Kutatás- és fogalomtörténeti jegyzetek. In Óriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. 117–127. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum

FEJŐS Zoltán (szerk.)

- 2000 *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei*. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2006 *Huszka József, a rajzoló gyűjtő: kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2005. május 14.–2006. március 5.* = *József Huszka, collector and sketch artist: exhibition at the Museum of Ethnography, 14 May 2005–5 March 2006*. Budapest: Néprajzi Múzeum

- 2008 *Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz*. Katalógus. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2009 *Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete.* (MaDok-füzetek) Budapest: Néprajzi Múzeum
- FÉL Edit
- 1943 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei 1943-ban. *Néprajzi Értesítő*. XXXV. 256–259.
- 1955 *Magyar népviseletek története. Vezető a Néprajzi Múzeum kiállításához.* Budapest: Néprajzi Múzeum
- 1976 *Magyar népi vászanhímzések.* Budapest: Corvina
- 1981–1984 A Textilgyűjtemény gyarapodása 1935–1970. *Néprajzi Értesítő*, 29–52.
- 1989 A textilgyűjtemény gyarapodása 1935–1970. *Néprajzi Értesítő*. LXIII–LXVI. 5–27.
- FÉL Edit–HOFER Tamás
- 1961 A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monografikus eszközvizsgálatról. *Ethnographia*. LXXII. 4. 487–535.
- 1962 A Néprajzi Múzeum 1962. évi tárggyűjtése. *Néprajzi Értesítő*, XLV. 129–136.
- 1964 A monografikus tárggyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő*. XLVI. 5–89.
- 1966 *Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben.* Budapest: Corvina
- 1969 A kalotaszentkirályi kelengye. I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárása. *Néprajzi Értesítő*. LI. 15–36.
- 1974 *Geräte der Átányer Bauern.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1975a A matyó hímzés alakulása és a magyar népművészet stíluskorszakai. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 13/14. 433–453.
- 1975b *Magyar népművészet.* Budapest: Corvina
- 1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest: Balassi Kiadó
- FÉL Edit–HOFER Tamás–K. CSILLÉRY Klára
- 1969 *A magyar népművészet.* Budapest: Corvina
- 1970 *Magyar népművészet.* (2. kiadás) Budapest: Corvina
- FELFÖLDI László
- 1990 A vallásos népelet és a szokások tárgyai. In Juhász Antal: *Csongrád megye népművészete*. 519–578. Budapest: Európa

- FERENCZI Kornélia–PALOTAY Gertrúd
 1932 *Hímzőmesterség. A magyarországi népi hímzések öltéstechnikája.*
 Budapest: Szerzői kiadás
- FLÓRIÁN Mária
 1990 A „sárközi szöttes” története. *Ethnographia.* CI. 194–256.
 2010 A „nemzeti háziipar” és mesterei a 19–20. század fordulóján. In
 Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemlélet és a módi változása. A parasztság körében a 19–20. század fordulóján.* 397–410. Buda-
 pest: MTA Néprajzi Kutatóintézete
- FLÓRIÁN Mária (szerk.)
 1994 *Szöttesek tegnap és ma.* Heves: Hevesi Háziipari és Népművészeti
 Szövetkezet
- FOCILLON, Henri
 1931 *Art Populaire*, vol. 1–2. (Actes du congrès de Prague 1928) Paris:
 Duchartre.
- FRANCASTEL, Pierre
 1972 *Művészet és társadalom. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Gon-
 dolat Kiadó
- FRANK János
 1980 *Az eleven textil.* Budapest: Corvina
- FÜGEDI Márta
 1993 *Állatábrázolások a magyar népművészetben.* Officina Musei 1.
 Miskolc: Herman Ottó Múzeum,
 1997 *Mítosz és valóság: a matyó népművészet.* Officina Musei 6. Mis-
 kolc: Herman Ottó Múzeum
 2001 *Reprezentáns népcsoportok a 19–20. század fordulójának népművé-
 szet-képében.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- FÜGEDI Márta (szerk.)
 1997 *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete.* Miskolc: Herman
 Ottó Múzeum
- N. FÜLÖP Katalin
 2006 *Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencében.* Válogatás
 a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből. Budapest: Néprajzi Múzeum
- FÜVESSY Anikó
 2005 *Válogatott kerámiatanulmányok (1979–2005). Az Alföld népi faze-
 kassága.* Szolnok: Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Múzeumok Igaz-
 gatósága

FÜZES Endre

1998 A hitelesség kérdése a szabadtéri néprajzi múzeumokban. *Ethnographia*. 109. 2. 471–476.

2002 *Kós Károly emlékezete*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó

GALL, Anthony

2002 Kós Károly műhelye (Tanulmány és adattár) Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó

GAUL Emil

1994 Egy tantárgy vajúdása – a magyar munkaoktatás 50. éve. *Magyar Pedagógia*. 94. 1–2. 37–51.

GAZDA Enikő, Szöcsné

2002 A székelyföldi szöttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum. In Boér Hunor–Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves évfordulójára*. Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó

2006 *Tárgyak és írások a háromszéki nők életében*. In Gazda Klára–Törzségi Tekla (szerk.) *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 14. 31–42. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

2008 Erdélyi levéltári források felhasználási lehetőségei az építészet és a lakásberendezés rekonstrukciójában. *Ház és Ember*. 20. 159–202

2015 Székelyföldi népművészet magángyűjtemények a 19. század végén és a 20. század elején. In Jakab Albert Zsolt–Kinda István szerk. *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. 199–208. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum

GAZDA Klára

1998 A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 6. 66–96.

2000a Egy díszítőművészeti motívumkatalógus előmunkálataiból. In Balázs Géza et al. (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. 417–440. Budapest: Universitas

2000b Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 8. 100–142.

2001 A romániai magyar népművészet-kutatásról. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 9. 83–120.

2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

- GAZDA Klára–HAÁZ Sándor
 1999 *Székeleyek ünneplőben. Színek és formák a székeleyföldi népviseletben.*
 Budapest: Planétás
- GAZDA László–VARGA Gyula
 1989 *Hajdu-Bihar megye népművészete.* Budapest: Európa Könyvkiadó
- GÁBORJÁN Alice
 1969 *Magyar népviseletek.* Budapest: Corvina
 1990 Keleti elemek a magyar ruházatban. *Néprajzi Értesítő.* LXVII–LXX.
 19–53.
- GELLÉR Katalin–KESERŰ Katalin
 1981 A szecesszió magyar művésztelepe: a gödöllőiek. In Németh Lajos
 (szerk.): *Magyar művészet 1890–1919.* I. 418–429. Budapest: Aka-
 démiai Kiadó
- GELLÉRI Mór
 1885 *A kiállítások története, fejlődése és jövődöbeli rendszeresítése.* Buda-
 pest: Dobrowsky és Franke kiadása
- van GENNEP, Arnold
 1930 Notes sur les decoration du beurre. In *L'art populaire en France.*
 vol. II. 117–124. Paris: Librairie Istra
- GERNDT, Helge–HAIBL, Michaela (Hrsg.)
 2005 *Der Bilderalltag. Perspektiven einer volkskundlichen Bildwissenschaft.*
 Münchener Beiträge zur Volkskunde. Bd. 33. München–Berlin–
 New York: Waxmann
- GERVERS-MOLNÁR Veronika
 1973 *The Hungarian szűr. An archaic mantle of eurasian origin.* Toronto: k. n.
 1983 *Ipolyi Arnold hűmzészgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeum-*
ban. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoportja
- GOCKERELL, Nina
 1995 *Bilder und Zeichen der Frömmigkeit. Sammlung Rudolf Kriss.* München:
 Bayerisches Nationalmuseum
- GODELIER, Maurice
 1996 *L'énigme du don.* Paris: Fayard
- GOODY, Jack
 1993 *The Culture of Flowers.* Cambridge: Cambridge University Press
- GORGUS, Nina
 1997 Die deutsche Volkskunde und die Volkskunst. Der Prager Kon-
 gress 1928 und die CIAP. In Nikitsch, Herbert–Tschofen, Bern-

- hard (Hrsg.): *Volkskunst. Referate der österreichischen Volkskundetagung 1995 in Wien*. 55–66. Wien: Selbstverlag des Vereins für Volkskunde
- 2002 Der Internationale Volkskunstkongress in Prag 1928. Volkskunst zwischen Folklore, Volkstum und nationale Trachten. In Ákos Moravánszky Hg. *Das entfernte Dorf. Moderne Kunst und ethnischer Artefakt*. 125–134. Wien: Böhlau
- GRABOWSKI, József
- 1978 *Sztuka ludowa w Europie*. Warszawa: Arkady
- GRÁFIK Imre
- 1992 *Jel és hagyomány*. Folklor és ethnográfia. 59. Debrecen: KLTE Néprajzi Intézet
- 1997 A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. *Néprajzi Értesítő*. LXXIX. 19–45.
- 1998 Emlékező tárgyak. In Szende Katalin–Kücsán József (szerk.): „Isten áldja a tisztos ipart.” *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. 87–120. Sopron: Soproni Múzeum Alapítvány–Sopron Megyei Jógú Város–Győr–Moson-Sopron megye és a VEAB támogatásával
- 2005 A népművészet alkotói szabadsága. A szimmetria alkotó szabadsága. In Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő*. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára. 487–510. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet
- 2006 Kézműveshagyomány és tárgykultúra. *Ethnographia*. 117. 4. 229–250.
- 2008 *Céhemlékek*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 12. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2009 A kézműipar és a népművészet határterülete (Műfajok, mesterségek rendszere). *Zalai Múzeum* 18. Petánovics Katalin 70 éves. 111–122. Zalaegerszeg: Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága
- 2010 *Gondolatok a fenntartható kézművesség körében*. Szombathely: Vasi Múzeumfaló
- GRÁFIK Imre (szerk.)
- 1989 *Vas megye népművészete*. Szombathely: Európa Könyvkiadó
- 1996 *Vas megye népművészete*. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
- GRANASZTÓI Péter
- 1998 Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalmak a tárgyak tükrében. *Tabula* 1. 1–2. 25–60.

- 2002 Társadalmi presztízs és hierarchia: tárolóbútor divat Kiskunhalason 1760 és 1790 között. *Korall*. 10. 137–162.
- GREVERUS, Ina-Maria
1984 *Naif: Alltagsästhetik oder ästhetisierter Alltag. Notizen*. Bd. 19. Frankfurt am Main: Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie, Universität Frankfurt am Main
- GRIESHOFFER, Franz (Hrsg.)
1987 *Krippen. Geschichte, Museen. Krippenfreunde*. Innsbruck: Pinguin-Verlag, Frankfurt am Main: Umschau-Verlag
- GRÓH István
1907 *Magyar díszítő művészet*. Budapest: Jókai Nyomda
- GROTTE, Ludwig
1954 Expressionismus und Volkskunst. *Zeitschrift für Volkskunde* 55. 24–31.
- GRYNEUS Tamás
2008 *Köztéri szakrális kisépitmények*. Szeged Vallási Néprajzi könyvtár 19. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- GULYÁS Éva
1987 A vallásos élet tárgyai. In Szabó László (szerk.): *Szolnok megye népművészete*. 185–200. Budapest: Európa
- GUNDA Béla
1961 A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei* 17. 247–268.
- GUSZEV Viktor Jevgenevics.
1983 A folklorizmus tipológiája. *Ethnographia*. XCIV. 440–442.
- GYARMATHY Zsigáné
1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrotas világából*. Budapest: Franklin Társulat
- GYÖRFFY István
1924 *Szilágysági hímzések. I.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya.
1930 *Magyar népi hímzések. I. A cifraszűr*. Budapest: Szerzői kiadás
1937 A „Gyöngyös Bokréta” műsorának hitelesítése. *Ethnographia*, 48:1, 97–98.
1983 A néphagyomány és a nemzeti művelődés. In Györffy István: *Alföldi Népelet*. 476–482. Budapest: Gondolat

GYÖRGYI Erzsébet

- 1976 A tojáshímzés díszítménykincse. Díszítmény-rendszerezési- és értelmezési kísérlet. *Néprajzi Értesítő*. LVI. 5–85.

HAÁS Mihály

- 1985 *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. 86–100. Budapest: Gondolat Kiadó

HAÁZ Ferenc–PALOTAY Gertrúd–SZABÓ T. Attila

- 1940 A Néprajzi Múzeum erdélyi vászonhímzés-anyaga. *Néprajzi Értesítő*. XXXII. 396–417.

HAHN, Hans Peter

- 2014 *Materielle Kultur*. Eine Einführung. Zweite überarbeitete Auflage. Berlin: Dietrich Reimer Verlag

HAJNAL Mátyás

- 1629 *Szíves könyvecske*. Bécs

HALKOVICS László

- 1999 A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. *Statisztikai Szemle*. 77. 4. 260–273.

HANÁK Péter (szerk.)

- 1992 *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Társadalmi és Művelődéstörténeti tanulmányok. 10. Budapest: MTA Történettudományi Intézet

HARVOLK, Edgar

- 1979 *Votivtafeln*. Bildzeugnisse von Hilfsbedürftigkeit und Gottvertrauen. München: Verlag Callwey

HARTINGER, Walter

- 1992 Religion und Brauch. *Wissenschaftliche Buchgesellschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

HAUSER Arnold

- 1978 A művészettörténet filozófiája. Budapest: Gondolat Kiadó

- 1982 A művészet szociológiája. Budapest: Gondolat Kiadó

HAVASSY Péter

- 2002 *Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről*. Gyulai Katalógusok. 11. Gyula: Békés Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága–Erkel Ferenc Múzeum

HEIDRICH, Hermann

- 2001 Von der Ästhetik zur Kontextualität: Sachkulturforschung. In Silke

- Göttsch, Albrecht Lehmann Hg. *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen, der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Böhlau, 33–55.
- 2007 Dinge verstehen: materielle Kultur aus Sicht der Europäischen Ethnologie. *Zeitschrift für Volkskunde*. Jg. 103. H. 2. 223–236.
- HERKELY Károly
- 1939 *A mezőkövesdi matyó nép élete*. Budapest: Néprajzi Intézet–Atheneum
- HERICH Károly
- 1885 *Iparművészeti tanulmányok*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság
- 1886 Háziipar. In Keleti Károly (szerk.): *Hivatalos jelentés a budapesti 1885-i Országos Általános kiállításról*. IV. XXIX. 499–514. Budapest: Atheneum
- HERMAN Ottó
- 1892 Magyar pásztoremberek remeklése. *Ethnographia*. III. 310–321.
- HERNÁDI Miklós
- 1982 *Tárgyak a társadalomban*. Budapest: Kozmosz Könyvek
- HETÉNY János
- 2006 Kápolnák, keresztek, kutak, források, szobrok. A táj szakralizációja. In Hetényi János: „Gyönyörű nagy vonzalom...” *A Karancs-hegyi kistáj Mária kultuszt ihlető szerepe*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 13. 33–40. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- HÉCZEI Dániel
- 1905 Naplója bécsi útjáról. Magyar Protestáns egyháztörténeti Adattár. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság
- HIRKÓ Judit
- 2008 *Az ostyaiútóvasak díszítőmotívumai*. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet
- HOBSBAWN, Eric–RANGER, Terence
- 1983 *The invention of tradition*. London: Cambridge University Press
- HOFER Tamás
- 1969 *Festett táblák 1526–1825. A magyar népművészet évszázadai* 1. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum Közleményei
- 1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. *Ethnographia*. LXXXVI. 398–414.
- 1977 XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége. *Ethnographia*. LXXXVIII. 64–80.

- 1979 A paraszti életforma fejlődésének típusai és a paraszti kultúra regionális tagolódása: Hozzászólás Gunst Péter tanulmányához (Paraszti társadalom. 1. Faluk. In Hofer Tamás, Kisbán Eszter, Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században* 4. Az ülésszak felszólalásai. 137–140. Budapest–Szolnok. Damjanich János Múzeum; Magyar Néprajzi Társaság
- 1983 A „tárgyak elméletéhez” felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. *Népi kultúra – népi társadalom*. XIII. 39–64.
- 1987 Európai népművészet. Az összkép felvázolásának lehetőségei. *Magyar Zene*. 28. 124–130.
- 1992 Die ungarische Volkskunst im Kraftfeld wechselnder Interpretationen 1890–1990. *Jahrbuch für Volkskunde*. NF. XV. 67–80.
- 1993 Beszélhetünk-e barokk vonásokról a magyar népművészetben. In Szacsuvay Éva (szerk.): *Barokk a magyar népművészetben*. Katalógus. 555–557. Budapest: Néprajzi Múzeum
- HOFER Tamás (szerk.)
- 1991 *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Magyarságkutató Intézet
- HOFFMAN Tamás
- 1976 A parasztok környezetének változása In *Népművészet tegnap és ma*. 85–102. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- HOLL Béla
- 1992 Hajnal Mátyás. Szives könyvecske. Bécs, 1629. In Hajnal Mátyás: *Szives könyvecske*. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXVII. Budapest: Faksimile kiadás
- HOLL Imre
- 1963 A magyar középkori kerámia kutatásának problémái. *Műveltség és Hagyomány*. V. 65–84.
- HOLLÓS Károly
- 1914 *Magyar díszítmények*. Budapest: saját kiadás
- HOPPÁL Mihály
- 1983 Jelrendszerek a népművészetben. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. XIII. 275–298.
- 1990 *Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- 2004 *Folklor és hagyomány. Válogatott tanulmányok*. Budapest. Európai Folklor Intézet

HORVÁTH Sándor

1996 Népszokások, vallásos élet. In Gráfik Imre (szerk.): *Vas megye népművészete*. 267–309. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága

HORVÁTH Terézia

1996 A bagi női ünnepi viselet színei. In Korkes Zsuzsa (szerk.): *Viselet és történelem – Viselet és jel*. 159–169. Aszód: Petőfi Múzeum

HÖLBLING Miksa

1985 Baranya vármegyének orvosi helyirata. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. 102–115. Budapest: Gondolat Kiadó

HÖRANDNER, Edith-LUNZER, Hans (Hg.)

1982 *Folklorismus. Vorträge der Internationalen Arbeitstagung des Vereins „Volkskultur um den Neusiedlersee”* In Neusiedl/See 1978 (Neusiedler Konfrontationen I). Neusiedl/See

H. TAKÁCS Mariann

1970 *Magyarországi udvarházak és kastélyok XVI–XVII. század*. Budapest: Akadémiai Kiadó

HUSZ Mária

2001 *A magyar neoavantgard textilművészet*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó

HUSZKA József

1885 *Magyar diszító styl*. Budapest: Deutsch

1894 Népies ornamentikánk forrásai. *Ethnographia*. V. 155–160.

1898 *Magyar ornamentika*. Budapest: Pátria nyomda

IKVAINÉ SÁNDOR Ildikó-SZ. TÓTH Judit

2003 *Évszámok tárgyak Pest megye népművészetében*. Szentendre: PMMI kiadványai. Kiállítási katalógusok: 6

ILLÉS Péter

2012 A zsenyei színes és virágos koporsói. *Vasi Szemle*. LXVI. 1. 39–48.

IMRŐ Judit

2000 A református vallás szakrális tárgyai a belső-somogyi Egyházmegyében. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 14. 421–434.

IPOLYI Arnold

1877 A magyar iparélet történeti fejlődése. *Századok*, 11. évf. 8. sz. 1877, 3–49.

1981 A magyar iparélet történeti fejlődése. *Századok*. 1–49. (Újabb ki-

- adás) In Rómer Flóris–Ipolyi Arnold–Fraknói Vilmos: *Egyház – Műveltség – Történetírás*. 120–147. Budapest: Gondolat Kiadó
- ISTVÁN Erzsébet
- 2001 Miska kancsó, hérészes korsó. A lakodalom cserépedényei. In Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*. 111–113. Budapest: Planétás Kiadó
- ISTVÁNNFFY Gyula
- 1898 Újabb adalékok a palóczok ethnographiájához: 1. Családi élet és háztartás. 1. Étkezési szokások és ételek. *Ethnographia*. 9:4. 305–315.
- JACOBI, Rainer
- 1992 *Budelschiffe. Eine kleine Welt hinter Glas*. Hinstorff Verlag. Rostock
- JAKAB, Irene
- 1956 *Zeichnungen und Gemälde der Geisteskranken*. Ungarische Akademie der Wissenschaften. Budapest
- JAKÓ Zsigmond
- 1957 Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. In *Kellemen Lajos Emlékkönyv*. 361–393. Bukarest: Kritérium
- JANKÓ János
- 1897 *Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja*. Budapest: Révai
- 1898 Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. In Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 5. r.: *Történelmi kiállítás. Néprajz*. 815–949. Budapest
- 1989 *A milleniumi falu*. Series historica ethnographiae 1. In Szemkeő Endre (szerk.): Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2002 *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának kiállításához 1898*. In Szemkeő Endre–Gráfik Imre (szerk.): Budapest: Néprajzi Múzeum
- JEGGLE, Utz
- 1983 Vom Umgang mit Sachen. In Köstlin, Konrad–Bausinger, Herman (Hrsg.): *Umgang mit Sachen. Zur Kulturgeschichte des Dingebrauchs*. Regensburger Verein für Volkskunde. 11–26. Regensburg
- JEKELFALUSSY József (szerk.)
- 1885–1886 *Magyarország iparstatisztikája 1885-ben. Magyarország háziipara 1884. elején*. Budapest: Atheneum.
- JEŘÁBEK, Richard
- 1978 Lidové umení a výtvarna kultura lidu. Pojmoslovné uvahy. *Slovensky národopis*. 26. 405–414.

- 1979 Vytvarna kultúra lidu. Miniterminologie. *Umeni e remesla*. Nr. 2. 4–7.
- 1980 A nép képzőművészeti kultúrája. In Verebélyi Kincső szerk. *Folkloristica*, Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 137–154.
- 1980 Népművészet és a nép képzőművészeti kultúrája. In Verebélyi Kincső szerk. *Folkloristica*, Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 121–135.
- 1992 Eine Dichotomie: Volkskunst und volkstümliche Kunst. *Jahrbuch für Volkskunde*. 105–115.
- JEUDY, Henry-Pierre
- 1900 *Patrimoine en folie*. Les éditions de la MSH. Paris
- JOHLER, Reinhard
- 1997 Die Kunst, das Volk und seine Kultur. Miscellen zur rezenten Volkskunst-Debatte in Österreich. In Nikitsch, Herbert-Tschöfen, Bernhard (Hrsg.): *Volkskunst*. Selbstverlag des Vereins für Volkskunde. 331–364. Wien
- JONES, Owen
- 1856 *The Grammar of Ornament*. London: Day and Son
- JÓZSA László
- 2001 XVIII. századi hímzett Mária-képek a kunszentmártoni nagytemplomban. In Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szent Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. 279–285. Szeged: JATE Néprajzi Tanszék
- JUHÁSZ Antal
- 1974–1975 A parasztság tárgyi ellátottsága. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 105–167. Szeged
- 1980 A napsugaras oromdíszítés és megóvásának lehetőségei. *Műemlékvédelem*. 165–171.
- 1984 Iparosok és paraszti kézműves specialisták. In Bárh János (szerk.): *Kecel története és néprajza*. 667–693. Kecel: Nagyközségi Tanács
- 1990 A szegedi nagytáj Bálint Sándor értelmezésében. *Szegedi Műhely*, 29:1–2., 65–70.
- JUHÁSZ Gyula
- 1968 Képek a búcsúról. In Juhász Gyula: *Összes művei. Prózái Írások*. (1898–1917.) 88. Budapest: Akadémiai Kiadó
- L. JUHÁSZ Ilona
- 2005 „Fába róva, földbe ütve...”: A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. Komárom-Dunaszerdahely: Liliium-Aurum

JUNG Károly

- 1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások.* Ujvidék: Fórum könyvkiadó
- 1983 Kiházasítatlanok halotti koronája. In Jung Károly: *Jugoszláviai magyar folklór.* 151–176. Ujvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
- 1992 *Köznepok és legendák. Tanulmányok a népi kultúra köréből.* Ujvidék: Forum Könyvkiadó

JURECSKÓ László

- 1989a Malonyai Dezső Kalotaszeg-kötetének létrejöttje. *Ethnographia.* C. 1–4. 243–277.
- 1989b Jankó János munkássága és nézetei a magyaros stílus létrehozására irányuló törekvések tükrében. In Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszék Munkatársai (szerk.): *Sub Minervae nationis praesidio.* 150–158. Budapest: ELTE
- 1992 Koronghy Lippich Elek a népművészet felhasználásáról. In Mohay Tamás (szerk.): *Közéltések.* Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. 285–296. Debrecen: Ethnica

KALLÓS Zoltán

- 1960 Asztalok, székek a gyimesi és moldvai magyaroknál *Néprajzi Közlemények.* V. 3–4. 22–31.

KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor

1995–2002 *Jelbeszéd az életünk I–II.* Budapest: Osiris Kiadó

2005 *Tárgyak szimbolikája.* Budapest: Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó

KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor (szerk.)

2003 *Tárgyak és társadalom II.* Kapcsolatok: a tér, a tárgy és a képi kultúra összefüggései. Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem

KAPITÁNY Orsolya

2001 A fonás szövés hagyománya. In Kapitány Orsolya–Imrő Judit (szerk.): *Somogy megye népművészete.* 143–172. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága

KAPITÁNY Orsolya–IMRŐ Judit (szerk.)

2001 *Somogy megye népművészete.* Kaposvár: Somogy Megye Múzeumok Igazgatósága

KAPROS Márta

2000 Paraszti szöttesek és hímzések. In Kapros Márta (szerk.): *Nógrád megye népművészete.* 185–236. Balassagyarmat: k. n.

- 2006 „A palóc kézimunkák sikere.” Adatok a népművészet felfedezéséhez Nógrádból. *Agria*. 42. 139–152.
- KAPROS Márta (szerk.)
2000 *Nógrád megye népművészete*. Európa Kiadó, Balassagyarmat
- KASCHUBA Wolfgang
2004 Bevezetés az európai etnológiába. Debrecen: Csokonai Kiadó
- KÁRPÁTI László
1988 „Tammata.” A miskolci ortodox templom votívjai. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXV–XXVI. 785–801.
- KATONA Imre
1977 *Miskolci kőedénygyárak*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
1978 *A magyar kerámia és a porcelán*. Budapest: Képzőművészeti Alap.
1986 *Az első magyar porcelángyár (Telkibánya)*. Borsodi kismonográfiák. 24. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- KELEMEN Lajos
1977 A szentbenedeki kastély és hímes oszlopai. In Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. 1. 110–114. Bukarest: Kriterion
1984 *Művészettörténeti tanulmányok 2*. Bukarest: Kriterion
- KEMÉNYFI Róbert
2012 Malonyai: A magyar népművészet. A gödöllőiek. In Bartha Elek (szerk.): „A burgonyától a szilvafáig” *Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére*. 31–80. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke
- U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienne
1981–1984 Csikmenasági leltárak (1779–1930). *Néprajzi Értesítő*, 63–66. köt. 71–163.
1989 Csikmenasági leltárak (1779–1930). *Néprajzi Értesítő*. LXIII–LXVI. (1981–1984) 71–163.
- KÁROLYI Mihály
1923 *Egy egész világ ellen*. 1. Harcom a békéért. München: Verlag für Kulturpolitik
- KERNY Teréz
2006 Adorációs kép, dedikációs-kép, fogadalmi kép, supplikációs-kép: Kísérlet egy középkori ikonográfiai csoport műfaji szétválasztására. In Barna Gábor (szerk.): *Kép, képmás, kultusz*. 22–38. Szeged: Szegedi Egyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék

KESERŰ Katalin

- 1977 A népművészeti motívum metamorfózisához a képzőművészetben. *Ethnographia*. LXXXVIII. 120–135.

KISHONTY Zsolt

- 1986–87 Huszka József, a »magyar stílus« előharcosa. *Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 25–26. 829–839.
- 1988 Huszka József, a »magyar stílus« előharcosa. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 25–26. 829–839.

KISS Lajos

- 1926 Színes, virágos koporsók Nyíregyházáról. *Néprajzi Értesítő*. 18. 27–28.

KISS Kitti

- 2011 Kovácsolt és öntöttvas edények a háztartásban. *Ház és ember* 23. 1. 125–144.
- 2012 *Kovácsoltvas és öntött edények a szabadtéri Néprajzi Múzeumban*. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. 2. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

KISS Margit

- 2007 „irágzódott... Anno”. Az Umlingok Kalotaszegen. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2008 Alakos ábrázolások templomokban. In Fejős Zoltán (szerk.): *Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz*. 137–159. Budapest: Néprajzi Múzeum

KNAPP Éva–TÜSKÉS Gábor

- 2004 Populáris grafika a 17–18. században. Budapest: Balassi Kiadó

KNÉZY Judit

- 1992 Köznemesi bútor – jobbágyparaszti bútor a Dél-Dunántúlon (a 16. sz. végétől az 1850-es évekig.) *Ház és ember* 8. 153–166.
- 1997 Német falvak, iparosok szerepe a reformkori külső-Somogyban és a Kacsokovics uradalomban. In Viga Gyula (szerk.): *Európából Európába*. Tanulmányok a 80. esztendő Balassa Iván tiszteletére. 99–110. Budapest–Debrecen
- 2001 Gelencsérék, fazekasok, tásasok munkái. In Kapitány Orsolya–Imrő Judit (szerk.): *Somogy megye népművészete*. 111–142. Kaposvár

KOCSIS Rózsi

- 1988 *Megszépült szegénység*. Bukarest: Krierion

KODOLÁNYI János

- 1972 *A Néprajzi Múzeum kincsei 1872–1972* (katalógus). Budapest: Néprajzi Múzeum

KORFF, Gottfried

- 1983 *Flick-Werk Reparieren und Umnutzen in der Alltagskultur*. Stuttgart: Württembergischen Landesmuseum
- 1992 Volkskunst als ideológisches Konstrukt. Fragen und Beobachtungen zum politischen Einsatz der „Volkskunst“ im 20. Jahrhundert. *Jahrbuch für Volkskunde* NF, 15. 9–36.
- 1996 Volkskunst: ein mythomoteur? *Schweizerische Archiv für Volkskunde*, Jg. 92. H. 2. 221–233.
- 1997 Antisymbolik und Symbolanalytik in der Volkskunde. In Brednich, Rolf-Schmitt, Heinz (Hrsg.): *Symbole. Zur bedeutung der Zeichen in der Kultur*. 11–30. Münster–New York–München–Berlin: Waxmann

KORKES Zsuzsa

- 1996 Szín és forma változása a Galga menti asszonyok viseletében. In Korkes Zsuzsa (szerk.): *Viselet és történelem – Viselet és jel*. 146–158. Aszód

KOSÁRY Domokos

- 1996 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. (3. kiadás) Budapest: Akadémiai Kiadó

KOÓS Judit

- 1975 *Kozma Lajos Munkássága*. Budapest: Akadémiai Kiadó

KÓS Károly

- 1972a *A vargyasi festett bútor*. Kolozsvár
- 1972b1 Kerítés, kapu. In Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. 61–74. Bukarest: Kriterion,
- 1972b2 Lakásbelső. In Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. 97–156. Bukarest: Kriterion
- 1972c *Népélet és néphagyomány*. Bukarest: Kriterion
- 1972c1 Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében. In Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. 134–190. Bukarest: Kriterion
- 1972c2 Szerelem és halál a szilágysági népművészetben. In Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. 209–237. Bukarest: Kriterion
- 1974 *Fafaragás*. In Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet*, 104–123. Bukarest: Kriterion
- 1978 Lakásbelső. In Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. 99–144. Bukarest: Kriterion
- 1980 Népi eszközvilágunk ősrétegeről. In Kós Károly: *Eszköz, munka, néphagyomány*. 13–106. Bukarest: Kriterion

- 2002 Vasművesség. In Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő–F. Halay Hajnal–Furu Árpád: *Torockói népművészet*. 19–84. Bukarest: Kriterion
- KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő
- 1972 *Kászoni székeley népművészet*. Bukarest: Kriterion
- 1974 *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest: Kriterion
- 1978 *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest: Kriterion
- 1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest: Kriterion
- KÓSA László
- 1980 Egy tanyai gazdaság 1947-ben (Eszközleltár és életmód). In Pölöskei Ferenc–Szabad György: *A magyar tanyarendszer múltja*. 399–424. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest: Kriterion
- 1989 *A Magyar Néprajzi Társaság 100 éves története (1889–1998)*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- KOSÁRY Domokos
- 1996 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. (3. kiadás.) Budapest: Akadémiai Kiadó
- KOVAČEVIČOVA, Soňa
- 1974 *Knižný drevorez v ľudovej tradícii*. Bratislava: Tatran
- 1996 Od symbolu k ornamentu a štýlu. In Krekovič, Eduard (szerk.): *Ornament a štýl*. 37–48. Bratislava: Slovenská národopisná spoločnosť. Slovenská akadémia vied, 1996.
- KOVÁCS Ákos (szerk.)
- 1980 *Magyarországi szöveges falvédők a 19–20. században*. Hatvan: Hatvani Lajos Múzeum
- 1981 *Magyarországi madárijesztők*. Hatvani Lajos Múzeum Füzetei. Hatvan: Hatvani Lajos Múzeum
- 1986 *Budapesti falfirkák*. Hatvan–Budapest: Hatvani Lajos Múzeum
- 1990 *Haláljelek*. Liget könyvek. Budapest: Egészség Kiadó
- KOVÁCS Gyula
- 1898 *A háziipar törzskönyve*. Budapest: Pesti új nyomda.
- KOVÁCS Ilona, S.
- 1987 Szerelmespár-ábrázolások a dunántúli pásztorművészetben. A páva. In Hoppál Mihály–Szepes Erika (szerk.): *Erosz a folklórban*. 241–267. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó

- 2001 Pásztorművészet. In Kapitány Orsolya–Imrő Judit (szerk.): *Somogy megye népművészete*. Kaposvár, 329–372. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága
- KOVÁCS Judit (szerk.)
2006 *A népi iparművészeti alkotások minősítésének szempontrendszer*. Budapest: Hagyományok Háza
- KOVÁCS László, K.
1939 Néprajzi muzeológia. *Néprajzi Értesítő*. XXXI. (2–4) 261–293.
- KÖRÖSI Ferenc
1928–29 A művészi nevelés. (Klly.) *Néptanítók Lapja*. 1928–1929 év folyamából. Budapest: k. n.
é. n. A művészi nevelés. A rajz által való kifejező képesség fejlődése a kisgyermeknél. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi nyomda.
- KÖSTLIN, Konrád
1994 A néprajzi látásmód. Népi kultúra a századfordulón. *Ethnographia*. CV. 407–417.
- KÖSTLIN, Konrad–BAUSINGER, Herman (Hrsg.)
1983 *Umgang mit Sachen. Zur Kulturgeschichte des Dinggebrauchs*. Volkskunde-Kongress in Regensburg 1981. Regensburg: Deutsche Gesellschaft für Volkskunde
- KÖVÉR György
1982 *Iparosodás agrárországban*. Budapest: Gondolat
- KRAMER, Karl-Sigismund
1940 *Die Dingbeseelung in der germanischen Überlieferung*. München: Neuer Filser-Verlag
1962 Zum Verhältnis zwischen Mensch und Ding. *Schweizerische Archiv für Volkskunde*. 58. Bd. 91–100.
- KREKOVIČ Eduard (ed.)
1996 *Ornament a štýl*. Bratislava: Slovenská archeologická spoločnosť Slovenská národopisná spoločnosť
- KRESZ Mária
1952 Népi iparművészetünk fejlődésének útjai. *Ethnographia*. LXIII. 10–43.
1960 Fazekas, tálas, korsós. (Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához.) *Ethnographia*. LXXI. 297–280.
1968 A magyar népművészet felfedezése. Az európai népművészet felfedezésének 100. éves évfordulójára. *Ethnographia*. LXXIX. 1–36.

- 1971a Emberkorsók. Adatok az antropomorf korszok funkcióihoz. *Néprajzi Értesítő*. LIII. 5–32.
- 1971b A baranyai népi fazekasság hagyományai és Zsolnay gyár. In Hárs Éva–Mándoki László (szerk.): 100 éves a Pécsi Porcelángyár. Tanulmánykötet a gyár száz éves fennállásának tiszteletére 1968. október 14–16-án Pécsen rendezett tudományos ülésanyag. 45–54. Pécs: k. n.
- 1979 *Népi szűcsmunka*. Budapest: Corvina
- 1980 A népi iparművészet múltja és jövője. In Varga Marianna–M. Szabó Mária Rózsa (szerk.): *Népművészetünk időszerei kérdései*. I. 34–40. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- KRESZ Mária–IGAZ Mária
- 1965 A népi cserépedények szakterminológiája. *Néprajzi Értesítő*. XLVII. 87–131.
- KRESZ Mária–SZABOLCSI Hedvig (szerk.)
- 1973 *A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetéről és az iparművészetéről 1875–1899. Documentatio Ethnographica 4*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Damjanich János Múzeum. Szolnok
- KRISS-RETTENBECK, Lenz
- 1963 *Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens*. München: Callwey
- 1972 *Ex voto. Zeichen, Bild und Abbild im christlichen Votivbrauchtum*. Zürich: Atlantis
- 1983 Zur Bedeutungsgeschichte der Devotionalien. In Köstlin, Konrad–Bausinger, Hermann. (Hrsg.): *Umgang mit Sachen. Zur Kulturgeschichte des Dinggebrauchs*. Volkskundekongress in Regensburg 1981. 213–239. Regensburg: Deutsche Gesellschaft für Volkskunde
- KRISS-RETTENBECK, Lenz–MÖHLER, Gerda (eds.)
- 1984 *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Zürich, Verlag Schnell–München, Steiner
- KROLL, FrankLothar
- 1987 *Das Ornament in der Kunsttheorie des 19. Jahrhunderts*. Hildesheim: Georg Olms Verlag
- KUBLER, George
- 1992 *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről*. Budapest: Gondolat

KUNT Ernő

- 1983 *Temetők népművészete*. Budapest: Corvina
 1987 Nép-rajz és fotó-antropológia. Jegyzetek a paraszti használatú fényképekről. *Ethnographia*. XCVIII. 1–47.
 2003 *Az antropológia keresése*. Budapest: L'Harmattan.

KUNT Ernő (szerk.)

- 1989a *Bild-Kunde – Volks-Kunde*. Miskolc. Die III. Internationale Tagung des Volkskundlichen Bildforschungen Komitee bei SIEF/Unesco. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
 1989b Ethno-gráfia és foto-gráfia. In Kunt Ernő szerk. *Bild-Kunde – Volks-Kunde*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 121–144.
 1990 *Bild-Kunde – Volks-Kunde: Die III. Internationale Tagung des Volkskundlichen Bildforschung Komitee bei SIEF UNESCO*, Miskolc (Ungarn) 5–10. April 1988 Kép-hagyomány – nép-hagyomány: A SIEF UNESCO Néprajzi Képkutató Munkabizottsága III. Nemzetközi Konferenciája, Miskolc 1988. április 5–10.

KÜRTH, Herbert

- 1981 *Kunst der Model. Kulturgeschichte der Back- und Hohlformen*. Leipzig: Prisma Verlag

KÜCSÁN József–PERGER Gyula (szerk.)

- 2002 *Győr-Moson-Sopron megye népművészete*. Győr: Győr-Sopron Megyei Múzeumok Főigazgatósága

LACKNER Mónika

- 2002 Alföldi romantika – installáció és nemzeti önkifejezés a bécsi világkiállításon. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája: Hofer Tamás köszöntése*. Budapest: Uj Mandátum Könyvkiadó, 429–437.
 2004 Az első magyar néprajzi gyűjtemény: a magyar népi kultúra prezentációja az 1873-as bécsi világkiállításon. In F. Dózsa Katalin szerk. *Az áttörés kora*. 100–107. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum
 2010 Fehérhímezések: hasznosság és női munka. In Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemlélet és a módi változása. A parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. 225–255. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete
 2012 A háziipar szervezett keretei és irányai 1867–1910. In Fülöp Hajnalka (et al.): *Nők, szőnyegek, házi ipar*. Kiállítási katalógus. 186–191. Budapest: Néprajzi Múzeum

LACKOVITS Emőke, S.

1994 A „szentsarok” a fertő menti magyar parasztszobában. *Arrabona*. 31–33, 253–262.

2005 Török hatások a bakonyi és Balaton-felvidéki hímezett református liturgikus textileken, valamint a paraszti hímezéseken. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 13. 253–271.

LACKOVITS Emőke, S.–EGERVÁRI Márta

2005 *Hímzések a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében. Hímzéssel díszített kultikus és ünnepi textíliák a Bakonyból és a Balaton-felvidékről*. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság

LAJTHA LÁSZLÓ

1992 *Összegyűjtött írásai*. I. Budapest: Akadémiai Kiadó

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona

2005 *Parasztbiblia: magyar népi biblikus történetek*. Budapest: Osiris Kiadó

LÁNGI József–MIHÁLY Ferenc

2002 *Erdélyi falképek és festett faberendezések*. Budapest: Állami Műem-

2004 lékhelyreállítási és Restaurálási Központ

LANTOSNÉ Imre Mária

1990 *Öltöztetős Mária szobrok Magyarországon*. Vallástudományi kis-könyvtár 3. Budapest: MTA Filozófiai Intézet

2001 A szakrális környezet építészeti és tárgyi emlékei. In Kapitány Orsolya–Imrő Judit (szerk.): *Somogy megye népművészete*. 373–412. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága

LAPLANTINE, François–NOUSS, Alexis

2001 *Métissages de Arcimboldo à Zombi*. Paris: Pauvert

LAYER, James

1972 *Populäre Druckgraphik Europas: England*. München: Callwey

LAY, Felix

1872 *Südslawische Ornamente*. Hanau: k. n.

LENGYEL Ágnes

2000 A szokások tárgyainak népművészete. A jeles napok. In Kapros Márta (szerk.): *Nógrád megye népművészete*. 254–272. Balassagyarmat: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága

2001 Amulettként használatos XIX–XX. századi szakrális ponyvanyomtatványok. In Barna Gábor (szerk.): „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. 75–90. Budapest: Szent István Társulat

- LENGYEL Ágnes–LIMBACHER Gábor
 1997 Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat: Palóc Múzeum
- LENGYEL Györgyi
 1976 A népi iparművészet kialakulása. In Varga Mariann (szerk.): *Népművészeti Akadémia*. I. Néprajzi Előadások. Budapest: A Népi Iparművészeti Tanács és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmányának kiadása
 1991 *Népművészek között. Emlékezések, dokumentumok*. Budapest: Országos Népművészeti és Háziipari Szövetség
- LENGYEL László (szerk.)
 1987 *Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*. Studia Agriensia 7. Eger: Dobó István Vármúzeum
- LEROI-GOURHAN, André
 1943 *L'homme et la matière*. Paris: PUF
 1945 *Milieu et technique*. Paris: PUF
 1964 *Le geste et la parole. La mémoire et les rythmes*. Paris: PUF
 1973 *Évolution et techniques. Milieu et techniques*, Paris: Albin Michel
- LESZNAI Anna
 1913 Háziipar és népművészet. *Magyar Iparművészet*. XVI. 376–377.
 1976 *A tervezés művészete*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetei. Budapest–Hatvan: Hatvan Város Tanácsa–Népművelési Intézet
- LÉTAY Miklós
 1981 *A Budapesti Történeti Múzeum mézeskalács és viaszformái. Katalógus*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum
- LÉVI-STRAUSS, Claude
 1962 *La pensée sauvage*. Paris: Plon
- LIMBACHER Gábor
 1993 Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban. *Néprajzi Értesítő*. LXXV. 181–205.
 1995 A kápolnák néprajzi kutatásáról. In Barna Gábor (szerk.): *Vallásos népelet a Kárpát-medencében. Népismereti tanulmányok és közlések*. 17–31. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- LISZKA József
 1995 „Szent képek tisztelete”. *Dolgozatok a népi vallásosság köréből*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum
 2000 *Állítatott keresztényi buzgóságul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum

LISZKA József-L. JUHÁSZ Ilona

2006 *Jelek a térben. 1. Szakrális kisémlékeink.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet

LOSONCZY Ágnes

1977 *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben.* Budapest: Gondolat

LOTMAN, Jurij, Mihajlovics

2002 *Kultúra és intellektus.* Budapest: Argumentum Kiadó

LOTZ, Artur

(1933) 1973 *Bibliographie der Modelbücher.* Stuttgart: K. W. Hiersemann

LÖFGREN, Orvar

1987 *Periodisierung als Forschungsproblem.* In Wiegelmann, Günter (Hrsg.): *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter.* 91–102. Münster: Copenrath Verlag

1988 *Periodisierung als Forschungsproblem.* In Wiegelmann, Günter (Hrsg.): *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter. Phasen – Epochen – Zäsuren.* 91–101. Münster: Copenrath

LUKÁCS Anikó

2017 *Nemzeti divat Pesten a 19. században.* Budapest: Budapest Főváros levéltára

LÜKŐ Gábor

1976 *Anya és csecsemőővő képek a régi magyar szekrényeken. Orvostörténeti Közlemények.* Budapest: Supplementum

1983 *Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Művelődési Központ

LYKA Károly

1942 *Az otthon művészete.* In Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet. V.* Budapest: Az új Magyarország. Magyar Történelmi Társulat

MADARASSY László

1935 *Művészkedő magyar pásztorok.* Budapest: Magyar Könyvbarátok

MÁJER István

1985 *Muzslai köznép Esztergom vármegyében.* In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői.* 199–205. Budapest: Gondolat

MAJOR Miklós

1978 *Felső-Berettyó vidéki fejfák.* In Kós Károly-Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* 238–244. Bukarest

- MAKAROVIČ, Gorazd-ROGELJ ŠKAFAR, Bojana
 2000 *Poslikane panjske končnice zbirka Slovenskega etnografskega muzeja.*
 Ljubljana: Slovenskij Etnografskij Muzej
- MALONYAI Dezső
 1907–1922 *A magyar nép művészete.* I.–V. Budapest: Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet
- MANGA János
 1971 *A népi díszítőművészet stílselemzésének történeti tanulságai. Népi kultúra-népi társadalom.* V–VI. 314–322.
 1972 *Magyar pásztorfaragások.* Budapest: Corvina
 1977 *Díszítőelemek, díszítmények a dunántúli pásztorművészetben.* In Varga Marianna (szerk.): *Népművészeti Akadémia.* II. 155–172. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- MARINUS, Albert
 1936/37 *Philosophie de l'art populaire. Le Folklore Brabançon, décembre 1936 – janvier-février 1937.* 3–20.
 1937 *Les symboles dans les arts populaires et leurs importance sociologique. Le Folklore Brabançon. août – octobre.* 7–12.
- MAROSI Ernő
 1975 *Magyar falusi templomok.* Budapest: Corvina
- MATKÓCSIK Attila
 2005 „A haldoklás teátruma”. Erdély haldokló gubernátora. *Kharón.* 9. 1–2. 74–84.
- MAQUET Jascques
 2003 *Az esztétikai tapasztalat. A vizuális művészetek antropológus szemmel.* Debrecen: Csokonai Kiadó
- MARX Mária-MEGYERI Anna-KOVÁCS Zsuzsa
 2007 *Kettő egy pár. Szerelem, udvarlás, esküvő a 20. században. A Göcseji Múzeum kiállításának katalógusa.* Zalaegerszeg: Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága
- MAUSS, Marcel
 2004 *Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcseré formája és értelme az archaikus társadalmakban.* In Mauss, Marcel: *Szociológia és antropológia.* 195–342. Budapest: Osiris Kiadó
- MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka (szerk.)
 2012 *Céhládától az adatbázisig: Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában.* A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai. 26. Veszprém: Veszprém Megyei Levéltár

MÉREY Klára

- 1993 Tolna mezőváros iparosainak beszerzési forrásai és áruik piaca a XVIII. század végén. In Nagybakay Péter (szerk.): *VIII. Kézművesipartörténeti Szimpózium*, 9–11. Veszprém, 1992. november

MEYER, Franz

- 1903 *Handbuch der Ornamentik*. Leipzig: Verlag von Seeman & Co.

de MEYER, Maurits

- 1970 *Populäre Druckgraphik Europas*. Niederlande. München: Callwey

F. MIHÁLYY Ida–BÁNSZKY Pál

- 1972 *Magyar naïv művészet a XX. században*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria

MIKES Ildikó

- 1971 *Az evőeszközök története*. Kiállítási katalógus. Budapest: Iparművészeti Múzeum

MIKLÓS Zoltán

- 2006 Nyikó menti díszített tetőcserepek. *Ház és Ember* 18. 31–52. [Demeter István társszerzővel]

MIKSZÁTH Kálmán

- 1887 *Erdély Magyarországon*. <http://mek.niif.hu/00900/00902/html/06.htm>; (letöltve: 2011. 05. 27.) elektronikus kiadás. Cikkek és karcolatok. III. Budapest, Book and Wolk Kft., 2013.

- 2013 *Erdély Magyarországon*. <<http://mek.niif.hu/00900/00902/html/06.htm>> (letöltve: 2011. 05. 27.) elektronikus kiadás. Cikkek és karcolatok. III. Budapest, Book and Wolk Kft.

MOLNÁR László

- 1971 Városlódi kőedénygyár (1866–1950). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 10. 275–302.

- 1976 *Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó

MOSER, Hans

- 1962 Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde* No.58., 177–209.

MUKAŘOVSKÝ, Jan

- 1970 Ästhetische Funktion, Norm und ästhetischer Wert als soziale Fakten. In Mukařovský, Jan: *Kapitel aus der Ästhetik*. Surhkamp Verlag. 7–112. Frankfurt

- 2007 Az esztétikai norma problémái. In Mukařovský, Jan: *Szemiológia és esztétika*. 57–71. Pozsony: Kalligram

MUNKÁCSY Dániel

- 1985 Bőköz. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. 77–84. Budapest: Gondolat

NAGYBÁKAY Péter

- 1981 Magyarország cíhbehívóablak. Budapest: Corvina
 1988 XV–XVI századi ostyasütővasak a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. *Folia Archeologica* 195–226.
 1995 *A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum

NAGY Cecília, Öriné (szerk.)

- 2006 *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Múzeumi Füzetek. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum

NAGY Elek

- 1985 Székely gazdálkodás. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. 318–330. Budapest: Gondolat

NAGY Katalin S.

- 1976 Szentképek és kegytárgyak a lakásban. *Világosság*, június 6. 387–392.

NAGY László

- 1977 Népművészeti szövetkezeteink szerepe a mai magyar népi iparművészetben. In Varga Marianna (szerk.): *Népművészeti Akadémia*. II. 233–251. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat–Népi Iparművészeti Tanács

NAGY Vera

- 1990 Fémművesség. In Juhász Antal (szerk.): *Csongrád megye népművészete*. 405–440. Budapest: Európa Könyvkiadó
 2012 *A Hódmezővásárhelyi Majolikatelep*. Múzeumi Műhely 7. Hódmezővásárhely: Tornyai János Múzeum és Művelődési Központ

NAGY VARGA Vera

- 1985 Díszített famunkák a Tápió mentén a XVIII–XIX. században. Ikvai Nándor (szerk.): *Tápió mente néprajza* (Studia Comitatus). 597–635. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága
 2003 Komáromi (révkomárom) asztalosok 17–19. században. *Néprajzi Értesítő*. 85. 41–59.

NAGY Zoltán

- 1975 Mi a szép? In Nagy Gyula (szerk.): *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. 4. 453–498. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága

- 2004 *Körmend mezőváros kézművesei a XVII–XIX. században.* Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
- NÉMETH Ferenc
- 1993 *A torontáli szőnyeg.* Újvidék: Fórum Kiadó
- NÉMETH Lajos
- 1973 A „naiv művészet”. A primitív, a naiv és a népművészet kutatásának problémái művészettörténeti aspektusból. In Németh Lajos: *Mínerva baglya.* 104–123. Budapest: Magvető Kiadó
- 1977a Művészetelmélet és népművészet. *Jelenkor.* I. 57–61.
- 1977b Művészettudomány és népművészet. *Ethnographia.* LXXXVIII. 81–90.
- 1981 *Magyar Művészet 1890–1919.* II. Budapest: Corvina
- 1990 A művészetfogalom újraértelmezése. In Borsányi László–Ecsedi Csaba (szerk.): *Etnológiai tanulmányok Boglár Lajosnak ajánlva.* (Történelem és kultúra 5.) 13–24. Budapest: MTA Orientalisztikai Munkabizottsága
- NIKITSCH, Herbert-TSCHOFEN, Bernhard (Hrsg.)
- 1995 *Volkskunst.* Selbstverlag des Vereins für Volkskunde, Wien, Selbstverlag
- NOVÁK József Lajos
- 1909 Homokmégy népi művészete. *Néprajzi Értesítő.* X. 153–166.
- NOVÁK László–SZTRINKÓ István (szerk.)
- 1982 *Mezővárosi Népművészet – Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd.* Nagykőrös: Arany János Múzeum
- MAROSVÁRI Attila
- 1991/92 A szervezett alapfokú iparostanonc – oktatás kialakulásának első szakasza Magyarországon (1778–1849). *Móra Ferenc Múzeum évkönyve.* 1. 177–202.
- OBERBAUER A. utóda
- 1929 *Közlemények egyházi ruhákról és szerekről.* Zászlók, lobogók, oltárok, szobrok és teljes templomiberendezésekről. Magyarország legrégebbi miseruhák, egyházi szerek, zászlók, oltárépítő éstemplomberendező vállalata. A budapesti, váci, pécsi, győri, székesfehérvári, kalocsai, kispesti, nagykanizsai, kaposvári, komáromi stb. oltáregyletek szállítója. Alapítási év 1863. Budapest: Kiadó nélkül
- ORTUTAY Gyula
- 1941 *A magyar népművészet. I–II.* Budapest: Franklin Társulat kiadása

- ORTUTAY Gyula (szerk.)
 2000 *Magyar népdalok*. Budapest: Neumann Kht.
- PAGET, John
 1987 *Magyarország és Erdély*. Maller Sándor (szerk.). Helikon Kiadó, Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)
 1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Budapest: Gondolat
- PÁLOS Ede
 1906 Győrvidék kapufái. *Néprajzi Értesítő*. VII. 162–193.
 1911 A Rábaköz és Győr népművészete. *Néprajzi Értesítő*. XII. 150–170.
- PALOTAY Gertrúd
 1936 Die historische Schichtung der ungarischen Volksstickerei. *Ungarische Volkskunde. Ungarische Jahrbücher* 18, 123–152.
 1938 Die historische Schichtung der ungarischen Volksstrickerei. *Ungarische Jahrbücher* 218–234.
 1940 *Oszmán török elemek a magyar hímzésben*. Budapest: Magyar Történeti Múzeum
 1941 Régi erdélyi hímzésmintarajzok. *Erdélyi Múzeum (Új folyam)* XII. 243–258.
 1947 *Tót csipke, tót hímzés a XVIII. században Erdélyben*. Kolozsvár: Bolyai Tudományegyetem
 1948 *A magyar népművészet kutatása*. (Klny.) A Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. 1–16. Budapest: Népművészeti Intézet
- PANOVSKY, Erwin
 1984 *A jelentés a vizuális művészetekben*. Budapest: Gondolat
- PAP Gábor
 1993 *Jó pásztorok hagyatéka. Magyar népművészet*. Budapest: Pódium Műhely Egyesület-Magányos Kiadó
- PASTOUREAU, Michel
 2006 *Bleu. Histoire d'une couleur*. Paris: Seuil
 2008 *Noir. Histoire d'une couleur*. Paris: Seuil
 2012 *A fekete: egy szín története*. Budapest–Pozsony: Kalligram
 2013 *Vert: Histoire d'une couleur*. Paris: Seuil
- PATAY Pál
 1977 *Régi harangok*. Budapest: Corvina
- PEESCH, Reinhardt
 1981 *Ornamentik der Volkskunst in Europa*. Edition Leipzig. Leipzig

PEMSEL, Jutta

1989 *Die Wiener Weltausstellung von 1873. Das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt.* Wien: Böhlau Verlag.

PÉNTÉK János

1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse.* Bukarest: Kritérion

PERGER Gyula

2002 *A vallásos élet és a népszokások tárgyai.* In Kücsán József–Perger Gyula (szerk.): *Győr-Moson-Sopron megye népművészete.* 481–532. Győr: Győri Xantus János Múzeum

PETRESCU, Paul

1971 *Motive decorative celebre.* Contribuție la studiul ornamenticii românești. București: Meridiane

PIESCH, Andreas

1902 *Vorlagen Sammlung des mährischen und ungarisch-slovakischen Ornaments 2.* Olmütz: Aufl. Promberger R.

PIESKE, Christa

1976–77 *Wandschmuck des 19. und 20. Jahrhunderts: Andenken an Kommunion und Konfirmation.* *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, 22. 181–220. 23. 160–210.

1983 *Das ABC des Luxuspapiers.* Berlin: Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz

1989 *Engel zu Gott – Bildmotiv und Glaubensvorstellung.* In Brednich, Rolf Wilhelm–Hartmann, Andreas (Hrsg.): *Populäre Bildmedien. Vorträge des 2. Symposiums für ethnologische Bildforschung, Reinhhausen bei Göttingen, 1986.* Göttingen: Volker Schmerse

1988 *Bilder für jedermann. Wandbilddrucke 1840–1940.* Schriften des Museums für deutsche Volkskunde. Bd. 15. Berlin: Museum für deutsche Volkskunde

PILKHOFFER Mónika

2009 *A magyarságkép a Hungexpo kiállításain az 1960–80-as években.* In Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási Füzetek 14. Pécs: Pécsi Tudományegyetem

PISUTOVA, Irena

1969 *Ludové mal'by na skle.* Bratislava-Martin: Osveta

PÓCS Éva

2001 *Az asztal és a tűzhely, avagy hol van a szentsarok?* In Hála József–Szarvas Zsuzsa–Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok*

- Paládi Kovács Attila tiszteletére.* 375–38. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete
- PODMANICZKY Frigyes
 2003 *Egy régi gavallér emlékei: Válogatás a naplótöredékekből: 1824–1844.* Budapest: Széphalom
- POZSONY Ferenc
 1992 Tavaszi esővarázslás a háromszéki Szöröcsén. In Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció. I. Tanulmányok Ujváry 204.*
 1997 Vallásos tárgyak egy moldvai csángó család tárgyi környezetében. In Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* 174–180. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum – KLTE Néprajzi Intézete
 2006 Erdélyi népszokások: egyetemi jegyzet. Kolozsvár: KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
 2009 Székely kapuk szimbolikus mezőnyben. In Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig.* 267–302. Budapest: L'Harmattan – Pécsi Tudomány Egyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék
- PRAŽAK, Wilhelm
 1935 *Slolovakische Volkskunststrickereien.* Plauen I. V.: Christian Stoll, Sachsen Verlag
- PRÉKOPA Ágnes
 1995 A barokk kori gyermek Jézus-ábrázolások néhány érdekes emléke az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. *Ars decorativa.* 15. 23–35.
- PULSZKY Károly
 1878 *A magyar háziipar díszítményei.* Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda
- RAFFAELLI, Umberto
 1991 Simboli agro-pastorali nella decorazione lignea trentina. *La ricerca folklorica.* nr. 24. 45–52.
- RÄNK, Gustav
 1949 *Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens.* FF Communicationes, 137. Helsinki: Suomalainen Tiedeakademia
- RASMUSSEN, Holger
 1970 Classification Systems of European Ethnological Material. *Ethnologia Europea.* VI. 73–97.

RÁKOSI Jenő

1926 *Emlékezések. 2.* Budapest: Franklin Társulat

RÁTH Károly

1898 Háziiparunk jellege és közgazdasági szerepe. In *A magyar háziipar*. Klny. Matlekovits (szerk.): Magyarország az ezredik évben. c. kiállítás főjelentésének VIII. kötetéből. Budapest: Atheneum

RATSCH, Christian–GUHR, Andreas

1989 *Lexikon der Zaubersteine*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.

REIZNER János

1990 *Szeged története 1–4*. Szeged: Szegedi szabad királyi város közönsége

RIHTMAN AUGUŠTIN, Dunja–RAJKOVIĆ, Zorica

1988 Folklore. Models and Symbols. In Rihtman Auguštin, Dunja-Rajković, Zorica (eds.): *Contributions to the Study of Contemporary Folklore in Croatia*. Zavod za istraživanje folklor. (Special Issue,) 9. 9–22. Zagreb

RIEGL, Alois

1893 *Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik*. Georg Siemens. Berlin

1894 *Volkskunst, Hausfleiss und Hausindustrie*. Georg Siemens. Berlin

1901 *Die spätromische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn im Zusammenhange mit der Gesamtentwicklung der Bildenden Künste bei den Mittelmeervölkern*. Wien, Österreichische Staatsdruckerei

1998 Népművészet, háziszorgalom, és háziipar. In Riegl, Alois: *Művészettörténeti tanulmányok*. 74–120. Budapest: Balassi Kiadó

RITZ, Gislinde

1962 *Der Rosenkranz*. Don Bosko, München

1980 *Alte bemalte Bauernmöbel. Europa*. München: Callwey

ROGAN, Bjarne

2004 The Prague Congress (1928), CIAP and the League of Nations. In Köresaar, Ene-Lette, Art (ed.): *Studies in Folk Culture*. 3. 284–302. Tartu

ROMÁN János

1965 Zemplén megye XVI–XVII. századi iparának szakmái és mestersegei, különös tekintettel a Hegyaljára. In Deák Gábor (szerk.): *Történelmi Évkönyv I.* 9–93. Miskolc: Magyar Történelmi Társulat Borsod Zempléni Csoport

ROMSICS Imre

- 1996 Gyöngyösbokréta és népviselet együttélése a kalocsai szállásokon. In Korkes Zsuzsa (szerk.): *Viselet és történelem, viselet és jel.* 79–95. Aszód: Petőfi Múzeum

ROSCHITZ, Karlheinz

- 1989 *Wiener Weltausstellung 1873.* Wien: Jugend und Volk Verlag

RUMPF, Carl

- 1963 Das Bett im hessischen Bauernhaus. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Bettes. *Zeitschrift des Vereins für Hessische Geschichte und Landeskunde*

SABJÁN Tibor

- 2001 Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai. In Cseri Miklós–Tárnoki János (szerk.): *Népi építézet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* 281–330. Szentendre–Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei. 58.

SÁFRÁNY Zsuzsa

- 1993 Népies törekvések a magyarországi bútorművészetben. *Ethnographia.* CIV. 101–120.
- 1996 *Régi szűcsrajzok.* Magyar Népművészet. XXIV. Budapest: Néprajzi Múzeum

SÁRMÁNY Iлона

- 1976 A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában In Andrásfalvy Bertalan–Hofer Tamás (szerk.): *A népművészet tegnap és ma.* 64–73. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- 1977 A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában. *Ethnographia,* 88. 109–119.

SCHARFE, Martin

- 1968 *Evangelische Andachtsbilder. Studien zu Intention und Frömmigkeit, vornemlich des schwäbischen Raumes.* Stuttgart: Müller und Gräff

SCHARFE, Martin–SCHENDA, Rudolf–SCHWEDT, Herbert

- 1967 *Volksfrömmigkeit. Bildzeugnisse aus Vergangenheit und Gegenwart.* Stuttgart: Spektrum-Verlag

SCHIER, Bruno

- 1957 *Kunstblume von der Antike bis zur Gegenwart. Geschichte und Eigenart einer volkstümlichen Kunstgewerbes.* Berlin: Akademie Verlag

SCHINDLER, Norbert

- 1985   Jenseits des Zwangs. Zur Ökonomie des Kulturellen inner- und ausserhalb der bürgerlichen Gesellschaft. *Zeitschrift für Volkskunde*. 81. Jg. II. 192–219.

SCHMIDT, Leopold

- 1948   *Volkskunde als Geisteswissenschaft. Gesammelte Abhandlungen zur geistigen Volkskunde*. Wien: Verlag des Österreichischen Museums für Volkskunde
- 1952   *Gestaltheiligkeit im bauerlichen Arbeitsmythos*. Studien zu der Ernteschnittgeräten und ihrer Stellung im europäischen Volksglauben und Volksbrauch. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde
- 1958   *Das Blei in seiner volkstümlichen Geltung*. Wien: Montan Verlag
- 1960   *Das Österreichische Museum für Volkskunde*. Wien: Bergland Verlag
- 1966   *Volkskunst in Österreich*. Wien: Forum
- 1971   Bank und Stuhl und Thron. *Antaios*, Bd. 12. 85–103. Wien
- 1973   *Zunftzeichen. Zeugnisse alter Handwerkskunst*. Salzburg: Residenz Verlag

SCHMIDTWIEGAND, Ruth (Hrsg.)

- 1991   *Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung*. Berlin

SCHÖNER Alfréd

- 2008   *A pokol traktátusai*. Budapest: Gabbiano Print Kft.

CS. SCHWALM Edit

- 1981   A palóc lakodalmi kalácsok. *Ethnographia* XCII. 350–373.
- 1982   A poszrik. (Adatok a palóc poszrikos kendőhöz.) In Balassa Iván–Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. 453–476. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei

SCHWARCZ Katalin

- 2001   Mária Terézia látogatása a budai klarisszánknál 1751. augusztus 8-án. A budai klarissza zárda története. 3. rész. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XXIX. kötet. 135–158. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum

SCHWEDT, Elke

- 1970   *Volkskunst und Kunstgewerbe. Überlegungen zu einer Neuorientierung der Volkskunsthorschung*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde

SEBESTYÉN Kálmán

- 1998 Gyarmathy Zsigmond és a kalotaszegi faragó háziipar. *Néprajzi Értesítő*. LXXX. 97–117.

SELMECZI KOVÁCS Attila

- 1995 A népi címerábrázolás állatalakjai. In Füvessy Anikó–Fügedi Márta (szerk.): *Állatábrázolás a magyar néphagyományban*. Debrecen: Ethnica

- 2001 *Nemzeti jelképek*. Magyar Népművészet. XXVI. Budapest: Néprajzi Múzeum

SELMECZI KOVÁCS Attila–SZABÓ László (szerk.)

- 1989 *Néprajz a magyar múzeumokban*. Budapest–Szolnok: Damjanich János Múzeum–Néprajzi Múzeum

SEMPER, Gottfried

- 1860 *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten*. Berlin

- 1956 *Über die formelle Gesetzmässigkeiten des Schmuckes und deren Bedeutung als Kunstsymbol*. Zürich: Verlag von Meyer und Zeller

SIKORSZKA-ZSOLNAI Julianna

- 1898 *Régi magyar hímzések*. Budapest: Eggenberger féle könyvkereskedés

SIROVÁTKA, Oldřich

- 1978 Sieben Hauptsünde des Folklorismus. In Verebélyi Kincső szerk. *Folklór-Társadalom-Művészet*. 224–228.

SILLING István

- 1997 Zombor iparossága a 18. század közepén. In Viga Gyula (szerk.): *Európából Európába*. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére. 91–98. Budapest–Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület

- 2002 Régi vagyonleltárak népi vallásosságra vonatkozó utalásai. In Silling István: *Vallási Néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó

SILLING Léda

- 2008 A rozmaring nyugat-bácskai néprajzához. *Létünk*. 100–109.

SIMORRA, Ramon Violant Y

- 1953 *El arte popular español*. Barcelona: Ayma

SINKÓ Katalin

- 1989 Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és hazai képzőművészetben. *Ethnographia*. 100. 1–4. 121–154.

- 2002 Tudománytörténeti megjegyzések a nemzeti »forma-nyelv« kérdéshöz 1873–1906. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antro-*

- pológiája.* (Hofer Tamás köszöntése). 33–49. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- 2002a Tudománytörténeti megjegyzések a nemzeti »forma-nyelv« kérdéshöz 1873–1906. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája.* (Hofer Tamás köszöntése). 287–303. Budapest: Új Mandátum Lap és Könyvkiadó
- 2002b Ékítményes rajz és festés. Ornamentika-elméletek 1900 körül. In Blaskóné Majkó Katalin–Szőke Annamária (szerk.): *A Minta-rajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig.* Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem
- 2004 Viták a nemzeti ornamentika körül 1873–1907 között. In Vadas Ferenc (szerk.): *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* 399–433. Budapest
- 2006 Historizmus és magyar ornamentika. Az etnográfia tárgykörének művészi szemlélete. In Fejős Zoltán (szerk.): *Huszka a gyűjtő és rajzoló.* 278–281. Budapest: Néprajzi Múzeum
- SOLTÉSZ Zoltánné
- 1961 *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- SOÓS Sándor
- 2006 *Apácamunkák (17–20. század).* Esztergom: Keresztény Múzeum
- SOPRONI Olivér
- 1959 Bizánci hatások a felső-tiszai kerámiában. *Néprajzi Értesítő.* XLI. 75–143.
- 1982 *A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiája.* Budapest: Népművelési Propaganda Iroda
- 1987 *Az életfa és a madár a kerámián.* Budapest: Műzsák
- SPAMER, Adolf
- 1928 *Volkskunst und Volkskunde. Oberdeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 2. 1–30.
- 1930 *Das kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert.* München: F. Bruckmann
- SPIESS, Karl von
- 1925 *Bauernkunst, ihre Art und ihr Sinn. Grundlinien einer Geschichte der unpersönlichen Kunst.* Berlin: Stubenrauch
- STOLL Béla
- 1992 *Hajnal Mátyás Szíveskönyvecskéje.* 1629. Bécs. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXVII. Budapest: Darabanth Kft.

SÜMEGI György

2000 *Kiskunsági Madonnák*. Kiskun Múzeum Baráti köre, Kiskunfélegyháza

2002 *Kiskunsági Madonnák*. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum Baráti Köre

STOCKHAMMER, Philippe, Wolfgang (ed)

2012 *Conceptualising Cultural Hybridization. A Transdisciplinary Approach*. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag

SÜTŐ András

1973 *Istenek és falovacskák*. Bukarest: Kriterion

SZABADFALVY József

1960 *A magyar fekete kerámia és kelet-európai kapcsolatai. Műveltség és Hagyomány*. I-II. 165–192.

1980 *A megyszói festett asztalosmunkák 1735-ből*. Borsodi kismonográfia 9. Miskolc: Herman Ottó Múzeum

1986 *A magyar feketekerámia*. Budapest: Corvina

1997 Házbelső. In Fügedi Márta (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete*. 213–226. Miskolc: Herman Ottó Múzeum

1998 Herman Ottó a modern kisipar megteremtéséért. In Szende Katalin-Kücsán József (szerk.): „Isten áldja a tisztas ipart” *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. A Soproni Múzeum kiadványai 3. 157–160. Sopron: Soproni Múzeum Alapítvány

2000 *Figurális ornamentika a fa ivókanalakon*. In Balázs Géza et al. (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. 441–455. Budapest: Universitas

SZABÓ András

2011 *A magyar iparművészet története 1945 után, különös tekintettel a designe fejlődésére és a szilikát művészetekre (kerámia, üveg, porcelán)*. (Doktori disszertáció, kézirat). ELTE BTK Művészet-történeti Tanszék

SZABÓ T. Attila

1975–2005 *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–12. Bukarest: Kriterion

SZABÓ György

1954 *A falusi kovács a XV–XVI. században*. *Folia Archeologica*. VI. 123.

SZABÓ Kálmán

1931 *A régi Kecskemét küzdelme a színes népviselet és a cifra gazdasági szerszámok ellen*. *Ethnographia*. XLII. 96–97.

SZABÓ László

- 1986 Falusi közösségek belső tagoltsága. In Novák László (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. 457–503. Nagykőrös: Arany János Múzeum
- 1987a Fémművesség. In Bellon Tibor–Szabó László (szerk.): *Szolnok megye népművészete*. 315–340. Budapest: Európa
- 1987b Szolnok megye népművészetének sajátosságai. In Bellon Tibor–Szabó László (szerk.): *Szolnok megye népművészete*. 423–435. Budapest: Európa
- 1997 A paraszti és nemesi kultúra lokalitása és térbelisége. *Néprajzi Látóhatár* VI. 53–61.

SZABÓ Mátyás

- 1979 The Use and Consumption of Things. *Ethnologia Scandinavica*. 107–118.

SZABÓ Magdolna, N.

- 2008 Adatok a hazai háziipar reprezentációjához az országos és világkiállításokon. (1872–1900.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Studia Ethnographicae. 6. 309–329. Szeged: Móra Ferenc Múzeum

SZABÓ Péter

- 1989 *A végtisztesség: a főúri gyászszertartások mint látvány*. Budapest: Magvető Kiadó

SZABÓ Zoltán

- 1938 *Cifra nyomorúság*. Budapest: Cserépfalvy

SZABOLCSI Hedvig

- 1973 A népművészet és az iparművészet viszonya. In Tímár Árpád (szerk.): *Művészettörténet – Tudománytörténet*. 161–182. Budapest: Akadémiai Kiadó

SZABOLCSI Hedvig (szerk.)

- 1973 *A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetéről és az iparművészetéről. 1875–1899*. Documentacio Ethnographica 4. Budapest–Szolnok: Damjanich János Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete

SZACSVAY Éva

- 1993 Barokk a vallásos népművészetben. *Néprajzi Értesítő*. LXXV. 45–53.
- 1996 *Üvegképek*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. 2. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 1998 A lakások díszei és a 48-as emlékek. In Kriza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet*. 227–232. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

- 1999 A szirén mint jelkép. Apokaliptikus szimbólumrendszer elemei a református ábrázolásokon. In Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek*. 200–208. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, Szociális és Családügyi Minisztérium
- 2000 Egyházi gyűjtemény. In Fejős Zoltán (szerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. 403–432. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2001 Protestáns ábrázolások és a népművészet. In Laczkovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. 31–44. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága
- 2006 Program és tanítás református templomok mennyezetfestésein. In Barna Gábor (szerk.): *Kép, képmás, kultusz*. Szegedi Néprajzi Könyvtár 16. 258–281. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék
- 2011 *Szobrok*. Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai. 18. Budapest: Néprajzi Múzeum
- SZALAY Emőke
- 1972 Ostyasütők a Déri Múzeum gyűjteményében. *A Déri Múzeum Évkönyve*. LIII. 459–486.
- 1999 Úrasztali cserépedények az Alföld középső részén. In Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz X. Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. 245–256. Budapest: Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója
- 2004 Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben. *A Magyar Református Egyház Javainak Tára. A határontúli református egyházak*. Debrecen: Kárpátaljai Református Egyház VI.
- SZALONTAY Judit
- 2002 Hímzés. In Kücsán József–Perger Gyula (szerk.): *Győr-Moson-Sopron megye népművészete*. 333–368. Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága
- SZEDER Fábián
- 1985 A palócok. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. 130–139. Budapest: Gondolat
- SZELESTEY László
- 1996a Faragó emberek, pásztorművészet. In Gráfik Imre (szerk.) *Vas megye művészete*. 310–336. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
- 1996b „Hirök, nevök fennmarad...” Vasi betyárok faragott tárgyakon. In Gráfik Imre (szerk.): *Vas megye művészete*. 337–354. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága

SZEMKEŐ Endre

- 1989 *A milleniumi falu.* Budapest: Budapest, Néprajzi Múzeum.
1997 Törekvések az önálló Néprajzi Múzeum megteremtésére. *Néprajzi Értesítő.* LXXIX. 57–83.

SZENTIMREI Judit

- 1978 Szöttesek és varrottasok. In Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Kis – Küiüllő vidéki magyar népművészet.* 145–192. Bukarest: Kriterion
1980 A vetett ágy Vajdakamaráson. Mezőségi varrottas, szöttes. *Népismereti Dolgozatok.* 115–121.

SZERDAHELYI István

- 1974 *A mindennapi élet esztétikája.* Budapest: Kossuth Kiadó

SZÉKELY Miklós

- 2012 *Az ország tükrői. A magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világtállításain.* Budapest: CentrArt
2013 A magyarországi ipari szakoktatási rendszer a századfordulón, különös tekintettel Erdélyre. In Kovács Zsolt–Orbán János (szerk.): *Táguló Horizont.* Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásából. 129–141. Marosvásárhely–Kolozsvár: Maros Megyei Múzeum – Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület

SZÉMÁN Attila

- 2007 Bánya a plackban. Türelempalack a Központi Bányászati Múzeum Gyűjteményéből. *Historia.* 29. 7. 34–35.

SZILÁGYI András

- 2011 *A magyar iparművészet története 1945 után, különös tekintettel a design fejlődésére és a szilikát művészetekre (kerámia, üveg, porcelán).* Phd. disszertáció, kézirat. ELTE BTK Művészettörténeti Doktori iskola

SZILÁGYI István

- 1980 *Kálváriák. Építészeti hagyományok.* Budapest: Corvina

SZILÁGYI János György

- 2006 *Kecskefülű edények. Pignate.* Katalógus. Budapest: Szépművészeti Múzeum

SZILÁRDFY Zoltán

- 1984 *Barokk szentképek Magyarországon.* Budapest: Corvina Kiadó

- 1994 *A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése.* Budapest: Szent István Társulat
- 1995 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből. I. 17–18. század.* Devotio Hungarorum 2. Szeged: Janus Pannoius Tudományegyetem Néprajz Tanszék
- 1997 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből. II. 19–20. század.* Devotio Hungarorum 4. Szeged: Janus Pannoius Tudományegyetem Néprajz Tanszék
- 2006 *A szeged-alsóvárosi templom Napba-öltözött-asszony kegyképének kultusztörténetéhez.* In Barna Gábor (szerk.): *Kép – képmás – kultusz.* 65–69. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva
- 1987 *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről.* Budapest: Egyetemi könyvtár
- SZOJKA Emese
- 1993 *Példák a népi-népies elemek megjelenéséhez és elterjedéséhez az enteriőrökben. = Néprajzi értesítő.* 80. 1998. 53–95.
- 1998a *Bartók Béla kalotaszegi bútorairól.* *Magyar Múzeumok* 4. 4. 15–17.
- 1998b *Példák a népi-népies elemek megjelenéséhez és elterjedéséhez az enteriőrökben.* *Néprajzi Értesítő.* LXXX. 53–95.
- 2001 *Almát vittek a lánynak.* In Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, mennyegző.* Budapest: Planétás
- 2003 *Parasztos és modern. A Tolna megyei sárközi ház és berendezése a 19–20. században.* *Néprajzi Értesítő.* 115–156.
- 2011 *Fülep Lajos néprajzi gyűjteménye.* *Lustrum, Ménesi út 11–13.* 236–271. Budapest: Typotex Kiadó Eötvös Collegium
- SZULOVSZKY János
- 1992 *Kísérlet gömöri fazekasipar fejlesztésére a 19. század utolsó harmadában.* In Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció.* II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. 737–744. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- 1999 *A tárgyi világ felfedezése. (Ipolyi Arnold tudománytörténeti szerepéről).* *Ethnographia.* CX. 147–180.
- 2005 *A magyar kézművesipar története.* Pomáz: Magyar Kereskedelmi és Ipar Kamara
- 2010 *Ruházati iparok Magyarországon a 19–20. század fordulóján.* In Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása*

- a parasztság körében a 19–20. század fordulóján.* 17–79. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet
- 2012 A szövőipar Magyarországon a dualizmus idején. In Fülöp Hajnalka–Lackner Mónika–Landgráf Katalin (et al.): *Nők, szőnyegek, háziipar.* Katalógus. 54–71. Budapest: Néprajzi Múzeum
- SZÜCS Judit
- 1988 Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* 1. 141–166.
- TÁBORI György
- 1986 *A rézveretes Transcius. A magyarországi evangélikus szlovákok régi vallásos énekeskönyve.* Békéscsaba: Békés Megyei Tanács
- TAKÁCS Béla
- 1962 A telkibányai keménycserépgyár parasztedényei. *Néprajzi Értesítő,* 162–202.
- 1983 *Református templomaink úrasztali terítői.* Budapest: Református Zsinati Iroda
- 1986 *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben.* Budapest: Magyarország Református Egyház Sajtóosztálya
- TAKÁCS Péter–UDVARI István
- 1989 A manufaktúraipar alapjait képezhető háziipari tevékenység Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyében. In Németh Györgyi–Veres László (szerk.): *Manufaktúrák Magyarországon* 1. Manufaktúra-történeti Konferencia, 195–226. Miskolc, 1989. október 16–17. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- TARDIEU, Suzanne
- 1950 *Meubles régionaux datés.* (préf. de G. H. Rivière.) Paris: Vincent, Fréal et. Cie
- TERDIK Szilveszter
- 2008 „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybani termelés.” Rétay és Benedek egyházi műiparintézete. *FONS.* (Forráskutatás és történeti segéd tudományok.) XV. 3. 325–360.
- THIELE, Ernst
- 1959 (1969) *Waffeleisen und Waffelgebäcke in Mitteleuropa.* Köln: Oda Verlag
- TIMAFFY László
- 1991 Fémművesség. In Domonkos Ottó (szerk.): *Magyar Néprajz* III. *Kézművesség.* 245–281. Budapest: Akadémiai Kiadó
- THOMAE, Karl (ed.)
- 1966 *Das Herz.* I.–III. Biberach a.d. Riss: saját kiadás

TOINET, Paul

- 1967 Philosophie de la petite imagerie dévote. *Bulletin de la Société Archeologique, Historique et Artistique*. Janvier, 1–31.

TOLNAI György

- 1964 *A paraszti szövő-fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840–1849)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1980 *A manufaktúraipar pusztulása és a függő tőkés fejlődés kezdetei Magyarországon 1850–1867*. Budapest: Akadémia

TOMBOR Ilona, R.

- 1967 Régi festett asztalosmunkák a XV–XIX században. Budapest: Corvina
- 1968 *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX századból*. Budapest: Akadémiai Kiadó

TOMISA Ilona

- 1998 „...együtt a processiot... járják”. Körmeneti zászlók Magyarországon. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoport
- 2001 Adatok templomi zászlóink ikonográfiájához. In Barna Gábor (szerk.): „Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. 316–325. Budapest: Szent István Társulat
- 2002 *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*. Budapest: Osiris.

TORDAI Zádor

- 1984 *A cselekvés hálójában*. Budapest: Akadémiai Kiadó

TOSCHI, Paolo

- 1967 *Populäre Druckgraphik Europas. Italien*. Callwey, München

TÓTH Péter

- 2006 *A hazai rajzoktatás története a népiskolai törvényig. A rajziskolák Neveléstörténet*. 1–2.

TÖRÖK Petra

- 2007 „Kivágás a mágikus végtelen szőnyegéből.” Lesznai Anna textil-munkái, hímzése és elfeledett manufaktúrája. In Óriné Nagy Cecilia (szerk.): *A gödöllői szőnyeg 100 éve. Tanulmányok a 20. századi magyar textilművészet történetéhez*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum
- 2012 „Ornamenssé váltott sors – művészeti és irodalmi otthonteremtés Lesznai Anna életművében.” Phd disszertáció, kézirat, ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori iskola

TÖTSZEGI Tekla

- 2003 *A mérai kötény*. Kriza Könyvek. 18. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
- 2005 *A kigyómotívum a mérai textiliákon*. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 13. 294–324. Kolozsvár
- 2012 *A tárgyfeliratok elemzésének lehetőségei a néprajzi kutatásban – a torockói bútorok példája*. *Erdélyi Múzeum*. 74. 4. 141–149.

TRACHSLER, Walter

- 1981 *Systematik kulturhistorischer Sachgüter. Eine Klassifikation nach Funktionsgruppen zum Gebrauch in Museen und Sammlungen*. Verlag Paul Haupt. Bern–Stuttgart

TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva

- 1993 *Illusztrációk a XVIII. századi vallásos ponyvairodalomban*. *Néprajzi Értesítő*. LXXV. 143–162.

TÜDŐS S. Kinga

- 2008 *A csiksomlyói végtisztesség. A székelyek generálisa, I. Mikes Kelemen végrendelete és temetése (1685–1687)*. *Acta Siculica*. 295–308.

UNDI Mária

- 1927 *A magyar népi hímzés öltéselemei*. *Néprajzi Értesítő*. XIX. 89–112.

UJLAKI Zoltán

- 1974 *A debreceni kereskedelmi és iparkamara iparpolitikai törekvései a XIX. sz. végén (1890–1900)* *A Hajdu Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*. 221–227.

UJVÁRY Zoltán

- 1997 *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Debrecen: Multiplex Média

VADAS József

- 1979 *A művészi ipartól az ipari művészetig*. Budapest: Corvina Kiadó
- 2005 *A magyar art deco – Stílusok – korszakok*. Budapest: Corvina Kiadó

VAJKAI Aurél

- 1959 *Bakony. Egy bakonyi falu néprajza*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1977 *Szőlőprések és díszítésük a Balaton északi melléké*. *Ethnographia*. 88. 448–462.

VALKAI Zoltán

- 1997 *Zentai építőiparosok. Létiünk*. Társadalom, tudomány, kultúra. A kézművességről. Tematikus szám. 1–2. 91–101.

VARGA Gyula

- 1981 Ipari termelés és a társadalom iparos rétegei. In Rácz István (szerk.): *Debrecen története. 2. 1693–1849.* Debrecen: Debrecen Megyei Városi Tanács

VARGA Marianna (szerk.)

- 1976 *Népművészeti Akadémia. Néprajzi előadások. I.* Népi Iparművészeti tanács. Budapest: Tudományos ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmánya
- 1977 *Népművészeti Akadémia. Néprajzi előadások. II.* Népi Iparművészeti Tanács. Budapest: Tudományos ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmánya
- 1979 *Népművészeti Akadémia. Néprajzi előadások. III.* Népi Iparművészeti Tanács. Budapest: Tudományos ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmánya
- 1982 *Népművészeti Akadémia. Néprajzi előadások. IV.* Népi Iparművészeti Tanács. Budapest: Tudományos ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmánya

VARGA Zsuzsa

- 1969 A népi vallásosság tárgyainak gyarapodása. A Néprajzi Múzeum 1967–68. évi tárggyűjtése. *Néprajzi Értesítő. LI.* 90–96.
- 1970 *A magyar népművészet évszázadai. II. Képek és szobrok.* Kiállítás-katalógus. Székesfehérvár: István Király Múzeum
- 1974 Népi funkciójú képek és szobrok kutatásáról. *Ethnographia LXXXV.* 454–465.

VASAS Samu

- 1994 *Népi jelvilág Kalotaszegen.* Budapest: Kráter Műhely Egyesület

VASS Erika–VALKONY Károly

- 2005 Napsugaras házak a Dél-Alföldön. *Ház és ember.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 18., 53–80.

VÁRDAI Szilárd

- 1910 Magyar díszítmények. Budapest: Kellner Nyomda

VEREBÉLYI Kincső

- 1980 Jegyzetek a magyarországi népművészeti kutatásokról. In Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19–20. században.* (Hatvany Lajos Múzeum füzetei 7.) 57–64. Hatvan: Hatvany Lajos Múzeum

- 1981 A „pásztor-művészet”. In *Folklór – Társadalom – Művészet* 9. A *folklorizmus fogalma és jelenségei. Előadások* II. 79–90. Kecskemét: Megyei Művelődési Központ
- 1993a *A hagyomány képei*. *Folklór és etnográfia*. 74. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1993b „Égő lángban forog szívem”. In Verebélyi Kincső: *A hagyomány képei*. 128–132. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1993c A gyertyától a szoborig. In Verebélyi Kincső: *A hagyomány képei*. 13–18. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1993d Címeres állatok. In Verebélyi Kincső: *A hagyomány képei*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1993e A Mária-házak stílusa. *Néprajzi Értesítő*. LXXV. 169–179.
- 1995a A szépírástól a képirásig. Jegyzetek a magyar népi grafika válfajairól. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. XVIII. 205–223.
- 1995b Zur Begriffsbestimmung der Volkskunst. *Ethnographica et folkloristica Carpathica*. 125–133.
- 1997a Keleti elemek a magyar népi díszítőművészetben. In Kovács László–Paládi Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 251–266. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1997b A posztfolklorizmus jelenségeiről. In Viga Gyula (szerk.): *Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére*. *Néprajzi Látóhatár* VI. 1–4. sz. 62–69.
- 1999 Ipolyi Arnold hímzésgyűjteménye. *Ethnographia* CX. 140–146.
- 2000 Mintakendő, mint textil műfaj: jegyzetek a hímzőskultúra történetéhez. *Magyar iparművészet*. 2. sz. 33–37.
- 2001a Szerelmespár a fa alatt. In Hoppál Mihály–Szepes Erika (szerk.): *Erotikus jelképek a művészetben és a folklórban*. 105–116. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- 2001b „Mint egy oltár, olyan volt a sublód”. Jegyzetek foncsorozott kegytárgyakról. In Csehy Zoltán (szerk.): *Erdélyi Zsuzsa 80. éves*. 149–153. Bratislava: Kalligram
- 2002a *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest: Osiris
- 2002b *Folklorizmusok*. In Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*. 44–52. Debrecen: A Györffy István Néprajzi Egyesület Kiadványa

- 2003 Tárgyasult megjegyzések a népművészetről. In Fejős Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkor és a néprajzi gyűjtemények változása*. MaDok füzetek 1. 25–28. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2004 A kegyesobrok öltöztetése. In Farbaký Péter–Serfőző Szabolcs (szerk.): *Máriazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. 426–439. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum
- 2005 Növények a magyar népszokásokban. In Zsigmond Győző (szerk.): *Növények a folklórban*. 25–57. Bukarest: A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete
- 2009 A népművészet határai. In Diószegi László–Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány, örökség, közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében*. 139–156. Budapest: Teleki László Alapítvány
- 2010 Kis szentkép üveg alatt. In Gyulai Éva–Viga Gyula (szerk.): *Történet-muzeológia. Tanulmányok a történeti muzeológia köréből a 60 éves Veres László tiszteletére*. 76–86. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság – Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézete
- VEREBÉLYI Kincső–VOIGT Vilmos
- 1997 Motívumkatalógus vagy értékklasszifikáció. In Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. 427–432. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék
- VERES Gábor
- 2008 A népi bútorzat története Északkelet-Magyarországon. *Studia Agriensia* 28. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet
- VERES László
- 1986 Üveghuták felvevő piacai a 18–19. században. In Szabadfalvy József–Viga Gyula: *Árucseré és migráció (A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozás anyaga)*. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XVIII. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 129–134.
- 1991 Magyarország XVII–XIX. századi parasztüvegei. *Studia folcloristica et ethnographica* 28. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- VIDA Gabriella
- 1996 Néprajzi ásatás kerámiai Mezőcsáton. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 33/34. 467–482.

- 2003 Használati és díszedények a 17–18. században Északkelet-Magyarországon, különös tekintettel Borsod megyére az árszabások, ásatási leletek és inventáriumok alapján. *Néprajzi Értesítő* LXXXV. 61–92.
- VIDÉKY János
- 1982 Vezérfonal a szabadkézi rajzoktatásban: A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi m.k. Ministerium megbízásából az alsófokú ipariskolák számára. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság
- VÍG Albert
- 1932 *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- VIGA Gyula
- 1985 *A kőmunkák egy bükkalji faluban.* *Studia folkloristica et ethnographica.* 17. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1987 A vajdíszítés és eszközei Magyarországon. *Ethnographia.* XCVIII. 83–101.
- 1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Miskolc Herman Ottó Múzeum
- 2005 Asztalág, ládaág, padág. Újabb adatok a kombinált fekvőbútorok elterjedéséhez. *Ethnica.* 7. 1. 20–23.
- 2007 Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 50. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- 2013 Dél-Zemplén háziiparának néhány történeti néprajzi jellemzője *Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* LII. 245–267.
- VILHELM Károly
- 1975 *Festett famennyezetek. Alakos ábrázolások a XV–XVIII. századi erdélyi templomokban.* Bukarest: Kriterion
- VINKEN, Pierre
- 1999 *The Shape of the Heart.* Amsterdam: Elsevier
- VIRVILLE, Michel de (dir.)
- 1977 *Système descriptif des objets domestiques français.* Paris: Editions Des Musees Nationaux
- VISKI Károly
- 1921 *Erdélyi magyarság: népművészet.* Budapest: Népies Irodalmi Társaság.

- 1926 „A pávaszem.” *Néprajzi Értesítő* XVIII. 24–27.
- 1928 *Székelly szőnyegegek*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- 1934 Díszítőművészet. In Györffy István, Viski Károly szerk. *A magyarság néprajza 2. köt.: A magyarság tárgyi néprajza*. Budapest, Egyetemi Nyomda. 226–344.
- 1943a Díszítőművészet. In Bátky Zsigmond–Györffy István–Viski Károly (szerk.): *A Magyarság Néprajza II.* 396–438. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- 1943b A hagyomány tárgyai. In Bátky Zsigmond–Györffy István–Viski Károly (szerk.): *A Magyarság néprajza II.* 2. kiadás. 345–360. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- VISKI Károly–BÁTKY Zsigmond–GYÖRFFY István
- 1928 *Magyar népművészet*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- VOIGT Vilmos
- 1970 Vom Neofolklorismus in der Kunst. *Acta Ethnographica* 19. 401–423.
- 1972a *A folklór esztétikájához*. Budapest: Kossuth Kiadó
- 1972b *A folklór alkotások elemzése*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1979 Művészet. In Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór*. 541–646. Budapest: Tankönyvkiadó
- 1981 Etnikus szimbólumok létrehozása a folklórban. In Verebélyi Kincső (szerk.): *A folklórizmus fogalma és jelenségei. 2. Folklór – Társadalom – Művészet* 9. 91–116. Kecskemét: Megyei Művelődési Központ
- 1984 Tárgyak és folklór, avagy mit is kell nézni a múzeumi tárgyakban, amikor az egyik olyan, mint a másik? In Balázs Géza–Hála József (szerk.): *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*. 267–272. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja
- 1984/1985 Zwischen Ungarn und Indonesien Analyse zweier traditionellen Kunstmotive. *Acta Ethnographica* XXXIII. 385–427.
- 1990 *A folklórizmusról*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék
- 1995 E pluribus Unum – Etnikus szimbólumok létrehozása a folklórban. In Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: „*Jelbeszéd az életünk*”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. 395–407. Budapest: Osiris Kiadó
- VOSSSEN, Rüdiger
- 1990 *Höhle, Stall, Palast. Weihnachtsskrippen der Völker*. Hamburg: Christians

- VÖRÖS Hajnalka, Márkusné (szerk.)
2012 *Céhládától az adatbázisig: Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában*. Veszprém: Veszprém Megyei Levéltár
- VÖRÖS Károly
1976 *A parasztság változása a XIX. században* In *Népművészet tegnap és ma*. 4–20. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- VÖRÖSMARTY Mihály
1974 *A kecskebőr*. In Vörösmarty Mihály: *Összes művei*. 13. Beszélyek és regék. Budapest: Akadémiai Kiadó
- WARNIER, Jean-Pierre
1999 *Construction de la culture matérielle*. Paris: PUF
- WEINER Mihályné
1971 *Ónművesség. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai*. Budapest: Corvina
- WEINER Piroska
1981 *Faragott mézeskalácsformák*. Budapest: Corvina
- WIEGELMANN, Günter
1978 *Einführung*. In (Hg.) Wiegelmann, Günter Hg. *Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit*. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 9). 1–28. Münster, Coppenrath
- WIEGELMANN, Günter (Hrsg.)
1978 *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter*. Münster–New-York: Waxman Verlag
- WILDHABER, Robert
1980 *A jó és a rossz imádság*. *Folcloristica* 4–5. 315–338.
- WILHELM Gábor
2006 *Tárgyelmelet, tárgytipológia, tárgyleírás*. *Néprajzi Értesítő* 87:41–55.
- WORRINGER, Wilhelm
1908 *Abstraktion und Einfühlung. Ein Beitrag zur Stilpsychologie*. München: Pieper Verlag
- WUNDT, Wilhelm
2013 *Völkerpsychologie*. Paderborn: Salzwasser-Verlag GmbH.
- ZENTAI Tünde
1991 *A parasztház története a Dél-Dunántúlon*. Pécs: Pannónia Könyvek
1999 *Térhasználat az erdélyi magyar parasztházban*. In Balassa M. Iván-Cseri Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. 181–204. Szentendre: Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum

- 2004 *Az ágy és az alvás története.* Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány
- 2008 *Körös.* Pécs, Pannónia Könyvek
- 2014 *A dél-Dunántúl hímes templomai.* Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány
- ZOLTAI Lajos
- 1937 *Vázlatok a debreceni régi polgár háza tájáról.* A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei 8. Debrecen: Déri Múzeum
- 1938 *A debreceni viselet a 16–17. században.* Budapest: Különnyomat az „Ethnographia – Népelet” 1938-as évfolyamából
- ZÓLYOMI József
- 1998 *A Nógrád megyei parasztság lakástextíliái (1700–1960).* Balassagyarmat: Nógrád Megyei Levéltár
- 2000 *Lakáskultúra.* In Kapros Márta (szerk.): *Nógrád megye népművészete.* 59–100. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
- ZSOLDOS Ildikó
- 2008 *A tulipános mozgalom Szabolcsban.* *Szabolcs-Szatmár Beregi Szemle.* 43. 8. 185–196.
- XANTUS János
- 1892 *A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története és egy indítvány jövőjét illetően.* *Ethnographia.* III. 7–10. 298–310.
- YBL Erwin
- 1913 *Az utánzás művészeti jelentősége.* *Művészet.* 9. 352–358.

Képek jegyzéke

DUPress

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
1.	Faragott, festett kapu	Néprajzi Múzeum	D.4979	
2.	Kéznyomok az El Castillo barlangjában	Origo 2012. 06. 15.		
3/a.	Maszáj bársony	magántulajdon	a szerző felvétele	
3/b.	Egyenlítői indiánok edénye a Kolumbusz előtti korból	Fraser Douglas Primitive Art Doubleday Scompany inc. Garden City New York, 1962, 148. kép		
4.	Gyermekrajz, 1988 körül	magántulajdon	a szerző felvétele	
5.	Egy lelki beteg ember rajza	Irene Jakob Zeichnungen und Gemalde der Geisteskranken. Verlag der ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1956, Buda- pest, címlap		
6.	Olah Gitra naiv festő alkotása	Kugler Art Szalon és Galéria		
7.	Balatonfelvidéki provinciális alkotás		a szerző felvétele	
8.	Barkácmunka	http://www.ingatlanbazar.hu/ blog/designne/csinald-magad-		
9.	A házipar specialistája		Fortepan	
10.	A szövés a parasztasszonyok tudásának része volt		Fortepan	
11.	Az asztalos műhely, ahol még sok a kézzel végzett munka		Fortepan	
12.	Az egykori kézműves áru ma népi iparművészet		Fortepan	
13.	Protestáns szoba	Néprajzi Múzeum	F 61423	
14.	Katolikus szoba	Néprajzi Múzeum	F 61422	

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
15.	A szoba berendezése sokféle műhelyből származik	Néprajzi Múzeum	F 336243	
16.	Kecskefűtű edény, Kr. e. 6–5. század	Szépítőművészeti Múzeum		
17.	Fazekak egy kalábriai piacon 2008-ban		Gáspár Kinga felvétele	
18.	Erdélyi fazekasműhelyben 1991-ben készült rituális kézműves edény	Néprajzi Múzeum	NM 96.48.9	Kerámiagyűjtemény
19.	Malonyai Dezső összefoglaló művének címlapja	magántulajdon	Gáspár Kinga felvétele	
20.	Az Iparcsarnok épülete a Városligetben		Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL. XV.19.d.1.09.002	
21/a.	Erdélyi szoba az 1885-ös Országos Általános Kiállításról		Fortepan	
21/b.	Borsodi szoba az 1885-ös Országos Általános Kiállításról	Néprajzi Múzeum	F 7107	
22.	Felvidéki himzésűcsík, amely a lenti képen is szerepel	magántulajdon	Wunderlich Péter felvétele	
23.	Fakulacs bőrdíszítéssel	Néprajzi Múzeum	NM 114 976	Háztartásgyűjtemény
24.	Cserépkulacs gránátalmamintával	Néprajzi Múzeum	NM 70.37.8J	Kerámiagyűjtemény
25.	Üveggulacs	Néprajzi Múzeum	NM 74.37.1	Kerámiagyűjtemény
26.	Diszkulacs a Zsolnay-gyárból	magántulajdon	n. n. felvétele	
27.	A milleniumi kiállítás parasztfalujának temploma, előtte háziipari cikkek árusító helyei		Fortepan	

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
28.	A milleniumi kiállítás parasztfalujának egyik háza		Fortepan	
29.	Borotvatartó tok	Néprajzi Múzeum	NM 114 976	Technológiagyűjtemény
30.	A vadász temetése motívum borotvatartó tokon	magántulajdon	n. n. rajz a NM ltsz. 114976 tárgyról	
31.	Ivócsanak	Néprajzi Múzeum	NM 51.37.34	Házartásgyűjtemény
32.	Ácsolt ládák, Csilléry Klára rajzai	Néprajzi Múzeum	R 17896, 17897	
33.	Alakos kerámiák	Néprajzi Múzeum	NM 57.40.4	Házartásgyűjtemény
34.	Részlet a láda fedeléről			
35.	Faragott, festett láda	Néprajzi Múzeum	NM 70601	Bútorgyűjtemény
36.	A festett asztal lapja			
37.	Festett asztalos munka	Néprajzi Múzeum	NM 218984	Bútorgyűjtemény
38.	Foncsorozottüveg-gyertyatartók	Néprajzi Múzeum	NM 65.91.131.	Kerámiagyűjtemény
39.	Szecessziós petróleumlámpa	Néprajzi Múzeum	NM 64.94.15	Kerámiagyűjtemény
40.	Kós Károly rajzai kályhacsempékről	Kiriza János Néprajzi Társaság	KJNT: ltsz. 661,648,643	
41.	Csontberakás motívumai pásztorfaragásról	magántulajdon	n. n. rajz a NM ltsz. 58.1.1 tárgyról	
42.	Matyó himnusz a népművészet utolsó virágzó korszakában	Néprajzi Múzeum	D 4008	
43.	A felvetett ágy: tárolás és reprezentáció	Néprajzi Múzeum	D 9158	
44.	Gyimesi lakoszoba a használatnak megfelelően berendezve	magántulajdon	Fischer József felvétele	
45.	Emberfej pásztorbot végén	Néprajzi Múzeum	NM 134432	Gazdálkodásgyűjtemény
46.	Pásztorok faragott botjai	Néprajzi Múzeum	NM 74.150.1070	Gazdálkodásgyűjtemény

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
47.	Diszített munkaeszköz, a gereben	Néprajzi Múzeum	F 63963	
48.	Faragó férfi	Néprajzi Múzeum	F 63976	
49.	Gyálu: a diszített munkaeszköz nem diszített tárgy	Néprajzi Múzeum	NM 83044	Technológiagyűjtemény
50.	Faragott, vésett fa tárolóedény gránátalmamintával	magántulajdon	n. n. felvétele	
51.	A kicsinyített és diszített eszköz ajándék-tárgyává vált	Néprajzi Múzeum	NM 127.746	Technológiagyűjtemény
52.	Vasból nagy ügyességgel kovácsolt fogasok	Digitális Képtárhely	DKA 004394	
53.	A főzés színhelyén a falakat festés díszíti	Néprajzi Múzeum	F 51045	
54.	A konyha díszítése festéssel és cseréptányé-rokkal	Néprajzi Múzeum	F 979	
55.	Farönkből alakított székek	Néprajzi Múzeum	F 71747	
56.	Munkavégzéshez kisszék	Néprajzi Múzeum	NM 56.32.185	Bútorgyűjtemény
57.	A család fő díszes karosszéke	Néprajzi Múzeum	F 331845	
58.	Pad áttört faragással	Néprajzi Múzeum	NM 77.41.1	Bútorgyűjtemény
59.	fa természetes formája széké alakítva	Néprajzi Múzeum	F 64986	
60.	Szállásügyi szobabelső a XX. század elején	Néprajzi Múzeum	D 92 58	
61.	A lakodalmi kalács kalotaszegi változata	Néprajzi Múzeum	D 793	
62.	Lányok hűsvéthétfőn ajándékot visznek a legényeknek	Néprajzi Múzeum	F 68610	
63.	Mátkatál	Néprajzi Múzeum	F 76734	
64.	Urasztali kancsó önből	Néprajzi Múzeum	NM 1246370	Házartásgyűjtemény
65.	Szerelmi ajándék: a rokkaszög	Néprajzi Múzeum	NM 77738, 77737, 77736, 74805, 74806	Házartásgyűjtemény

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
66.	Indulás a keresztelőre gyertyával	Néprajzi Múzeum	F 55880	
67.	Lakodalomra vitt grillasztorta	Néprajzi Múzeum	F 113279	
68.	Lakodalmi grillasztorták gyertyával	Néprajzi Múzeum	F 61.705	
69.	A vőfélybot, a rozsmaring, a jegying: jelképes tárgyak	Néprajzi Múzeum	F 92248	
70.	Halott gyertyával, alatta díszlepedő	Néprajzi Múzeum	F 222041	
71.	Hajdúdorogi húsvéti pászkaszentelés		a szerző felvétele	
72.	Pászka		a szerző felvétele	
73.	A telet jelentő szalmababa	Néprajzi Múzeum	F 66472	
74.	A telet jelentő szalmababa kihordása a faluból	Néprajzi Múzeum	F 92377	
75.	Májusfa	Néprajzi Múzeum	F 232792	
76.	Az aratókoszorú egy változata	Néprajzi Múzeum	F 155613	
77.	A betlethem a szokás nélkülözhetően kelléke	Néprajzi Múzeum	D 4004	
78.	A mohácsi busók szalmával kitömött ruhában és álarcban	Néprajzi Múzeum	F 157334	
79.	Zászlós temetés, a megkülönböztetett tiszteltetés jele	Néprajzi Múzeum	F 95664	
80.	Minták átvétele és átalakítása	Néprajzi Múzeum	NM 51.14.975., 53.111.3., 54.108.2	Textilgyűjtemény
81.	A gránátalma reneszánsz minta késői változata	Néprajzi Múzeum	NM 2003.34.23	Textilgyűjtemény
82.	A gránátalmaminta átértelmezve	Néprajzi Múzeum	NM 96.37.1	Textilgyűjtemény
83.	Törökösen visszahajló virágmotívum	Néprajzi Múzeum	R 9472	

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
84.	Ácsolt technikával kialakított sírjel fából	Néprajzi Múzeum	F 92603	
85.	Ácsolt gerendák közül a mennyezettartó faragással díszítve	Néprajzi Múzeum	F 45019	
86.	Gömöri fazekak, a régi stílus példái	Néprajzi Múzeum	NM 81.104.26, 2007.48.10., 2009.56.38	Kerámiagyűjtemény
87.	Mázás korsó, szöveggel és évszámmal, a korábbinál újabb stílust képvisel	magántulajdon	n. n. felvétele	
88.	Mázás cseréptányér	Néprajzi Múzeum	NM 47330	Kerámiagyűjtemény
89.	A munkaeszköz kifestése ünnepi használatra utalhat	Néprajzi Múzeum	R 1078	
90.	A padtámlán sokféle korból és helyről származó minta sorjázik	Néprajzi Múzeum	NM 2001	Bútorgyűjtemény
91.	Mázatlan és mázas fazekasárú	Néprajzi Múzeum	D 4643	
92.	Egy lap Huszka József rajzaiból	Néprajzi Múzeum	R 9415	
93.	A pávaminta egy változata párnahéjon	Néprajzi Múzeum	NM 51.14.1043	Textilgyűjtemény
94.	A miskakancsón kigyóvá változott az utánzott kabát paszományszerű	Néprajzi Múzeum	NM 129517	Kerámiagyűjtemény
95.	Korsó céhlévényekkel	Néprajzi Múzeum	NM 81.125	Kerámiagyűjtemény
96., 97., 98.	Rajzok pásztorfaragásokról	magántulajdon	a szerző felvétele	
99.	G. A. Vavassore velencei rézmetsző minta-könyveiből, XVI. század		a szerző felvétele	
100.	Szaru tülbök évszámmal és tulipán rajzával	Néprajzi Múzeum	NM 16810	Gazdálkodásgyűjtemény
101.	Geometrikus minták mosósulyokra vésve	Néprajzi Múzeum	NM 78329,10090	Házartásgyűjtemény
102.	A sziv szimbolikus forma, amely sokszor válik motívummá	Néprajzi Múzeum	NM 10090	Gazdálkodásgyűjtemény

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
103.	Sárközi hímszéminták mintakönyvből	Gergely János magyar motívumok, 29. lap		
104.	Vallási szimbólumok egy tükrösön	Herman Ottó Múzeum	Hom.NT.65.6.1	
105.	A pelikán vallási motívum mint hímszéminta	Néprajzi Múzeum	NM 51.14.1043	Textilgyűjtemény
106.	Festett szekrény virágos díszítéssel	Néprajzi Múzeum	NM 96942	Bútorgyűjtemény
107.	A kétféjú sas a díszítmény egyik eleme	Néprajzi Múzeum	NM 50.40.2	Textilgyűjtemény
108.	Lakodalmi életfa	Néprajzi Múzeum	NM 91831	Házartásgyűjtemény
109.	Tóth József ajándéka 1880-ból: cserép csigacsínáló	Néprajzi Múzeum	NM 58.61.1	Kerámiagyűjtemény
110.	Céhbehívó tábla	Néprajzi Múzeum	NM 76.187.6	Technológiagyűjtemény
111.	Ostvasító az Agnus Dei motívummal	Néprajzi Múzeum	NM 74.187.6	Táplálkozásgyűjtemény
112.	Viaszból készült Agnus Dei a szentkép közepén	magántulajdon	Gáspár Kinga felvétele	
113.	Óntányér, közepén körzővel alakított halas minta	Néprajzi Múzeum	NM 1244516	Táplálkozásgyűjtemény
114.	Céhlada halszimbólummal	Néprajzi Múzeum	NM 30.127	Bútorgyűjtemény
115.	Fekete menyasszony	Néprajzi Múzeum	F 27234	
116.	Fehér menyasszony	Néprajzi Múzeum	F 28011	
117.	Csupor, a fülek kétféjú sast mintáznak	magántulajdon	n. n. felvétele	
118.	Színes gyapjival hímszett lepedőszél	Néprajzi Múzeum	NM 51.14.974	Textilgyűjtemény
119.	Festett fa pipatartó	Néprajzi Múzeum	NM 60.139.16	Házartásgyűjtemény
120.	Pipatartó részlete			
121.	Céger	Néprajzi Múzeum	NM 115014	Technológiagyűjtemény

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
122.	Szentkép, Jézus szíve a szenvedéstartórténetére utaló jelekkel	magángyűjtemény	a szerző felvétele	
123.	Szív alakú szelence	Néprajzi Múzeum	NM 100111	Gazdálkodásgyűjtemény
124.	Ádám és Éva a paradicsomi fa alatt: dohányzacskó himnuszének a rajza	Néprajzi Múzeum	R 3747	
125.	Szíves sírkő	Kriza János Néprajzi Társaság	KJNT 4985	
126.	Fatemplom	Néprajzi Múzeum	R 1988	
127.	Fára akasztott szentképek	Néprajzi Múzeum	F 63242	
128.	Ima az út menti kereszt előtt	Néprajzi Múzeum	F 64074	
129.	Temető	Néprajzi Múzeum	D 4627	
130.	Pünkösdi körmenet egyik sátra	Néprajzi Múzeum	F 58588	
131.	A körmenet útvonalán lévő házak ablakait díszítették	Néprajzi Múzeum	F 66754	
132.	Fogadalmi ajándék ezüstről	magántulajdon	Gáspár Kinga felvétele	
133.	Offerek viaszból	Néprajzi Múzeum	NM 66.132., 66.132, 14., 66.132	Ritusgyűjtemény
134.	Palóc tisztaszoba	Néprajzi Múzeum	F 60076	
135.	Kis szentképek	magántulajdon	a szerző felvétele	
136.	Emlék Andocsról	magántulajdon	Gáspár Kinga felvétele	
137.	Rózsafüzértartó dobozok	magántulajdon	Gáspár Kinga felvétele	
138/a.	Porcelánszobor	magántulajdon	a szerző felvétele	
138/b.	Porcelánszobor	magántulajdon	a szerző felvétele	
138/c.	Porcelánszobor	magántulajdon	a szerző felvétele	
138/d.	Szenteltvíztartó	magántulajdon	a szerző felvétele	

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
139.	Szentkép olajnyomaton	magántulajdon	a szerző felvétele	
140.	Szentképek gobelinhímzéssel	magántulajdon	a szerző felvétele	
141.	Szentképek árusítása vásárban	Néprajzi Múzeum	F 105736	
142.	Sűrű Levente népi iparművész az Egyesült Államokban	magántulajdon	n.n. felvétele	
143.	Czifferi és németgurabi himnuszok	Digitális Képtárhely	DKA 038768	
144.	Iskolai feladat: minták hímzése		Fortepan	
145.	A Tulipánkert mozgalom jelvénye	magántulajdon	a szerző felvétele	
146.	Korsók szárítása a falon		Fortepan	
147.	Kézműves iparos: a csizmadia		Fortepan	
148.	Írásos hímzés előrajzolás	Krizsa János Néprajzi Társaság	KJNT 07146	
149.	Kántor Sándor népi iparművész karcagi műhelyében		Fortepan	
150.	Sukta Bertalanné népi iparművész beregi hímzése	Digitális Képtárhely	DKA 04376	
151.	Szepesi János népi iparművész sótártoja	Digitális Képtárhely	DKA 04376	
152.	Holló László népi iparművész bolti kímálata Budapesten		Holló László felvétele	
153.	Kétfestő anyagok a washingtoni magyar népművészeti fesztiválon		Tari János felvétele	
154.	Kendő kalocsai hímzéssel	Viski Károly Múzeum		
155.	Bartók Béla lakásának részlete	Néprajzi Múzeum	F 340826	
156.	Lesznai Anna híres, Ady Endre számára hímzett párnája	Viski Károly Múzeum	https://www.hung-art.hu/magyar/1/lesznai/index.html	

Sorszám	A fénykép címe	Lelőhelye	Leltári száma	Gyűjtemény
157.	Kalocsai ajándék Rákosi Mátyás 60. születésnapjára			
158.	Sárvári főkötő hímzése	Néprajzi Múzeum	NM 59.109.9	Textilgyűjtemény
159.	Sárvári hímzés iskolai munkákon	magántulajdon	Wunderlich Péter felvétele	
160.	Sárvári hímzés alkalmazása divatcikkeken	magántulajdon	Wunderlich Péter felvétele	
161/a.	A gránitgyár népies díszítésű tányérja	magántulajdon	Wunderlich Péter felvétele	
161/b.	A gránitgyár népies díszítésű tányérja	magántulajdon	Wunderlich Péter felvétele	
162.	Régi technika, régi minta új alkalmazása	Néprajzi Múzeum	NM 2013.73.293	Kerámia-gyűjtemény
163.	Dallos Hanna és Mallász Gitra plakátja, 1939	Országos Széchényi Könyvtár	OSZK, PKT. PKG.1939/334	
164.	A vargasi bitortfestés mai változata	Néprajzi Múzeum	Nm 85.8.5	Bútorgyűjtemény
165.	Györfly István katoszéke az ELTE BTK Folklore Tanszékén	ELTE BTK Néprajzi Intézet	Gáspár Kinga felvétele	

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

1. Ujváry Zoltán: A temetés paródiája. (1978)
2. Dobrossy István: Dohánytermesztés a Nyírségben. (1978)
3. Kunt Ernő: Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban. (1978)
4. Szabó László: A magyar rokonsági rendszer. (1978)
5. Bartha Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. (1980)
6. Dám László: Lakóházak a Nyírségben. (1982)
7. Szalay Emőke–Ujváry Zoltán: Két fazekas falu Gömörben. (1982)
8. Farkas József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához. (1982)
9. Dobrossy István–Fügedi Márta: Termelés és életmód. (1983)
10. Szabadfalvy József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. (1984)
11. Bódi Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása. (1984)
12. Erdész Sándor: Kigyókultusz a magyar néphagyományban. (1984)
13. Szalontai Barnabás: Nyírbátor népi építésze. (1984)
14. Bartha Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklórban. (1984)
15. Környeyné Gaál Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban. (1985)
16. Petercsák Tivadar: Népszokások Filkeházán. (1985)
17. Viga Gyula: Kőmunkák egy bükkalji faluban. (1985)
18. Kapros Márta: A születés szokásai és hagyományai az Ipoly mentén. (1986)
19. Bereczki Ibolya: Népi táplálkozás Szolnok megyében. (1986)
20. Felhősné Csiszár Sarolta: temetkezési szokások a Beregi-Tiszaháton. (1986)
21. Czövek Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban. (1986)
22. Sztrinkó István. Népi építészet a Duna-Tisza közén. (1987)
23. Krupa András: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. (1987)
24. Ujváry Zoltán: Állatmaszkok. (1989)
25. Farkas József: A zsidók Mátészalka társadalmában. (1989)
26. Bodó Sándor: A magyar paraszti termelés igaerejének története. (1990)
27. Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). (1990)
28. Veres László: Magyarország 17–19. századi paraszttüvegei. (1991)
29. Szilágyi Miklós: Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. (1992)
30. Petercsák Tivadar: Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század) (1992)
31. Podolák, Ján: Die traditionelle Schafhaltung in der Slowakei. (1992)
32. Szulovszky János: Füstfaragók. (1992)
33. Fűvessy Anikó: A tiszafüredi mázas kerámia. (1993)
34. P. Szalay Emőke: A debreceni kerámia. (1993)
35. Csoma Zsigmond: Uradalmi és jobbágy-paraszti szőlő-, bortermelés Somlón. (1993)

36. H. Bathó Edit: A méhészet szerepe a Jászság paraszti gazdálkodásában. (1995)
37. Ö. Bartha Júlia: Az anatóliai törökök temetkezési szokásai. (1996)
38. Bánkiné Molnár Erzsébet: Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913. (1996)
39. Cservenyák László: Népballadák a magyarországi Szatmárban. (1997)
40. Bánkiné Molnár Erzsébet: A tószegi fazekasság. (1997)
41. Bartha Elek: Görög katolikus ünnepeink szokásvilága. (1999)
42. P. Szalay Emőke: Úrihímezések Hajdú-Biharban. (2000)
43. Grin Igor: Szerb népi énekek. (2001)
44. Bartha Júlia: A kunság népi kultúrájának keleti elemei. (2002)
45. Kotics József: parasztgazdaság és modernizáció. (2002)
46. Verebélyi Kincső: Szokásvilág. (2005)
47. Surányi Béla: A Kárpát-medence népi földművelő gazdálkodása. (2005)
48. Keményfi Róbert (szerk.): Beszélgetések Kósa Lászlóval. (2005)
49. Lovas Kiss Antal: Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. (2006)
50. Viga Gyula: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. (2007)
51. Cseri Miklós: Néprajzi és muzeológiai tanulmányok. (2009)
52. Fodor Ferenc: Az elnemsodort falu. (2009)
53. Bartha Elek–Keményfi Róbert–Marinka Melinda (szerk.): 1956 a néphagyományban. (2009)
54. Keményfi Róbert (szerk.): Voigt Vilmos könyvészete. (2010)
55. Bartha Elek–Keményfi Róbert–Lajos Veronika (szerk.): A víz kultúrája. (2010)
56. Bartha Elek (szerk.): „A burgonyától a szilvafáig”. Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére. (2012)
57. Bartha Elek–Csiszár Imre–Forisek Péter (szerk.): Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai. (2013)
58. Bartha Elek–Keményfi Róbert–Marinka Melinda (szerk.): Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében (megjelenés alatt)
59. Kavecsánszki Máté: Tánc és közösség. (2015)
60. Novák László: A Három Város néprajza. (2015)
61. Keményfi Róbert (szerk.): Voigt Vilmos könyvészete 2. (2015)
62. Bartha Elek (szerk.): A néprajztudomány professzora. Gunda Béla (1911–1994) (2015)
63. Keményfi Róbert–Bartha Elek (szerk.): Táj és kultúra I. (megjelenés alatt)
64. Keményfi Róbert–Bartha Elek (szerk.): Táj és kultúra II. (2016)
65. Bihari Nagy Éva–Kavecsánszki Máté–Keményfi Róbert–Marinka Melinda (szerk.): Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére. (2016)
66. Marinka Melinda: Sváb visszatérők. (2016)
67. Fejős Zoltán: Új helyek, új metaforák. (2017)
68. Hoppál Mihály: Alkotópálya. (2018)
69. Bartha Elek: Megszentelt tájak vonzásában. (2017)
70. Voigt Vilmos: Finnugrisztika – filológia – folklorisztika. (2018)
71. Katona Erzsébet–Klima László–Maticsák Sándor: Emberek és népek a Volga-vidéken. (2018)
72. Dénes Jenő: Körösfői-Kriesch Aladár. (2018)

© Verebélyi Kincső

© Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

A nyomdai munkálatokat

a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2019-ben